

Išgelbėję PASAULĮ...

Žydų gelbėjimas
Lietuvoje
(1941–1944)

Išgelbėję PASAULĮ...

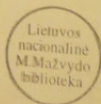
Žydų gelbėjimas Lietuvoje
(1941–1944)

LIETUVOS GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR REZISTENCIJOS
TYRIMO CENTRAS
2001

Sudarė:

Dalia Kuodytė
Rimantas Stankevičius

301-18834

01/22419

ISBN 9986-757-46-0

- © Pratarinė, sudarymas, *Dalia Kuodytė*,
Rimantas Stankevičius, 2001
- © Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos
tyrimo centras, 2001
- © Meninis apipavidalinimas, *Albertas Broga*, 2001

ISTORINĖS TIESOS PAIEŠKOS

2000 m. spalio mėnesį Vilniuje lankęsi Nobelio literatūros premijos laureatai Wislawa Szymborska, Czeslawas Miloszas, Günteris Grassas susitikimuose su visuomene daug dėmesio skyrė istorinės atminties problemai. Jiems talkinęs Tomas Venclova viename susitikimų pateikė tokią atminties tezę (formulę): „Tautoje, kaip ir žmoguje, norėčiau matyti ramų orumą, atsakingumą ir bebaimę atmintį, kurioje telpa ne vien savo skriaudų, bet ir savo kalčių ir skolų suvokimas“¹.

Tačiau bebaimė atmintis, matyt, negali būti gyva vien skriaudomis, kaltėmis ir skolomis; kartu ji turėtų apimti ir individo bei tautos atliktą gėrį – suvokti jį, pripažinti ir teigti ne kaip pranašumą ar individo elgsenos variantą. Tokia praplėsta bebaimės atminties formulė tiktų nagrinėjant sudėtingus lietuvių ir žydų santykius 1941–1944 m.

Einant tuo keliu šiandien vargu ar gali patenkinti supaprastintas žydų žūties Lietuvoje karo metais pateikimas, kai visa atsakomybė už tai priskiriama naciams. Jau 1946 m. VLIK'o pranešime „Lietuvių–žydų santykių klausimu“ randame atskirą skirsnį – „Gėdos lapas“; jame kalbama apie lietuvius, kurie žydus naikino². Dabartiniai istorikų Valentino Brandišausko, Arūno Bubnio, Liudo Truskos tyrinėjimai, nacių ir sovietų nusikaltimų tyrimo komisijos surinkti duomenys duoda peno samprotavimams apie nemenką nacių kolaborantų vaidmenį naikinant Lietuvos žydus. 1999 m. Jeruzalėje išleistame Yosefo E. Melamedo „Lithuania. Crime and Punishment“ („Lietuva. Nusikaltimas ir bausmė“) šeštajame numeryje pateikiamos pavardės keliolikos tūkstančių lietuvių, kurie kaltinami prisidėję prie žydų žudymo. Norėdami įsitikinti ten skelbiamų duomenų pagrįstumu, paklausėme buvusio disidento Antano Terlecko, ar galėjo tiek daug nacių kolaborantų, kaip rašoma tame leidinyje, būti iš Linkmenų ir jo

¹ *Kultūros barai*, 2000, Nr. 11, p. 58.

² *Ibid.*, Nr. 8/9, p. 100.

apylinkių, tai yra iš to krašto, kuriame jis gyveno. A. Terleckas papyltino, kad iš daugiau nei dešimties sąrašė paminėtų jo kraštiečių aštuoni tikrai dalyvavo susidorojant su žydais nelaukdami, kol ateis naciai. Žinoma, Linkmenys ir jo apylinkės tėra maža Lietuvos dalelė, tačiau tokie buvusio disidentų teiginiai verčia susimąstyti...

Kita vertus, šiandien negali tenkinti ir kitas, supaprastintas žydu ir lietuvių santykių karo metais vaizdavimo variantas, dažnai padu ir lietuvių santykių karo metais vaizdavimo variantas, kurios sitaikantis Niujorke, Londone ar Jeruzalėje išleistose knygoje, kurios Atviros Lietuvos Fondo dėka tapo prieinamos Lietuvos skaitytojui. Jo mense rašoma, kad lietuviai masiškai kolaboravo su naciais ir labai men- kai gelbėjo žydus. Dabar, kai jau ir patys patyrę Holokausto kančias knygu autoriai kritikuoja vadinamąją Holokausto industriją su gau- sybe knygu apie tą laikotarpį, turime kritiškai vertinti ne vieną anks- čiau pateiktą teiginį tiek apie žydu žudymą, tiek apie jų gelbėjimą. Čia galima prisiminti Sergio Romano mintį, kad kiekviena karta nuolat pateikia tuos pačius klausimus, nesitenkindama jau egzistuojančiais atsakymais³.

Vėl grįžti prie sudėtingų lietuvių ir žydu santykių klausimo ver- čia ir kartu leidžia atsiradusios galimybės naudotis anksčiau nepriei- nama literatūra ir susipažinti su archyvuose saugomais dokumentais.

Kalbant apie vieną lietuvių ir žydu santykių aspektą – žydu gel- bėjimą, mintimis tenka persikelti į nacių siautėjimo laikus, kai Lietu- voje buvo sunaikinta apie devyniasdešimt procentų žydu. Likusi da- lis išsigelbėjo arba buvo išgelbėta. To meto aplinkybėmis žydu gelbė- jimas atskleidė nepaprastą žmogaus gėrį, humanizmą ir dažnai pri- lygo heroizmui.

Atrodytu, kad beveik šeši dešimtmečiai, praėję nuo tų įvykių, yra pakankamas laiko tarpas, per kurį buvo galima išsiaiškinti ir žydu gelbėjimo klausimus. Deja, daug laiko prarasta prieš imantis nuodug- niau tyrinėti gelbėjimo problemą. Čia tinka Sauliaus Sužiedėlio min- tis Avraham Tory knygos „Kauno getas: diena po dienos“ įvade: „De- paviršutiniškai ir kategoriškai, pabrėžiant tikrai vieną arba kitą klau- simo aspektą, nesigilinant į problemų esmę ir nebandant pateikti vi- sapusiško, kad ir kupino prieštaravimų to meto vaizdo“⁴.

³ S. Romano, *Laiškas bičiuliui žydui*, Vilnius, 1999.

⁴ A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, Vilnius, 2000, p. XXI.

Kartu praėjęs laikas leidžia be išankstinių nuostatų, ne taip emociškai mąstyti apie žydų gelbėjimo problemą, apžvelgti, kas ta tema rašyta lietuvių išėivijos spaudoje, taip pat nelietuvių autorių darbuose. Ta tema rašančių autorių tautinė priklausomybė dažnai lemia vienoj ar kitokj šio klausimo pateikimą, išvadų darymą, akcentus.

Žydų gelbėjimo klausimais lietuvių išėivijoje medžiagą rinkti ir ta tema rašyti pradėta tuojau po karo. Pirmasis išsamesnis iki šiol žinomas darbas apie tai yra Vokietijoje Sofijos Lukauskaitės-Jasaitienės 1946 m. gegužės 15 d. pateiktas pranešimas VLIK'ui, kuris tapo sudedamąja platesnio pranešimo „Lietuvių-žydų santykių klausimu“ dalimi⁵. Jame randame atsakymus į klausimus, kodėl buvo sunku išgelbėti žydus, jų vaikus, kaip suorganizuoti pabėgimą, kokiu asmens dokumentų reikėjo, ar daug iniciatyvos rodė patys žydai ir pan. Autorė išvardija jai žinomus gelbėjimo epizodus, gelbėtojus. „Iš Šiauliuose man žinomų asmenų tą patį žydų gelbėjimo darbą dirbo mirusio adv. K. Venclausko šeima, dr. Luinienė, kun. Lapis, kun. Byla, kun. P., Tėvai Jėzuitai, dr. Prialgauskas, Kužių klebonas Kleiba, viceburmistras Pauža, H. Kildišius, agr. Ibianskis, J. Sondeckis“. Pranešimo autorė teigė, kad „gelbėti tekdavo ne tik pažįstamus, bet ir nepažįstamus asmenis, todėl užmiršta daug gelbėjimo atsitikimų ir aplinkybių. Taip pat esu tikra, kad Šiauliuose žydus gelbėjo nuo mirties ir teikė jiems visokeriopą paramą šimtai, o gal net ir tūkstančiai lietuvių“⁶.

Patikimumo ir įtaigumo S. Lukauskaitės-Jasaitienės teiginiams suteikia ir tai, kad ji nebuvo pašalinė aprašomų įvykių stebėtoja ar angažuota vertintoja, o aktyvi žydų gelbėjimo Šiauliuose dalyvė.

1947–1948 m. Vokietijoje, Gross Hesepo, Rothenburgo, Weideno ir kitose perkeltųjų asmenų stovyklose buvo pildomos ir renkamos anketos: „Ką tamsta žinai apie žydų globą Lietuvoje nacių okupacijos laikais?“ Jose užfiksuoti žydų gelbėjimo atvejai ir jų gelbėtojai iš visos Lietuvos. Anketos pastaboje pažymėta, kad „ši anketa privalo būti kiek galima tiksliau ir skubiau užpildyta [...]. Reikalui esant visas šiuo

⁵ *Kultūros barai*, 2000, Nr. 11, p. 76.

⁶ *Ibid.*, p. 78.

klausimu informacijas teikia Liet. Antinacinės Rezis. buv. Politinių Kalinių S-gos Centro Valdyba“. Iki šiol Kento universiteto (JAV) archyve yra išlikusios ir saugomos 231 anketa su daugmaž išsamiais atsakymais apie žydų gelbėjimą. Jose pateikta per penkis šimtus žydų bėtojų pavardžių ir daugiau kaip šimtai išgelbėtų žydų pavardžių. Todėl nėra tikslus Kanadoje gyvenančio Gintučio Procutos teiginys: „Kiek man yra žinoma, sistemingai duomenis apie žydų gelbėjimą Lietuvoje pirmiausia buvo pradėjęs rinkti Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas apie 1952–1953 m., kai jo būstinė dar buvo Vakarų Vokietijoje. Po kelių metų vėliau, tik prieš VLIK'ui persikeliant į JAV, nežinomi ir nenustatyti asmenys išilaužė į jo raštines ir išvogė ten buvusią dokumentinę medžiagą ir kartotekas“⁷. Rinkti duomenis apie žydų gelbėjimą iš tikrųjų pradėta kur kas anksčiau.

Čikagoje leistame laikraštyje „Naujienos“ 1948–1949 m. Juozas Šalna paskelbė straipsnių seriją apie žydų gelbėjimą „Lietuviai kovoje dėl žydų laisvės“. Juose autorius aptarė nepalankias žydų gelbėjimui aplinkybes, susidariusias Lietuvoje po sovietinės okupacijos, ir pareiškė, kad „nepaisant šitokios viešosios būklės, daugybė įvairių sluoksnių lietuvių tuoj ėmėsi gelbėti žydams, juos gelbėti nuo mirties nasrų, slėpti ir užtarti kur galima [...]. Tik žymi dalis gelbėtojų likosi Lietuvoje, o atsidūrusieji tremtyje savo prisiminimus neskleidžia, manydami, kad tat per anksti“⁸.

Ir šiandien įdomiai skamba J. Šalnos mintis: „Lietuvių kova dėl žydų laisvės sudaro herojinę trejų metų istoriją. Iki šiol ji nebuvo objektyviai išryškinta. Lietuviai to darbo nesiėmė, o žydai vien kaltinimais vertėsi. Jie tik vieną kitą lietuvių prisiminė ir geru žodžiu pamiršo. Visus gi lietuvius laikė rudųjų nacių pagalbininkais ir todėl žydų žudikais. Gal mano paduotieji faktai paskatins blaivesnius žydus atsikvošėti, prisiminti dar kitus, čia nepamintuosius pagalbos pasireiškimus, ir teisingai lietuvių kovą dėl žydų laisvės įvertinti. O tat labai svarbu lietuviams, bet ne mažiau svarbu ir žydams. Juk dar reikės ateityje vieniems su kitais susitikti ir net bendradarbiauti. Teks bendrąją Tėvynę Lietuvą atkurti tiems žydams, kurie pasilik Lietuvoj ar į ją sugrįš. Ypač čia aiškus ir ryškus žodis priklaus-

⁷ A. Gurevičiaus sąrašai, Vilnius, 1999, p. 13.

⁸ J. Šalna, „Lietuvių kova dėl žydų laisvės“, *Naujienos*, 1949, gegužės 28. Nr. 195.

so tiems žydams, kurie vien lietuvių dėka išliko gyvi. Lietuvių pralietas kraujas dėl žydų laisvės, jų kalėjimų bei naciškų kacetų kančios negali būti taip lengvai pamirštos. Jie turi atitaisyti savo raštuo-se ir knygose paskleistasias neteisingas apie lietuvius žinias. Jie pa-tys turi iškelti viešumon masinės lietuvių pagalbos padarinius. Aš to ir linkėčiau. Juo greičiau, juo geriau"⁹.

J. Šalnos straipsniuose paminėtos žydų gelbėtojų pavardės (Ona Šimaitė, Bronius Gotautas, Juozas Stakauskas, Juozas Rutkauskas ir kt.) ir išsamiai aprašyti gelbėjimo epizodai, kurie Lietuvoje buvo pa-garsinti tik po poros dešimtmečių Sofijos Binkienės sudarytoje kny-goje „Ir be ginklo kariai“¹⁰.

Skirsnyje „Visa Lietuva gelbsti persekiojamiems žydams“ J. Šal-na pateikia gelbėjusių ir išgelbėtų žmonių Lietuvos miestuose bei ra-jonuose sąrašus. Iš viso minima per penki šimtai gelbėtojų ir apie tūkstantį du šimtus išgelbėtų žydų pavardžių. Kai kurios gelbėtojų pavardės Lietuvoje tapo žinomos visai neseniai, kai prabilo kai ku-rie išgelbėtieji. Antai Kauno žydų gelbėtojų sąrašė randame Jadvy-gos Jablonskienės, Vinco Tercijono, generolo Vlado Mieželio žmonos Juzefos Mieželianės ir daugelio kitų pavardes. Vėlesni Lietuvoje at-likti tyrimai, išgelbėtųjų liudijimai, J. Šalnos straipsniuose skelbta in-formacija tai patvirtino. Deja, kai kurie paskelbti duomenys iki šiol liko netyrinėti arba nėra patvirtinti. Pavyzdžiui, straipsnyje yra mi-nimas Juozas Kraujelis iš Kraujelių kaimo. Pasiteiravus buvusią jo žmoną, ar ji žinojo, kad jų pirtyje karo metais buvo slepiamas žydas iš Molėtų Ausiejus, ji atsakė, jog apie tai nieko nežinanti.

J. Šalnos straipsniuose pateikiamos už žydų gelbėjimą sušau-dytų ar kitaip nukentėjusių lietuvių ir gelbėtų žydų pavardės. „Dvi lietuvaitės Žaliojoj gatvėj slėpė ir globojo gydytoją Leviną. Vėliau ges-tapas tat susekė ir abi lietuvaites kartu su Dr. Levinu sušaudė“. – „Jablonskio 3 asmenų šeima už žydų slėpimą ir globą buvo gestapo areštuoti Kauno senamiestyje ir drauge su slėptaisiais žydais sušau-dyti žydų šaudymo vietoje“. – „Raseiniuose Jasaitienė buvo vokiečių sušaudyta drauge su slėptaisiais žydais“ ir t. t.

Sulyginę Vokietijoje pildytas anketas ir J. Šalnos straipsnių duo-menis, galime teigti, kad dauguma jų sutampa.

⁹ Ibid.

¹⁰ S. Binkienė, *Ir be ginklo kariai*, Vilnius, 1967.

nariai visus tuos svarbius istorinius faktus surašys ir išleis ne tik lietuvių, bet ir kitomis kalbomis knygų. Tegul pasaulis sužino apie lietuvių tautos, buvusios didžiųjų kaimynų okupacijoje, žygdarbius: humaniškumo pasireiškimą gelbstint kitų tautų žmones, rizikuojant patiemis savo gyvybę¹⁴.

Nauja susidomėjimo žydų gelbėjimu banga išėivijos spaudoje kilo 1975–1977 m.

Jackus Sonda (jis yra minimas „Encyclopaedia Judaica“ ir kituose leidiniuose, kuriuose paskelbti žydų gelbėtojų sąrašai) straipsnyje „Taip buvo išgelbėtas dabar žinomas teatrologas“ rašė: „Žydų tarpe yra daug tokių, kurie visus lietuvius kaltina, kad jie ne tik negelbėję žydų nuo nacių vykdyto jų sunaikinimo, bet esą dar padėję naciams tą baisią niekšybę vykdyti. Tokių pavyzdžių, kur žydai buvo gelbėjami, nežymiai tepamini tik vieną kitą. Žinančiam ano meto padėtį Lietuvoje yra aišku, kad apskritai visi lietuviai kaltinami be pagrindo, nes už mažo būrelio nusikaltimus negali būti atsakinga visa tauta. Juk tokiu visuotiniu prakeikimu teisiant, dar šiandien visa vokiečių tauta turėtų sėdėti kalėjime už karo metu jos narių padarytus nusikaltimus.

Iš tikrųjų vokiečių okupacijos metu žydus gelbėjo nuo mirties ar kitaip jiems padėjo ne vienas kitas lietuvis, o jų buvo labai daug, tik niekas tų faktų iki šiol nesurinko ir nepaskelbė, nes tie, kurie net savo gyvybę statydami pavojun ryžosi žydus gelbėti, ne visada yra linkę savo gerais darbais ar rizikingais žygiais girtis. Bet kai visai lietuvių tautai yra primetami kaltinimai, tai tenka į juos atsiliepti¹⁵.

Vladas Bakūnas straipsnyje „Pastabos iš toli“ rašė, kad Lietuva žydus nuo Hitlerio gelbėjo daug anksčiau, negu naciai Lietuvoje pradėjo skerdynes 1941 m.: „Noriu betgi padaryti pastabą dar gerokai prieš tos studijos pasirodymą, kad Lietuva (ar lietuviai) žydus nuo Hitlerio dalgio gelbėjo jau daug anksčiau, negu kad vokiečiai juos pradėjo žudyti Lietuvon vos įpuolę 1941 metais. [...] Nemanau, kad čia mano atpasakotais abiem atvejais gelbstint žydus nuo Hitlerio dalgio kam nors reikėtų skirti asmeniškai nuopelnai. Visi tų epizodų dalyviai buvo Lietuvos valstybės valdininkai ir dėl to, kas vie-

¹⁴ Dr. D. Jasaičio archyvas, Putnamas, Amerikos lietuvių kultūros archyvas (toliau – ALKA).

¹⁵ Ibid.

no ar kito buvo daroma – buvo daroma Lietuvos vardu, nes nežiūrįnt gerai ar blogai valdininkų kas buvo padaryta – buvo peikiama ar giriama Lietuva... Padariau šias, turbūt pakartotines pastabas dar vėl dėl to, kad artinasi kovo 23 d. sukaktvinė data, kai vokiečiai 1939 m. okupavo Klaipėdą – tai viena... Ir gal svarbiausia dėl to, kad dabar žydija ir jų sovietiniai rėmėjai dėl žydų naikinimo Lietuvoje vokiečių okupacijos laikotarpiu meta tarptautinio kriminalo šešėlį visai lietuvių tautai, kuri to nėra užsitarnavusi net mažiausiomis užuominomis¹⁶.

Žydų gelbėjimo klausimais rašė ir kiti autoriai: dr. Petras Vileišis („Lietuvos žydų klausimu“, 1977 m.), Stepas Jakubickas („Taip lietuviai gelbėjo žydus“, *Tėviškės žiburiai*, 1977 m. vasario 10 d., Nr. 6 (1409)) ir kt.

Tad iki 1977 m. išėivijoje buvo surinkta ir spaudoje paskelbta nemažai žydų gelbėjimo Lietuvoje faktų ir pateikta samprotavimų apie tai. Po pirmųjų bandymų 1947–1948 m. surinkti duomenis vėliau medžiaga apie žydų gelbėjimą buvo renkama ir skelbiama dažniausiai ginantis nuo kaltinimų spaudoje, kad lietuvių tautai tenka atsakomybė už žydų žudynes karo metu. Mat 1947 m. Miunchene buvo priimta rezoliucija dėl visos lietuvių tautos atsakomybės už žydų žudymą karo metais Lietuvoje. Joje sakoma: „Mes, keli tūkstančiai išsigelbėjusių Lietuvos žydų, kurie šiuo metu gyvena amerikiečių zonoje Vokietijoje, savo pirmoje konferencijoje, kuri vyko š. m. balandžio 15 d. Muenchene, priėmėme tokią rezoliuciją apie plačios lietuvių tautos dalies kaltę išžudant Lietuvos žydus. Konferencija konstatavo, kad: A. Visi lietuvių tautos sluoksniai (intelligentai, valdininkai, ūkininkai, amatininkai, darbininkai ir kiti) aktyviai dalyvavo drauge su nacių banditais išžudant Lietuvos žydus, ypač provincijoje. B. Didelė dalis tų žudikų – lietuvių gyvena amerikiečių, anglų, prancūzų zonoje Vokietijoje bei Austrijoje, kur jie figūruoja kaip D. P. ir naudoja si UNRRA parama. Konferencija įgalioja naujai išrinktą Sąjungos valdymą plačiai informuoti viešumą apie baisenybes, kurias plačios lietuvių masės įvykdė nacių okupacijos metais, ypač masinius išžudymus savo žydiškų bendrapiliečių.

Mes, sudarantieji menką likutį iš buvusių 160 tūkstančių Lietuvos žydų, esame išlikę gyvi iš tų pasibaisėtinų žiaurumų, kuriuos pa-

¹⁶ Ibid.

darė lietuviai jų žydiškų kaimynų atžvilgiu. Kiekvienas iš mūsų gali plačiai papasakoti gausius faktus, kurie iliustruoja tuos baisius žiaurumus iš lietuvių tautos pusės prieš beginklius ir bejėgius žydų tautiečius okupacijos metais...¹⁷

Nors lietuvių išėivijos spaudoje ne kartą buvo aiškinama, jog būtina paskelbti išsamią studiją apie žydų gelbėjimą, tai nebuvo padaryta. Kaip minėta, žydų gelbėjimo problema dažniausiai buvo keliamą ginantis nuo priekaištų, kad lietuviai dalyvavo žudant žydus. Antai „Tėviškės žiburių“ 1976 m. gegužės 27 d. numerio redakcijos vedamajame rašoma: „Jeigu jau Lietuvos žydai savo kaltinimais veda lietuvius į pasaulio teisimą, neturėtume to vengti. Kadangi žydai apie lietuvių kaltumą yra prirašę gana daug ir tai įvairiomis kalbomis, privalo pasisakyti ir lietuviai... Každodėl nė viena institucija nesimė tokio darbo organizuoti... Kad ir pavėluotai, reikėtų visiem sukrusti ir paruošti pilnavertę studiją anglų bei kitom kalbom. Atskleis tieji faktai parodytų, kad daug kaltinimų, skiriamų lietuviams, yra nepagrįsti. Jei ir buvo nusikaltėlių, tai kur kas gausėni buvo žydų gelbėtojai. Nusikaltėlių savajai tautai netrūko ir pačių žydų tarpe“.

Matyt, tada išėivijoje nežinota, kad kaltinimai visai lietuvių tautai nėra atsitiktiniai ar vien spontaniški, o yra gerai organizuotos akcijos dalis. Tai rodo ir iš Vilniaus į Maskvą 1980 m. liepos 29 d. SSRS saugumo pareigūnui O. Nečiporenkai siųstas dokumentas: „Pastaraisiais metais respublikinės spaudos leidiniuose, kurie yra platinami užsienyje (taip pat ir anglų kalba), mes sistemingai spausdinome medžiagą apie naujus išaiškėjusius baudžiamųjų formuočių dalyvius, kurie 1944 metais pabėgo iš TSRS ir pastaraisiais metais apsigyveno Vakarų šalyse, daugiausia JAV.

Visa ši medžiaga buvo pastebėta žydų visuomenės Vakaruose ir buvo panaudota „Lietuvos žydų sąjungos Izraelyje“ biuletenyje „Gachalet“, informaciniame Yad Vashem rinkinyje ir periodiniuose Brazilijos, Kanados ir JAV leidiniuose, kuriuose lietuviai buvo apkaltinti masinėmis žydų žudynėmis Antrojo pasaulinio karo metais.

Šios publikacijos sukėlė atsakomąją lietuvių nacionalistinės emigracijos reakciją; emigracija savo ruožtu apkaltino žydus Tarybų valdžios atkūrimo metais (1940–1941 m.) vykdžius „sunkius nusikaltimus prieš lietuvių tautą“; tai daugiausia buvo dalyvavimas tremiant

¹⁷ Mūsų Vytis, 1992, Nr. 4, p. 23.

antitarybinius elementus į tam tikrus šalies rajonus ir „bendri su Maskava veiksmai kompromituojant sąžiningus emigracijos veikėjus“ [...].

Per patikėtą asmenį J. R., kuris turi rašytinių ryšių su įtakingais sionistais ir žurnalistais Izraelyje, pagal mūsų ipareigojimą bus paruoštas ir nukreiptas į Izraelį kreipimasis į žydų šeimas, kurios nukentėjo Antrojo pasaulinio karo metais, su raginiu pradėti kampaniją prieš anksčiau minėtus asmenis ir kitus baudžiamųjų būrių dalyvius ir jų gynėjus iš lietuviškųjų emigracinių nacionalistinių organizacijų¹⁸.

Tokios organizuotos veiklos rezultatai buvo aiškiai jaučiami. Tai rodo „Tėviškės žiburių“ 1977 m. sausio 13 d. Nr. 2(1405) redakcijos vedamasis „Gynybą telkiant“. Jame rašoma: „1976 m. prasidėjo nauja ofenzyva – propagandinė ir teisminė JAV pradėta akcija, kaltinanči kai kuriuos asmenis ir grasinanti teismine procedūra bei deportacijom. Toji akcija rado stiprų atgarsį pasaulio spaudoje, televizijoje, radijuje... Lietuvius kaip visuomenę ir tautą jautriausiai palietė dr. Dov Levinas, žydų instituto direktorius Jeruzalėje, paskelbdamas stipriai kaltinamąjį straipsnį anglų kalba leidinyje „Journal of Baltic Studies“. Šis straipsnis buvo perspausdintas ir „Tėviškės Žiburiuose“ ir susilaukė plačios skaitytojų reakcijos. Apibendrinant skaitytojų mintis buvo teigiama, kad kol Lietuva buvo laisva, žydai turėjo pilną politinę globą ir kultūrinę laisvę. Su nepriklausomos Lietuvos žlugimu pasibaigė ir žydų laisvė ir apsauga; prie nepriklausomos Lietuvos laidotuvių prisidėjo nemažai žydų, išaugusių lietuviškoje laisvėje. Už žydų naikinimą atsakinga ją tuomet valdžiusi nacionalsocialistinė Vokietija; tik labai maža dalis lietuvių dalyvavo tuometinių vokiečių daktarų vykdomoje akcijoje ir dėl to lietuviai kaip tauta už tai negali būti atsakinga. Gana daug lietuvių rizikuodami savo gyvybe dalyvavo žydų gelbėjime, bet pasaulio žydai į tai mažai tekreipia dėmesio.

Atkreiptas dėmesys į būtinumą, kad lietuvių balsas pasiektų pasaulio opinią. Tylėjimas reikštų šiuo atveju kaltę bei bandymą pasislėpti. Mums gi nebėra ko slėptis. Reikia tiesai pažvelgti į akis visu atvirumu, nes kaltė glūdi abiejose pusėse“.

Kaip gynybos prieš kaltinimus priemonė buvo numatyta paskelbti publikaciją apie žydų gelbėjimą Lietuvoje: „Jau paaiškėjo,

¹⁸ «Предложения по активным мероприятиям в связи с попытками консолидации ссионистов с литовской националистической эмиграцией», 29 июля, 1980, 1/1923.

kad Lietuvos tyrimų institutas VLIK'o skatinamas susitarė dėl atitinkamo veikalo paruošimo su Dr. Domu Jasaičiu (ta tema jis anksčiau yra rašęs). ALT'a pavedė kun. Dr. J. Prunskui paruošti leidinį apie Lietuvos žydų gelbėjimą. Rašytojas ir redaktorius A. Baronas nelaukdamas politinių veiksnių iniciatyvos parašė tuo klausimu knygą, Vysk. V. Brizgys, pats pergyvenęs sovietinę ir nacinę okupaciją, taip pat parašė savo atsiminimus, kuriuose žydų klausimui, atrodo, tenka žymi vieta. Visi tie leidiniai jau verčiami ar bus išversti į anglų kalbą. Taigi esame jau ant gero kelio. Bet kol tie dalykai dar nepasiekė tarptautinės viešumos, turėtume neužmiršti, kad tos rūšies leidiniai turi būti ne propagandiniai, o dokumentiniai, akademinio lygio, kuriems pirmiausia rūpi tiesa. Didelis minusas yra tai, kad mūsų turima tos rūšies dokumentacija yra daugiausia lietuvių kalba. Bet didžiausia kliūtis yra ta, kad faktiškai neprieinama Europos ir JAV didžioji spauda. Tik su jos pagalba mes galėtume atremti mums primetamus nepadarytus nusikaltimus nacinės okupacijos laikais“.

Vienas iš numatytų išleisti knygų autorių turėjo būti D. Jasaitis; jis ne tik dalyvavo žydų gelbėjimo darbuose, bet ir rašė apie lietuvių ir žydų santykius. Jo publikacijose „Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje“, „Nacionalistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje“ ir kt. randame nemažai faktų ir samprotavimų apie žydų gelbėjimą, ypač Šiauliuose, kur jis pats gelbėjo žydus. Reaguodamas į laikraščio „Miami Herald“ 1972 m. gegužės 31 d. straipsnį „Lithuanians past shameful“ („Gėdinga lietuvių praeitis“) jis rašė: „1939 m. Lenkijai žuvus į Lietuvą atbėgo apie 12 000 žydų. Lietuva juos priglaudė, globojo, o norintiems pagelbėjo išvykti į kitus kraštus. Lietuviai neturėjo jokių priemonių sustabdyti jų žemėje vykdomą smurtą. Už teikiamą žydams bet kokią pagalbą grėsė žiaurios baudmės. Kelios dešimtys lietuvių už tai buvo pasmerkti mirčiai. Didelis skaičius pateko į kacetus arba buvo išgąbenti priverčiamiesiems darbams į Reichą. Jei lietuviai masiškai nebūtų padėję suvarytiems į getą žydams, tai jie visi būtų badu išmire, nes maisto davinyš buvo išmarinantis. Lietuviai išgelbėjo tūkstančius žydų vaikų ir suaugusių ir išsaugojo juos iki nacinės okupacijos pabaigos 1944 m.“¹⁹

¹⁹ D. Jasaičio laiškas laikraščio „Miami Herald“ redakcijai, dr. D. Jasaičio archyvas, Putnamas, ALKA.

(JAV) universiteto archyve.) Po D. Jasiučio mirties jo žmona S. Lukauskaitė-Jasaitienė kreipėsi į VLIK'o valdybą tokio turinio laišku:

„Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto Valdybai
New York, N. Y.

Šiuo pranešu, kad baigiau peržiūrėti savo vyro Dr. Domo Jasiučio archyvą ir atrinkau visą jame rastą medžiagą apie „Genocidą Lietuvoje“ ir apie žydų gelbėjimo akciją bei pavienių asmenų surašytus prisiminimus bei gelbėjimo faktus. (Iš viso apie 10 paketų nesutvarkytos medžiagos.)

Visą šią medžiagą įteikiu VLIK'ui su prašymu sutvarkius ją nuorašą akto su VLIK'o parašais atsiųsti man.

Be to, perleidžiu VLIK'ui visas knygas žydų tautos problemomis, kurias savo laiku Dr. D. Jasaitis buvo įsigijęs (iš viso 26 tomai).

Prašau ką nors įgalioti tą knygų ir dokumentų dėžę iš manęs atsiimti. Nuoširdžiai linkiu surasti autorių tai temai „[Lietuvos] Gen[ocidas]“, kuriai Dr. D. J. pašventė daug laiko ir darbo ir, deja, nesuskubo to darbo baigti.

Su geriausiais linkėjimais

Sofija Lukauskaitė-Jasaitienė

01 15 1978

Taip pat įteikiu Dr. D. Jasiučio „Genocidas Lietuvoje“ 158 psl. rankraščio, kuriuos panaudojus prašau grąžinti man“²¹.

Perduotą VLIK'ui medžiagą sutvarkė Bronius Bieliukas. Deja, D. Jasiučio knygos rankraštis „Genocidas Lietuvoje“ taip ir liko neišspausdintas. Toks pat likimas ištiko ir D. Jasiučio surinktus laiškus apie žydų gelbėjimą; ilgus metus jie gulėjo ALKA Putname.

Įsimintina D. Jasiučio pateikta formulė: „slaptumas – didelė pagalba sėkmingai pagrindinei veiklai, bet didžiausias istorijos priešas, nes paprastai nelieka dokumentuotų duomenų“. Ta formulė labai tinka žydų gelbėjimui apibūdinti. Menkiausias slaptumo pažeidimas tuo metu dažniausiai baigdavosi gelbėjamojo ir gelbėtojo mirtimi. Tai rodo ir šiame dokumentų rinkinyje spausdinami laišškai. Vanda Sruogienė rašo: „Mano vyras yra daug padėjęs pažįstamiems ir nepažįstamiems žydams, kai naciai juos persekiojo. Tik dabar negalėčiau tiksliai pasakyti, ką jis gelbėjo ir kaip – tokiais neramiais

²¹ Dr. D. Jasiučio archyvas, Putnamas, ALKA.

laikais dažnai vienas nuo kito slėpdavome savo pogrindžio darbą, nes abu buvom pasirošę suėmimui (jis – kaip žinomas Lietuvoje žmogus, aš – kaip to meto gimnazijos direktorė)“ (p. 116). Žydų gelbėjimo slaptumas buvo viena iš priežasčių, leidusių daryti priešatringiausias išvadas. Dėl slaptumo liko nežinomas ne vienas žydų gelbėjimo epizodas.

D. Jasaičio surinkti laišškai ir kita medžiaga yra jau ne pirmas iš JAV atkeliavęs liudijimas apie lietuvius, gelbėjusius žydus karo metais. Dar 1991 m. Romualdas Ozolas iš JAV parsivežė ir „Atgimime“ išspausdino iš daktaro Kazio Pemkaus gautą rankraštinį straipsnį „Lietuvių kova už žydų laisvę“, kuris pasirašytas Liudviko Šmulkščio. Jame išvardyta per penkis šimtus gelbėtojų pavardžių. Nagrinėjant L. Šmulkščio straipsnyje pagal atskirus Lietuvos rajonus sudarytus gelbėtojų sąrašus matyti, kad dauguma pavardžių ir tekstas kartojasi su 1948–1949 m. „Naujienose“ J. Šalnos pavarde skelbtais sąrašais, kurių pirminis šaltinis buvo martirologijos anketos. Pasirodo, kad J. Šalna ir L. Šmulkštys – tai vienas ir tas pats asmuo. Tai pavirtina ir „Lietuvių enciklopedija“.

1947–1948 m. Vokietijoje pildytų anketų kopijas iš JAV 1996 m. parvežė Viktorija Sakaitė, gavusi jas iš lietuvių ir žydų santykių tyrinėtojo Jono Dainausko. Gal todėl Pranas Morkus knygoje „Gyvybę ir duoną nešančios rankos“ šias anketas pavadino J. Dainausko sąrašais. Tiesa, tai daugiau pagarba žymiam istorikui. Kiek žinoma, J. Dainauskas nebuvo šių anketų sudarymo iniciatorius, bet jo dėka Lietuvoje plačiau sužinota apie tokį vertingą šaltinį žydų gelbėjimo klausimu. Šių anketų originalai surinkti 1947–1948 m. Vokietijoje, pabėgėlių stovyklose; dabar jie saugomi Kento (JAV) universiteto rankraščių archyve kaip Jono Rimašausko palikimo dalis.

Atrodo, D. Jasaitis nesinaudojo J. Rimašausko surinkta medžiaga. Viename straipsnių jis rašė: „Reikėtų dar prisiminti Rimašauską, kuris buvo sukaupęs daug medžiagos genocido klausimu. Bet užsimoto veikalo neparašė. Nežinia kur ir kokiomis aplinkybėmis jis žusutapimas: dalis D. Jasaičio archyvo pateko į tą patį Kento universiteto archyvą, kuriame saugomas ir J. Rimašausko palikimas, taip pat Vokietijoje pildytos anketos...“

²² Ibid.

Dar vienas, tiesa, iš Kanados atkeliavęs darbas apie žydų gelbėjimą – 1999 m. pasirodžiusi knygelė „A. Gurevičiaus sąrašai“. Joje vardijant žydų gelbėtojų pavardes bei gelbėjimo epizodus ne kartą daromos nuorodos į VLIK'o archyvą, D. Jasaičio surinktą medžiagą, taip pat į straipsnius, tačiau nenurodoma nei laikraščio pavadinimas, nei autorius. Dabar, susipažinę su D. Jasaičio surinkta medžiaga, galime geriau suprasti ir vertinti knygelėje skelbiamus faktus, sužinome pirminius kai kurių gelbėjimo epizodų šaltinius.

Šiandien Lietuvoje jau paskelbti ir J. Prunskio bei vysk. Vincento Brizgio darbai žydų gelbėjimo tema²³.

D. Jasaičio pastangomis atliktas darbas papildo medžiagą apie žydų gelbėjimą, kuri buvo sukaupta JAV lietuvių bendruomenėje. Dabar žinome, ką D. Jasaičiui pavyko sukaupti pačiam, gauti iš kunigo J. Prunskio ir kitų darbo pagalbininkų. Įdomu tai, kad D. Jasaičio sukaupta medžiaga praplečia žydų gelbėjimo problematikos supratimą. Iki šiol mažai tyrinėtas žydų gelbėjimas Lietuvoje 1939 m. rudenį, kai apie 12 tūkst. Lenkijos žydų rado prieglobstį Lietuvoje. Šis gelbėjimo aspektas yra geras pretekstas detalesniam tyrinėjimui.

Šiame dokumentų rinkinyje skelbiamais laiškais Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus galės gerokai papildyti savo archyvus, taip pat žydų gelbėtojų sąrašą, kuriame 2001 m. pradžioje buvo beveik 3 tūkst. asmenų.

Šiuo rinkiniu nors iš dalies pagarsinamas iškilios asmenybės – D. Jasaičio palikimas ir dienos šviesą išvysta ne vienerių metų jo triūsas žydų ir lietuvių santykių klausimais. Gana simboliška, kad dokumentų rinkinys leidžiamas Lietuvoje, kur mums dar stinga žinių tiek apie iškilias išėivijos asmenybes, tiek apie jų sukauptas vertybes. Jame skelbiami laišakai atskleidžia žydų gelbėjimo dramatiškumą, žmonių elgsenos pasirinkimo motyvaciją ir ne vien tai, kas buvo gražu. Šalia kilnių poelgių, kuklumo, atsidavimo laiškuose randame išdavysčių, užmaršties, dalyvavimo žydų žudyme liudijimų.

Pirminė laišku, sukaupytų straipsnių paskirtis buvo iliustruoti bendrą darbą apie žydų gelbėjimą, daryti tam tikrus apibendrinimus. Šiandien kiekvienas šiame rinkinyje spausdinamas ir į jį nepatekęs laiškas ar straipsnis įgyja savarankišką vertę ir prasmę. Tiesa, kai ku-

²³ Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, XIV, Vilnius, 1999, p. 271, 320.

rios istorijos ar gelbėtojų pavardės (Juozas Straupis, Jackus Sondeckis) jau anksčiau yra pagarsintos Lietuvoje išleistuose darbuose apie žydų gelbėtojus.

Šis rinkinys gerokai papildo turimas žinias apie kai kurių Lietuvoje jau žinomų gelbėtojų veiklą, tarp jų – apie legendinį Br. Gotuovą, kurio gimimo šimtosios metinės minimos šiomet. Lietuvoje iki šiol turėta labai nedaug duomenų apie jo veiklą gelbstint žydus. Rinkinyje skelbiami šio gelbėtojo pasakojimai gali paskatinti tolesnius tyrimus.

Vertinga tai, kad laiškuose matome, kaip sunku žmonėms buvo apsispręsti: „[...] svyravau tarp baimės ir drąsos, tarp egoizmo ir moralinės atsakomybės [...], trumpai – tarp genocido toleravimo ir žmoniškumo prievolių“ (p. 141).

Čia skelbiami laišakai kartu yra ir dovana žydų bendruomenei, norinčiai prisiminti tai, kas buvo gera, matyti gražius abiejų tautų bendradarbiavimo puslapius.

Ne viename laiške šmėsteli mintis, kad faktus apie žydų gelbėjimą rinkti pradėta per vėlai. „Gaila, tas reikalas taip pavėluotas, reikėjo rinkti žinias tuoj atvykus į JAV ir seniai jas paskelbti. Dabar esame liūdnoje defensyvoje“, – rašo V. Sruogienė (p. 117).

Ne lengvesnė padėtis ir dabar, praėjus dar ketvirčiui amžiaus, todėl tebėra aktualus D. Jasaičio raginimas: „Lietuviai, padėkime tą darbą baigti“.

D. Jasaičio kreipimasis buvo skirtas emigracijoje gyvenantiems lietuviams. Jis tada negalėjo žinoti, kad jam nepavyks pabaigti tai, ką buvo užsimojęs. Tuo kreipimusi tikėtasi sulaukti laišku, informacijos apie žydų gelbėjimą. Žinoma, vien išsivijos jėgomis tas darbas negalėjo būti sėkmingai baigtas. Tai gerai suprato ir D. Jasaitis: mat svarbiausi duomenys (jau surinkti ir dar nesurinkti) buvo Lietuvoje. Atkūrus nepriklausomybę daugelis problemų, tarp jų ir žydų gelbėjimo, buvo pradėtos nagrinėti iš naujo ar tęsiami jau pradėti darbai.

„Negalvojom, kad reikės inventorizuoti gėrį“, – paskutiniuose šio rinkinio puslapiuose skaitome tokią apmaudo kupiną mintį. Iš tikrųjų gėrio „inventorizaciją“ paskatino kaltinimai. Tad posakį „Nėtaip: buvo blogis (kaltinimai dėl žudynių), reikia ieškoti gėrio (gelbėtojų). Gelbėjimas buvo reikalingas kaip atsvara kaltinimams.

D. Jasaitis surinko ne tik lietuvių liudijimus. Jam buvo gerai žinoma, kas tuo metu buvo rašoma išsigelbėjusių, išgelbėtų ir įvairiose pasaulio šalyse atsidūrusių žydų prisiminimuose, knygose, straipsniuose. Juose ne tik aprašomos patirtos kančios, bet randame ir žinių bei samprotavimų apie žydų gelbėjimą. Tokių žinių randame ir istorikų veikaluose, enciklopedijose.

1949 m. „Laisvėje“ ir „Naujienose“ pasirodė Josepho L. Lichterio straipsnis. Tai buvo atsakas į J. Šalnės pavardę skelbtas publikacijas. Jame, be kita ko, teigiama: „Žinios apie mažą dalelę žydų, kurie buvo išgelbėti paskirų humanitarinių lietuvių, buvo plačiausiai minimos žydų spaudoje ir žydų viešajame gyvenime... Su pagarba buvo kalbama apie kiekvieną lietuvi, kuris išgelbėjo kurį žydą, nes toks lietuvis turėjo baimintis ne tik kad jis gali būti vokiečių sulaikytas, bet taip pat kad jis gali būti iškustas jo lietuviškų kaimynų ir perduotas vokiečių pareigūnams... Lietuviai, kurie padėjo žydams šiuo pavojingu metu, darė tai daugumoje humanitariniais, politiniais ar religiniais sumetimais. Kai kurie taip pasielgė dėl pinigų... Bet kas yra istoriškai svarbu: bendras šių lietuvių skaičius buvo mažas“²⁴. Ši formulė ilgam nulėmė tam tikrų žydų bendruomenės sluoksnių poziciją dėl žydų gelbėjimo Lietuvoje, yra gyva ir naudojama iki šiol.

J. Gar rašė: „Vaizdo pilnatvei būtina paminėti švarios sąžinės žmones tarp lietuvių, kurie nacistinių žvėriškumų metu ištiesdavo pagalbos ranką žydams, rizikuodami gyvybe. Šio tipo lietuvių buvo labai mažai“²⁵.

Isaacas Kowalski dar 1957 m. knygoje „A secret press in nazi Europe“ („Slaptoji spauda nacių Europoje“) rašė apie universiteto darbuotojus, kurie rinko pinigus Vilniaus getui, tai prof. Mykolas Biržiška, Jurgaitis, Antanas Žvironas, prof. Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas. Čia randame žinių apie žydų gelbėtojus J. Rutkauską, J. Stakauską, Vladą Žemaitį, Mariją Mikulską²⁶.

Phillipas Friedmanas knygos „Their Brothers keepers“ („Jų brolių gelbėtojai“) skyrelyje „Moters širdis“ plačiau aprašomi O. Šimai-

²⁴ *Laisvė (Liberty, Lith. Daily)*, 1949, sausio 27.

²⁵ *Книга о русском еврействе, 1917–1960*, New York, 1968, c. 110.

²⁶ *A secret press in nazi Europe*, by Isaac Kowalski, New York, 1957.

tės darbai gelbstint žydus, perteikiama jos mintis, pasakyta jai vietės Izraelyje: „Man kaip lietuvei labai gailėstį. Su dideliu apgailėstiumu turiu pasakyti, kad kai kurie lietuviai kolaboravo naikinant žydus“. Knygoje kaip gelbėtojos minimos ir benediktinių vienuolyno, vienuolės, Vilniaus Aušros vartų bažnyčios kunigas A. Gdowskis, vysk. Mečislovas Reinys, M. Krupavičius, kunigas J. Stakauskas, V. Mikulska, V. Žemaitis. Čia pirmą kartą randame žinių apie Vi-dukklės kunigą Joną, kuris buvo nužudytas kartu su trimis dešimtmis jo bažnyčioje slėptų žydų vaikų²⁷. Yitzak Arad knygoje „Ghetto in flames“ („Getas liepsnose“) rašydamas apie žydų slėpimą ir gelbėjimą Vilniuje, kurio gyventojų daugumą, pasak jo, sudarė lenkai, gyventojus pagal jų požiūrį į žydus ir jų naikinimą skirsto į tris grupes. Vieni padėjo gelbėti, kiti kolaboravo su vokiečiais, treči stovėjo nuošalyje. Gelbėtojų dalis – mažiausia. „Trečiojoje ir mažiausioje grupėje buvo nuo kelių dešimčių iki keleto šimtų žmonių, daugiausia lenkų ir keletas lietuvių“²⁸.

1974 m. keturiomis kalbomis Niujorke išleistame trijų tomų veikalė „Jerusalem of Lithuania“ („Lietuvos Jeruzalė“) žydų gelbėjimo temai skirti vos keli puslapiai; juose spausdinamos gelbėtojų J. Stakauskos, M. Mikulskos, O. Šimaitės, S. Binkienės, M. Abramovič-Wolskos, J. Bartoševič, M. Jurkutaičio ir keleto kitų žmonių nuotraukos²⁹.

Žydų gelbėjimo tema Lietuvoje susidomėjo ir istorikai. 1974 m. balandžio 8–11 d. Jeruzalėje vyko antroji Yad Vashem tarptautinė konferencija „Rescue attempts during the Holocaust“ („Gelbėjimo pastangos Holokausto metu“). Į konferencijos darbotvarkę buvo įtrauktas Seinesimas „Rescue in Lithuania during the nazi occupation“ („Gelbėjimas Lietuvoje nacių okupacijos metu“)³⁰.

Pagalba žydams šiame pranešime iš esmės siejama su politine situacija, nacių laimėjimais ar pralaimėjimais fronte, o ne su gelbėto-

²⁷ P. Friedman, *Their Brothers keepers*, New York, 1957, p. 21–26.

²⁸ Yitzak Arad, *Ghetto in flames*, New York, 1982, p. 132.

²⁹ *Jerusalem of Lithuania*, Vol. 2, New York, 1974, p. 470–472.

³⁰ *Rescue attempts during the Holocaust, Proceedings of the second Yad Vashem international historical conference Jerusalem, April 8–11, 1974, Yad Vashem, Jerusalem, 1977.*

jų žmog

taip ats

dams ge

žastis ta

buvo su

Juoza A

Baublį i

teigia, k

„Keletas

daugeliu

Lie

je taip v

Jeruzalė

ania: A

žydai: ž

tuviai b

dą ir pa

Juozas.

Straupis

šios nu

buvęs I

Kalbėda

gė: „...l

pus nu

apsilank

ambasa

gausa ir

Iss

gelbėto

1971 m

„Tik ke

žydams

Kaune

jų žmogiškosiomis savybėmis. Bandoma atsakyti į klausimą, kodėl taip atsitiko, kad netgi antisemitinėje Lenkijoje susikūrė pagrindis žydams gelbėti, o Lietuvoje to nebuvo. Pranešimo autorės nuomone, priežastis ta, kad Lenkija buvo nacių okupuota šalis, o Lietuvoje naciai buvo sutikti kaip išvaduočiai. Paminėjusi žydų gelbėtojus J. Straupį, Juozą Audiejų, Vytautą Žakavičių, Vladą Šleževičių, B. Gotautą, Petrą Baublį ir keliolika kitų gelbėjimo atvejų, pranešimo išvadose autorė teigia, kad žydus gelbėjo tik keli lietuviai ir jų išgelbėta labai mažai. „Keletas lietuvių, kurie verti Pasaulio Teisuolio vardo, negali atpirkti daugelio jų tautiečių nuodėmių“³¹.

Lietuvių ir žydų santykiai ir žydų gelbėjimo situacija Lietuvoje taip vertinama ir vėliau pasirodžiusiuose darbuose. Antai 1995 m. Jeruzalėje išleistoje Masha Greenbaum knygoje „The Jews of Lithuania: A History of a Remarkable Community 1316–1945“ („Lietuvos žydai: žymios bendruomenės istorija 1316–1945“) rašoma: „Keli lietuviai buvo pasiruošę pasiūlyti savo tėvynainiams žydams pagaudą ir paramą. Keleto šių teisuolių vardai yra verti dėkingumo. Tai Juozas Pranas [neaišku kas. – *Aut.*]..., Bronius Gotautas, Juozas Straupis, dr. E. Kutorgienė, Ona Šimaitė, Sophia Binkienė“³². Panašios nuomonės, kad Lietuvoje buvo nedaug žydų gelbėtojų, laikėsi ir buvęs Izraelio valstybės ambasadorius Lietuvoje Oded Ben Huras. Kalbėdamas Lietuvos Respublikos Seime 1997 m. rugsėjo 10 d. jis teigė: „...buvo lietuvių, kurie rizikavo savo gyvybe, kad išgelbėtų žydus nuo nacių, nors jų skaičius, deja, buvo mažas“³³. Tiesa, vėliau apsilankęs Valstybinio Vilniaus Gaono muziejaus gelbėtojų galerijoje, ambasadorius buvo labai nustebęs eksponuojamų gelbėtojų portretų gausa ir po to apie mažą gelbėtojų skaičių viešai jau nekalbėjo...

Išsamesnės, tikslesnės ir patikimesnės informacijos apie žydų gelbėtojus galėtume tikėtis rasti „Encyclopaedia Judaica“, išleistoje 1971 m. Izraelyje, tačiau joje pateikiami labai lakoniški duomenys. „Tik keletas lietuvių individų nacių laikais ištiesė pagalbos ranką žydams, nepaisydami mirtino pavojaus, kuriam jie save pasmerkė. Kaune tarp jų, kurie gelbėjo žydus, buvo: E. Kutorgienė, P. Mažy-

³¹ Ibid., p. 329.

³² M. Greenbaum, *The Jews of Lithuania: a History of a Remarkable Community*, Jerusalem, 1995, p. 378.

³³ Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. rugsėjo 10 d. posėdžio stenograma.

lis, rašytoja Sofija Čiurlionienė, kunigas Paukštys, vienuolė Ona Bro-
kaitytė ir operos dainininkas Kipras Petrauskas. Vilniuje Ona Šimai-
tė ištiesė didelę pagalbos ranką, tuo tarpu Šiauliuose advokato
Venclausko dukra, poetas Jankus, kunigas Lapis, buvęs meras Sa-
neckis [matyt, J. Sondeckis. – *Aut.*] buvo tarp tų, kurie pasižymėjo
padėdami žydams³⁴.

Istorikas Dovas Levinas straipsnyje „Faktai kaltina“ 1976 m. lie-
pos 8 d. „Tėviškės žiburiuose“ apie žydų gelbėjimą Lietuvoje rašė taip:
„Baisiausiu laiku – 1941 rudenį ir dar daugiau karo pabaigoje atsi-
rado keli šimtai dorų ir sąžiningų lietuvių, kurie nepaisant pavojaus
išgelbėjo, rodos, net keliolika šimtų žydų. Viena šių garbingų lietu-
vių – Ona Šimaitė, kurios vardas pagarsėjo visame pasaulyje ir pa-
dėjo šiek tiek lietuvių tautos garbę pakelti pagal Tautos himno posa-
kį: „Tegul tavo vaikai eina vien takais dorybės““.

Tame pačiame straipsnyje D. Levinas teigė: „Žydų tauta nuo pat
Biblijos laikų iki šios dienos sukūrė sau tautinę atmintį ir nieko ne-
užmiršo – kas buvo priešas ir kas bičiulis“. Tada buvo teigiama, kad
dr. J. Robinsonas ir Levas Garfunkelis rengia didelę knygą apie Lie-
tuvos žydų likimą karo metu. Pasak D. Levino, „toje knygoje bus faktai
apie tai, kas atsitiko kiekvienoje Lietuvos gyvenvietėje: kiek buvo nu-
žudyta ir kas juos nužudė. O atskiras straipsnis pasakys, kiek ir kas
buvo gelbėtojai“.

Deja, 1994 m. Jorko universiteto profesorei dr. Sarai Ginaitei kny-
gelėje „Žydų tautos tragedijos Lietuvoje pradžia“ teko pripažinti, kad
„kol kas nei Lietuvoje, nei pasaulyje nėra išleistas išsamus veikalas,
nagrinėjantis tą herojišką lietuvių istoriją. Mano tautiečių žydų isto-
rikų, politologų, sociologų, publicistų ir liudininkų tiesioginė parei-
ga pateikti kiek galima išsamesnės informacijos apie tas šeimas... Tad
torijos puslapiai būtų naudojami tautų savitarpio santykiams aiškin-
tis, kad jie padėtų tuos santykius gerinti ir įveikti nesusipratimus bei
konfliktus“³⁵.

Po šios knygelės pasirodymo praslino šešeri metai, bet dides-
nių poslinkių nematyti. Davido Cezarani sudarytoje knygoje „The fi-
nal solution“ („Galutinis sprendimas“, išleista Niujorke ir Londone),

³⁴ *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 11, Jerusalem, 1971, p. 389.

³⁵ S. Ginaitė, *Žydų tautos tragedijos Lietuvoje pradžia*, Vilnius, 1994, p. 34–35.

Dina Porat straipsnyje „The Holocaust in Lithuania: some unique aspects“ („Holokaustas Lietuvoje: keletas unikalių aspektų“) skaitome: „Ne visi lietuviai dalyvavo žudymuose, ir negalima vaizduoti visų jų kaip žudikų. Mažiausiai vienas tūkstantis lietuvių suteikė prieglobsčių žydams, kartu rizikuodami savo ir šeimų gyvybėmis...“³⁶

Gelbėjimo masto suvokimas, jo žinojimas. Ar šis klausimas aktualus tik Lietuvai?

Iš esmės sutinkant su S. Sužiedėlio teiginiu, kad mokslinėje literatūroje nerasime vieningos „žydiškos“, „lietuviškos“ ar „vakariečių“ istoriografijos, vis dėlto reikia pasakyti, kad nagrinėjant literatūrą žydų gelbėjimo klausimu išryškėja dvi tendencijos: pirma, daugelio žydų autorių darbuose pabrėžiamas mažas gelbėtojų skaičius, o antra, daugelio lietuvių publikacijose rašoma apie platų gelbėjimo mastą. Kuri iš jų teisingesnė, tikslesnė ir labiau pagrįsta? Kas yra mažai ir daug, kai žmogus gelbėdamas kitą rizikuoja savo ir artimųjų gyvybe?

Pirmuosius apibendrinančius teiginius apie nedidelį lietuvių gelbėtojų skaičių radome J. L. Lichterio straipsnyje. S. Neshamit pranešimas Jeruzalėje 1974 m. vykusioje konferencijoje padeda geriau suprasti, kuo grindžiama tezė apie nedidelį lietuvių gelbėtojų skaičių. Tokias išvadas S. Neshamit darė remdamasi Yad Vashem centro duomenimis apie Pasaulio Tautų Teisuolius.

Šis garbingas vardas nuo 1963 m. autoritetingos komisijos sprendimu suteikiamas žmonėms, gelbėjusiems žydus, rizikavusiems savo ir artimųjų gyvybėmis karo metais. Jis suteikiamas remiantis išgelbėtų žydų pareiškimais, liudijimais. 1977 m. kovo 22 d. D. Jasaičiui atsiųstoje iš Jeruzalės Yad Vashem centro pažymoje rašoma, kad Pasaulio Tautų Teisuolio vardas suteiktas 19 Lietuvos piliečių. Tai gi atrodytų, jog S. Neshamit yra teisi – iš tikrųjų nedaug lietuvių gelbėjo žydus. Tačiau tokios išvados buvo labai skubotos, netikslios ir šiandien galima teigti – skaudžiai tendencingos. Paskubėta padaryti išvadą, nuodugnai neištyrus žydų gelbėjimo padėties Lietuvoje.

³⁶ *The Final Solution*, edited by D. Cesarani, London, New York, 1994, p. 159.

Kad ir kaip paradoksalu, tokią išvadą šiandien galime vertinti kaip priekaištą istorikams ar politikams, kurie skuba daryti tendencingus apibendrinimus neturėdami patikimų duomenų, kaip priekaištą patiemis išgelbėtiesiems, kurie tylėdami prisidėjo prie galimybės tokioms išvadam atsirasti.

Suprantama, kad liudijimus Izraelio valstybės apdovanojimui apie žydų gelbėjimą septintajame aštuntajame dešimtmetyje galėjo pateikti šioje ir geriausiai atveju kitose laisvojo pasaulio valstybėse gyvenantys išgelbėti žydai, žinantys apie tokį apdovanojimą, jaučianventys poreikį pagarsinti gelbėjimo istoriją, įamžinti savo gelbėtojų atminimą. O tokio žinojimo, norėjimo ir galėjimo sutaptis viename asmenyje nebuvo dažna. Rinkinyje spausdinamas prof. M. Biržiškos dukters (Marijos Žymantienės) parodymas apie tai, kad akušerė Marija Žakevičienė su dukra Jadvyga Žakevičiūte-Jablonskiene Kaune augino žydų iš Kauno geto dukrą Salomę Vilenčikaitę (ji vėliau vadinta Dalios vardu). Dėl jos, bijodamos vežtis ją į Vokietiją, 1944 m. M. Žakevičienė ir duktė J. Jablonskienė pasiliko Lietuvoje, kai kiti artimieji pasitraukė. Šios istorijos pradžią randame jau 1947 m. Vokietijoje rinktose anketose, vėliau – J. Šalnos straipsniuose, dar vėliau – L. Šmulksčio straipsnyje „Atgimime“, o istorijos tąsą sužinojome daugiau kaip po penkiasdešimties metų, 2000 m. rugsėjo 21 d. Pasaulio Tautų Teisuolio vardo suteikimo ceremonijoje Vilniuje. Prof. Vytautas Landsbergis papasakojo, kad išgelbėtoji Dalia Vilenčikaitė (Jackbo) dabar gyvena Norvegijoje. Ji po kelių kartų buvo įkalbėta ir parašė liudijimą apie gelbėjimą. „Aš kalbinau, kad ji paliudytų. Ji sakė, kad tai jau trūs prisiminimai ir su žurnalistais nenori apie tai kalbėti“, – sakė prof. V. Landsbergis. Tik prieš porą metų Dalia Jackbo buvo atvykusi, kad papasakotų, paliudytų apie savo gelbėjimą. Lietuvoje likusi Dalios gelbėtoja J. Jablonskienė buvo suimta ir mirė 1948 m. gruodžio 22 d. Pasaulio Tautų Teisuole ji tapo Teisuole kol kas dar nepripažinta...

Šis faktas rodo, jog nemažai žydų gelbėjimo epizodų liks nežinomi dėl to, kad išgelbėtieji ne visada yra linkę tai prisiminti. Šį kartą liudijimas apie gelbėjimą buvo įkalbėtas parašyti. Bet kiek tokių įkalbėtojų ir įkalbėtų galėjo būti?..

Sunku pasakyti, kas tai – užmarštis, dėkingumo stygius ar nenoras draskyti senų žaizdų. Ne vieno susitikimo su išgelbėtaisiais

metu paaiškėjo, kad kai kuriems iš jų prisiminimai apie tą laiką yra nemalonūs, nes priverčia dar kartą išgyventi buvusį skausmą. Todėl galima ir reikia suprasti tuos žmones, kurie nenori prisiminti karo metų baisumų.

Lietuvoje gyvenantys išgelbėtieji žydai praktiškai negalėjo pasinaudoti galimybe kreiptis į Yad Vashem centrą ir dėl politinių santykių tarp SSRS ir Izraelio. JAV ir kitose valstybėse gyvenantys išgelbėtieji irgi nelabai naudojosi tokia galimybe. Pavyzdžiui, kunigas J. Stakauskas, vienuolė M. Mikulska ir mokytojas V. Žemaitis išgelbėjo dvylika žydų, kurie gyveno įvairiose pasaulio valstybėse, ir tik du, gyvenę Izraelyje, kreipėsi į tą centrą liudydami apie savo išgelbėjimą... 1965 m. rugpjūčio 6 d. laiške į Varšuvą Jašunskiams J. Stakauskas rašė: „Ne visi Jūs turite tokių kilnių privalumų. Prie tokių kaip Jūs galima priskirti tik Dr. Libo ir Žirnauską, kuriam kitu būdu padėjau išsaugoti gyvenimą. Visi kiti teikėsi atsakyti į tai absoliučiu tylėjimu, neišskiriant ir Jaffių, dėl kurių, kaip Jums žinoma, turėjau nepalyginamai daugiau rūpesčių: senosios Jaffės mirtis, penkerių metų vaiko laikymas, o Fira, net gyvendama Vilniuje, nesiteikė nei karto manęs aplankyti mano namuose, nors ir labai to prašiau...“ Kai kurie Lietuvoje gyvenę žydai tik atkūrus nepriklausomybę, tai yra atsiradus realiai galimybei, kreipėsi į Yad Vashem centrą ir paliudijo apie savo gelbėjimą. Tad iki 1990 m. Pasaulio Tautų Teisulio vardas buvo suteiktas 168 Lietuvos piliečiams, o 2001 m. pradžioje jų jau buvo 488.

Keista, bet tikslios informacijos apie Pasaulio Tautų Teisuolius, kuri tik iš dalies atskleidžia žydų gelbėjimo mastą Lietuvoje ir kitose valstybėse, neskubama skelbti ir dabar. Dar 2000 m. vasarą Vašingtone, JAV Holokausto atminties muziejuje, kuriame lankosi šimtai tūkstančių lankytojų, buvo skelbiami... 1991 m. duomenys apie Pasaulio Tautų Teisuolius. Per dešimt metų jų skaičius vien Lietuvoje padidėjo beveik 200 asmenų. Manydamas, kad senų duomenų skelbimas tokioje institucijoje yra nepagarba gelbėjusiems asmenims, išgelbėtiems žydams ir istorinei tiesai, vienas šios pratarinės autorių 2000 m. spalio mėnesį Vilniuje vykusios tarptautinės konferencijos metu įteikė Vašingtono Holokausto atminties muziejaus direktoriui užsienio ryšiams Wesley Fisherui laišką, kuriame prašoma atnaujinti ekspozicijos apie Pasaulio Tautų Teisuolius duomenis:

1609, Belgija – 1247, Vengrija – 530, Lietuva – 488, Čekijos Respublika – 342, Italija – 1609, Belgija – 1247, Vengrija – 530, Lietuva – 488, Čekijos Respublika – 342, Italija – 1609, Belgija – 1247, Vengrija – 530, Rusija ir Baltarusija – 503, Vokietija – 342, Italija – 1609, Graikija – 234, Jugoslavija (visos šalys) – 220, Latvija – 93, Austrija – 83, Albanija – 60, Rumunija – 57, Moldavija – 45, Šveicarija – 36, Norvegija – 17, Danija – 14, Bulgarija – 13, Didžioji Britanija – 13, Švedija – 7, Armėnija – 6, Ispanija – 3, Estija – 2, Kinija – 2, Brazilija – 1, Japonija – 1, Liuksemburgas – 1, Portugalija – 1, Turkija – 1, JAV – 1³⁷.

Pasirodo, žydų gelbėjimo karo metais masto problema aktuali ne tik kalbant apie lietuvių ir žydų santykius. Tezė, kad žydus gelbėjusių žmonių buvo nedaug, skelbiama Europoje ir ne tik joje. Tai aiškiai sako žydų kilmės profesorius Peteris Novickas knygoje „The Holocaust in American life“ („Holokaustas Amerikos gyvenime“): „...Tie, kurie rašė ar kalbėjo apie nežydus gelbėtojus kitais tikslais, o ne pabrėždami jų retumą, pažymi, kad žydų auditorija dažnai sutinka juos priešiška“³⁸. Knygoje rašoma, jog vienas labiausiai įprastų žydų nusiskundimų apie Steveno Spielbergo filmą „Šindlerio sąrašas“ buvo tas, kad tai sugriovė Holokausto prasmę ir pamoką, nes dėmesys sutelktas į krikščionis gelbėtojus.

Pats Yad Vashem institutas įsteigimas yra ne tik pagarba viešiesiems – teisuoliams, bet kartu ir priekaištas kitiems – ne teisuoliams. 700 mln. žmonių turinčioje teritorijoje buvo 11 tūkst. Pasaulio Tautų Teisuolių (2001 m. pradžioje daugiau kaip 17 tūkst.). Komentatoriai nuolat pabrėžia nedorų neteisuolių ir nežydiškos kilmės teisuolių santykį: 1000 ir 1. Kiekvienam teisuoliui buvo tūkstančiai, kurie kolaboravo arba, geriausiai atveju, abejingai stovėjo šalia ir nieko nedarė.

Tikslas labiausiai paminėti „teisuolių mažumą“ tapo „neteisuolių daugumos“ pasmerkimu. Siekiant suteikti „pikantiškumo“ Holokausto istorijai buvo būtina parodyti Europos krikščionių nusikaltimus teisuoliams.

P. Novickas pateikia savą gelbėjimo galimybių formulę. Pasak jo, ten, kur vokiečių okupacijos sąlygos buvo švelnesnės, o žydai gerai integruoti į vietinę visuomenę, buvo galima sulaukti daugiau ir efektyvesnės pagalbos, o ten, kur vokiečiai elgėsi ypač brutaliai ir kur

³⁷ Yad Vashem, Dep. For the Righteous Among the Nations-<http://www.yadvashem.org.il/righteous/bycountry/index.html>, 2001, balandžio 30.

³⁸ P. Novick, *The Holocaust in American life*, Boston, New York, 1999.

žydai buvo mažiau integruoti, buvo mažiau pagalbos ir ji buvo ne tokia sėkminga. Tad pritaikius tokią gelbėjimo galimybių formulę, išvados apie žydų gelbėjimą Lietuvoje galėtų atrodyti kur kas subtilesnės, nei tai skelbta daugelyje iki šiol pasirodžiusių darbų.

Ieškant priežasčių, kodėl žydų gelbėjimo Lietuvoje problema nebuvo nuodugnai tyrinėjama ir kartu skubėta daryti apibendrinimus, verta prisiminti prof. Egidijaus Aleksandravičiaus mintis apie savotiškas „kančių lenktynes“³⁹. Ne vienoje istorikų konferencijoje jau buvo išsakyta mintis, kad vyksta savotiškos lenktynės įrodinėjant, kuri tauta labiau yra nukentėjusi. Kaip rašė P. Novickas, žydai yra kandidatai į šios kančių „olimpiados“ nugalėtojus. Todėl kreipiant daugiausia dėmesio į patirtos kančios tyrimą, gelbėjimui dėmesio lieka mažiau. Negana to, pagalba ir gelbėjimu savotiškai kėsinamasi sumažinti patirtą kančią.

Pozicija ar įsitikinimas, kad žydų gelbėtojų buvo nedaug, atrodo, atsisuko prieš pačius jos skelbėjus. Pasaulio Tautų Teisuolių alėjuje Jeruzalėje, kur iš pradžių gelbėtojų atminimui buvo sodinami atminties medeliai, pristigta vietos.

Lietuvos atveju kalbėti apie mažą gelbėtojų skaičių savotiškai įpareigojo jau minėta 1947 m. Miunchene priimta deklaracija dėl lietuvių tautos atsakomybės už žydų žudynes. Aišku, kad priėmus tokį dokumentą vėliau objektyviai kalbėti apie žydų gelbėjimą, jo mastą buvo sunku.

Bet kodėl žydų gelbėjimo matas ir arbitras turi būti tik Yad Vashem suteiktas Pasaulio Tautų Teisuolio vardas? Daugelyje šalių, kuriose buvo gelbstimi žydai, dabar yra įsteigtos šiuos procesus tiriančios institucijos. Matyt, tikrąjį gelbėjimo mastą geriau atspindi tų institucijų sukaupti duomenys. Antai Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus per dešimt egzistavimo metų sukauptė nemažai dokumentinės, gerai patikrintos medžiagos apie beveik tris tūkstančius žydų gelbėtojų Lietuvoje. Yra dar nenagrinėtų liudijimų. Kol kas neivertinti ir iš JAV atvežti D. Jasaičio sukaupti duomenys.

Todėl suprantama ir kartu sveikintina praktika rašant apie žydų gelbėjimą nesitenkinti vien Pasaulio Tautų Teisuolių vardais, bet ir remtis naujaisiais Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus duo-

³⁹ E. Aleksandravičius, „Apie atminties archeologiją, kančių kultūrą ir holokausto prisiminimus“, *Kauno diena*, 1998, rugpjūčio 1.

menimis. Tai pasakytina apie S. Ginaitės-Rubinsonienės „Atminimo knyga“⁴⁰, Solomono Atamuko veikalą „Lietuvos žydų kelias“⁴¹. Reikia tikėtis, kad šių autorių darbai bus išversti į kitas kalbas ir taps šaltiniu tyrinėtojams, kurie domėsis žydų gelbėjimu Lietuvoje.

Dabar Lietuvoje žinomi žydų gelbėjimo atvejai neleidžia teigti, kad gelbėtojų buvo „keletas“ ar „mažai“, kaip kad teigiama ne vienose knygoje, enciklopedijoje ir pan. Turimi faktai neleidžia daryti ir išvados, kad visa lietuvių tauta dalyvavo gelbstint žydus, kaip ne kartą buvo teigiama iševijos spaudoje.

Tačiau visi šie samprotavimai ir ginčai netenka prasmės prisiminus užrašą, kuris yra Yad Vashem įteikiamuose diplomuose Pasaulyje Tautų Teisuoliams: „Kas išgelbėjo vieną žmogų, tarsi būtų išgelbėjęs visą pasaulį“.

Rinkinyje skelbiami iš dr. D. Jasaičio asmeninio archyvo atrinkti dokumentai – laišakai, kuriuose pasakojama apie žydų gelbėjimą ir gelbėtojus nacių okupuotoje Lietuvoje. Laiškai adresuoti dviem asmenims – D. Jasaičiui ir kun. J. Prunskiui; jie rašyti daugiausia aštuntajame dešimtmetyje, kai iševijoje, kaip jau ne kartą anksčiau, buvo kilęs sumanymas surinkti medžiagą ir parengti knygą apie Lietuvoje vykdytus nusikaltimus sovietų ir nacių okupacijų metais.

Lietuvoje žydų gelbėjimo tema šiek tiek žinoma, tai rodo anksčiau minėti išleisti leidiniai bei institucijos, nuosekliai dirbančios šioje srityje. Deja, tas žinojimas gana paviršutiniškas, nes beveik nėra nagrinėta tuometinė lietuvių visuomenės padėtis, požiūriai, imperatyvai, poelgių motyvacijos ir pan. Suvokdami, kad tai tolesnių tyrimų laukas, pateikiame skaitytojui autentiškus, beveik nekupiūruotus laiškus žmonių, kurie tapo tų įvykių liudytojais bei aktyviais dalyviais. Kita vertus, rinkinyje neatsitiktinai atsirado kai kurių iševijos autorių – paties D. Jasaičio, J. Šalnės (L. Šmulksčio), kun. M. Krupavičiaus ir kt. straipsniai iš lietuvių iševijos spaudos. Pirmiausia jie vertingi todėl, kad šalia daugybės faktų juose randame

⁴⁰ S. Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga (Kauno žydų bendruomenė, 1941-1944 metai)*, Vilnius, 1999.

⁴¹ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius, 1998.

išsamią reiškinio analizę pateikiant kontekstą, be kurio būtų sunku suprasti ir išsiaiškinti visus dominančius aspektus. Be to, šios publikacijos praktiškai nėra žinomos platesniam skaitytojų būriui, nors yra vertos dėmesio.

Rinkinį sudaro temiška tarpusavyje susijusios, o pobūdžiu skirtingos dalys – išėivijos spaudos publikacijos, laiškai, prisiminimai, liudijimai, gelbėjimo atvejų aprašymai ir į atskirą skyrelį išskirta keletas išgelbėtųjų liudijimų bei prisiminimų apie gelbėtojus. Be abejo, vargu ar esama pagrindo teigti, jog tų liudijimų mažai todėl, kad žydai neljudija – tiesiog D. Jasaičio archyve tokios medžiagos rasta tik tiek. Svarbiausia rinkinio dalimi laikytini gelbėtojų ir liudytojų laiškai. Kaip jau minėta, su nedidelėmis išimtimis (pvz., S. Jasaitienės tekstas, datuotas 1946 m. – viena pirmųjų žinomų apžvalgų šia tema) laiškai rašyti aštuntajame dešimtmetyje.

Sudarant rinkinį, atsižvelgta į tai, kad svarbesnis čia gali būti ne chronologinis, o teritorinis principas, todėl laiškai suskirstyti pagal regionus, kuriuose vyko aprašomieji įvykiai. Daugelyje vietų pasitaiko, kad papildant ar patikslinant aplinkybes minimi tie patys asmenys, todėl tie laiškai natūraliai papildo vienas kitą. Antra vertus, yra laiškų, kuriuose aprašomos kelios Lietuvos vietovės, pvz., Kaunas, Žemaitija, Panevėžys. Tokiais atvejais stengtasi išskirti svarbesnį, autentiškesnį aprašymą ir tuo pagrindu priskirti vienai ar kitai vietai. Taip išdėstyti laiškai neturi griežtų rėmų – neskirstoma į skyrelius ar pan., o išlieka tarsi vientisas pasakojimas, atkuriantis bendrą visos Lietuvos vaizdą.

Kiekvienas laiškas turi redakcinį pavadinimą, parašymo datą ir vietą. Kai kurių laiškų parašymo datos (ar vietos) nepavyko nustatyti – tai žymima daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose. Kadangi dauguma rinkinyje skelbiamų dokumentų paimti iš vieno šaltinio – D. Jasaičio asmeninio archyvo, po dokumentu šis šaltinis nenurodomas, pažymima tik dokumento originalumas ir jo pagaminimo būdas. Laiškų tekstai iš esmės neredaguoti, ištaisytos tik rašybos, skyrybos ir korektūros klaidos. Stengtasi suvienodinti didžiųjų ir mažųjų raidžių rašybą, taip pat suvienodintos dokumentuose vartojamos santrumpos. Autorių praleisti, bet sudarytojų atstatyti žodžiai ar jų dalys rašomos laužtiniuose skliaustuose. Neįskaitomos teksto vietos žymimos daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose. Suvienodinta pavardžių rašyba (pridėtos galūnės prie originalios pavardžių formos, kur

jų nebuvo). Tekstuose pasitaikantys kitų kalbų žodžiai ar posakiai išversti puslapio apačioje. Skaitytojų patogumui ten pat pateikiamos išsamesnės kai kurių autorių biografijos ir dalykiniai teksto paaiškinimai. Lietuvos vietovardžiai patikslinti pagal dabartinę administracinę-teritorinę suskirstymą. Nepavykus nustatyti taisyklingos fortracinę-teritorinę suskirstymą. Nepavykus nustatyti taisyklingos formos, taip ir paliekama, pažymint potekstinėje pastaboje. Kitų šalių ir miestų pavadinimai rašomi daugiausia originalo forma, kaip ir buvo dokumentuose. Suvienodintas skaitmeninis datos žymėjimas – visur žymima arabiškais skaitmenimis.

Kai kurių laiškų kalba nežymiai pataisyta, stengiantis nepažeisti dokumentų autentiškumo. Ištaisytos netaisyklingos linksnių formos (pvz., *daugumoje, pavidale, pasekmėje*), tarmybės, svetimybės ir neteiktini vertalai (pvz., *viedras, sklepas, štampos, žandas, cibulis, apart, atsivožyti, padvada, želavos* ir pan.), pakeisti priešdėliai (pvz., *pramatyti, prisiųsti, nedavažiuoti*), ištaisyti netaisyklingos darybos ir netinkamai pavartoti žodžiai (pvz., *biologiniai, masiniai naikinami, atsakomingas, patalpinėti, matomai, sekantis, daviniai, randasi, savistoviai*), kai kurios netaisyklingos sakinių konstrukcijos (pvz., *kad apsisaugoti, pas mane yra* ir kt.).

Suvienodinta žodžio „getas“ (geta, gheto, getto, getho) rašyba.

Tekstai minimaliai kupiūruoti – iš teksto išimti autorių ir kitų minimų asmenų tikslūs adresai (tos vietos niekaip nepažymėtos), išbrauktos pasikartojančios ar su tema nesusijusios, asmeniškios mintys (žymima daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose). Sudarytojai nekupiūravo ir nekomentavo kontraversišκών laiškų autorių teiginių bei interpretacijų, palikdami skaitytojui tam tikrą vertinimo bei diskusijos erdvę. Rinkinio gale įdėti du priedai: išsamus D. Jasaičio archyvo dokumentų sąrašas ir Pasaulio Tautų Teisuolių – Lietuvos piliečių sąrašas, kurį pateikė Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, taip pat asmenvardžių bei vietovardžių rodyklės.

Rinkinio sudarytojai yra dėkingi visiems, kurie vienaip ar kitaip prisidėjo prie šios svarbios medžiagos išsaugojimo, padėjo ją atgauti Lietuvos skaitytojui. Tai Tautos fondo (JAV) žmonės, taip pat p. Juozas Rygelis, Putnamo vienuolyno vyriausioji sesuo Paulė Savickaitė, p. Rasa Razgaitienė, p. Juozas L. Giedraitis, dr. Kazys Bujusis. Dėkojame visiems paminėtiems asmenims, visiems, pagelbėjusiems vertingais patarimais bei palaikiusiems. Šis rinkinys – tai visų mūsų darbas, padedantis atskleisti dar vieną mažai žinomą, bet svarbų mūsų krašto istorijos puslapį.

Šaltiniai

- Dr. D. Jasaičio archyvas, Putnamas, ALKA.
Kento universiteto bibliotekos specialiųjų kolekcijų ir archyvų departamentas. J. Rimašausko ir D. Jasaičio palikimas.
VLIK'o archyvas, Putnamas, ALKA.
Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus duomenys.
Gyvybę ir duoną nešančios rankos, 1–2 sąs., sudarė M. Erenburgas ir V. Sakaitė, Vilnius, 1997.
R. Hilberg, *Nusikaltėliai, aukos, stebėtojai. Žydų tragedija 1939–1943*, Vilnius, 1999.
Dr. D. Jasaitis, *Nacionalistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje*, Roma, 1969.
D. Jasaitis, *Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje (rankraštis)*, Putnamas, ALKA.
Atminties dienos: Tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui, 1993 m. spalio 11–16 d., Vilnius, 1995.
J. Prunskis, *Lithuanian Jews and the Holocaust*, Chicago, 1979.
Ten jest z ojczyszny mojej. Polacy z pomocą żydom 1939–1945, Krakow, 1966.
Lithuania. Crime and Punishment, January 1999.
Yehiel Damba, „Lietuvių tauta nedovanos žydų naikintojams“, *Lietuvos aidas*, 1991, spalio 12.
V. Sakaitė, „Žydų gelbėjimas“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2(6).
Atgimimas, 1991 m. Nr. 43–1992 m. Nr. 8.
Mūsų Lietuva, 1975, birželio 26.
Naujienos, 1948, balandžio 21–27, liepos 15; 1949, sausio 21–29.

Dalia Kuodytė
Rimantas Stankevičius

bet
jas i
mer
siy
logi
germ
men

siras
asme
iŝtek
login
sus ž

—
:
M
n
V
t
c
*

ŽŪSTANČIŪJŲ GELBĖJIMAS

1. Domo Jasaičio* straipsnis „Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje“

Čikaga (JAV)

1962 m. rugsėjo mėn.

Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje

„Ką pasėsi, tą ir pjausi“. Tas dėsnis galioja ne tik agronomijoje, bet ir filosofijoje bei sociologijoje. Nietzsche, perkėlęs darvinizmo idėjas į filosofiją, sukūrė dorą anapus gėrio ir blogio ir antžmogio (Uebermensch) viziją. Iš jos greitai išriedėjo viešpatišką ir menkaverčių rasių ir tautų teorija. Tos teorijos šalininkai, panaudodami savotišką logiką ir sau patinkamai sušukuodami istorinius faktus, skelbė, kad germanai yra *par excellence*** viešpatiškoji rasė, o slavai ir žydai yra menkavertės tautos.

Nietzsche paskelbė, kad „Dievas yra miręs“. Todėl pradėjo atsirasti antžmonių, kuriems pavyko paglemžti ir sukoncentruoti savo asmenyje visas pasaulinės ir dvasinės valdžios galias ir visas iš to ištekančias prerogatyvas. Jie, panaudodami neribotą fizinių ir psichologinių terorą, laužydami Dievo įstatymus ir brutaliai pažeisdami visus žmoniškumo pradus, vykdė kartais iracionalius nusistatymus.

* DOMAS JASAITIS (1898–1977) gimė Garliavos r., Kauno aps. Gydytojas, višomenininkas. Studijavo Kijevo, Berlyno universitetuose, dirbo Paryžiuje, Pastero institute, nuo 1925 m. – Šiauliuose vidaus ligų gydytoju, tuberkuliozės dispanserio įkūrėjas. 1943–1944 m. – miesto ligoninės direktorius. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. 1950 m. atvyko į JAV. Ateitininkas. Vienas Šiaulių kraštotyros draugijos įkūrėjų, 1938–1940 m. – Šiaulių Rotary klubo pirmininkas, miesto tarybos narys. Aktyviai bendradarbiavo specialiojoje bei populiariojoje spaudoje.

** Tikraja žodžio prasme (*pranc.*).

*Domas Jasaitis
savo darbo kambaryje
Mount Vernon
(Niujorkas)*

Domo Jasaičio šeima

ŽOSTANČIŲJŲ

V
naciona
Vienas
german
yra min
erą, į a
N
mer", „
tos neap
zlieriu,
augo. 19
jui ir gė
bės įsta
žydu p
mai, sin
vo suda
193

jos žydu
15 000 ž
Afrikos
taip pat
pasiuntė
dėl žydu
vo linke
eringas
(Vienoje)
vestas to
dų emigr
kurią bū
Bet šitos
kuri vald
rimą. Em
rodo, kac
kai. Dar 1
tomas vis
įkurtas 4

* „M

Vienas iš tos rūšies istorinių fenomenų buvo Adolfas Hitleris, nacionalsocialistinės pasaulėžvalgos kūrėjas, pranašas ir vykdytojas. Vienas iš svarbiųjų jo ideologijos postulatų buvo dievinimas arijų-germanų ir antisemitizmas ir iki apakimo žydų neapykanta. „Žydai yra mirtini priešai. Kova prieš juos yra žiburys, rodąs kelią į geresnę erą, į arijų išsigelbėjimą“ (*Mein Kampf*^{*}, 1922).

Nuo 1922 m. iki 1933 m. nacių spauda, ypatingai „Der Stuermer“, „Das Schwarze Korps“, niekino žydus ir kiršino vokiečių tautos neapykantą prieš juos. Nuo 1933 m., kada Hitleris tapo reichskanzleriu, o vėliau reichsfuehreriu, žydų spaudimas nepaprastai greitai augo. 1935 m. rugsėjo 15 [d.] buvo paskelbtas įstatymas vokiečių kraujui ir garbei apsaugoti, o lapkričio 14 [d.] – taisyklės Reicho pilietybės įstatymui vykdyti. Įstatymai, potvarkiai, taisyklės, siaurinančios žydų pilietines teises, dygo kaip grybai po lietaus. Dažnėjo pogromai, sinagogų deginimai, apiplėšiančios pinigines kontribucijos. Buvo sudarytos sąlygos, verčiančios žydus išvykti iš Vokietijos.

1934 m. Himmleris pateikė Hitleriui sumanymą visus Vokietijos žydus iškelti į Madagaskarą. Jam pritaria Lenkija, kuri irgi norėjo 15 000 žydų šeimų išsiųsti į tą salą (majoro Lepecki komisija). Pietų Afrikos Unija tuo reikalu domėjosi ir siūlė leisti žydams emigruoti taip pat į Tanganiką, Britų Gvianą. 1938 m. gruodžio mėn. Hitleris pasiuntė finansų specialistą Hjalmarą Schachtą į Londoną susitarti dėl žydų perkėlimo finansavimo. Anglų-amerikiečių sindikatas buvo linkęs suteikti tam reikalui stambią paskolą. 1939 m. pradžioje Goeringas paskyrė R. Heydrichą žydų emigracijos įstaigos viršininku (Vienoje), o prieš pat karo pradžią su Lenkija Eichmannui buvo pavestas tos įstaigos skyrius Prahoje. Tuo laiku buvo kalbama apie žydų emigraciją į Palestiną. Buvo pasirašyta Haavara sutartis, pagal kurią būtų galima pervesti žydų nuosavybę iš Vokietijos į Palestiną. Bet šitos operacijos griežti priešininkai buvo arabai. Todėl Britanija, kuri valdė Palestiną kaip mandatinę teritoriją, trukdė minėtą susitarimą. Emigracija buvo labai ribota. Surasti archyvuose dokumentai rodo, kad Hitleris ilgai nebuvo nusprendęs žydus naikinti biologiškai. Dar 1940 m. po Prancūzijos sutriuškavimo intensyviai buvo svarstomas visų Europos žydų išvežimas į Madagaskarą: ten turėjo būti įkurtas 4 000 000 „supergetto“. Hitleris jį patvirtino 1940 m. birželio

* „Mano kova“ (vok.).

30 [d.]. Jo vykdymas buvo pavestas Himmleriui, Heydrichui ir Eichmannui. Bet ir šią planą sugriovė nelemti įvykiai.

Tarptautinių žydų organizacijų atstovai, susitikę su Eichmanno atstovu Franzu Rademacheriu Lisabonoj, atsisakė sudaryti finansinius fondus tai operacijai vykdyti, manydami, kad tai yra tik klasišingas šantažas. Neokupuotos Prancūzijos Petaino vyriausybė labai priešinosi tam planui.

Hitleris 1941 m. atakavo Sovietų Rusiją. Todėl tasai planas staiga pakito. Dar 1935 m. Hitleris pasakė: „Jei tarptautiniams pinigųgaliams – Europos ir kitų kraštų žydijai – pavyks ištumti tautas į kitą pasaulinį karą, tai ne žemė bus subolševikinta (o tai būtų žydų pergalė), bet bus sunaikinta žydų rasė Europoje“. Tą patį antrą kartą jis pasakė 1939 m. Reichstagui: „Dar vieną kartą aš noriu būti pranašu: jei tarptautiniai žydai piniguočiai Europoje ir kitose šalyse įvels tautas į vieną pasaulinį karą, tai dėl to neišvys pasaulio bolševizacija ir neatnės pergalės žydijai, bet bus sunaikinta žydų rasė Europoje“.

Prasidėjęs karas paskubino Hitlerio kruvinos grėsmės realizavimą. Heydrichas 1939 m. rugsėjo 21 [d.] pasiuntė vykdymo grupių vadams slaptą PP/II/-288/39 žydų naikinimo planą. Jis buvo brutaliai įvykdytas okupuotoje Lenkijoje. Tas pats Heydrichas, prasidėjęs Vokietijos-Sovietų Sąjungos karui, pasiuntė į okupuojamas sritis keturias – A, B, C, D – vykdymo grupes žydams ir kitiems Reicho priešams sunaikinti. (Apie jų veiklą Lietuvoje žr. toliau spausdinamą grupės A veiklos pranešimą.)

Goeringas 1941 [m.] liepos 31 [d.] rašė Heydrichui: „Šiuo aš padedu jums imtis visų paruošiamųjų darbų beveik galutiniam žydų klausimo Vokietijos įtakoje esančioje Europos dalyje išsprendimui. Visos kitos vyriausybinės įstaigos, kurios naudingos tam reikalui, bendradarbiaus su jumis. Aš taip pat įpareigoju jus atsiųsti kiek galima greičiau man visuotinį planą, apimančią organizacines, faktines ir medžiagines priemones, reikalingas norimo galutinio žydų klausimo sprendimui“.

Heydrichas pasiūlė visus Europos žydus išžudyti nušovimu. Hitleris, Himmleris, Goeringas su tokia galutinio sprendimo forma sutiko.

1942 m. sausio 20 [d.] įvyko ypatinga konferencija Tarptautinės kriminalinės policijos patalpose Gross Wannsee, Berlyno priemiestyje. Ten buvo patvirtintas galutinio žydų klausimo sprendimo planas.

1942 m. vasario 23 [d.], 22 metinėj nacių (NSDAP) partijos konferencijoj Hitleris trečią kartą pareiškė: „Šiandien mūsų nacionalsocializmo ir fašizmo revoliucijos idėjos nugalėjo dideles ir galingas tautas ir mano pranašavimas jau pildosi, kad šitas karas nesunaikins arijų rasės, bet žydija bus išrauta su šaknimis...“

Himmleris, SS reichsfuehreris, laišku, parašytu 1942 [m.] balandžio mėn. Saugumo (RSHA) policijos, SD, viršininkams ir koncentracijos stovyklų inspektoriui, pranešė fuehrerio sprendimą, kad galutinis žydų problemos sprendimas turi būti vykdomas neatidėtinai. Galutinis sprendimas reiškė biologinį išnaikinimą. Tas įsakymas buvo slaptas. Jį žinojo tik 200–300 asmenų. Dalinai jis jau buvo pradėtas vykdyti ir anksčiau. Bet nuo 1942 m. balandžio iki jo atšaukimo (1944 [m.] spalio) jo aukomis tapo apie 4 000 000 Europos žydų, pusžydžių, čigonų, karaimų. Reikia pridurti, kad lygiagrečiai žydų buvo naikinama ir kita „mažavertė“ rasė – slavai. Masiškai buvo naikinami lenkai ir Sovietų Rusijos belaisviai. Jų žuvo daugiau nei žydų.

Generolas Erichas von Bach-Zilewski Niurnbergo bylos metu paklaustas, kaip galėjo tos žmonių žudynės įvykti, atsakė: „Aš galvoju, kad jei per metų metus, per dešimtmečius yra iškilmingai skelbiamas mokslas, pagal kurį slavai yra mažavertė rasė, o žydai net ne žmonės, tai tokios pasekmės yra neišvengiamos“.

Žydų išnaikinimas Lietuvoje pagal vokiečių dokumentus

Prieš pat karo pradžią su Lenkija Heydrichas, SD viršininkas, ir Muelleris, gestapo šefas, organizavo specialius dalinius, kurie įkandin sekė žygiuojantį wehrmachtą ir naikino visus Reicho priešus. Vėliau tie daliniai buvo pavadinti Veikimo grupės. Ji susidėdavo iš keletų batalionų – A, B, C, D, kurių dydis svyravo tarp 500–900 vyrų. Dažnai ji buvo padidinama žmonėmis iš kitų šaltinių, okupuotų teritorijų pagalbine policija arba savanoriais.

Kiekviena Vykd[omoji] grupė susidėdavo iš specialių ir iš ypatingų komandų. Tos komandos buvo suskirstytos į būrio didumo skiltines komandas ir ypatingiems uždaviniams vykdyti būrius.

Kaip buvo vykdomi žmonių galabinimai? Vietinė Vykdomoji komanda įsakydavo registruoti apylinkės žydus, pusžydžius, čigonus ir karaimus. Registraciją atlikdavo tų pačių grupių atstovai. Tada registruotus nugabendavo į vietoves, kuriose buvo steigiami laidai ir nuolatiniai getai. Laikui atėjus iš ten jie buvo gabenami į galabinimo vietą. Egzekucijai buvo naudojami specialiai iškasti dažlabiniai grioviai arba natūralūs žemės įdubimai, jei tokių pavykdavo surasti.

Egzekuciją vykdė ypatingi šaudymo būriai kariška tvarka. Būrių dalyviai išeidavo specialius trijų savaitių žmonių šaudymo kursus. Žudytini [asmenys] buvo gabenami į egzekucijos vietą sunkvežimiais mažomis grupėmis, tik tokio dydžio, kiek galima nedelsiant vienu ypu sušaudyti (Q. Reynolds, *Minister of Death**, psl. 113, 116). Dalinio vadas turėjo patikrinti, ar nėra užsilikę gyvų. Tokius pribagdavo revolverio šūviais. Šaudomieji turėjo nusirengti viršutinius drabužius. Šaudomi stovėjo arba klūpėjo. Vaikai ir moterys buvo žudomi tuo pačiu būdu. Tik nuo 1942 m. pavasario Himmleris įsakė vaikus ir moteris žudyti nuodingomis dujomis (*Minister of Death*, psl. 117).

Karui prieš Sovietų Sąjungą prasidėjus, į Lietuvą paskui žygiuojantį wehrmachtą išliaužė Vykdomoji grupė A. Jos viršininkas buvo SS brigadefuehreris ir aukštas gestapo valdininkas Franzas Walteris Stahleckeris. Jo veikimo sritis buvo Baltijos valstybės ir Leningrado teritorija. Jo veikla buvo nepaprastai brutali ir žiauri, nes jis savo reportuose praneša, kad per pirmus keturis savo žygdarbių mėnesius nugalabino 135 567, o per kitus 6 mėnesius tas skaičius pakilo iki 221 000 žmonių. Kaimyninių vykdymo grupių apyskaitos buvo žymiai kuklesnės. Stahleckeriui nebuvo reikalo statyti galabinimo centrų, kaip tai buvo daroma kitose srityse, nes jis vykdė masinius naikinimus automatiškais šautuvais ir kulkosvaidžiais. Jis gavo tinkamą atpildą. Jį nukovė partizanai (*Minister of Death*, psl. 114).

Archyvuose yra surastas Vykdomosios grupės A sutrauktinis pranešimas apie veiklą nuo 1941 m. birželio mėn. iki 10 15. Jame išsamiai pavaizduotas žydų naikinimas Lietuvoje.

* „Mirties ministras“ (angl.).

„Armijų šiaurės grupė, susidedanti iš 16-tos ir 18-tos armijų ir ketvirtos šarvuočių grupės, pradėjo savo žygį 1941 m. birželio 22 [d.]. Vykdomosios grupės A, išžygiavusios viena diena vėliau, tikslas buvo galimai greičiau užmegzti asmeninį sąlytį su armijų vadais ir užnugario armijos vadu. Tasai bendradarbiavimas su ginkluotomis jėgomis nuo pat pradžios buvo geras, o su ketvirtosios šarvuočių grupės vadu pulkininku generolu Hoepfneriu net nuoširdus. Kai kurie nesusipratimai, atsiradę pirmomis kampanijos dienomis, buvo pašalinti asmeniškėmis diskusijomis. Kampanijos pradžioje išryškėjo, kad saugumo policijos specialūs uždaviniai turės būti vykdomi ne tik užnugarinėse srityse, kaip buvo susitarta su aukštąja kariuomenės vadovybe, bet ir žygiuojančio fronto plotuose.

Nuo pat pradžios vietiniai antisemitiniai elementai buvo masinami ir skatinami daryti prieš žydus pogromus tuojau, tik frontui pralinkus. Bet pasirodė, kad tai sunkiai įvykdoma. Saugumo policija (SD), vykdydama įsakymus, buvo nusistačiusi spręsti žydų problemą visomis priemonėmis ir kiek galima nuodugniau. Bet buvo pagaidaujama, kad SD nebūtų išstumama į viešumą, bent pačioje pradžioje, nes vartojamos priemonės jaudino net vokiečių sluoksnius. Todėl derėjo parodyti pasauliui, kad vietiniai gyventojai, vedami reakcijos prieš bolševikų okupacijos metu vykdytą terorą, pirmieji pradėjo naikinti žydus. S[augumo] policija stengėsi nuo pat pradžios įtraukti vietinius gyventojus į kovą prieš visuomeninį gniūną – žydus ir komunistus ir labiau patikimus elementus įjungti į pagalbinę policiją. Kiekvienos srities skirtinga situacija turėjo būti imama dėmesin. Lietuvoje aktyvistai ir nacionalistai pačioje Rytų žygių pradžioje organizavo partizaninius vienetus kovai su bolševikais ir bolševizmu. Jų pačių teigimu, jie turėjo apie 4000 žuvusių.

Wehrmachtui užėmus Baltijos valstybių sritis, ten esantys kalėjimai rasti arba tušti, arba pilni žydų ir komunistų, kuriuos suėmė vietiniai savisaugos daliniai. Vietovėse, kuriose kalėjimai buvo per ankšti, buvo įsteigtos laikinės koncentracijos stovyklos.

Kadangi Baltijos valstybių gyventojai sunkiai kentėjo nuo bolševikinio okupacinio režimo ir žydų, galima buvo laukti, kad jie, išlaisvinę iš svetimo jungo, patys padarys nepavojingais visus priešus, nepasitraukusius su raudonąja armija. Todėl vokiečių SD stengėsi sukurstyti apsisvalymo sąjūdžius ir nukreipti jų veiklą atitinkama kryptimi.

Žvelgiant į ateitį, buvo ne mažiau svarbu sudaryti neginčijamus faktus, kad išlaisvintieji gyventojai patys griebėsi žiauriausių atsiskaitymo priemonių prieš bolševikus ir žydus. Mūsų nustebeimui, buvo labai nelengva sukurstyti kiek platesnio masto pogromus prieš žydus. Vieno partizanų dalinio vadas pasidavė mūsų kurstymui ir, remdamasis į Kauną atvykusios SD grupės patarimu, sėkmingai įvykdė pogromą. Tai buvo įvykdyta taip mikliai, kad sunku buvo iš šalies pastebėti vokiečių kurstymą.

Tokia apsivalymo akcija vyko gana darniai, kadangi kariuomenės vadovybė buvo iš anksto SD išpėta ir todėl į tuos veiksmus žiūrėdavo palankiai. Nuo pat pradžios buvo aišku, kad pogromus daryti bus galima tik pirmomis okupacijos dienomis. Kiek vėliau partizanai buvo nuginkluoti ir apsivalymo akcija baigėsi.

Greitai išaiškėjo, kad žydų problema Rytuose negalės būti išspresta pogromais. Pagrindiniai įsakymai įpareigojo SD siekti visiško žydų išnaikinimo. Todėl specialūs saugumo policijos daliniai, prie kurių buvo priskirti rinktiniai vienetai – Lietuvoje partizanų būriai, o Latvijoje – pagelbinės policijos daliniai, – vykdė plataus masto galabrinimus miesteliuose ir bažnytkaimiuose. Egzekucinių dalinių veikla vyko glotniai ir glūdžiai. Lietuviai ir latviai, kurie buvo paskiriami prie specialių Vykd[omųjų] grupių, dažniausiai buvo tiesiogiai nuo bolševikų nukentėję. Jų daugio giminės buvo bolševikų nužudyti arba deportuoti. Ypatingai žiaurių priemonių reikėjo imtis Lietuvoje. Kai kur, pvz., Kaune, apsiginklavę žydai šaudė iš pasalų į lietuvius ir padeginėjo namus. Be tos rūšies veiksmų, Lietuvos žydai bendradarbiavo labai sklandžiai su sovietiška okupacine valdžia“.

„Įvykdžius didžiuosius žydų galabrinimus Lietuvoje ir Latvijoje, – rašo Stahleckeris, – išryškėjo, kad visų žydų bepėdsekis išnaikinimas bent šiuo laiku yra neįmanomas“. – „Didelė dalis amatų Latvijoje ir Lietuvoje buvo žydų rankose, o kai kurie iš jų (stiklininkai, šviniai (plumbers), krosnininkai, kurpiai išimtinai buvo žydai. Be tų vykdėti kariuomenei svarbių darbų. Bandymai pakeisti žydus amatininkais ir meistrų nebuvo galima sutvarkyti apgriautų pastatų ir rinkus lietuviais ir latviais bent didesniuose miestuose nebuvo sėkmingi. Bet visgi visi žydai, tapę netinkamais darbui, buvo suimami ir naikinami mažomis grupėmis“. Stahleckeris nusiskundžia, kad kai kurios civilinės administracijos įstaigos griežtai priešinasi prieš platesnės apimties žydų galabrinimus.

„Jau pirmomis okupacijos dienomis buvo pradėtas geto steigimas didesniuose miestuose. Tas reikalas buvo svarbus Kaune, kuriame yra 152 000 gyventojų, iš jų 30 000 žydų. Po pirmojo pogromo buvo pakviestas žydų komitetas ir jam buvo pranešta, kad vokiečių administracija nesikiš į ginčą tarp lietuvių ir žydų. Geto išsteigimas yra vienintelė priemonė normalioms gyvenimo sąlygoms sudaryti. Į žydų graudžius verkšlenimus buvo pareikšta, kad nėra kitos galimybės užbėgti už akių būsimiems pogromams. Tik tada žydai staigiai pareiškė, kad jie bandys savo tautiečius kaip galima skubiau sutelkti Vilijampolėje, kur buvo numatyta įkurti žydų getą. Ta miesto dalis yra tarp Nemuno ir Vilijos. Tik vienas tiltas ją jungia su miestu ir todėl yra lengva tą miesto dalį izoliuoti. Žydų ženklinimas geltona žvaigžde, kurią jie turėjo užsikabinti ant krūtinės ir nugaros, buvo vykdomas pasiremiant S[augumo] P[olicijos] laikinu įsakymu, kurį greitai patvirtino užfrontinių sričių vadas, o vėliau civilinė administracija.

SS brigadefuehrerio Stahleckerio pranešimas yra išspausdintas veikale „The case against Adolf Eichmann“*, psl. 64–67, Henry A. Zeiger, The New American Library, 1960. Jame aiškiai išryškėja, kad Vykd[omuosius] grupės turėjo jau prieš karo pradžią duotą įsakymą išnaikinti žydus, pusžydžius, karaimus, čigonus ir kitus Reicho priešus. Jame aprašytos SD pastangos įtraukti į tuos naikinimo darbus lietuvius ir jų neatlaidus priešinimasis toms kriminalinėms užmačioms. Jame keliais atvejais pabrėžtas SD nusistatymas žydų naikinimą primesti lietuviams ir padaryti juos už tai atsakingais.

Žemiau pateikiami dokumentai byloja tą pačią tragišką istorinę žydų tautos dramą.

Leibos Kibarto parodymas-dokumentas D-969 iš Niurnbergo bylos:

„Aš, Leiba Kibartas, pareiškiu štai ką:

I. Aš esu žydas ir laike vokiečių okupacijos gyvenau Šiauliuose, esančiuose maždaug 130 km nuo Rygos. Aš esu odininkas.

* „Byla prieš Adolfą Eichmanną“ (angl.).

II. Mane areštavo gatvėje ir privertė laike trijų metų gaminoti moteriškus rankinukus. Aš gyvenau gete. SA vyrai kasdien paimdavo iš geto ir nuvarydavo į Šiaulių apygardos komisaro įstaigos kieme esančias dirbtuves, kuriose aš ir kiti žydai atlikdavom įvairius darbus.

VI.* Šiaulių gete buvo 4500 žydų. Jis buvo sausakimšai pilnas. 1941 m. rugpjūčio mėn. SA vyrai staiga apsupo visą getą. Dalis jų įsiveržė į geto namus, paėmė iš jų moteris, vaikus ir senius, sukrovė juos į sunkvežimius ir išvežė. Tai aš pats mėsinau. Tai padarė išimtinai SA vyrai. Aš mačiau, kaip nutverdadau vaikus už plaukų ir mesdavo juos į sunkvežimį. Aš nemačiau, kas su jais atsitiko. Bet vėliau vienas lietuvis man pasakė, kad jie buvo nuvežti 20 km už Šiaulių ir sušaudyti. Taip pat jis pasakė, kad patsai matė, kaip SA vyrai juos nurengė ir sušaudė automatiniais revolveriais.

VII. 1943 m. darbininkų grupės iš geto buvo siunčiamos į darbovietes už miesto ribų ir grįždamos kartais parsiveždavo maisto, pvz., bulvių. SA vyrai juos krėsdavo ir tuos, pas kuriuos rasdavo maisto, mušdavo.

1943 m. birželio mėn. kažkoks kepėjas Mazaveckis (Mazaketzki) buvo sugautas su 4–5 cigaretėmis ir gabaliuku dešros. Jis buvo smarkiai sumuštas ir atgabentas į apygardos komisaro įstaigą. Aš ir kiti žydai ten dirbome. Bubas pasakė dirbantiems, kad nusikaltėlis turi būti pakartas, nes jis norįs įrodyti, jog ir jis sugebaş karti žydus. Artimiausią sekmadienį Bubas pakorė Mazaveckį akivaizdoje tam tikslui suvarytų žydų.

VIII. Apygardos komisaras, kurio įstaigos kieme aš dirbau, buvo Gewecke. Aš jį matydavau kasdien. Jis buvo SA vyras.

IX. SS perėmė getą iš SA 1943 m. rugsėjo m. Getas tapo dirbančiųjų vienetu (komanda). Aš pareiškiu, kad visa aukščiau pasakyta yra tikra.

Rugpjūčio 10 [d.], 1946 m.

Leib Kibart.

* Tekste III–V punktu nėra.

Aš pažinau L. Kibartą. Tai buvo kuklus, neaukšto ūgio ir mažai iš minios išsiskyręs individas. Jis buvo lygaus, ramaus būdo. Tos būdo savybės, matyt, nulėmė jo parodymų būdą ir formą. Pažinojau ir gebietiskomisarą Gewecke. Apie tai teks kalbėti vėliau. Pažinau ir Bubą, kuris buvo komisaro štabisleiteris. Jis pasižymėjo klasingumu ir rafinuotu žiaurumu. Mano nuomone, Bubas yra atsakingas už Šiaurinių apskrities Jono Noreikos, didelio patrioto ir rezistentu, suėmimą 1943 m. kovo mėn. ir išvežimą į Stutthofą.

Szlomos Gol parodymas. Dokumentas D-964 iš Niurnbergo bylos

(„The Case Against Adolf Eichmann“, psl. 94–95).

I. Aš esu žydas ir gyvenau Vilniuje, Lietuvoje. Laike vokiečių okupacijos aš buvau Vilniaus gete.

II. Vilniaus getą administravo SA. Vilniaus miesto komisaru buvo SA karininkas Wolffas. Žydų reikalams patarėjas buvo SA karininkas Mureris.

III. 1943 m. gruodžio mėn. 80 geto žydų, įskaitant 4 moteris, mane ir mano draugą Josifą Belicą, įsakymu SA sturmfuehrerio, kurio pavardę aš užmiršau, buvo apgyvendinti erdvioje duobėje. Ji buvo iškasta anksčiau, ir ten turėjo būti patalpintas požeminis žibalo tankas. Jos diametras buvo 60 metrų ir jos gylis – 4 metrai. Dalis jau buvo pridengta lentomis. Ten buvo medinėmis sienomis kambariai, virtuvė ir išeinamoji. Ten mes gyvenome 6 mėnesius, iki išbėgimo. Tą duobę saugojo SA vyrai, apie kuriuos aš pasakosiu žemiau.

IV. Vieną rytą sturmfuehreris, šalia kurio buvo 14 ar 15 SA vyrų, stovėdamas prie duobės krašto, mums pasakė: „Jūsų broliai, seserys ir draugai yra visai netoli. Elkites su jais atitinkamai ir, jei jūs atliksite savo pareigas, mes nusišvinsime jus į Vokietiją, kur jūs galėsite dirbti savo specialybėje“. Mes nesupratome tos kalbos prasmės.

V. Po to SA vyrai numetė į duobę grandines. Sturmfuehreris įsakė žydų formanui (mes sudarėme darbo vieneta) uždėti jas ant mūsų. Grandinėmis buvo apjuosti mūsų liemenys ir čiurnys. Jos svėrė apie du kilogramus. Būdami supančioti mes ga-

lėjome eiti tik siaurais žingsniais. Mes jas nešiojome be pertraukos šešis mėnesius. SA pasakė, kad kiekvienas, kuris nusiims grandines, bus pakartas. Keturios moterys, dirbusios mūsų dirbtuvėje, nebuvo supančiotos.

VI. Po to mes turėjome dirbti. Apkaustyti mes vaikščiojome 5–6 mėn. Mums buvo įsakyta atkasti masinius kapus, išimtus lavonus sukrauti ant laužo ir juos sudeginti. Man atiteko lavonų atkasimas. Mano draugas Belicas pjaustė rąstus ir iš jų darė laužus.

VIII. Mes iškasėme iš viso 68 000 lavonų. Aš tai žinau, nes du mūsų žydai pagal vokiečių įsakymą turėjo lavonus skaičiuoti – ta pareiga buvo jų vienintelis darbas. Masiniai kapai buvo lavonų mišinys – žydų, lenkų kunigų, rusų karo belaisvių. Tarp atkastųjų aš užtikau brolio lavoną. Aš radau prie jo asmens tapatybės dokumentą. Jis jau buvo negyvas dveji metai, kada aš jį atkasiau, nes aš žinojau, kad jis buvo Vilniaus geto 10 000 žydų grupėje, kuri buvo sušaudyta 1941 m. rugsėjo mėn.

IX. Lavonų deginimo tvarka buvo absoliutiškai metodiška. Buvo iškasamos lygiagretės septynių metrų ilgumo duobės. Ant jų buvo dedamos storų lentų lubos. Tada buvo klojamas lavonų sluoksnis ir apipilamas žibalu. Toliau sekė šakų ir malkų sluoksnis. Kiekviename lauže buvo 14 gausiai žibalu apipiltų lavonų eilių. Užbaigtas krauti laužas atrodė kaip piramidė, kurios viršūnėje buvo įtaisytas medinis dūmtraukis. Žibalas ir kiti tokie degantys skysčiai buvo pilami į dūmtraukį. Padegamos bombos buvo dedamos aplink laužo pamatus. Visus minėtus darbus atlikdavo žydai. Kada tai visa buvo padaryta, sturmfuhreris arba jo pavaduotojas Legelis (jis taip pat buvo SA) asmeniškai padegdavo vieną laužo galą.

X. Sargybiniai (ypatingai SA vyrai) mus mušdavo ir bėgdavo. Aš iki dabar turiu randus ant abiejų kojų ir sprando. Vieną kartą nuo smarkaus smūgio aš netekau sąmonės, pargriuvau ant lavonų krūvos ir negalėjau atsikelti. Mane draugai nušlavė nuo laužo. Po to įvykio aš susirgau. Mums buvo leista sirgti tik dvi dieni. Nepasveikusius gabendavo trečią dieną į „lininę“, t. y. sušaudymui.

XII.* Iš 76 darbininkų 11 buvo nušauti darbo metu. Keturiasdešimts trys iš mūsų išsikasė nuogomis rankomis iš duobės požeminį tunelį, nukirto pančius ir pabėgo į mišką. Mus išpėjo vienas čekas SS vyras. Jis pasakė mums, kad ir mes visi būsime greitai sušaudyti ir sukrauti ant lavonų stirtos. „Bėkite, jei galite, bet tik tada, kai aš nebūsiu sargyboje“. Aš pareiškiu, kad visa anksčiau išdėstyta yra teisinga“.

Rugpjūčio 9 [d.], 1946 m.

Szloma Gol

Szloma Gol, matyt, aprašo komandos 1005 darbą. Po žiaurių nepasisekimų fronte 1941–1942 [m.] žiemą pasidarė aišku, kad karo laimėjimas nėra visiškai užtikrintas. Himmleris susirūpino Vykdomųjų grupių paliktais kriminalinių nusikaltimų pėdsakais. Šimtai masinių kapinynų buvo šykščiai pridengti palaida žeme, kurią nulijo rudens ir pavasario liūtys. Todėl jis nusprendė sunaikinti jau pradėjusių irti lavonų likučius. Jis pavedė plk. Pauliui Blobeliui tą šurpų darbą atlikti. Pastarasis surado chemikus, kuriems pavyko pagaminti ypatingą degalą, naikinantį lavonus žymiai greičiau nei gazolinas. Tos 1005 komandos buvo Eichmanno žinioje ir veikė nuo 1942 m. vidurvasario iki 1944 m. rudens. Daugiausia darbo jam buvo Sovietų Rusijoje, Lenkijoje ir Baltijos valstybėse.

Šiauliečiai gelbsti žydus

Dabar pabandyčiau atgaivinti savo atsiminimus, susijusius su žydų problema Lietuvoje ir su žydų gelbėjimu Šiauliuose.

Antras pasaulinis karas mane užklupo Maskvoje. Vedamas mistiško pasiryžimo ir panaudojęs įvairias teisėtas ir neteisėtas priemones, išvykau paskutiniu traukiniu, išėjusiu iš Maskvos į Rygą, kurią pasiekiau 1941 06 24. Jau nebuvo jokio mechanizuoto susisiekimo su Lietuva, tai nušlubavau pėsčias. Pasiekęs Lietuvą, nėjau į Šiaulius, bet išgyvenau keletą dienų pas ūkininkus kaime. Reicho kariuomenė atslinko pas mus 1941 06 27, o 1941 06 29 aš atsidūriau Joniškyje,

* Tekste XI punktas praleistas.

tikėdamas vienaip ar kitaip pasiekti Šiaulius arba bent pranešti savo šeimai, kad esu gyvas, sveikas ir netoli jų.

Atsiradęs Joniškyje, nuvykau pas gerai pažįstamą ir prietelinę ga kan. Korzoną. Bažnyčia ir gyvenamas klebonijos namas beveik nebuvo nukentėję nuo karo veikslių, bet gerokai buvo apgriauti kiti parapijos pastatai. Riogsojo daug išrautų iš šaknų ar sudraskytų medžių. Tai buvo neseniai praužusio bombardavimo padariniai. Pat-sai kan. Korzonas irgi buvo sužeistas. Bombos skeveldra perlindo per dešinio peties raumenis. Ranka buvo sutvarstyta ir imobilizuota. Mudu labai apsidžiaugėva susitikę ir laimingai išvengę pirmojo karo dienų ir okupacijų pasikeitimo pavojų. Mūsų pasikalbėjimą nutraukė išlipęs iš netikėtai privažiavusio vokiečių kariško automobilio karininkas.

– Kas čia klebonas? – paklausė vokiškai.

– Tai turbūt būsiu aš, – lėtai atsakė Korzonas.

– Gerai, kad aš jus radau, nes turiu svarbų reikalą. Maždaug už pusę valandos čia atvyks generolas ir norės kiek pailsėti. Aš duodu jums maišelį kavos pupelių, o visa kita, kas prie kavos reikalinga, jūs paruošite, – įsakmiai pasakė karininkas ir išvyko.

Tuo būdu įvyko mano pirmas susitikimas su vokiečių kariuomenės atstovais. Jo metu aš turėjau progos pasikeisti nuomonėmis su karininkais ir sužinoti jų galvojimą įvairiais klausimais. Tarp jų buvo paliestas ir žydų klausimas. Į vokiečių generolo klausimą: „Ką jūs galvojate apie žydus ir jų ateitį Lietuvoje?“ aš atvaizdavau faktinę tuometinę žydų padėtį Lietuvoje. Pabrėžiau, kad jie yra lygiateisiai piliečiai, turi savo mokyklas, spaudą, tikėjimo laisvę. Tą lygybę jiems laiduoja valstybės konstitucija. Santykiai lietuvių su žydais nuo pat jų atsikėlimo į Lietuvą iki paskutinių laikų buvo taikingi, lojalūs. Pogromai Lietuvai nežinomi.

Generolas išklauses užjaučiančiai patapnojo man per petį ir pasakė: „*Herr Doktor, Sie sind zu jung,** kad suprastumėt tos problemos esmę. *Ich sage Ihnen, dass die Juden praktisch existieren nicht. Fur-
eher hat andere Entscheidung getroffen. Judische Probleme soll rasch ge-
loest werden*“**.

* „Pone daktare, jūs esate per jaunas“ (vok.).

** Sakau jums, kad žydai praktiškai neegzistuoja. Fiureris priėmė kita sprendimą. Žydų problema turi būti skubiai išspręsta (vok.).

Generolas neišryškino, ką reiškia „die Juden praktisch existieren nicht“. Aš iš jo tono ir veido išraiškos supratau, kad tas posakis slepia savyje daug pavojų žydams, bet net nepagalvojau, kad jis turi galvoje žydų biologinį išnaikinimą.

Dviem dienoms praėjus po to pasikalbėjimo, aš su kitu šiauliečiu, niekaip kitaip negalėdami patekti į Šiaulius, nusipirkome trečios rūšies arklį ir vežimėlį (geresnį galėjo atimti rudieji okupantai) ir nespārčia ristele judėjome link savo miesto. Plentų žygiavo kariuomenė. Mes važiuovome vieškeliais ir keleliais. Keliose vietose matėme pavienius žydus ir mažas jų grupes, kurie, nieko nenumanydami, grįžo į savo gyvenvietes, iš kurių dėl karo veiksmų buvo pasitraukę. Žiūrint į juos gąsdinančiai aidėjo žodžiai: „Die Juden praktisch existieren nicht...“

Kitą pasikalbėjimą su okupantais turėjau grįžęs į Šiaulius. Vienas įtakingas šiaulietis Hr. liepos mėn. pirmoje pusėje sukvietė pasikalbėjimą, kuriame dalyvavo vokiečių atstovai ir keli lietuvių visuomenininkai. Pastarųjų tarpe teko ir man būti.

Po vakarienės prasidėjo susipažinimo kalbos. Aš sėdėjau šalia Šiaulių Militaerregierung* nario (jų buvo trys) plk. Loefflerio. Jis papasakojo, kad Pirmojo pasaulinio karo metu buvo karininkas. Jam pasibaigus tapo pastorium. Bet, Hitleriui įsigalėjus, jis susižavėjo jo mokslu, atsisakė pastorytės ir grįžo į kariuomenę. Dar gerokai prieš tai jis susidomėjo tautų rasine teorija. Toms problemoms studijuoti jis važinėjo į Skandinaviją ir Palestiną. Todėl jam labai rūpi, kaip mes, lietuviai, galvojame apie žydų problemą ir kokiais būdais esame numatę ją spręsti.

Man teko pakartoti mintis, pareikštas vokiečių generolui Joniškyje. Į klausimą, kaip mes, lietuviai, atsikvosime žydų užimtas pozicijas ūkio srityje ir prekyboje, aš pasakiau, kad tai bus padaryta su pagalba įvairių kooperatyvų. Todėl yra įkurti „Pienocentras“, „Mais-tas“, „Linas“ ir šimtai mažų vietinių kooperatyvų ir bankelių. Galop pridūriau, kad gyvenimo faktai rodo, jog mes einame sėkmingai teisingu keliu, kad už 5–10 metų tie klausimai bus sutvarkyti ir kad kitokių priemonių nėra reikalo griebtis.

Plk. L. nebuvo patenkintas mano išvedžiojimais. Galbūt norėdamas mane apšviesti jis teigė, kad žydų problema yra moksliskai

* Karinės vadovybės (vok.).

iširta. Tam tikslui yra įkurtas Institut fuer Rassenkunde* Frankfurt a/M. Jo yra nustatyta, kad tautos nėra lygiavertės. Aukščiausiai yra vertinamas nordikų–skandinavų kraujas, antroje vietoje – germanų, o šalia jų yra lietuvių–latvių gentys. Žydai yra svetimkūnis vokiečių tautoje ir Europos žemyne. Turi būti kiek galima per trumpesnę laiką visomis priemonėmis pašalintas. Tarptautinė žydija yra galinga kliūtis visuotinei taikai. Vakarų Europoje ir JAV žydai galingi savo finansiniais priemonėmis, bet centrinėje Europoje, ypačiai Lietuvoje ir Galicijoje, jie galingi biologiniu kapitalu, kuris neša procentus didelio prieauglio pavidalu. Jei Europos ir Amerikos žydynai nebus papildomi naujų imigracija, tai jie greitai, pvz., per 50 metų, išgais, nes jų natūralus prieaugis yra nepakankamas jų mirimams padengti. Todėl Fuhreris įsakė sunaikinti jų krašte ir kitur žydų peryklas (Judische Bruttstaette ausrotten).

Fuehreris pradėjo likiminę kovą. Jokių pakeitimų, kompromisų žydų problemą sprendžiant nebus daroma. Visi, kurie aktyviai priešinsis Fuehrerio plano vykdymui, bus sunaikinti drauge su žydais. Jūsų planai tai problemai spręsti yra naivūs, romantiški. Jie buvo bandyti Vokietijoje ir kituose kraštuose, bet atnešdavo nereikšmingus vaisius.

Taip atrodė Hitlerio žydų problemai spręsti stambieji punktai. Aš, išklauses tos paskaitos, nedrąsiai pareiškiau, kad lietuvių tautoje nėra masinės neapykantos prieš žydus, ir yra sunku galvoti, kad lietuvių visuomenė tiems planams pritaris.

Vėliau mūsų kalbos nuėjo kitomis kryptimis. Visas pasikalbėjimas buvo įdomus. Iš jo prasiverždavo daug humanišku prošvaisčių. Todėl aš niekaip negalėjau suprasti, kaip galėjo žmoguje sutilti antipodiška dora: taurumo prošvaisėtis ir neribotas, gyvuliškumu dvelkias brutalumas. Visa, ką pasakė plk. Loeffleris, buvo greitai pradėta vykdyti.

Žydų naikinimui Šiauliuose ir Šiaulių apskrityje prasidėjus, lietuvių visuomenė labai sunerimo. Matyt, tą nuotaiką pajautė ir nacių saugumo organai. Tokio visuomeniško nerimo dienomis sutikau Vilniaus gatvėje SD viršininką leitenantą Bucalskį. Jis mane susistabdė ir išmetinėjančiai paklausė:

* Mokslinis rasų tyrimo institutas (vok.).

– Tai ką, lietuviai nepatenkinti?

Man aišku buvo, kad jis turėjo galvoje žydų naikinimą. Tomis dienomis visa Šiaulių apskritis buvo paniškai paveikta dėl 2000 žydų Žagarėje sušaudymo, kuris buvo įvykdytas ypatingai žiauriomis formomis.

– Ponas Bucalski, manau, ir jūs sutiksite, kad nėra galima būti patenkintu, žinant ir išgyvenant, kas dedasi Žagarėje ir kitose vietovėse.

Mano pažintis su ltn. Bucalskiu buvo oficiali, tarnybinė. Bet paprastai jis buvo man palankus. Tačiau šį kartą jis piktai mane nutraukė ir grasinamai iššovė žodžius:

– Daktare, jei jūs panašiai kalbėsite, tai neabejotinai griūsite į tą pačią duobę. Ir nieks jūsų neišgelbės. Žydai patys save pasmerkė pasakydami: „Jo kraujas teesie ant mūsų ir ant mūsų vaikų“. Fuehereris vykdo likiminį jų pačių padarytą prasikeikimą.

Kalbos su tokios perversiškos pažiūros atstovu buvo ir neprasmingos, ir pavojingos. Norėdamas jas neužgaunančiu būdu baigti, pasakiau:

– Nejaugi jūs atsisakysite, jei aš prašysiu išgelbėti vieną gražią žydaite?

Bucalskis atlyžęs ir nurimęs pasakė:

– Aš jus suprantu, tai padarysime...

Atsisveikinome ir išsiskyrėme. Aš jo daugiau nesutikau. Vokiečiai, su kuriais susitikdavau tarnybiniais reikalais, pasakodavo, kad jis išvyko į frontą, kur vienos kelionės metu sprogusi mina nutraukė jam abidvi kojas.

Mūsų reikalui svarbu bus priminti dar vieną pasikalbėjimą vokiečių okupacijos pradžioje. Dar nepriklausomybės laikais aš buvau [Lietuvos] R[audonojo] Kr[yziaus] Šiaulių skyriaus pirmininkas. Bolševikai nespėjo visiškai suardyti [Lietuvos] R[audonojo] Kr[yziaus] organizacijos. Karui prasidėjus, jis tuojau galėjo atgavinti savo veiklą – teikti globą nukentėjusiems nuo karo veikslių, rinkti žinias apie areštuotus ir deportuotus.

Vieną dieną gavau kvietimą atvykti į SD įstaigą. Greitai mane priėmė. Pasikalbėjimas buvo trumpas.

– Aš esu Šiaulių apygardos gestapo viršininkas Gotschalkas. Jūs turbūt žinote, kas yra gestapas. Noriu tik pabrėžti, kad mūsų įstaiga

veikia visiškai savarankiškai ir nepriklausomai ir yra atsakinga tik Fuehrerui. Dabar vyksta likiminių karas. Jis paliečia ne tik fronto karį, bet ir užnugarinių sričių žmonių likimą. Aš norėjau jus matyti ir įsakmiai pareikšti jums, kad kartas nuo karto jūs, kaip L[ietuvos] R[audonojo] Kr[yziaus] pirmininkas, gausite su mano arba mano paduotojo parašu raštelius, kuriuose bus pažymėta, kad koks nors žmogus išvyko ilgam, nežinomam laikui ir kad jo šeima yra reikalinga pašalpos ar globos. Jūsų įstaiga tai padarys.

Aš pareiškiau, kad R[audonasis] Kr[yzius] teikia visiems, patekusiems į nelaimę, pašalpas. „Pagal turimas galimybes bus globojami ir jūsų rašteliuose išvardinamos šeimos“. Gotschalkas pasitenkino mano atsakymu. Padėjo ir išėjo.

Visa, kas anksčiau išdėstyta, rodo, kad priešžydiškas nusistatymas buvo vienas iš svarbiųjų nacionalsocialistinės pasaulėžvalgos punktų, kad ilgai jis besąlyginės propagandos priemonėmis buvo perteiktas tautos masėms ir padarytas kategoriško imperatyvo rūšies įpareigojimu SD, SA, gestapo ir visiems nacių (NSDAP) partijos nariams. Žydų problemai spręsti visi nuostatai buvo formuluoti prieš Antrojo pasaulinio karo pradžią. Todėl pagrindinė atsakomybė už padarytus toje srityje nusikaltimus tenka Hitleriui ir jo vyriausybei. Okupacijos pradžioje pavieniai lietuviai – vieni, keršydami už daugelio žydų aktyvų dalyvavimą lietuvių deportacijos operacijos įvykdyme, antri, norėdami išvengti bausmės už aktyvų bendradarbiavimą su bolševikais, treči, būdami asocialūs su įvairiais liguistais dvasinės būsenos iškrypimais, buvo SD apgaulingai įtraukti į jos kriminalinių uždavinių vykdymą. Bet visa lietuvių visuomenė, bažnytinė hierarchija pasiliko ištikimi tauriam lietuvių žmoniškumui ir nesulaužė lojalumo žydų bendruomenei. Tie pavieniai pasidavimai SD kriminalinei įtakai buvo labai trumpalaikiai. Jie greitai mažėjo, o vėliau ir visiškai išnyko, kai tik atsikūrė lietuvių visuomenę vairuojančios organizacijos ir savo orumu, savo moraline įtaka paralyžiavo SD veikimą. Lietuviai greitai ne tik visiškai išsilaisvino iš nacių žaibiškos, psichoze dvelkiančios moralinės įtakos, bet ėmėsi pavieniai ir kolektyviai priemonių, kurios palengvino ir sušvelnino persekiojamų ir naikinamų žydų būklę ir didelių jų skaičių išgelbėjo nuo mirties. Bet nebuvo pajėgios visų Lietuvos žydų likimą pasukti kita kryptimi.

Pokariniai tyrinėjimai, padaryti įvairiose Hitlerio okupuotose šalyse, rodo, kad ten, kur Hitlerio SD tiesiogiai pasiekdavo žydus, nie-

kas ju
pranc
gyvu

pirmo
trą pa
įsteig
vadin
no bu
spyg
Prieti
griež
dalin
raini
pačiu
ciją. I
turtu

nių I
dalin
sė d

buv
liep
ir žy

grūs
dau
jima
Kas
i ge
dar
siek
gail
tuos
sis

kas jų negalėjo išgelbėti. To negalėjo padaryti net didelės tautos – prancūzai, italai. Galutinės statistikos rodo, kad, imant procentais, gyvų žydų išliko Lietuvoje daugiau nei kai kuriose kitose valstybėse.

Naciai pradėjo vykdyti savo planą žydų problemai spręsti jau pirmomis okupacijos dienomis. Šiaulių miesto žydai, kurių prieš antrą pasaulinį karą buvo apie 6000, buvo suvaryti į getą. Jis buvo įsteigtas karo komendanto įsakymu tarp Frenkelio fabriko ir stoties, vadinamoje „Kaukazo“ atšlaitėje prie Prūdelio. Lietuviai iš to rajono buvo iškeldinti į kitas miesto dalis. Getas buvo apsuptas aukšta spygliuotų vielų tvora. Turbūt buvo tik vieni įėjimo ir išėjimo vartai. Priėiti prie tvoros, kalbėtis arba padavinėti bet kokius daiktus buvo griežtai draudžiama. Iš pradžių trumpą laiką getą saugojo mišrūs daliniai – vokiečių SA ir lietuvių policijos, vėlesniais metais – ukrainiečių partizanai, SA prižiūrimi. Viduje getą tvarkė Senių taryba, pačių žydų išrinkta, bet vokiečių patvirtinta. Getas turėjo savo policiją. Miesto savivaldybė žydų reikalams tvarkyti ir nepasiimtam į getą turtui likviduoti paskyrė Įgaliotinį žydų reikalams.

Šiaulių apskrities žydai buvo įkurdinti Žagarėje įsteigtame gete.

Vokiečių kariška valdžia, o vėliau komendantūra įsikūrė Ligoninių Kasos rūmuose, civilinė valdžia – gebietskomisaras ir jo visi padaliniai užėmė didžiulius Apygardos rūmus, o SD ir gestapas įsitaisė dr. Lunco ligoninėje (Aušros alėja).

Šiaulių miestas buvo užimtas be didesnių mūšių ir todėl aukų buvo labai nedaug. Bet šiauliečių džiaugsmas buvo laikinis, nes jau liepos mėn. pirmoje pusėje prasidėjo gausūs sušaudymai ir lietuvių, ir žydų.

Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimas buvo perpildytas. Į jį buvo sugrūsti sugauti komunistai, jų artimi bendradarbiai, o taip pat turbūt daug nekaltų piliečių, kurie buvo įskūsti piktos valios žmonių. Kalėjimą tvarkė SD. Ji ir pradėjo vykdyti naktinius suimtujų šaudymus. Kas pateikdavo aukų sąrašus, nepavyko sužinoti, bet visi ženklai vedė į gestapo įstaigą. Tik galutinai išaiškėjo, kad tie sušaudymai buvo daromi be teismo sprendimo. Buvo kalbama, kad tokių aukų skaičius siekė 5–600 žmonių. Šiaulių visuomenės vardu kun. J. Lapis, J. Bugailiškis, D. Jasaitis nuvyko pas gebietskomisarą Gewecke ir prašė tuos šaudymus sustabdyti ir bausti tik teismui nusprendus. Pastarasis atsisakė sustabdyti šaudymus, bet pažadėjo, kad ateityje šaudy-

mai bus vykdomi tik teismo sprendimu. Komisaras to pažado neišpildė. Šaudymai buvo vykdomi kaip ir pirmiau, SD, gestapo ir jo paties sprendimais, tik jie buvo labai negausūs.

Žydus ištiko dar žiauresnis likimas. Jau liepos vidury SD pradėjo jų masinį žudymą. Pirmomis aukomis buvo seniai, ligonys, apskritai nedarbingi asmenys ir vaikai našlaičiai. Jie buvo brutaliai sustruktai nedarbingi asmenys ir vaikai našlaičiai. Jie buvo brutaliai sustruktai nedarbingi asmenys ir vaikai našlaičiai. Jie buvo brutaliai sustruktai nedarbingi asmenys ir vaikai našlaičiai. Jie buvo brutaliai sustruktai nedarbingi asmenys ir vaikai našlaičiai.

Pirmas Šiaulių visuomenės atstovų (kun. J. Lapio, J. Orlausko ir D. Jasaičio) kreipimasis į Šiaulių apygardos komisaro štabsteiterį Schropferį su prašymu sustabdyti žydų naikinimą baigėsi nesėkmingai. Pastarasis pasikalbėjimą nutraukė ir grasomai patarė į tuos reikalus nesikišti, nes jie yra išimtinėje vokiečių žinioje ir jurisdikcijoje. Bet žydų šaudymai, nors ir mažesniais kiekiais, vis buvo vykdomi ir Žydų taryba neatlaidžiai prašė juos gelbėti. Todėl tie patys asmenys keliolika dienų vėliau kreipėsi į gebietskomisarą Gewecke ir prašė nekaltų žydų egzekucijas sustabdyti. Jis pažadėjo ir pažadą įvykdė.

Iki okupacijos galo daugiau platesnio masto žudymų, pvz., išskyrus vaikų išvežimą 1943 m., nebuvo.

Daugelyje Šiaulių apskrities miestelių žydai labai nukentėjo pirmomis okupacijos dienomis. Jie tapo aukomis Petro Požėlos-Kolokšos vadovaujama būrių. Tie, kurie išliko gyvi, SD parėdymu buvo suvežti į Žagarėje įkurta getą. Apie jų likimą buvo anksčiau minėta.

Petras Požėla ne tik atlikinėjo SS suplanuotą žydų naikinimą, bet ir bolševikų okupacijos metu (1940–1941 m.) buvo NKVD agentas. Tai išaiškėjo 1943 m. pavasarį. Gestapas jį sušaudė.

Žydų gyvenimas gete buvo sunkus. Jis buvo perpildytas. Higieniškų prietaisų buvo šykštu. „Kaukazo“ atšlaitėje nebuvo nei kanalizacijos, nei vandentiekio. Maisto normos buvo labai mažos ir tos netaisytai buvo laiku neišduodamos. Daugis žydų priverstinai turėjo dirbti fabrikuose, dirbtuvėse ar specialiai įsteigtose įmonėse. Jei jie nenorėję iš bado ir nesirgo dėl neprivalgymo, tai tik todėl, kad lietuviai ketelėtu būdu susitikdavo ir gaudavo maisto. Labai dažnai lietuviai už tą maistą nieko neimdavo. Be to, lietuviai padėjo žydams organizuoti

maisto produktų kontrabandą didesniais kiekiais į getą. Tai buvo nelegali prekyba, susijusi su dideliais pavojais. Už tai nukentėjo daug pagautų žydų ir lietuvių (žr. L. Kibarto parodymą).

Žydėms buvo uždrausta gimdyti. Kiekvienas nėštumas turėjo būti nutrauktas. Už gimdymą grėsė motinai mirtis ir kūdikio nužudymas. Prisimindavo šurpi faraonų gadynė.

Žydams buvo įsakyta visus auksinius pinigus ir brangenybes atiduoti SD pareigūnams. Atidavė tik dalį. Daugumą tų dalykų žydai patikėjo savo prieteliams lietuviams. Vėliau tai visa jiems buvo gražinama.

Aš turėjau artimus santykius su žydų atstovais. Jie nepareiškė nė vieno nusiskundimo, kad lietuviai piktnaudžo pasitikėjimą ir pasisavino jiems patikėtas vertybes. Lietuvių lojalumą savo kaimynams žydams įrodo tas faktas, kad Šiauliuose nebuvo atsitikimo, jog lietuvis būtų įskundęs kitą lietuvį, kuris šėlpė žydą arba palaikė su juo ryšį.

Ypatingai išryškėjo abiejų tautų solidarumas 1943 m. pavasarį – vasario gale ar kovo pradžioje, kada, vykdant „final solution“* žydų problemos, stambus Vykd[omosis] grupės vienetas staiga apsupo visą getą. Keliasdešimt SD vyrų įsiveržė į vidų ir pareikalavo atiduoti vaikus. Oficialiai buvo aiškinama, kad geto gyvenimo sąlygos yra kūdikiams ir vaikams nepakenčiamos, žalingos jų sveikatai, todėl jie visi bus išvežti traukiniu į Šveicariją, kur juos globos T[arptautinis] R[audonasis] Kryžius ir įvairios tarptautinės žydų organizacijos. Motinos per daug jau buvo patyrusios vokiečių žiaurumų ir neteisybės, kad patikėtų tais žodžiais. Neatsirado nė vienos motinos, kuri būtų laisva valia atidavusi savo vaikus. SD brutalia jėga išplėsdavo vaikus iš motinų ir mesdavo juos į sunkvežimius. Tokių aukų buvo per keletą šimtų. Bet visgi daliai motinų pavyko savo vaikus paslėpti po namais, jau iš anksto iškastose duobėse, namų rūsiuose, neprieinamose namų palėpėse, išeinamose vietose, papečkiauose ir kitose slaptvietėse.

Visame gete pakilo panika, klyksmas. Pagalbos šauksmas sklido į visas puses. Vyko nelaimingų motinų grumtynės su ginkluotais SD vyrais. Žydų vyrų nebuvo gete, nes jie buvo išvaryti į darbus. Gal

* „Galutinį sprendimą“ (angl.).

dėl to jie neįvykdė nuodugnios geto kratos, bet pasitenkino keliolika sunkvežimių, prikrautų klykiančių ir siaubo pagautų kūdikių. Geto vyresnysis Kartūnas protestavo prieš tą veiksmą ir pareiškė nepasitikėjimą aukščiau minėtu oficialiu išvežimo priežasties aiškinimu. Tačiau dalinio vadas pasiūlė jam lydėti išvežamus vaikus, pamatyti jų naujas gyvenimo sąlygas ir grįžus papasakoti motinoms ir jas nuraminti. Ištikimas savo tautiečiams, pareigingas, taurus Kartūnas išvykimo į klastingą kelionę... ir niekada iš jos negrįžo.

Keliolikai dienų praėjus, pavyko sužinoti iš patikimų lietuvių geležinkeliečių, kad visas vaikų transportas buvo nusiųstas į Osvencimo naikinamąją stovyklą. Iš ten grįžimo nebuvo. Iš ten išeidavo į laisvę tik dūmais.

Toms žinioms apie žydų vaikų pagrobimą pasklidus po miestą, lietuviai įsitraukė į masinę gelbėjimo akciją. Artimiausiomis naktimis beveik visi motinų paslėpti vaikai (apie šimtas) buvo išgabenti iš geto maišuose, po šiukšlėmis ir kitais kroviniais ar arkliniuose vežimuose arba naktį išmesti per geto spygliuotą tvorą, už kurios jų laukė lietuvių globojančios rankos.

Buvo daug nenugalimų kliūčių tame gelbėjimo darbe. Kadangi nemažas žydų šeimų skaičius namie kalbėjo rusiškai ar žydiškai, tai jų vaikai nemokėjo lietuviškai. Kai kurie vaikai buvo nuostabiai gerai išlaikę savo rasės išorinius bruožus, todėl kiekvienas juos iš karto pažindavo. Juos paslėpti pasidarydavo neįmanoma. Sunku buvo gelbėti vyriškos lyties vaikus. Buvo atsitikimų, kad motinos, kurios panikos pagautos atiduodavo vaikus, bet kuriam laikui praėjus, prašydavo juos gražinti. Taip pat kai kurie jau išlaisvinti ir paslėpti suaugę žydai neišlaikydavo, palūždavo psichologiškai ir patys grįždavo į getą.

Šiaulių žydų getas nebuvo išnaikintas, kaip Kauno ar Vilniaus. Jis su mažais gyventojų skaičiaus svyravimais išliko iki 1944 m. Tais metais pavasarį dideli kiekiai darbingų žydų (o kitokių gete nebuvo) buvo pasiūsti į Rėkyvos durpyną prie Šiaulių, cukraus fabriką ir Daugėlių plytinę „Molis“ prie Kuršėnų. Mažesni kiekiai buvo pasiūsti į įvairias kitas darbovietes. Raudonajai armijai vėl okupuojant Lietuvą, jie buvo išvežti į Vokietiją. Kadangi Himmleris buvo įsakęs 1944 m. spalio mėn. sustabdyti naikinimą, tai Šiaulių geto žydai, atsidūrę Reiche, turėjo daug galimybių išlikti gyvi. Surinktos žinios po Reicho kapituliacijos tą prielaidą patvirtino.

Dera dar suminėti ir kitų rūšių pagalbą žydams. Šiauliuose buvo apie 40 žydų gydytojų. Pagal Lohse, Reichskommissar fuer Ostland*, potvarkius (§ II) jiems buvo uždrausta gydyti arijus. Aš, kaip sveikatos skyriaus viršininkas, įteikiau gebietskomisarui raštą, kuriame išdėsciau, kad 50% gydytojų atitraukimas iš darbo yra neįmanomas net normaliomis sąlygomis ir pavojingas karo metu, kada kabo ore įvairių eventualių epidemijų grėsmė. Gewecke sutiko ir leido visiems žydams gydytojams dirbti kaip laborantams. Tai buvo didelis laimėjimas sveikatingumui ir žydams gydytojams. Tai, jei neklystu, buvo vienintelis Lietuvos miestas, kuriam pavyko iškovoti savo gydytojams žydams tokias sąlygas.

Tačiau atsirado žmonių, kurie ir už tai mane apskundė vyr. Sveikatos valdybai. Bet užteko trumpo paaiškinimo, ir visa buvo supras-ta ir patvirtinta. O kada lapkričio mėn. Šiauliuose pradėjo plėstis dė-mėtosios šiltinės epidemija, gebietskomisaras džiaugėsi savo toliare-gose politika.

Žydai gydytojai tokią padėtį išlaikė iki geto iškraustymo iš Šiau-lių miesto. Iš Šiaulių mst. žydų gydytojų buvo nužudytas tik vienas dr. Gecas. Tai įvyko dar prieš geto įsteigimą. Vieną naktį į jo butą įsiveržė keletas ginkluotų vyrų ir išsivedė iš namų. Rytojaus dieną jis buvo rastas nušautas užmiestyje. Buvo bandyta surasti to įvykio kaltininkus, bet nepavyko. 1943 m. man nežinomomis aplinkybėmis žuvo dr. Kamberis.

Vėliau iškilo kitas svarbus reikalas – geto aprūpinimas vaistais. Vokiečiai nebuvo per daug suinteresuoti savo vergų sveikatingumu (juo labiau kad veikiantis slaptas nusistatymas leisdavo sunkiau su-sirgusius naikinti), todėl neaprūpindavo geto gyventojų vaistais. Gal-voju, kad geto administracija turėjo kelis šaltinius, kurie parūpinda-vo jiems vaistų. Vienas iš jų buvau aš. Su manimi palaikydavo ry-šius jau anksčiau minėtas mano kaimynas ir prietelius Kartūnas.

Getui buvo labiausiai reikalingi įvairūs nervus ir skausmus ra-minantys vaistai, širdies preparatai, sulfanilamidai, įvairūs serumai ir vitaminai. Ypač buvo branginamas priešdifteritinis serumas. Tai nebuvo lengvai išsprendžiamas uždavinys, nes vaistų buvo visuoti-nis trūkumas. Aš, kaip sveikatos skyriaus viršininkas, gaudavau

* Ostlando reicho komisaras (vok.).

gebietskomisaro leidimą vykti į Karaliaučių Šiaulių miestui ir apskričiai vaistų pirkti. Be leidimo, turėdavau ir jo rekomendaciją. Be to, pasiimdavau gerų lašinių ir kumpių. Važiudavau Šiaulių ligoninės sanitarine mašina. Kartais jiems būtinų vaistų duodavau iš Šiaulių miesto ligoninės vaistinės arba juos nupirkdavau iš vokiečių karo ligoninės. Malonu ir dabar prisiminti laimingą Kartūno veido išraišką, kada jis gaudavo didesnę vertingų vaistų kiekį. Svarbu pabrėžti, kad gete, nepaisant baisių gyvenimo sąlygų, jokių epidemijų, matyt, nebuvo. Dar nuostabiau, kad į getą nepersimetė ir dėmėtosios šiltinės epidemija, siautusi Šiaulių mst. 1942 m. sausio–vasario mėn. Apie ją tylėjo žydai. Apie ją nieko nežinojo ir vokiečiai.

Baigiant reikia pabrėžti, kad lietuvių lojalumas žydams išliko visą okupacinį laikotarpį. Nacių žiaurumams su žydais didėjant, jis Malotolygiai augo, jis nebuvo atsitiktinis, nes jis buvo visuotinis. Malotolygiai buvo šiauliečiams gauti žinių iš Kauno, kad bažnytinė hierarchija pasmerkė žydų naikinimą. Tokią pat įtaką padarė Aleksos-Griniaus-Krupavičiaus memorandumas, įteiktas Lietuvos „gauleiteriui“ von Rentelniui.

Šiauliečių nusistatymą žydų naikinimo klausimu išreiškė Šiaulių miesto ir apskrities rezistencinės tarybos pagrindinis laikraštis „Lietuva“, išspausdinęs straipsnį, kuriame buvo pasmerkti žydų žudymai ir buvo priminta, kad visi, prisidedą prie tų įvykių, Lietuvai atsistačius bus patraukti teismo atsakomybėn ir teisiami už padarytas žmogžudystes ar už bendradarbiavimą jas vykdant.

Tokiai visuomeniškai nuotaikai dvelkiant, reikėjo tik pasiryžimo, geros valios, drąsos ir galbūt svarbiausia – nebijoti grasinančių saugumo policijos (SD) represijų. Jokių komitetų, jokių organizacijų anų laikų okupacinio teroro sąlygomis nebuvo galima sudarinėti. Todėl galėjo būti vykdoma tik individuali pagalba. Lietuviai ją vykdė atsitiktinai, konkrečiai progai atsiradus. Nemažas skaičius šiauliečių ją vykdė nuolatinei siauresnei ar platesnei apimtimi. Ji buvo daroma slapta, be išėjimo į viešumą. Tik taip veikiant ji galėjo būti sėkminga, nes apie ją negalėjo sužinoti okupantų SD ir gestapas. Ji buvo žinoma tik tam, kas vykdė gelbėjimo veiksmą, ir tam, į kurį tas veiksmas buvo nukreiptas. Slaptumas – didelė pagalba sėkmingai pagrindinei veiklai, bet didžiausias istorijos priešas, nes paprastai nepalieka dokumentuotų duomenų.

Man yra žinoma, kad nuolatine, platesnės apimties žydų gelbėjimo akciją vykdė Z. J-nė*. Namai, kuriuose ji gyveno, turėjo du įėjimus iš Vilniaus gatvės. Konspiracijai buvo naudinga, kad juose buvo gydytojo ir dantų gydytojos kabinetai, į kuriuos kasdien atvykdamo kelios dešimtys žmonių. Už jų tėsėsi didelis, pilnas medžių ir krūmų sodas, iš kurio galima buvo išeiti į kitą gatvę – Aušros alėją.

Nebuvo dienos, kad keletas žydų neateitų į tuos namus, norėdami gauti maisto, pasiimti paliktų apsaugai daiktų ar prašyti tarpininkavimo ir kitokios pagalbos ar palikti žinią, kuri būtų naudinga kitam žydui. Išgelbėtų iš geto ir paslėptų vaikų motinos ateidavo gauti paskutiniųjų žinių. Kartais tuose namuose galėdavo pasimatyti žydai, kurie gyveno ne vienoje vietoje ir neturėjo kitų galimybių susitikti. Z. J-nė laikinai priglauzdavo savo namuose išvestą iš geto arba net savo iniciatyva atėjusį žydą. Tos rūšies asmenys buvo išvežami iš miesto kiek galima greičiau ir įvairiais būdais. Ypatingais atvejais buvo panaudojama ligininės sanitarinė mašina. Jie buvo nugabunami į punktus, iš kurių juos paimdavo numatyti globėjai.

Reikia pabrėžti, kad ūkininkai mažiau bijojo gresiančios rizikos ir bausmių už žydų globojimą. Gelbėjimus reikėjo pirmiausia aprūpinti vidaus pasais ar asmens liudijimais, įrodančiais, kad jie yra lietuvių tautybės ir katalikai, o vaikus – gimimo metrikais. Su dideliu vargu ir laime pavyko gauti iš miesto savivaldybės apie 150 asmens liudijimų su reikalingais parašais ir antspaudais. Beveik visi jie buvo sunaudoti žydų gelbėjimui. Tik maža dalis jų buvo išrašyti lietuviams, priverstiems slapstytis nuo SD ar gestapo.

Asmens liudijimai buvo duodami gerai pažįstamiems ir patikimiems [žmonėms], jais buvo aprūpinta dauguma žydų gydytojų. Aprūpinti dokumentais pabėgdavo iš geto, o dažniausiai iš darboviečių, kurių apsauga buvo mažiau griežta. Vaikams metrikus padėjo surasti abiejų parapijų ir Kužių parapijos klebonai. Parapijų metrikacijos knygoje buvo išrenkama mirusių vaikų vardai, pavardės, amžius ir gimimo vieta. Gelbėjimui žydų vaikams metrikus išrašant, buvo atsižvelgiama, kad metrikų metai ir gaunančio vaiko amžius apytikriai atitiktų vienas kitą. Rūpesčiai nesibaigdavo su išgelbėto iš geto išvežimu iš miesto ir apgyvendinimu jo saugioje vietoje.

* Sofija Lukauskaitė-Jasaitienė.

Kartais pasitaikydavo, kad geradariai saugotojai ar patys žydai buvo apimami pagrįstos ar įsikalbėtos baimės, jog SD išaiškins jų daromą nusikaltimą, ir reikalaujavo kiek galima skubiau atsiimti slepiamą žydą. Tokiais atvejais buvo nepaprastai sunku ir pavojinga pertvarkyti. Z. J-nės tarpininkais ir pasiuntiniais neretai buvo jos sūnus ir dukra, o taip pat jos sesers du sūnūs.

Jau minėjau, kad toje gelbėjimo akcijoje dalyvavo didelis skaičius lietuvių. Žinau, kad joje stipriai reišėsi kun. J. Lapis, kun. Byla, kun. Dzegoraitis, D. Venclovaite ir jos motina, viceburmistras Vl. P., dr. Prialgauškas, H. Kildišius, dr. J. Luinienė, miesto ligoninės vaikų skyriaus vedėja, ir kt.

Nuo 1929 m. Šiauliuose buvo vienuolių Širdiečių namai, kuriuose buvo apie dvidešimts seselių, dirbančių jų išlaikomoje pradžios mokykloje. Atėję bolševikai tuos namus sunaikino, mokyklą panaikino, o seseles išvarė iš jų turėtų patalpų. Laimėi, jas pavyko įjungti į miesto ligoninės personalą kaip slauges, virėjas, šeimininkes. Dr. J. Luinienė, turėdama jų kelias savo skyriuje ir pasinaudodama jų pasiaukojimu bei pagalba, pajėgė išgelbėti virš 30 žydų kūdikių ir vaikų. Tokie vaikai patekdavo į ligoninę kaip pamestinukai, rasti prie ligoninės durų, ar tariami ligoniai, kur jie buvo saugomi ir gydomi. Per vieną kitą savaitę pavykdavo surasti jiems globėjus arba apgyvendinti Vaiguvos ar Kuršėnų vaikų prieglaudose.

Nepaprastai daug padėjo kun. Kleiba, Kužių klebonas, kuris kritiškais momentais visada surasdavo laimingą sprendimą ir išeitį. Kun. Kleiba buvo paprastas, kuklus, bet neribotai geros, taurios krikščioniško humanizmo širdies asmuo. Teatleidžia tie asmenys, kurie drauge kovojo, bet jų pavardės dėl užmiršimo ar nežinojimo čia nepaminėtos.

Tas žydų gelbėjimo ir šelpimo darbas buvo lydimas aštriai pavojingų situacijų ir reikalaujavo didelių išlaidų. Bet Apvaizda laimino tas pastangas – gresiantys pavojai neužgriuvo, nesutrynė, bet praslinko pro šalį.

Lietuvių tauta po ilgos vergijos buvo atgavusi laisvę. Dvidešimtis dvejus metus ne tik pati džiaugėsi ta laisve, bet ja dalinosi lygiai su visomis tautomis, gyvenančiomis Lietuvos žemėje.

1940 m. Lietuvą užėmė raudonojo amaro antplūdis, o 1941 m. ruodojo maro debesys apgožė mūsų šalį. Per šitą laikotarpį, kada žydų tauta atsidūrė mirtiname pavojuje, lietuviai gelbėjo juos, kiek galėjo.

Svarbi pareiga guli ant pečių visų, kas žydus gelbėjo, surašyti objektyviai savo atsiminimus apie tuos laikus ir atliktus veiksmus. Didelis darbas laukia mūsų istorikų surinkti esamus dokumentus, užrašyti liudininkų pareiškimus ir jais remiantis nupiešti istoriškai teisingomis spalvomis tos kruvinos, mūsų šalyje įvykusios epopėjos paveikslą. Nors jau labai pavėluota, bet dar nėra per vėlu...

Draugas (Čikaga), 1962 m. rugsejo mėn.

2. Ištrauka iš Mykolo Krupavičiaus* straipsnio „Lietuviai – naikinamų žydų gelbėtojai“

[...]

1962 m.

Lietuvių ir žydų santykiai rudosios okupacijos metu

Naciai išsikūrė. Daug žydų nukentėjo dar pačiu vokiečių kariuomenės žygiavimo metu. Jiems išsikūrus karo komendantūras, žydams kurį laiką buvo dar kiek ramiau. Naciai parodė visą savo neapykantą žydams tik išikūrus civilinei nacių valdžiai Lietuvoje. Dabar jie pradėjo žydams taikyti išmėgintus savo šalyje ir anksčiau užimtuose kraštuose pragariškus naikinimo metodus. Jie buvo iš tikrųjų baisūs.

* PREL. MYKOLAS KRUPAVIČIUS (1885–1970) gimė Balbieriškyje, Marijampolės aps. Mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje ir Seinų kunigų seminarijoje, Petrapilio dvasinėje akademijoje. Kunigu išventintas 1914 m. Grįžęs į Lietuvą įsitraukė į respublikos kūrimo darbą – talkino Lietuvos Tarybai Vilniuje ir Kaune, rūpinosi socialiniais reikalais, rengė žemės reformos projektą, tapo krikščionių demokratų partijos pirmininku (1920–1927). 1923–1926 m. – žemės ūkio ministras. Po 1926 m. perversmo pasitraukė į opoziciją. 1927–1929 m. studijavo Prancūzijoje. 1942 m. viešai protestavo dėl žydų, lenkų ir kitų tautybių žmonių persekiojimo bei žudymo. 1942 m. gruodžio mėn. suimtas, kalintas Eitkūnų, Tilžės kalėjimuose, 1943 m. rudens internuotas Regensburge ir tik 1945 m. išlaisvintas. 1945–1955 m. vadovavo VLIK'ui, 1948 m. pakeltas į prelatus. 1957 m. apsigyveno JAV. Dalyvavo kuriant Pasaulio lietuvių bendruomenę. Parašė per 20 knygų, aktyviai bendradarbiavo periodinėje spaudoje. Mirė Čikagoje.

Lietuvius, pamatęs visa tai, iš išgąščio ir pasipiktinimo aiktelėjo. Lietuvis ištiesė žydai pagalbą ranką kiek galėjo, kiek kietos ir žiaurios nacių režimo aplinkybės leido, statydamas net savo gyvybę pavojun, nes už teikimą žydams bet kokios pagalbos nacių buvo paskelbtos žiaurios bausmės, bausmės ligi mirties intinai. To niekas nepaisė. Žydams stengėsi padėti visa lietuviškoji Lietuva. Ši žydų gelbėjimo akcija istorijoj bus lietuviams aukso lapas. Ji geriausiai charakterizavo jų sielos taurumą ir gilų krikščioniškumą. Surankioti faktai sudarys tomus. Siau-ri rašinio rėmai leidžia šiuo metu tik kai kuriuos jų paminėti.

Žydai ir Laikinoji vyriausybė

Respublikos vardu nieks žydų užtarti negalėjo, nes jos nebuvo. Ją panaikino bolševikai, o naciai atsikurti neleido. Buvo prieš nacių norą sukurta Laikinoji vyriausybė, bet naciai jos nepripažino. Nė vieno tos vyriausybės nario jokia nacių įstaiga nepavadino ministeriu. Nacių civilinei valdžiai įsikūrus, Laik[inoji] Lietuvos vyriausybė tuoj buvo pašalinta. Bet ir ši bejėgė ir nepripažintoji vyriausybė ėmėsi žygių žydams gelbėti. Tos vyriausybės krašto apsaugos ministeris gen. St. Raštikis, dar nesant nacių civilinės valdžios, tuo reikalu Laik[inosios] vyriausybės pavedamas kreipėsi į Kauno karo lauko komendantą gen. Pohlį ir kartu su juo į karinės vadovybės atstovą gen. De la Rocqą (ar Roque). Gen. Raštikis jiems išdėstė Laikinosios Lietuvos vyriausybės ir visos tautos pasipiktinimą vokiečių politika ir jos metodais žydų atžvilgiu. Deja, teigiamo rezultato nepasiekta ir suprantama, kodėl: žydų naikinimas buvo vienas pagrindinių nacių politikos punktų.

Vieni slėpėsi, kiti krikštijosi

Žydai pradėjo ieškoti naujų gelbėjimosi kelių: būvę lietuviams bolševikmečiu lojalūs žydai pradėjo apsirūpinti žymesnių lietuvių rekomendacijų laiškais, pradėjo slėptis kaimuose pas ūkininkus, kad ir visai negausiose iš bolševikų meto išlikusiose vienuolių bendruomenėse, parapijose, klebonijose ir t. t. Suprantama, kad tuo būdu daug pasislėpti negalėjo, nes didesnėmis grupėmis niekur nebuvo galima

pasislėptiems, k
tos prie
eiti į ka
reiškinu
gus, kad
tas nėra
šėsi kri
krikštas
tų, kuri
tik išlai
tas išge
sia apsi
ir Šach
vaičių j
SD tam
išėjęs i

N

19

ligi ser
rinti. Č
atsisto
ir žygi
mo da
skyrės

N

i

K

dai ar

pasislėpti; antra, buvo vokiečių paskelbtos skaudžios bausmės ir tiems, kurie slėpė, ir tiems, kurie slėpėsi. Tuomet žydai stvėrėsi kitos priemonės, tokios, kuri galėjo apimti ir žydų mases, t. y. krikšto, eiti į katalikų tikėjimą. Krikšto prašymas greitu laiku virto masiniu reiškiniu. Šio fakto akivaizdoje vyskupai buvo priversti išpėti kunigus, kad prašantiems krikšto žydams pirmiausia išaiškintų, jog krikštas nėra apsauga nuo nacių teroro. Kas ir po tokio paaiškinimo prašėsi krikštijamas, liepta nustatyta tvarka krikštyti. Ne visus žydus krikštas apsaugojo. Bet atsirado tokių žmoniškų vokiečių komendantų, kurie žydų naikinimo nuostatų apsikrikštijusiems netaikė: jie ne tik išlaikė savo gyvybę, bet ir į getą nebuvo varomi. Tuo būdu krikštas išgelbėjo nuo pražūties nemažą žydų skaičių. Du tokie pirmiausia apsikrikštiję žydai – dr. Zivas, „Jude Erwache“* knygų autorius, ir Šachovas – buvo priimti į Kauno kunigų seminariją. Po kelių savaitių juodu pakvietė ateiti į SD įstaigą. Šachovas nuvyko ir, priėmęs SD tarnybą, daugiau į seminariją nebegrįžo. Dr. Zivas į SD nėjo, bet išėjęs iš seminarijos, slapstėsi pas įvairius kunigus.

Nacių pareigūnai atskyrė 9000

1941 m. spalio mėn. 9–10 d. Kauno geto žydai nuo mažiausio ligi seniausio buvo suvaryti į geto aikštę esą tai darbo jėgoms patikrinti. Čia atvyko SD ir SS valdininkai. Vienas aukštesnis pareigūnas, atsistojęs viduryje gatvės, liepė žydams rikiuotis į koloną po keturis ir žygiuoti pro jį. Neskirdamas nei amžiaus, nei lyties, nei tinkamumo darbui, lazda jis skyrė žydus vienus į kairę, kitus į dešinę. Atskyręs apie 9000 galvų, uždarė į atskirą getą.

Neatsargūs žydai ir nukentėję kunigai

Kadangi visą laiką būdavo atsitikimų, kad iš geto pasišalinę žydai ar jau žuvusių žydų mažus vaikus paslėpę katalikai kreipdavosi

* „Nubusk, žyde“ (vok.).

į kunigus prašydami krikšto, tai vyskupų kurijos rado reikalinga priimti kunigams ir šiomis nepaprastomis laiko aplinkybėmis laikytis Bažnyčios kanonų reikalavimų. Buvo daug aiškinimų, kad ir kunigai už dvasinius patarnavimus, ir lietuviai už žydų slėpimą nukentėdavo. Pavyzdžiui, ilgesnį laiką Kaune Tėvų jėzuitų ir saleziečių globotas žydas persikrikštijęs išvyko į Vokietiją pas savo gimines. Tačiau ten buvo SD suimtas. Tardomas išpasakojo net tokias smulkmenas, kur kiek laiko slėpėsi, kas kokią knygėlę davė, kas mokė katalikų tikėjimo, kas pakrikštijo. Visi jo geradariai turėjo daug nemalonumų. Gestapas sužinojo, kad Kauno Šv. Antano parapijos klebonas kun. J. Želvys pakrikštijo žydų kūdikį ir iš viso padėdavo žydams. Kun. J. Želvys buvo suimtas. SD kalėjimuose buvo ilgesnį laiką iki teismo laikomas visiškai tamsioje, drėgnoje rūsio kameroje, kur nebuvo nei lauko, nei guolio, kur sėdėdavo ant šaltų drėgnų grindų ir valgyti laisvai mažai gaudavo. Teismas jį išteisino gal dėl to, kad jo parapijiečiai masiškai reikalavo paleisti jį kleboną. Kaune SD suėmė vieną besislapstančią žydaite, kuri tardoma prisipažino, kad Šv. Kryžiaus parapijos vikaras kun. V. Tamoševičius ją šelpęs, ruošęs krikštui, davęs knygų ir pakrikštijęs. Ir šis kunigas iki teismo bylos buvo laikomas tomis pačiomis sąlygomis. Teisme nesigynė, kad jis tą žydaite tikrai pakrikštijęs, todėl buvo nuteistas kalėti. Buvo uždarytas Ukmergės kalėjimas, iš kurio, artėjant 1944 m. liepos mėn. frontui, pabėgo.

Pagalba kunigų seminarijoje

Prasidėjo didesnis judrumas gelbėti žydų vaikus ir gausnesis bėgimas iš getų suaugusių tik po Vilniaus geto 1943 m. nelaimių. Kauno geto Senių tarybos prašomas vysk. dr. V. Brizgys* pats kreipėsi į

* VYSK. VINCENTAS BRIZGYS (1903–1992) gimė Plynių k., Liudvinavo vlsč., Marijampolės aps. 1927 m. baigė Vilkaviškio kunigų seminariją, 1930–1935 m. studijas teisė Romoje, Grigaliaus universitete, įgijo filosofijos ir kanonų teisės daktaro laipsnį. 1936–1940 m. dėstė Vilkaviškio kunigų seminarijos rektorius, 1941–1944 m. – Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos fakulteto dekanas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, nuo 1951 m. gyveno Čikagoje. 1960–1968 m. – visos lietuvių išėmimo ganytojas. 1965 m. spausdino katalikiškuose periodiniuose leidiniuose. Mirė Čikagoje.

visą eilę kunigų, prašydamas visomis priemonėmis gelbėti į juos besikreipiančius žydus. Vardus vietovių, į kurių kunigus galima kreiptis, tas pats vyskupas įteikė geto Senių tarybai. 1943 m. rudenį, visą žiemą ir kitą pavasarį Kauno kunigų seminarija ir pats ordinariatas ne kartą būdavo pastatomi į keblią padėtį. Senių taryba, pavojų paveikta, per daug atvirai pasakė, kad, pabėgus iš geto ir gresiant pavojui, pasislėpti esą galima seminarijoje ir net arkivyskupo rūmuose. Niekas iš anksto nepranešė, vakare prisistatydavo ten keli vaikai ar ir suaugę asmenys ir sakėsi Senių tarybos patarimu atvykę pagalbos prašyti. Iš drebančių veidų ir visos laikysenos aiškiai buvo matyti, kad tai ne provokatoriai, bet ūmai kur juos dėti? Tokiais atvejais dažnesnės laikinės prieglaudos būdavo kelios katalikiškos įstaigos, bet dažniausiai pas šeimas, kurios dvasininkų atsiųstiems žydams laikinės prieglaudos niekad neatsakydavo. Katalikų tarpe atsirado ir tokio pasiaukojimo, kad turėjo drąsos ilgesniam laikui slėpti visą eilę tų žydų, kurie, 1943 12 25 naktį išsilaužę, pabėgo iš 9-to forto. O jiems surasti SD nesigailėjo pastangų. Jei būtų suradę, tikrai būtų slėpėjai už tai netekę gyvybės. Dar didesnis žydų bėgimas, ypač vaikų gabenimas, prasidėjo, kai 1944 m. Šiaulių gete vieną dieną visi darbinieji, išvaryti į darbą, sugrižę nerado vaikų ir senių. Juos visus vokiečiai, kažkur išvežę, nužudė.

Vysk. dr. V. Brizgys pasakė žydų persekiojimo tema gražų pamokslą, kuriame išdėstė tas mintis, kurias žydų klausimu buvo nutatęs episkopatas. Dėl to vokiečiai labai nirto, o katalikai džiaugėsi. Tas pamokslas buvo visiems kunigams neoficiali direktyva.

Vienuolynai slėpė daug žydų vaikų

Tiek dėl episkopato veiklos žydų gelbėjimo srity. Čia buvo kalbama daugiausia apie Kauno vysk. dr. V. Brizgį. Kitų vyskupijų vyskupai ėjo tuo pačiu keliu.

Kunigai ir vienuolynai vyskupų pavyzdžiu išvystė plačią visokeriopą žydų gelbėjimo ir jų būklės švelninimo akciją, už kurią ne vienam teko iš vokiečių pusės daug nesmagumų patirti, vieniems į kalėjimą atsisėsti, o kitiems ir su tėvyne atsisveikinti. Ypač moterų

vienuolynai, laikę savo žinioj vaikų prieglaudas, daug paslėpė žydų vaikų. Žydų vaikų gelbėjimo akcijoje Kaune daug pasidarbavo O. Labanauskaitė, kuri turėjo priėjimą prie vaikų prieglaudų. Ta akcija labiausiai išvystyta 1943 m. pabaigoj ir 1944 m. pradžioj, kai sužinota, kad gestapas esąs nutaręs sunaikinti visus pasilikusius žydų vaikus. Tai akcijai Kaune daugiausia vadovavo kunigija. Daug drąsos ir patiesavimo parodė Šv. Trejybės [parapijos] klebonas salezietis kun. Petšišventimo parodė Šv. Tais. Žydų vaikai buvo koncentruojami benediktinų vienuolyne, o iš ten buvo skirstomi pas lietuvius įvairiose vietose. Iš geto žydukus palengvino išimti lietuvių sargyba, kurią vokiečiai statydavo žydams gete saugoti.

Kunigai organizavo gelbėjimą

N. klebonas iki pat bolševikų atėjimo pas save išslapstė penkių asmenų šeimą. L. parapijos klebonas kun. K. pas save klebonijoje laikė žuvusių tėvų dvi jau suaugusias žydaites kartu su lietuvaitėmis tarnaitėmis. Šiuos faktus žinojo visa parapija, bet vokiečiams nieko nepranešė.

Šeštokų klebonas išlaikė pas save vieną iš Lazdijų žydaitei abiturientę.

Viešnių klebonas dėl žydų naikinimo viešai protestavo. Ypač karštai reagavo į nacių žvėriškumą vikaras kun. A. Arlauskas ir kapelionas kun. B. Pacevičius. Už tai jiems gestapas pridarė nemažą vargo ir rūpesčių.

Dusetų klebonas kun. Laurenčikas kelis kartus protestavo prieš vokiečių elgesį su žydais, o savo parapijiečius įspėjo, kad žydams būtų broliški, kaip reikalauja krikščioniškasis mokslas, net ir tuomet, jei vokiečiai prievarta juos verstų su žydais elgtis taip, kaip jie patys elgiasi.

Degučių klebonas kun. Petras Rauduvė – ats. karininkas ir Vyčio Kryžiaus kavalierius – vokiečių komendantui pareiškė griežtą protestą prieš jų elgesį su žydais ir reikalavo prie šio kruvino darbo nemąža iš jų turėjo patirti komunistų ir Kaune prel. Jokubauskis, buv. Kauno arkivyskupijos valdytojas, vieną kartą, varant žydus iš darbų, prie Rotušės aikštės dalijo

jiems la
išikišus

S.

žydus p
sui rašt
parodė
St. Rač

La

bėti ak
kams a
Jis tos
Regens
savo d
D

dėl to,
visuon

Ž

F

skyrus
nintel
partija
kai pa
bolšev
užėm
jų pad
ševiku
rimų.
tencija
vinim

Leisk
jos pr
pinin
nors

jiems laikraščius. Vokiečių sargybiniai jį suėmė ir uždarė gete. Tik įsikišus vysk. Brizgiui prel. Jokubauskį iš geto pavyko išlaisvinti.

S. Kalvarijos klebonas kun. M. Krupavičius, pradėjęs vokiečiams žydus persekioti, įteikė vietos vokiečių komendantui majorui Kvasui raštu protestą. Be klebono, persekiojamiems žydams daug širdies parodė ir jo vikarai: atsargos karininkas kun. A. Jančauskas ir kun. St. Račkauskas.

Lankeliškių klebonas kun. Karalius sutelkė plačią žydams gelbėti akciją. Jis pats taip pat slėpė vieną Vilkaviškio žydaitę. Bolševikams artinantis, jis buvo vokiečių evakuotas su visais artimaisiais. Jis tos žydaitės neapleido ir atsivežė į Regensburgą: čia ji gavo vietą Regensburgo žandarmerijos virtuvėje ir žandarų buvo mėgstama už savo darbštumą ir tvarkingumą.

Dvasininkijai sėkmingai vyko kalbamoji žydų gelbėjimo akcija dėl to, kad savo darbui varyti rado palankią dirvą plačioj lietuvių visuomenėj.

Žydai ir lietuvių politinės partijos

Formaliai Lietuvoj tada partijų nebuvo. Jos buvo uždarytos, išskyrus tautininkus, dar Smetonos laikais. Bolševikai uždarė ir vinentelę tautininkų partiją. Vokiečiai organizavo lietuvių nacionalistų partiją. Bet ir su jos organizavimu išėjo nesklandumų. Tačiau faktiškai partijos gyvavo. Jas nelengva sunaikinti. Partijų vadų didžiumą bolševikai išblaškė, sugrūdo į kalėjimus, išgabeno į Rusiją. Jų vietas užėmė kiti. Liko gausūs būriai partijų narių, visose apskrityse partijų padalinių vadai. Veikti, nors labai sunkiai, buvo galima. Net bolševikų pirmosios okupacijos metu buvo slaptų suvažiavimų, pasitarimų. Ir jos veikė, davė toną, suorganizavo pasipriešinimą – rezistenciją su vyriausiu organu priešaky, pasivadinusiu Lietuvos Išlaisvinimo Komitetu.

Kokią poziciją užėmė partijos naikinamųjų žydų klausimu? Leiskime atsakyti į šį klausimą gestapui. Lietuviškosios rezistencijos prieš nacinius okupantus buvo leidžiama 15 laikraščių. Gestapininkų dėtos pastangos juos sugauti ir likviduoti nuėjo niekais, nors daug lietuvių – tiesioginių ar netiesioginių tų laikraščių ben-

dradarbių – pakliuvo į jų nagus ir sunkiai nukentėjo. Tuomet gestapinarai tapo ėmėsi gudrybės leisti savą „pogrindinį“ laikraštį rezistencinei opinijai klaidinti ir savoms idėjoms skleisti. Leisdavo lietuvių leidžiamą laikraščiu vardu. Vienam tokiam gestapinarui „Laisvės kovotojui“ 1944 m. vasario-kovo mėn. nr. iškelto klausimu gestapinarai tariamai lietuvių vardu taip rašė:

„Smetonos santvarka yra ir liks mirusi. Šioji santvarka pati save nuteisė deka reiškiama žydams bei lenkams prielankumo. Mes siekiame valstybės, sukurtos autoritetiniais, fašistiniais pagrindais, kuriuje gyvena vien tik lietuviai. Todėl skelbiame griežtą kovą rusams, vokiečiams, lenkams, žydams.

Su demokratinėmis partijomis mes bendradarbiausime tik tuo atveju, jei jos nustos laikiusios lietuvių tautai kenksmingos krypties ir visiškai subordinuosios mūsų idėjoms (minčių eigai). Krikščionių demokratų partija, kuriai vadovauja dvasiškija, rodo didelį prielankumą žydams. Demokratinė partijų atstovai – Grinius, Krupavičius ir prof. Aleksa, 1942 m. lapkričio mėn. įteikdami memorandumą Generaliniam komisarui, aiškiai įrodė prielankumą žydams.

Krikščionių demokratų partija pritarė jų žygiui ir protestavo prieš žydų išnaikinimą (skaityk „Nepriklausomą Lietuvoj“ nr. 9, 1942 12). Daugelis dvasininkų rėmė žydus...

Kaip pastarųjų laikų pavyzdžiai minėtini dvasininkai Vaclovas Tamoševičius Kaune ir Juozas Želvys Kaune – Šv. Antano bažnyčia, kurie 1944 m. sausio mėn. krikštijo iš geto pabėgusius žydus... Giliai tikintis katalikas, lygiai kaip ir mes, smerks tokius veiksmus“.

Taigi ir gestapininkų teisingu šiuokart tvirtinimu, žydus užtarrė ir gynė visos lietuviškosios demokratinės partijos: krikščionių demokratų, valst[iečių] liaudininkų, ūkininkų, socialdemokratų, ūkininkų sąjungos ir darbo federacijos. Prie tos kategorijos priskaityti ir tautininkai.

[...]

3. Juozo Šalnos (Liudviko Šmulksčio*) straipsnių serija „Lietuviai kovoje dėl žydų laisvės“

Čikaga

1948–1949 m.

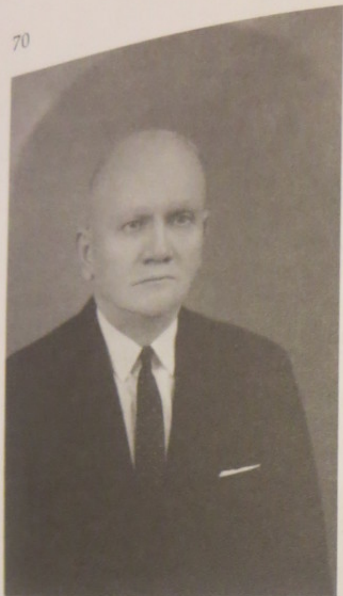
Lietuviai kovoje dėl žydų laisvės

1941 m. birželio mėn. 22 d. hitlerinė vokiečių armija, užėmusi Lietuvą, tuoj ėmėsi masiškai žudyti visus Lietuvos žydus. Nebuvo daroma jokia skirtumo tarp seno ir jauno, inteligento ir darbininko, civilio ir dvasiškio, žodžiu, pačiomis žiauriausiomis priemonėmis šaudė vokiečiai visus iš eilės žydus. Liko gyvi tie, kuriuos rudieji naciai stačiai fiziškai nepajėgė vienu mostu sunaikinti, ir tie, kurie spėjo pirmąjį laikotarpį kur nors pasislėpti.

Gana daug žydų labai aktingai buvo užsiangažavę pirmoje 1940–1941 metų bolševikinėje rusų okupacijoje. Jų buvo gana aktingų ir Kompartijoje, ir NKVD, ir MOPR'e**, ir valstybinėse įstaigose, ir trestuose bei visame viešajame gyvenime. Net buvusieji milijonieriai dėjosi aktingais žiaurios Lietuvos okupacijos rėmėjais ir naujosios santvarkos šalininkais. Atėjūnai rusai ir labai dažnai vietiniais žydais remdavosi ir jiems pasitikėjimą reikšdavo. Dėl šitos žydų daugumos ekspansijos į bolševikinę valdžią gana daug lietuvių nukentėdavo, nekalbant jau apie psichologinį nepasitenkinimą, kad lietuvių žemėje žydai darosi didesniais šeimininkais kaip patys lietuviai.

* LIUDVIKAS ŠMULKŠTYS (1902–1989) gimė Bardauskų k., Gižų visč., Vilkaviškio aps. Advokatas. 1922 m. baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją, 1927 m. – LU Teisės fakultetą. 1928–1944 m. dirbo advokatu Kaune, 1944 m. pasitraukė į Vakarų, 1949 m. atvyko į JAV, Čikagą. Nuo 1927 m. – Valstiečių liaudininkų sąjungos narys, nuo 1930 m. – centro komiteto narys. Vienas iš SSRS tautų kultūrai pažinti draugijos steigėjų (1926 m.). 1943 m. – VLIK'o teisių komisijos narys. Lietuvių teisininkų draugijos narys. Aktyviai bendradarbiavo spaudoje, pasirašinėdamas įvairiais slapyvardžiais, tarp jų – Juozas Šalna.

** MOPR (Международная организация помощи борцам революции) – Tarp-tautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija.

*Liudvikas Šmulskštys
(Čikaga, 1966 m.)*

Tiesa, ir bolševikmetyje buvo laikomų žydų Lietuvos kalėjimuose ir taip pat jų dalis ištremta 1941 m. birželio mėn. 14 d. gyvuliniuose vagonuose į Sibirą kartu su dešimtimis tūkstančių lietuvių, bet nuoseklesnieji žydai ir ypač jų rabinai jau bolševikmečio metu nusiskųdavo, kad jų tautiečių per didelis užsiangažavimas į bolševikinę sistemą ateityje jiems gali labai daug kainuoti...

Taigi atėjus rudiesiems naciams į Lietuvą ir pradėjus persekioti žydus, lietuvių masėje nebuvo likę palankaus žydams psichologinio nusistatymo. Masių opinija buvo daugiau prieš žydus, o juo labiau kad tik prieš savaitę, 1941 m. birželio mėn. 14 d., buvo vykdomi mašiniai lietuvių išvežimai ir dalis žydų šiame baisiajame darbe aktyviai dalyvavo, būdami NKVD pareigūnais arba Kompartijos nariais ir kandidatais. Paminėjau lietuvių masių opiniją, nes 1941 06 23 d. sukilime prieš bolševikus aktingiausiai dalyvavo masės – darbininkai, tarnautojai ir eiliniai piliečiai. Jie sunkiuoju metu labiau ir

pasireik
tokios v
gelbėti
galima.
menin
lerinės
padugn
buvo ir
dus liet
Visus š
liškas a
mus lie
pagalba
mano r
epopėjo
valia m
daryti t
moji „N
savo pu
darinia
tytis su
kumo,
laimes

1

K

ti, pėsti
miesier
laikyti
kais gu
leido r
toves. Y
tos. Ne
ir steng

pasireiškėdavo. Intelligentija visuomet laikėsi santūriau. Nežiūrint šitokios viešosios būklės, daugybė įvairių sluoksnių lietuvių tuoj ėmėsi gelbėti žydams, juos gelbėti iš mirties nasrų, slėpti ir užtarti kur tik galima. Šitokia pagalba buvo teikiama neatsižvelgiant į gresiantį asmeninį pavojų netekti laisvės arba likti sunaikintam baisiosios hitlerinės karo mašinos. Tik labai menkas būrelis visokių visuomeninių padugnių veikė nepalankiai nelaimėje atsidūrusiems žydams. Bet buvo ir herojiškų įvykių, kuomet hitlerininkų spiriamas žudyti žydus lietuvius ginklu pasipriešindavo arba net pats nusižudydavo... Visus šiuos faktus smulkiai suregistruos, patikrins ir nušvies nešališkas ateities istorikas. Žemiau paminėsiu tik pavienius man žinimus lietuvių kovos epizodus dėl Lietuvos žydų laisvės ir lietuvių pagalbą žydams jų baisiose nelaimėse ir varguose. Gerai žinau, kad mano menka plunksna toli gražu nepavaizduos tiksliai visos šios epopėjos, bet yra likę daug gyvų lietuvių ir žydų, kurie galės gera valia mano teigimus patvirtinti, pataisyti, papildyti ir tuo būdu sudaryti tikslų minėtų istorinių įvykių vaizdą. Giliai tikiu, kad gerbiajoji „Naujienu“ redakcija neatsisakys šiam opiam reikalui atskleisti savo puslapių. Turiu dar pažymėti, kad Antrojo pasaulinio karo padariniai toli gražu nepasibaigė ir teks šiuo atveju labai ir labai skaitytis su realia kasdienybe ir nuolat prisilaikyti reikalingo diskretiškumo, kad kalbant apie buvusias visos lietuvių tautos (populus) nelaimes nenukentėtų dar žymus tautiečių skaičius.

1. Bendros pastangos gelbėti žydus

Kilus karui dalis žydų buvo patraukusi rytų kryptimi. Važiuoti, pėsti, su dviračiais ir kaip tik įmanydami slinko link Rusijos. Pirmiesiems prisiartinus prie buv. Sovietų Sąjungos sienos, buvo jie su laikyti ir neleista toliau Rusijos gilumon vykti. Tuomet vieni visokiais gudrumais stengėsi pakliūti Sovietų Sąjungon, o dauguma nuleido rankas, pasidavė likimui ir grįžo į savo anksčiau gyventas vietas. Ypač grįžo, kas netoli buvo pajudėjęs nuo gyvenamosios vietos. Nemėginę visai bėgti, pirmąsias dienas slėpėsi kur įmanydami ir stengėsi viešai nesirodyti. Hitlerininkai juos gaudė, vežė už mies-

tu ir šaudė. Tat ypač buvo vykdoma didesniuose centruose. Lietu-
viai pradėjo gelbėti žydus. Visuomenės veikėjai ir dvasininkai kre-
pėsi į karines vokiečių įstaigas ir reikalavo sustabdyti žydų žudy-
nes. Tokiu būdu Kaune ką tik išėjusio iš bolševikinio kalėjimo Z. T.
buvo išgelbėta iš mirties nasrų VII forte eilė žydų advokatų. Gelbėji-
mo akcija buvo vykdoma ir kituose miestuose bei miesteliuose. Ypač
lietuviai daug paslėpė žydų nuo pirmųjų vokiečių smūgių. Rėmė žy-
dus maistu, drabužiais, pinigais ir sudarinėjo krikščioniškus doku-
mentus. Vokiečiai tuoj pajuto šią lietuvių akciją gelbėti žydus ir ka-
mento komendantų įsakymais viešai paskelbė žydų judėjimo ir gyveni-
mo suvaržymus, juos liečiančią jurisdikciją išėmė iš lietuvių rankų
ir nustatė žiaurias bausmes ne tik už pagalbą žydams, bet net už
pasikalbėjimą arba bet kokį santykiavimą su jais. Žodžiu, visus žy-
dų reikalus pasiėmė patys tvarkyti ir išėmė šiuos reikalus iš lietu-
vių pareigūnų kompetencijos. Kiek vėliau įsteigė net specialias žy-
dų naikinimo ir jų turto grobimo savo vokiškąsias įstaigas. Šių įstai-
dų vadovais buvo žiaurūs sadistai, kurie be žmonių kraujo fiziškai
gyventi negalėdavo. Kaune buvo minimas anekdotiškais žiaurumais
SA pareigūnas Jordanus. Nuo jo menkai atsilikdavo miesto komisa-
ras brigadefuehreris Crammeris.

Kai kurie lietuvių pareigūnai mėgino švelninti žydų likimą iš-
leisdami žydus varžančias taisykles. Taisyklių projektas buvo paro-
dytas žymiam žydų visuomenės veikėjui ir civilinės teisės profesoriui
Simanui Bieliackinui ir, kuomet šis garbingas asmuo pasakė: „Jeigu
visas žydų persekiojimas šitokiomis taisyklėmis užsibaigtų, tai galė-
tume dėkoti Dievui“, buvo mėginta tartis su vokiečių karinės valdžios
komendantu. Iš karto vokiečių karys buvo taisyklėms pritaręs, bet vė-
liau, po keletos dienų, pareiškė: „Atvyko žydų reikalams nauji parei-
gūnai, ir nei aš, nei Tamstos šiuo reikalu negalite nieko daryti...“ Pra-
sidėjo negirdėtas žydų žudymas, kankinimas, jų turto – aukso, sidab-
ro, brangenybių grobimas ir į Vokietiją gabenimas.

Tuomet lietuviai žodžiu pareiškė vokiečiams protestą dėl žydų
persekiojimo ir savo slaptose spaudoje, ypač „Nepriklausomoje Lie-
tuvoje“, ėmė pulti vokiečius už Lietuvos žydų naikinimus. Be to, griež-
tai įspėjo visus lietuvius neprisidėti prie šio baisaus darbo ir viso-
visuotinė akcija žydams padėti.

Kie
Mykolas
misarui
Lietuvos
žiauriai
visai ka
pavičius
uždraus
gestapo

Sla
dėjo rūp
daromi
žydų sl
cijos ne
ir palar
mynam
čiai slep
ir baisi
nų kain
kų než
išvežta
ūkiai ta

Ž
tymas
advoka
ro B. k
buvo –
mos ju
B
mus. S
o iš te
užmez
projek
tijos u
tan pe
keliui.
„Žydu
mas b

Kiek vėliau buv. Respublikos Prezidentas Dr. Kazys Grinius, kun. Mykolas Krupavičius ir prof. Jonas Aleksa įteikė vokiečių generalkomisarui Dr. von Rentelnui memorandumą, kuriame palietė ir baisųjį Lietuvos žydų persekiojimą. Daugiausia už tai visi trys buvo suimti, žiauriai tardyti ir dėl senyvo amžiaus Dr. K. Grinius liko ištremtas visai karo padėčiai į kaimą Marijampolės apskrityje, o kun. M. Krupavičius ir prof. J. Aleksa išvežti į Vokietiją. Visiems buvo griežtai uždrausta bet kokia viešoji veikla ir visi trys buvo akylai vokiečių gestapo sekami. Prasidėjo ir kitų lietuvių inteligentų persekiojimai.

Slaptosios antinacinės rezistencijos lietuvių organizacijos pradėjo rūpintis žydų reikalais ir vystė jų gelbėjimo akciją. Buvo nuolat daromi žygiai katalikų dvasiškoje vyresnybėje, kad būtų panaudota žydų slėpimui vienuolynai ir kitos bažnytinės patalpos. Po šios akcijos ne vienas žydas liko išgelbėtas nuo baisiosios mirties. Susidarė ir palanki žydams opinija. Lietuviai užmiršo neigiamą žodį savo kaimynams žydams ir visur reiškė jiems gilią užuojautą. Žydai buvo plačiai slepiami kaimuose ir dėl to nemaža ūkininkų atsidūrė kalėjimuose ir baisyose Vokietijos koncentracijos stovyklose. Kauno aps. Virbaliūnų kaimo dvi ūkininkų šeimos buvo suimtos ir išvežtos gestapininkų nežinoma kryptimi, Vilkaviškio aps. Būdežerių kaime suimta ir išvežta keletas ūkininkų, Marijampolės aps. taip pat. Daugumos jų ūkiai taip pat buvo atimti ir perduoti vokiečiams.

Žydų paramos akcijai sustiprinti buvo suorganizuotas pasimatymas prof. Mykolo Biržiškos su atsakingu žydų visuomenės veikėju advokatu Levu Garfunkeliu. Pasimatymas įvyko slapta Kauno notaro B. kontoroje. Smulkiai aptarti visi reikalai, bet kokios to pasekmės buvo – rašančiam šias eilutes neteko sužinoti. Pastangos buvo daromos juo aktingiau išvystyti pagalbą žydams.

Be to, buvo aliarmuotas ir užsienis apie Lietuvos žydų naikinimus. Slaptai šios žinios buvo perduodamos į Berlyną ir Stokholmą, o iš ten – į visą pasaulį. Po šios akcijos advokatas Rapolas Skipitis užmezgė reikalingą kontaktą su užsieniu ir pirmai pradžiai sudarė projektą apie 20 Lietuvos žydų visuomenės veikėjų išvykti iš Vokietijos užsienin. Šis pasiūlymas tuoj buvo perduotas Kauno žydų gėtan per advokatą Aroną Makovskį minėtam advokatui Levui Garfunkeliui. Po kurio laiko buvo gautas iš adv. L. Garfunkelio atsakymas: „Žydų visuomenės veikėjai išeis iš geto paskutiniai“. Šitas atsakymas buvo motyvuojamas tuo, kad vokiečiai, sučiupę 20 žydų sąrašą,

tuoj juos visus sušaudys, o iš kitos pusės, 20 žydų visuomenės veikėjų jokiū būdu negalį apieisti kelių tūkstančių žydų tautos narių gete; jie galį išėiti iš geto tik paskutiniai.

Plačiai buvo išvystyta ir žydų vaikų gelbėjimo akcija, kuomet iš anksto sužinota, kad SS šitokiam baisiam darbui rengiasi. Šis darbas davė gerų rezultatų.

2. Konkreti pagalba Lietuvos žydams

Iš pradžių žydų getuose buvo labai sunku su drabužiais ir maistu. Plačiai buvo renkama aukos ir maistas ir tiekiamas žydams. Vėliau getuose maisto reikalai kiek apsitvarkė. Dauguma žydų nesiskųdavo maisto stoka.

Kauno teisininkai nuolat rinkdavo pinigus ir šelpdavo gete esančius žydus teisininkus. Man gerai žinoma, kad šia parama naudojosi prof. Simanas Bieliackinas, apygardos tardytojas Lurje, advokatai Viktoras Cimkauskas ir Aronas Makovskis. Ypač sunkioje būklėje buvo adv. Viktoras Cimkauskas ir jis nuolat buvo šelpiamas. Su adv. Aronu Makausku buvo palaikomi nuolatiniai ryšiai. Jo dukte nuolat buvo išlaikoma ir slepiama Kauno prekybininko J. K. Ji liko išgelbėta, nors abu tėvai žuvo. Kaune nuolat buvo privačiai slepiama ir išlaikoma teisininkė Šmuklerytė. Buvo remiama ir jos draugė, kito advokato buvusioji sekretorė. Dar minėtas prekybininkas J. K. nuolat globojo ir rėmė dantų gydytoją O. G. Dr. K. Grinius taip pat ilgą laiką slėpė ir rėmė vieną savo pažįstamą žydą. Velionis dr. J. Kriškūnas išlaikė ir visą laiką išslapstė kartu su savo šeima vieną žydaitę, kuri ir dabar gyva ir sveika. Ypač daug žydams gelbėjo banko tarnautojas ir inž. Š., kuris šiuo metu Amerikoje gyvena. Diplom[uotas] ekon[omistas] J. A. net savo gyvybės rizika išgelbėjo du žydų vaikus. Pats gestapo gaudomas kaip politinio rezistencinio centro veikėjas, slapstėsi ir slėpė žydų vaikus. Daug asmeniškai aukojosi, kad kitus išgelbėtų. Atliko garbingą žmonišką ir visuomenišką darbą.

Velionis dr. Ladas Natkevičius nuolat palaikė ryšius su atskingais geto žydų veikėjais, juos visaip rėmė ir išpėdavo apie gresiančias nelaimes, nes jis ir vokiečių tarpe turėjo patikimų pažįstamų gana aukštų pareigūnų.

D
vienišk
baldu
išven

vo su
visi li

M

ti šie

Palest

chene

Luba

sberg

Karn

ne, m

ra Lu

riski

vas,

chen

merg

St. C

kan

gauz

Dali

Gol

Lurj

mir

ve

tėv

gon

Ši s

liet

niš

kri

Du Kauno advokatai vien už pavaišinimą žydaičių atsėdėjo Pravieniškių koncentracijos stovykloje po keletą mėnesių ir neteko savo baldų ir kitokio turto. Tik dėl jų artimųjų pastangų pasisėkė jiems išvengti žiauresnio likimo.

Vykdamt žydų vaikų gelbėjimo akciją, Kauno vaikų namuose buvo surinkta apie 50 žydų tautybės vaikų, daugiausia našlaičių. Jie visi liko išgelbėti.

Man žinoma, kad pavieniai lietuvių pastangomis buvo išgelbėti šie vaikai: mergaitė Gar, kurios abu tėvai liko gyvi ir dabar gyvena Palestinoje, mergaitė Ariva Tkač – abu tėvai gyvi ir gyvena Miunchene, mergaitė Bracha Atlas – abu tėvai gyvena Miunchene, merg. Liuba Zilberg – abu tėvai žuvo, ją augina giminaitė Zilberg Landsberge, Pupa Lifšic – motina žuvo, o tėvas gyvena Miunchene, Rūta Karnowski – abu tėvai gyvi: motina Palestinoje, o tėvas – Miunchene, merg. Mincer – tėvas mirė 1945 metais, o motina gyva, merg. Asra Ludwinowski – motina gyva, tėvas žuvęs, merg. Debora Kalvariski – tėvas žuvo, motina gyvena JAV, merg. Sara Weiss – tėvas gyvas, motinos likimas nežinomas, merg. Eta Levin – tėvai gyvi Miunchene, merg. Rita Gaison – tėvas žuvęs, motina gyvena Miunchene, merg. Fira Nementschik ir bern[iukas] Boris Nementschik – tėvai gyvi St. Ottilien, merg. Ilona Ludwinowska – tėvai žuvo, bern. Miki Bukanc – tėvas gyvas ir gyvena St. Ottilien, motina žuvo, bern. Gringauz – tėvas advokatas Gringauz gyvena JAV, motina žuvo, merg. Dalia Vilenčuk – tėvai gyvi, gyvena Osle, Norvegijoje, bern. Daniel Gold – tėvas gyvena St. Ottilien, motina žuvo, bern. Lurje ir jo brolis Lurje – tėvai gyvena St. Ottilien, merg. Sulamit Lewi – tėvas seniai miręs, motina gyvena St. Ottilien, bern. Imanuel Grinberg – tėvai gyvena Palestinoje. Šis sąrašas toli gražu nepilnas. Dar daugybei žydų tėvų lietuvių didžiausia asmeniška rizika ir nenuilstamomis pastangomis buvo gražinta, kas gyvenime brangiausia – nuosavi jų vaikai. Šį sąrašą tikrai galės gausiai papildyti pasiaukojusieji žmoniškumui lietuviai ir jiems dėkingi žydai.

Daug žydams gelbėdavo katalikų kunigai, gamindami krikščioniškus gimimo metrikus. Kauno Karmelitų parapijos vikaras už pakrikštijimą žydaitės Sondergerichto* sprendimu gavo trejus metus

* Ypatingojo teismo (vok.).

sunkiųjų darbų kalėjimo. Buvo slepiami žydai klebonijose ir taip pat kunigai organizuodavo žydams prieglaudą ūkininkų masėse. Jų palankumas žydų gelbėjimo akcijai vertė kitus tikinčiuosius šį darbą dirbti.

3. Smulkesni žydų rėmimo aprašymai

Pateiksiu porą charakteringų aprašymų, kurie rodytė rodys, kaip lietuviai gelbėjo žydams jų sunkioje būklėje. Žodis priklauso pačiam gelbėjimo akcijos organizatoriui:

„Laikė vokiečių okupacijos man teko dirbti Tekstilės tresto žinioje, fabriko direktoriaus pareigose.

Tai buvo mažas fabrikėlis, suorganizuotas bolševikų laikais, ir karui prasidėjus jame dirbo vos apie 10 darbininkų ir 3 tarnautojai. Dėl trūkumo žaliavos buvo numatyta fabriką likviduoti, bet šalta 1941–1942 m. žiema privertė vokiečius pakeisti savo nusistatymą. Pradžioje 1942 m. buvo duoti dideli užsakymai ir įsakymu iš centro fabrikui buvo suteiktos pirmumo teisės tuojau po ginklų pramonės. Arbeitsamt*, tiekimo įstaigos ir kt. gavo nurodymą teikti fabrikui pirmenybę. Iškilus darbo jėgos klausimui, 1942 m. pavasarį buvo atsiųsti 40 rusų karo belaisvių. Jie atėjo apverktinos būklės. Dauguma jų vos laikėsi ant kojų, jie tuojau nuvalgė visą kiemo žolę ir nors tik keli pajėgė dirbti, bet vien jau iš pasigailėjimo buvo palikti prie fabriko. Kiek paagitavęs tarp darbininkų, parinkau kiek maisto ir pradėjom kasdien jiems virti pietus. Per trumpą laiką visi atsigriebė ir buvo pirmieji darbo jėga. Tačiau dėl šiltinės karantino 1942–1943 m. žiemą belaisvių daugiau nebeleido dirbti. Tačiau iš viršaus vis buvo spaudžiama gaminti kuo daugiau ir daugiau...

Darbininkai lietuviai, kurių skaičius jau buvo pasiekęs 40 asmenų, ir taip pat aš pats visai nenorėjome remti vokiečius. Todėl darbas ėjo labai lėtai, gaminiai išeidavo labai blogi ir t. t. Pasiteisinimui prieš vyresnybę visuomet nurodydavau trūkumą kvalifikuotos darbo

* Arbeitsamtas – darbo birža (vok.).

jėgos, blogą žaliavą ir t. t. Tuomet buvo atsiųstas instruktorius iš Vokietijos Georgas Dimmelis, kuris, padirbėjęs kiek fabrike, reorganizavo patį darbą, bet priėjo beveik tų pačių išvadų, kurias aš nurodydavau savo pasiteisinimui. Negalėdamas vėl gauti rusų karo belaisvių, G. Dimmelis užklausė apie žydus. Arbeitsamtas tuoj davė sutikimą ir į fabriką atvyko geto-Arbeitsamto atstovas Dr. R., kurį aš anksčiau kiek pažinojau. Darbo sąlygos buvo gan sunkios, bet aš pažadėjau kiek galėdamas padėti žydams. Po kelių dienų atvyko žydų darbo kolona – 20 moterų. Kolonos vadovas buvo med. dr. Zalmanas Grinbergas, jaunas, apie 30 metų, kilęs iš Šiaulių. Medicinos mokslus jis buvo baigęs ir apgynęs disertaciją Ciuricho universitete. Su juo anksčiau aš nebuvau pažįstamas. Nežinodamas su kuo turiu reikalą, iš pradžių laikiausi kiek rezervuoti, bet tai vyko gana trumpą laiką. Juo labiau kad minėtas G. Dimmelis buvo visai demokratiško nusistatymo žmogus ir nedarė man jokių nemalonumų bei kliūčių. Po poros savaitių, išvykus G. Dimmeliui į Vokietiją, likome visai nesuvaržyti. Mūsų fabrike tuojau susiorganizavo juodoji rinka, kuri buvo vienteliu šaltiniu žydams maistui užpirkti. Visa tat oficialiai buvo griežtai uždrausta, ir man tuo reikalu, kaip atsakingam asmeniui, buvo duotos tam tikros instrukcijos, pvz., draudimas žydams dirbti su civiliais gyventojais vienos patalpose, kalbėtis ir t. t. Tačiau, padarius reikalingas apsaugojimo priemones, kad neliktume užklupti iš netyčių, buvo mano leista esamomis sąlygomis laisvai prekiauti. Antas labai svarbus reikalas buvo įvairūs žydų pasimatymai su vietos gyventojais. Daugelis žydų buvo palikę savo brangesnius ir geresnius daiktus mieste dar prieš suvarymą į getą. Su turėjusiais jų daiktus lietuviais jie palaikydavo nuolatinius ryšius.

Apie patį gyvenimą gete aš turėjau visuomet puikiausias ir tiksliausias informacijas. Žydai nuo manęs nieko neslėpdavo. Apie pusę metų gyvenimas gete buvo normalus, jeigu iš viso šitokį gyvenimą galima būtų normaliu pavadinti. Tačiau rudenio horizontas pradėjo niauktis. Vieną gražią dieną iš geto buvo padarytas vokiško žiaurumo koncentracijos lageris. Tiesa, iš pradžių [tai] buvo vien pavadinimo pakeitimas, bet greit pradėjo ryškėti tikrasis konclagerio veidas. Vien paskyrimas naujo komendanto SS obersturmbahnführerio Goecke nežadėjo nieko gero, nes žydų tarpe jis buvo gerai žinomas kaip daugelio getų bausis likvidatorius. Jisai tuoj pradėjo vykdyti įvairias reformas, bet apie jas nekalbėsiu, palikdamas tai patiems žydams.

Paminėsiu tik tą, kas palietė tiesiogiai žydus, dirbusius mano vadovaujamoje įmonėje.

Viena gražią dieną gavau oficialų raštą, kad po kelių dienų žydų kolona bus atšaukta iš darbo. Tuo metu buvo atšaukiami visi žydų darbo vienetai, dirbę už geto ribų. Kreipiausi į savo įmonės centratą. Bet niekas man nepadėjo gelbėti žydus ir jiems sudaryti žmoništą. Bet niekas man nepadėjo gelbėti žydus ir jiems sudaryti žmoništą, kas darbo ir ryšių sąlygas, nes visi bijojo turėti reikalų su SD ir SS, kurių įsakymu žydai buvo iš įmonių atšaukiami.

Tas atšaukimas žydams buvo didelis smūgis, nes jie tuo būdu liktų izoliuoti nuo miesto ir tas prilygtų lėtam jų išmarinimui badu. Po keletos pasitarimų su Dr. Z. Grinbergu paskambinau į getą-Arbeitsamtą ir pataikiau tuo momentu, kada ten sėdėjo Goecke. Per tą patį dr. R., kaip vertėją, kategoriškai pareikalavau pasakyti, ar tikrai bus paimti žydai, nes aš turįs tai žinoti ryšium su terminuotais kariuomenės užsakymais ir t. t. Trumpai pagalvojęs Goecke man atsakė, kad po poros dienų jisai pats atvyksias į fabriką susipažinti su darbu ir vieta. Tai buvo jau didelis laimėjimas, nes pats klausimas dėl atitraukimo iš fabriko žydų pasidarė ginčytinu.

Nurodytą dieną išsiunčiau anksčiau lietuvius darbininkus namo, liepiau tuojuo atitinkamai apšvarinti darbo patalpas, kiek pakeisti dekoracijas ir t. t., žodžiu, pasirengiau „svečio“ sutikimui. Nurodytu laiku į fabriko kiemą įvažiavo lengva mašina, iš kurios išlipo Goecke su savo adjutantu. Pabuvęs gerą valandą fabrike, gan nuodugnai susipažinęs su darbu, matyt, Goecke gavo gerą įspūdį iš mūsų „Potiomkino kaimo“, kaip mes po to pavadinome tą inspekciją, ir išeidamas man iškėlė visai nelauktą klausimą: „Kiek dar jums reikalinga darbininkų?“ Tuoj sumojęs atsakiau: „Pilnam darbo komplektui reikia apie 100 žmonių“. – „Gerai, dar šiandien pranešiu, kad nuo rytdienos ateitų 100 žmonių“. To aš visai nelaukiau ir pradėjau išsiskinėti, kad visas [darbo] kiekis iš karto negali būti pilnai išnaudotam, kad darbą galiu išvystyti tik palaipsniui ir t. t. Tada jis savo nužmonių mano nurodytais terminais bei sąlygomis. Tas buvo virš visų žydai, išskyrus kelias darbo vietas, berods, iš viso apie 10 visame mieste vietoje buvusių poros šimtų.

Rodos, 1943 m. spalio mėn. getas gavo žinią, kad Šiauliuose vieną dieną buvo pravesta vadinamoji „vaikų akcija“, t. y. žydų vai-

kai b
jo – i
bių s
tymu
paži
maty
graž

karą
su p
reika
per s
rie g
siem
nių i

iškas
pabė
dr.
užkl
ras i

vede
pats
buvo
mar
gus.
kuri
perg
užd
savy
mas
Jis t
ti ja
gera
Iš s
nuo
mas

kai brutaliai buvo surinkti ir išvežti nežinion, kaip vėliau paaiškėjo – į Aušvicą. Mūsų gete kilo panika, pradėjo visi ieškoti galimybių savo vaikus išgabenti į saugias vietas. Fabrikas virto pasimatumų centru, nes ne vien tik mūsų kolonos žmonės išsikviesdavo pažįstamus lietuvius, bet ateidavo visai svetimi, kurie norėjo pasimatyti su laisvais miesto gyventojais. Tokiu būdu buvo išgelbėtas gražus būrelis žydų vaikų.

Aš pats, pasitaręs su šeima, lapkričio mėnesį nuėjau tamsų vakarą prie spygliuotos geto tvoros ir paėmiau dr. Z. Grinbergo dvejų su puse metų sūnų. Be to, asmeniškai daug kam padėjau užmegzti reikalingus ryšius. Telefonuodavau, eidavau asmeniškai, ieškodavau per savo patikimus asmenis ir kitais būdais, ieškodavau žmonių, kurie galėjo žydams padėti. Mano darbo kabinetą buvo prieinamas visiems, kas norėjo nekliudomai pasikalbėti, neminint kitų nuošalesnių žmonių vietų.

1943 metais per Kalėdas iš IX forto pabėgo kaliniai, kurie turėjo iškasinti ir deginti ten 1941 m. sušaudytų žydų lavonus. Vienas iš pabėgusiųjų slapstėsi per dieną fabrike. Apie jo asmenį žinojo tik dr. Grinbergas, kuris perspėjo mane, kad jeigu kartais gestapas būtų užkliuęs ant jo pėdų, kad aš žinočiau, kaip pasielgti. Vakare tas vyras išėjo, pasak jo, į Maskvą. Apie tolimesnį jo likimą neteko patirti.

1944 m. pradžioje į fabriką staiga buvo paskirtas technikinis vedėjas Ernstas Hofmannas. Teko būti vėl labai budriam, nes jis pats iš pirmos dienos pasisakė nekenčiąs žydų. Juo sunkiau man buvo, kad fabrike keli žmonės buvo užverbuoti gestapo, kuriuos man pasisėkė iššifruoti. E. Hofmannas pasirodė tikrai baisus žmogus. Kiek teko patirti, tai buvo eilinis SA ir, matyt, vėliau SS vyras, kurio tikslas buvo vien praturtėti. Jis nuolat svajojo apie vokiečių pergale, kaip jis po to perstatysiąs tą patį fabriką, kiek jis galėsiąs uždirbti ir t. t. Tą jis kartais kalbėdavo kaip apie įvykusį faktą. Mes savyje gardžiai pasijuokdavome. Praturtėjimo kelias buvo jam žinomas tiktai vienas, būtent kiek galima daugiau eksploatuoti žydus. Jis tuoj ir pradėjo žydus eksploatuoti savo naudai – liepdavo duoti jam kasdien valgyti, kas dienai kainuodavo ne mažiau 100 RM, gerai įrengti jo privatų butą, pristatyti užuolaidas, paveikslus ir t. t. Iš savo pusės E. Hofmannas nedarė žydams jokių nuolaidų, bet nuolat vis daugiau juos spaudė, įvesdamas vis didesnes darbo normas ir t. t.

Atėjo 1944 m. kovo mėnesio pabaiga, kuomet staiga buvo padaryta geto vaikų „akcija“. Kadangi fabrikas buvo netoli geto, tai buvo gerai matyti ir girdėti, kas darėsi gete. Fabrike mūsų vokiečiai parodė save. Išsitraukęs pistoletą lakstė po fabriką, vertė dvigubai dirbti grąsdindamas nušauti vietoje ir kitais būdais terorizuodamas verciančias motinas ir tėvus.

Ne visi vaikai pakliuvo į baisiąsias rudųjų vokiečių SS rankas. Kai kam pasisekė pasislėpti. Vėl prasidėjo ieškojimas vietų, kur galima būtų paslėpti ilgesniam laikui vaikus. Šį kartą buvo jau daug sunkiau, nes visa sekė ir baisiai persekiojo smalsaus vokiečio baidioji akis. Tačiau vis dėlto daug žydų vaikų pasisekė išgelbėti. Vėl tekdavo telefonuoti ir daug vaikščioti. Ir patys žydai jau matė, kad karo pabailėfonuoti ir daug vaikščioti. Ir patys žydai jau matė, kad karo pabailėfonuoti ir daug vaikščioti. Ir patys žydai jau matė, kad karo pabailėfonuoti ir daug vaikščioti. Ir patys žydai jau matė, kad karo pabailėfonuoti ir daug vaikščioti. Ir patys žydai jau matė, kad karo pabailėfonuoti ir daug vaikščioti.

Visą darbą stengdavausi dirbti labai konspiruotai, daugiausia vienas, kad įkliuvęs nepadaryčiau kitiems didesnės bėdos. Todėl net dažnai nežinodavau, su kuo kalbu ir t. t. Pvz., skambindavau net į vokiečių Gen[eralinį] komisariatą ir perduodavau p. Petruči linkėjimų nuo p-lės Zosės ir pasakydavau porą visai tuščių sakinių, kurie buvo, žinoma, slaptasis šifras. Kas būdavo tie asmenys ir ką reiškė tie sakiniai, daugiausia visiškai nežinodavau ir visai nesistengdavau sužinoti. Turiu pažymėti, kad žydai buvo labai geri konspiratoriai.

Žydų tarpe buvau žinomas kaip visai patikimas asmuo. Nurodau porą pavyzdžių: 1) man stovint kartą įmonės kieme, sargas įleidžia jauną vyrą ir nurodo mane. Šis vyras priėjęs prie manęs sako: „Jūs esate direktorius X?“ ir tik man patvirtinus paduoda laišką ir sako: „Klebonas siunčia jums asmenišką laišką“. Turiu prisipažinti, kad mieste nepažinojau nė vieno klebono, bet ant laiško buvo mano pilnas vardas ir pavardė bei tikslus mano adresas. Neatplėšęs laiško jį atidaviau dr. Z. Grinbergui. Kiek prisimenu, tai buvo labai svarbus žinios iš vieno žydo, kuris slapstėsi, jei neklystu, pas jėzuitus. Laiškas buvo rašytas žydų seniūnų tarybai gete; 2) vieną dieną žyrai gavo fabrike gan daug mėsos. Tas krito į akį E. Hofmannui, kuris pasakė eisiąs į getą išsiaiškinti apie darbo sąlygas. Jam išėjus, po gero pusvalandžio skambina telefonas ir klausia manęs. Kadangi aš

pats atsiliepiu, tai moteriškas balsas pranešė, kad grįžtančius žydus kratys, nes jie įskūsti. Pasirodė, kad man skambino geto tarnautoja ir įskundėjas, pats E. Hofmannas.

Išvykęs Vokietijon, dr. Z. Grinbergo sūnų išsivežiau su savim ir, visai atsiktinai jį suradęs, gražinau jam vaiką.

Kadangi visą savo pagalbą teikiau be jokių materialinių išskaičiavimų, tai dabar dažnai sutikdamas išlikusius gyvus tuos, kuriems savo laiku galėjau pagelbėti, jaučiausi moraliai labai ir labai atlygintas.

Baigdamas noriu pažymėti, kad visame rašinyje sąmoningai minėjau tik dr. Z. Grinbergą; kitas visas pavardes, kiek jas prisimeinu, ar tai žydu, ar tai lietuvių, tyčia nutylėjau, nenorėdamas, kad jos per anksti patektų kur nereikia. Dr. Z. Grinbergas šiuo metu yra Palestinoje, jisai žadėjo parašyti atsiminimus iš geto laikų, kur nemaža užims vietos ir mano valdytas fabrikėlis. Kiti likę gyvi žydai dalinai yra Palestinoje, dalinai Š. Amerikoje, bet dar gana daug jų yra Bavarijoje. Jie daug ką galėtų papasakoti ir apie garsųjį jiems mano fabriką...“

* * *

Dar vienas aprašymas žydų šeimos likimo.

„Chijena Šereševskienė atėjo į mano fabriką kaip paprasta darbininkė – žydų darbo kolonos narys. Ji buvo Jėnos universiteto humanitarinių mokslų daktarė ir trikotažo fabriko „Beja“ savininkė. Jos vyras prieš pat karą išvyko į Angliją ir ten įkliuvo, gi pati Ch. Šereševskienė šeimininkavo savo fabrike ir augino du sūnus. 1940–1941 metų bolševikmečiu sėdėjo kalėjime kaip buvusi fabrikantė ir tik dėl gerų pažinčių iš kalėjimo išsivadavo prieš pat garsiuosius 1941 m. birželio mėn. 13–17 d. išvežimus į Sibirą. Draugų perspėta ir norėdama išvengti išvežimo, pasislėpė viename Rytų Lietuvos užkampyje. Kilęs karas nubloškė ją net į Gudiją ir iš čia vėliau grįžo su gana įvairiais nuotykiiais į savo gyvenamąją vietą pas savo paliktus vaikus.

1943 metų rudenį, po „vaikų akcijos“ Šiauliuose, Ch. Šereševskienė nutarė pasislėpti – geto žargonu tariant, nueiti į „maliną“. Tuomet ji dirbo mano fabrike mašininke, kas oficialiai vokiečių griežtai buvo uždrausta, žydai turėjo dirbti tik juodą fizinį darbą. Ji pradėjo

kiu tai būdu nuo didesnių nelaimių išsigelbėti. Vienuoliui, kuris Ch. Š[ereševskie]nę buvo pas sklypininką apgyvendinęs savo brolienės vardu, teko gana ilgai ir vargingai slapstytis. Aš jį gerai pažinojau, nes jis inž. S. brolio, taip pat vienuolio, siunčiamas buvo keliskart civiliniais rūbais apsirengęs pas mane tartis Ch. Š[ereševskie]nės „malinos“ reikalais.

Mano įtarimas dėl menkos Ch. Š[ereševskie]nės išsipirkimo kainos greitai pasitvirtino. Nepraėjus porai savaitių, vėl vokiečiai vykdė naują „vaikų akciją“ ir paėmė nužudyti abudu Ch. Šereševskienės vaikučius. Ši baisioji nelaimė labai paveikė motiną Ch. Š[ereševskie]nę ir ji kartais pasidarydavo lyg ir psichiškai nesveika. Ji, negalėdama rasti sau ramybės, galvojo vėl apleisti getą, bet kartu ir bijojo. Prasidėjo pasitarimai su manim. Priėjome bendros išvados, kad bus jai geriausia išvykti į Vokietiją kaip rytų darbininkei. Vokiečiai tuomet daug vadinamą „Ost-Arbeiterių“^{***} prievarta gaudydavo ir gabenavo į savo karo pramonės įmones ir juo lengviau priiminėdavo savanorius. Ch. Š[ereševskie]nė puikiai kalbėjo vokiškai ir jai pakliūti į hitlerinių vergų eiles nebuvo didelių sunkenybių. Trūko tik „arinių“ (nežydiškų) asmens dokumentų. Vėl angažuojame inž. S. Dokumentai parūpinami ir Ch. Šereševskienė apleidžia baisų getą. Porą kartų ji nakvoja mano šeimoje, bet nuolat kurį laiką gyvena Didžiojoje gatvėje. Į čia jai mano žmona nešioja daiktus ir laiškus.

Apie 1944 m. gegužės mėn. Ch. Šereševskienė tyliai dingo iš mūsų akiračio.

Gavau žinių, kad Ch. Š[ereševskie]nės gete jau nebuvo, gestapo rankose įkliuvus taip pat neteko girdėti. Vadinas, mūsų planai pavyko. Turiu pažymėti, kad gestape turėjome savo puikią informacinę tarnybą. Viskas dingo nežinioje. Smulkiau žinojau, kad Ch. Š[ereševskie]nė turėjo vykti į Vieną. Saksonijon vykti atsisakyta, nes į ten jau buvo nugabenta gana daug Lietuvos darbininkų ir galėjo būti Ch. Š[ereševskie]nei nesaugu.

Karo audros blaškomi ir mes atsidūrėme įvairiuose Austrijos užkampiuose. Dažnai žmonai pajuokaudavau, kad galime kur nors susitikti su Ch. Šereševskiene. Praūžė karas. Susitikau Lietuvos žydų likučius, bet apie Ch. Š[ereševskie]nę niekas nežinojo. Staiga vieną

* Rytų darbininkų (vok.).

gražią dieną mane kviečia prie telefono. Išgirstu: „Kalba Šereševskienė iš Landsbergo...“ Tat buvo 15 kilometrų nuo mano buveinės. Nušėlimui nebuvo ribų. Kitą rytą ji atvyko į mano šeimą asmeniškai. Pasipasakojo. Pasirodo, kad ji laimingai atvyko į Viena ir čia išbuvo viename fabrike iki rusų užėmimo. Bedirbdama fabrike, buvo vieno darbininko rusų iškūsta gestapai, bet, matyt, gestapininkai skundu nepatikėjo ir tik paklausė nuomonės fabriko direktoriaus. Šis nieko nežinojo apie Ch. Šereševskienę ir visai ją neįtarė žydę esant ir ją energingai apgynė. Rusams užėjus dirbo vertėja jų komendantūroje. Susirado savo vyrą, kuris karo metu iš Anglijos nuvyko į Š. Ameriką ir čia Worcester, Mass. gyveno. Vėliau Ch. Šereševskienė iš Vienos atvyko į Landsbergą, o iš čia norėjo vykti į Niurnbergą didžiųjų vokiečių karo kaltininkų bylon ir paklausti A. Rosenberga, kur jis liepė padėti jos abudu sūnus... Aš Ch. Šereševskienę nuo šios kelionės atkalbinėjau. Šiaip išlikusi sveika moteris, savo vaikų klausimu kalbėjo kaip neprotinga. Greitu laiku ji išvyko pas vyrą į JAV ir aš daugiau žinių apie ją neturiu. Adresą žinau.

Baigdamas turiu pažymėti, kad dr. Ch. Šereševskienė yra tikra advokato Levitano sesuo – Levitanaitė. Jos brolis adv. Levitanas išliko gyvas ir šiuo metu gyvena Paryžiuje. Ji į Viena išvyko vienos moters lietuves pagalba. Ši moteris vėliau taip pat gyveno Vienoje ir tik prieš rusų atėjimą persikėlė į Bavariją ir gyvena kur tai prie Regensburgo. Ši lietuvių pagalbė Ch. Šereševskienei susirasti savo vyrą.

1. Ona Šimaitė

Gyveno Kaune labai kukli ir simpatinga mergina – Ona Šimaitė. Mėgo teatrą, literatūrą ir studijavo Lietuvos universitete. Nevenšijungoj ir ypač palaikė kairiųjų socialistų liaudininkų veiklą. Ji buvo gilių idealistinių principų ir iš seniau įsitikinusi socialistė revoliucionierė. Jos gyvenimo ir darbo šūkis: kovote teiškovosi savąją teišdžios, ji tat skiepijo kitiems, ji dar ir šiandien, atrodo, jo nebus išsižadėjusi. Ona Šimaitė mėgo jaunimą ir dirbo jo eilėse. Lietuvos

valdantieji nelabai kentė Onos Šimaitės siekimus ir viešuosius darbus. Jai ir kasdieninį pragyvenimą ne taip lengva buvo susidaryti, iki ji, draugų padedama, gavo darbą Lietuvos universiteto bibliotekoje. Čia O. Šimaitė dirbo atsidėjusi, tvarkydama jos taip mėgstamas knygas. Bibliotekos kūrėjas ir ilgametis vadovas, žymus mūsų bibliografas mokslininkas prof. Vaclovas Biržiška daug gero galėtų papasakoti apie O. Šimaitės darbus ir veiklą. Man šiuo atveju terūpi bent keletu žodžių paminėti Onos Šimaitės nuostabią kovą dėl Lietuvos žydų laisvės. Besivadovaudama idealistiniais socialistiniais kovos principais, kukli lietuvaitė, eilinė bibliotekos tarnautoja stačiai didvyre tapo, kuomet prireikė tiekti pagalbą baisiose nelaimėse atsidūrusiems Lietuvos žydams. Ji save užmiršo, rizikavo gyvybe, bet gelbėte gelbėjo Vilniaus gete kankinamiems ir žudomiems kaimynams – žydams. Jos žygius ir darbus nušviesti nepakanka laikraščio skilčių. Čia reiktų knygas prirašyti. Tikiu, kad tat ir bus savo laiku padaryta. [...] * parašė New Yorko žydų laikraštyje 1948 m. birželio mėn. 7 d. laidoje Nr. 18, 426, iš Paryžiaus žurnalistas p. Šmulėvičius straipsnyje „Didvyriška lietuvė moteris padėjo žydams Vilniaus gete“. Tik paskaitykime šio tikrojo liudytojo žodžius: „... Daug metų prieš karą Šimaitė dirbo Kauno universiteto bibliotekoje. Sovietų–vokiečių karo pradžioje ji gyveno Vilniuje, kur taip pat dirbo bibliotekoje. Po to, kai žydai buvo uždaryti Vilniaus gete, O. Šimaitė trečią po uždarymo dieną atvyko tenai kartu su Vilniaus bibliotekos vedėju Gadliausku asmeniškai patirti, kuo galėtų šioms aukoms pagelbėti. Į getą ji atėjo tokiu būdu. Vilniaus universiteto rektoriaus pavaduotojas E. Tit (?) paprašė ją nueiti į getą ir ten rinkti vertingas knygas bibliotekai. Vokiečiai davė jai atitinkamą leidimą. Universiteto prorektorė, taip pat lietuvė, žinojo, kad O. Šimaitės vizitų tikslas – ne knygų rinkimas. Gete ji sutiko daug senų pažįstamų socialistų revoliucionierių ir būrį studentų, kurie lankydavo biblioteką. Pasinaudodama proga, ji išnešdavo laiškus iš geto ir parnešdavo atsakymus, teikdavo fronto žinias ir priimdavo saugoti vertingus dokumentus, manuskriptus ir panašiai. Ypač daug ji padėjo poetui Suckeveriui, kurį ji sutikdavo prie Žydų mokslo instituto namų – IIWO, kai jis po darbo apleisdavo rūmus. Gestapas pajuto, kad ši lie-

* Neįskaitoma eilutė.

tuvė eina į getą ne vien tik knygų reikalui, bet ir kitais tikslais, ir atėmė leidimą. Į universiteto biblioteką taip pat ateidavo Vilniaus geto komendantas Jakobo Genso žmona. Pats J. Genzas buvo tragiškas asmuo. Savo laiku jis kovojo dėl Lietuvos nepriklausomybės. Kai vokiečiai išgyiavo į Vilnių, lietuviai norėjo jį išgelbėti ir paskyrė geto policijos viršininku. Genso žmona taip pat buvo lietuvė, bet formaliai jis su ja persiskyrė, kad vyro tautybė žmonai nepakenktų. Jis pats galėjo išsigelbėti ir pasislėpti pas pažįstamus lietuvius. Tačiau to nepadarė, nes manė, kad galės žydams daug padėti. Jo veikla, kaip ir visa jo asmenybė, tebeliko mįslė visiems...

... Genso žmonos dėka Šimaitė gavo leidimą lankyti getą, bet 1942 m. balandžio 23 d. Genzas pas ją atvyko ir pranešė, kad daugiau gete nepasirodytų. Jis pareiškė, kad gestapas žino, kad ji padeda žydams, ir jei gestapas ją gete pamatys, tai 10 žydų policininkų bus sušaudyti. Tačiau O. Šimaitė ir toliau palaikydavo ryšius su žydais, kušaudyti. Tačiau O. Šimaitė ir toliau palaikydavo ryšius su žydais, kurie išeidavo darbams iš geto. Kai prasidėjo Vilniaus geto likvidacija (žydų šaudymas. – J. Š.), ji pradėjo rūpintis vaikų išgelbėjimu. Taip ji išgelbėjo Kauno žydo Bermanno dukterį ir kitas. Gestapas sužinojo apie O. Šimaitės veiklą ir 1944 m. balandžio 28 d. ją areštavo. Ištasas 12 dienų ją ten kankino, kad pasakytų išgelbėtų vaikų pavardes ir gyvenamąsias vietas, bet ji nepsakė, ir gestapas ją pasmerkė mirti (visur mano pabrauktą. – J. Š.). Lietuvos universiteto aukštieji pareigūnai padėjo daug pastangų ir pagaliau sprendimą panaikino. Tačiau O. Šimaitė su kitų lietuvių transportu buvo evakuota į Dachau (garsi koncentracijos stovykla. – J. Š.), kur, jų laimei, vietos nebebuvo. Todėl juos visus pasiuntė į Lidelange stovyklą okupuotoj Prancūzijoj. Šioje stovykloje ji išbuvo 4 mėnesius ir sunkiai dirbo prie vagonų iškrovimo. 1944 m. rugsėjo mėn. 1 d. prancūzų armija ją išvadavo.

Dar Vilniuje būdama Šimaitė savo draugams pareiškė, kad gyva išlikus ji parašys knygą apie žydų kančias Vilniuje. Dabar ji rašo savo atsiminimų knygą...

Šiuo metu O. Šimaitė gyvena ir dirba Paryžiuje, L'Onest gatvė. Rengiasi vykti į Izraelį ir studijuoti žydų ir hebrajų kalbas. Ji mėgsta žydų literatūrą, ypač rašytoją Bialiką. Paryžiuje ji daro viešus pranešimus literatūriniais ir visuomeniniais klausimais. Jos nuopelnų perdausiai žydų tautai neginčija nė vienas žmogus. Būtų labai pageidautina, kad gerb. Ona Šimaitė plačiau aprašytų savo kovą dėl Lietuvos žydų laisvės ir lietuvių spaudoje.

2. Veltinių fabriko globoje

Jau praėjusiais metais buvo plačiai „Naujienose“ rašyta apie šio fabriko direktoriaus didvyriškus žygius bekovoiant dėl Lietuvos žydų laisvės. Jis organizavo žydų laisvinimą iš Kauno geto ir jų slėpimą laisvėje. Kauno geto žargonu toks slapstymas buvo vadinamas „malina“ („avietė“). Paminėsiu eilę tikrų atsitikimų.

Aronšteinas dirbo veltinių fabrike. Buvo „malinoje“ Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto klinikų rajone, ant Neries kranto. Čia slapstėsi apie 20 žmonių ir visi išliko gyvi. Aronšteinas išsigelbėjo, bet buvo išduotas ir dabar sėdi kalėjime. Išsigelbėjo ir Desleris. Lietuvių, slėpusių dvidešimt žydų, pavardės pamirštos.

Frenkelytė Bela, garsaus Kauno konkės savininko Vulfo Frenkelio duktė, kartu su sūnum buvo išgabenti iš Kauno geto ir paslėpti. Visą organizavo jos buvusi auklė – lietuvė. B. Frenkelytė su sūnum išliko gyvi ir gyvena Kaune. Vulfas Frenkelis dirbo veltinių fabrike ir žuvo išvežtas į Bavarijos kacetą.

Dantų gydytoja Baronaitė, turėjusi kabinetą Savanorių prospekte, kartu su motina išgelbėtos 1944 m. vasarą „Vilrita“ firmos savininko, berods, Mickevičiaus, gyvenančio Augsburgėje. Mickevičius – krikščionių demokratų krypties žmogus. Išgelbėtosios gyvena Palestinoje. Baronaitė prieš tai buvo jau „malinoje“, bet pateko į gestapo rankas, tačiau išsipirko ir vėl pateko į getą. Jos tėvas ir brolis žuvo pirmomis karo dienomis.

Žinomo Kauno gydytojo dr. Subockio duktė Ira Subockytė, kurios motina dirbo veltinių fabrike ir vėliau žuvo Stutthofo nacių kacetė, buvo lietuvių pergabenta iš geto į „maliną“, išsigelbėjo, atvyko į Miuncheną ir čia dirbo Žydų Centro Komitete. Šiuo metu, rodos, gyvena Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Mergaitė Kleinaitė, kurios motina dirbo veltinių fabrike ir vėliau žuvo Stutthofo kacetė, o tėvas inž. Kleinas žuvo pirmomis karo dienomis, buvo paslėpta lietuvių šeimoje Kaune, Miško gatvėje, ir išliko gyva.

O. Šimaitė slėpė keturis mėnesius jauną žydų rašytoją Salą Wachman, kurios literatūrinė slapyvardė buvo „Ktana“. Jai išlaikyti lėšų duodavo prof. Mykolas Biržiška. Jis kiekvieną mėnesį tam tikrą pinigų sumą skirdavo ir kitiems Vilniaus ir Kauno geto žydams

Onos Šimaitės liudijimu, ypatingai didele energija, sumanumu ir pasiryžimu gelbėti žydams pasižymėjo lietuvis valdininkas Rutkauskas. Daugybei žydų parūpino krikščioniškus dokumentus. Rutkauskas išgelbėjo daugiau kaip 100 žydų gyvybių. Jis organizuodavo žydų siuntimą įvairiems darbams į Vokietiją. Šios operacijos buvo labai pavojingos, bet jos padėdavo masiškai žydus gelbėti iš pražūties. Stipri dokumentacija ir nuolatinis žydų vaidinimas gelbėdavo išvengti pavojų. Rutkauskas įdukrino mažą žydaite, bet kad kūdikis nebūtų našlaičiu, jis nuvyko į Rygą ir iš ten slapta pargabeno mergaitės motiną... Buvo tat pramuštalviškas triukas ir ilgas žaidimas savo ir savo artimųjų gyvybe. O. Šimaitės nuomone, tat bene vienintelis atsitikimas, kuomet ariechiui pavyko įsibrauti į stipriai kontroliuojamą Rygos getą ir iš ten išsivežti moterį žydę. Rutkauskas gražino mergaitei motiną ir abidvi apgyvendino savo namuose. Po Vilniaus geto likvidacijos nebuvo dienos, kad Rutkausko namuose nesislapstytių dešimt ir net daugiau žydų, kurių reikalais jis pats rūpindavosi. Įdomiausia tat, kad Rutkausko dukterį prievarta išgabenus darbams į Vokietiją, jis pagal savo dukters metrikus išėmė žydaitei Zanai Rann vidaus pasą Margaritos Rutkauskaitės vardu ir šią mergaitę įtaisė vertėja vienoje vokiečių okupacinėje įstaigoje Minske...

Dirbusi Vilniaus universiteto bibliotekoje Eimaitytė ypač daug pasidarbavo, parūpindama žydams fiktyvius dokumentus, su kuriais jie galėdavo pasišalinti iš geto ir slapstytiis Vilniaus miesto ir apylinkių lietuvių šeimose.

Savo laiku žydai buvo parodę daug simpatijų Lietuvai ir ypač Vilniaus ir Klaipėdos bylose, diplomatinėje akcijoje, savo raštuose ir visuomeninėje veikloje. Minėtini Dovydas Eichornas, Dimantanas, Kacnelbogenas, išvertęs lietuvių „Dainas“ į žydų ir anglų kalbas. Lietuvė Ona Šimaitė ir visi jos žymieji bendradarbiai gelbėjo didžiausioje nelaimėje, slėpdami žydus ir saugodami kultūrinės vertybes.

1. Keletas įžanginių pastabų

Lietuvos žydų draugija amerikiečių zonoje kaltino visus lietuvius, net visą lietuvių tautą dalyvavus žydų žudynėse. Neteko niekur girdėti ir skaityti, kad minėta Draugija šitokį neteisimą ir baisų

kaltinimą atšauktų. Taip pat neteko girdėti, kad ir pavieniai žydų visuomenės veikėjai viešai pasmerktų minėtą Lietuvos žydų draugijos išsišokimą. Priešingai, į mano rašinius „Naujienose“ apie lietuvių kovą dėl žydų laisvės atsiliepė Amerikos žydų oficiali įstaiga ir taip smarkiai lietuvius kaltino, stengė stengėsi mano iškeltus pagalbos žydams faktus sumažinti ir juos padaryti visai atsitiktiniais, menkavertiškais, o jeigu ir buvusi kokia pagalba, tai esą iš totoriaus ar rusų, bet mažiausiai iš lietuvių pusės...

Šitokia padėtis mane privertė ir toliau šią temą gvildinti ir pateikti viešumai žymiai daugiau faktų iš lietuvių kovos dėl žydų laisvės. Čia man atėjo talkon nenuilstamas lietuvių visuomenės darbuotojas ir daug metų rudųjų nacių pragare – Stutthofe kentęs garbingas žmogus Ignas Vytenis ir suteikė daug naujos medžiagos mano straipsniams, kuriuos aš, gerbiamos „Naujienų“ redakcijos malonių prielankumu besinaudodamas, toliau skelbiu visuomenei. Medžiagos dalį man suteikė ir prielankūs „Naujienų“ skaitytojai, pasekė mano rašinius ir atsiuntę man savo prisiminimus bei išgyvenimus. Tiek p. Ignui Vyteniui, tiek prielankiems „Naujienų“ skaitytojams už šią paramą širdingai dėkoju.

Buvo asmenų, kurie paskaitę mano rašinius tvirtino, kad esą per anksti šis reikalas keliamas. Esą iš vienos pusės galima sukelti nereikalingų ginčų su žydų visuomene, o iš antros pusės esą gali nukentėti nesaugiai jaučiasi žmonės, minimi mano rašiniuose. Ir į tai pasiaiškinu. Kada žydai lietuvius taip baisiai kaltina, kada jie laikraščiuose ir net knygoose rašo apie daugumos lietuvių nusikaltimus jų atžvilgiu, tai ar galima nerašyti apie buvusią tikrai herojišką lietuvių pagalbą žydams jų tikrai baisyse nelaimėse? Ar galima nesiginti neteisingai puolamiems ir kaltinamiems? Jokiu būdu! Reikia aiškinti viešumai, kaip iš tikrųjų buvo ir kokį vaidmenį lietuviai vaidinusi, buvo menkas kriminalinis ir bolševikinio elemento būrys, net visa lietuvių tauta? Juk atsirado pačių žydų, kurie be jokio gaidus žudymu? Taigi mano rašiniai ne tik ne per anksti pasirodo, bet žimas spėjo išplisti ir kenkia lietuviams jų pagrindiniuose siekimuose. Toliau. Mano rašiniuose minimi lietuviai jokiu būdu negali nu-

kentėti, nes jie, rizikuodami savo ir savo šeimos gyvybe, turtu, padėtimi, darė gera savo artimiesiems kaimynams žydams, gelbėjo gyvybes ir už tokį pasiaukojimą niekas negali būti kaltinamas, persekiojamas ir niekas negali nukentėti. Priešingai, visi šie žmonės privalo būti tinkamai įvertinti ir pagerbti. Apie juos tylėti negalima. Juos reikia fiksuoti ir viešumon iškelti, kad laikui bėgant neišdiltų iš mūsų sąmonės ir kad pasiliktų garbingu pavyzdžiu būsimosioms kartoms. Žinoma, mano menka plunksna negali juos visus surašyti ir paskelbti. Tat ne vieno žmogaus darbas. Iš tikrųjų vargu bau kada nors pasiseks visus žydų gelbėtojus surašyti ir paskelbti. Todėl ir „Dirvos“ teigimas, kad esą J. Šalna baigė rašyti žydų gelbėtojus, yra neteisingas ir klaidinantis. Jų yra tūkstančiai, o aš paminiu tik šimtus ir tai ne pagal atliktus žydams nuopelnus, bet tik tuos, kuriuos sužinau ir apie kuriuos gaunu žinių.

Ir šia proga prašau garbingų lietuvių ir žydų pastebėtas mano rašinio klaidas pataisyti arba papildyti ir tuo būdu išaiškinti tikrąją lietuvių pagalbos žydams eigą. Už tokį bendradarbiavimą iš anksto dėkoju.

2. Dar apie Onos Šimaitės pagalbą žydams

Jau rašiau „Naujienose“ apie didelius O. Šimaitės darbus mažinant žydų vargus ir nelaimes bei apie jos pasmerkimą mirti ir pakliuvimą į vokiečių kacetą. Dabar noriu kiek konkrečiau papasakoti apie herojiškus šios pasišventėlės veiksmus.

Ona Šimaitė visą laiką gyveno ir dirbo senojoje Lietuvos sostinėje Vilniuje. Šiuo metu ji yra Paryžiuje ir rengiasi išvykti į Izraelį.

O. Šimaitei įtraukus Vilniuje į žydų gelbėjimo akciją visą eilę žmonių, o ypač daug gelbstint rašytojui Kaziui Borutai, pavyko išgabenti iš Žydų mokslo instituto ir paslėpti visus žydų rašytojo Pereco laiškus, keletą retų rašytų ir spausdintų knygų-inkunabulų, fotografijų ir rankraščių. Be to, O. Šimaitei pasisekė tinkamai apsugoti didžiulę G. Šuro parašyta Vilniaus geto kronika, užrašinėta auktoriaus didelėje paslapyje, kuri vaizduoja visą Vilniaus geto įvykių

raidą. Apsaugota poeto Suckeverio sukurtos Vilniaus geto dainos ir apie 30 dainų, sukurtų nežinomų autorių. Šios dainos buvo dainuojamos gete. Dar paslėpta 200 laiškų, rašytų besislapstančių žydų geto laikotarpiu, ir 30 laiškų jau getą likvidavus. Apsaugotas ir žydų istoriko Hellero parašytas 16 puslapių straipsnis „Senasis ir naujasis getas“. Šiame rašinyje sudėta ir visa statistika, kiek žydų ir kada načiai nužudė.

Oną Šimaitę suimant buvo gestapo atrasti teatriniai archyvai žinomo žydų režisieriaus N. Eljaševo, geriausio lietuvių augmenijos žinovo, botanikos profesoriaus Movšovičiaus rankraščiai. Movšovičius už savo disertaciją „Panerių flora“ buvo gavęs mokslinį daktaro laipsnį. Jis aprašė mokslškai augmeniją tų pačių Panerių, kurie virto žydų masinių kapų vieta... Čia kas tai yra simboliško.

O. Šimaitė taip pat išgelbėjo S. Wachsmanaitės atsiminimus apie vokiečių atvykimą į Varšuvą ir jos mistinę dramą apie Vilniaus getą.

Nuo 1941 m. rugsėjo mėn. 14 d. iki 1943 m. balandžio mėn. 26 d. O. Šimaitė lankė Vilniaus getą legaliai ir nelegaliai. Vėliau susitikinėjo su žydais tik už geto ribų. Svarbiais reikalais važinėjo į Kauną ir Rygą ir matėsi su kalinamais žydais. Po keletą dienų savo bute slapstė Lenkijos žydę gailingąją seserį K. Zaborovską, anglų kalbos mokytoją Taper kartu su jos 13-kos metų dukrele, Vilniaus žydų amatų mokyklos direktoriaus ir rašytojo H. Abramovičiaus žmoną Aną Abramovičienę ir kitus. Kaip savo „giminaitei“ Alei Bermanaitei parūpino lietuviškus dokumentus Aldonos Daujotaitės vardu ir įkurdino ją į Vilniaus Antakalnio vaikų prieglaudą. Ši 10 metų mergaitė puikiai kalbėjo lietuviškai, nes jos tėvai manė, kad gyvenant Lietuvoje reikia gerai mokėti lietuvių kalbą. Kartu su šia mergaite buvo vokiečių suimta ir O. Šimaitė.

1. Broniaus Gotauto veikla

Kauno priemiestyje Petrašiūnuose gyveno sau vidutinis amatininkas Bronius Gotautas. Iš esmės tai labai gero būdo žmogus. Jo kasdieninis tikslas ir darbas – juo daugiau kitiems žmonėms pagelbėti. Giliai religingas ir teisingas vyras. Jis nuolat palaikė ryšius su čia

įsikūrusiais vienuoliais kapucinais. Atėjo jo broliams žydams baisiosios dienos. Vienuoliai pradėjo slėpti ir gelbėti žydus. Jų veikliausias padėjėjas – Bronius Gotautas. Jis pavojingiausias ir juodžiausias darbus atlikdavo. Palaikydavo ryšį ir pergabendavo nelaiminguosius. Vienuolyno prieglobstyje surado pastogę gana daug Lietuvos žydų. Jų nemažas skaičius buvo nuo tikrosios mirties išgelbėti. Gana daug žydų vaikų rado užuojautą šių gerų žmonių pastangų dėka. Apylinkės gyventojai lietuviai taip pat noriai dėjosi į žydų gelbėjimo akciją. Vienuoliai ir Br. Gotautas darė jiems gana teigiamą įtaką ir telkė kovon dėl žydų laisvės. Pačius vienuolius į šią kovą skatino jų karitatyvniai uždaviniai ir jų dvasinės vyriausybės – vyskupų paskatinimas. Be to, į vienuolių veiklą nelabai kišosi ir gestapas su savo šnipų gaujomis. Vokiečiai katalikų dvasiškiją vis dar respektavo, o todėl buvo kiek saugiau jiems ir persekiojamus žydus gelbėti. Br. Gotauto veikla plačiau pavaizduotina.

Besiartinant bolševikams, Br. Gotautas atsidūrė tremtyje. Atsiraudo čia eilė ir jo išgelbėtųjų Lietuvos žydų. Dėkingumui galo nebuvo. Išslapstytieji ir nuo bado mirties apsaugotieji žydai stengte stengėsi savo geradariui Br. Gotautui atsilyginti. Jie siuntė padėkos laiškus, drabužius, maistą iš įvairių pasaulio kraštų. Br. Gotautas neseniai gavo siuntinį iš Pietų Afrikos. Gavo žinių iš išgelbėtųjų ir iš Palestinos. Jis pats nustojęs sveikatos šiuo metu guli vokiečių ligoninėje. Serga nuomariu ir sunkia inkstų liga. Žydų medžiaginę pagalba šiam jų geradariui dabar ypač pravarti. Jie privalėtų plačiau aprašyti ir Broniaus Gotauto su Petrašiūnų vienuoliais kapucinais atliktus darbus beslepiant ir beselpiant Lietuvos žydus. Tat suteiktų gana daug svarbių istorinių faktų apie lietuvių–žydų santykius ir tiksliau nušviestų lietuvių vaidmenį savo kaimynų žydų persekiojimo metais. Gal sumažėtų tuomet ir vieni kitų gana lengva ranka daromi pakaltinimai bei užsipuldinėjimai. Išlikę gyvi Petrašiūnų ir Pažaislio vienuoliai taip pat turėtų plunksną rašale pavilginti ir savo veiklą aprašyti.

2. Broniaus Gotauto talkininkai

Vyriausioji Br. Gotauto pagalbininkė buvo p. Binkienė, žinomiausio Lietuvoje poeto Kazio Binkio žmona. Jos bute Kaune, Žaliamame kalne, buvo tikras žydų reikalams biuras. Čia lankydavosi slapta

žydai, čia ateidavo pagalbą žydams teikiantieji lietuviai. Br. Gotautas čia buvo nuolatinis svečias. Jis gaudavo pagalbos reikalingus žydus ir rūpindavo jiems lietuviškus dokumentus bei slėpimosi vietas. Ypač daug buvo p. Binkienei pristatyta vidaus pasų ir kitokių pažymėjimų bei gimimo ir sutuoktuvių metrikų ištraukų. Šiuose dokumentuose vietoj kokio Mordchelio Šeino buvo rašomas Jonas Petraitis, vietoj žydų tautybės – lietuvių tautybė, vietoj izraelitų tikybos – Žagariškių kaime ir t. t. tikyba, vietoj gimimo vietos Kauno mieste – Žagariškių kaime ir t. t. ir t. t. Su tokiais dokumentais Lietuvos žydai jau ir slapstytis lengviau galėdavo ir mažiau pavojaus sudarydavo juos slepiantiems lietuviams. Dokumentus Br. Gotautas gaudavo Vilkaviškio, Marijampolės, Tauragės savivaldybėse ir įvairių parapijų klebonijose. Labai noriai išvairius gimimo pažymėjimus ir kitokius Moterų ligoninės direktorius, duodavo Kauno Raudonojo Kryžiaus sveikatos paliudijimus išgydytojas lietuvis, kurio pavardė nebeatmenama. Jis savo ligoninėje slėpė ir davė darbą net keturioms žydaitėms. Viena jų buvo gailėtingąja sesute. Šio drašaus direktoriaus pagalba buvo sudaryti fiktyvūs dokumentai penkioms žydaitėms, kurios su tremiamomis lietuvaiteimis buvo išsiųstos į Austriją pramonės darbams. Jos išliko gyvos, o Kauno gete grėsė tikroji mirtis.

P. Binkienė gautuosius dokumentus perduodavo persekiojamiems žydams. Jai šį humanišką darbą dirbti labai gelbėjo ir jos vaikai. Patys žydai labai daug galėtų papasakoti apie p. Binkienės pasiaukojimą, nes ją visi gerai žinojo. Dažnai žydams buvo perduodami ir mirusiųjų lietuvių dokumentai, kuriuose tik fotografijos buvo pakeičiamos.

Daug žydams gelbėjo vienuolių – Tėvų Kapucinų, Tėvų Saleziečių ir Tėvų Pranciškonų vienuolijos. Ypač pasižymėjo Tėvas Paukštys. Į vienuolynus žydai pagal regulas nebuvo išleidžiami, jie galėjo lankyti tik svečių kambarius, bet vienuoliai šiaip žydams labai daug gelbėdavo.

Stud. Juozas Gražys buvo artimas Br. Gotauto bendradarbis pagalbos žydams akcijoje. Jis ypač daug žydų vaikų išgelbėjo. Kartu su Gotautu varė ir antinacinės spaudos platinimo darbą. Vieną kartą gestapininkai juodu užklupo mažame kambaryje ir rengėsi suimti. Čia vienas nenorėjo kratos daryti, ar pabijojo dviejų vyrų ir siekė telefonu paskambinti į gestapo centrą bei pasišaukti pagalbos. Tuomet

studentas
teratūra i
pininkas
Jiedu slap
tinimo d

Dau
Juodvi iš
dams ir

Val
moje pri
žmona.

žinomas

Au
ma kaip
gerų žm

Inž
kas. Jis
imtas ir

Čia
ninkų b
siaukoji

dės ma

3.

Br
laiškų.
vęs. Du
tys žyd

„V
Br

pa
Na
ty.

studentas spyrė gestapininkui į tarpkojį, stvėrė ryšulį su nelegalia literatūra ir davė pro duris. Bronius Gotautas ir nesnaudė. Kol gestapininkas atsipeikėjo, jau tų drašių vyrų ir palaikai buvo išduklėję... Jiedu slapta ir toliau dirbo žydų pagalbos ir nelegalios literatūros platinimo darba.

Daug gelbėjo žydams dr. Steponavičienė kartu su savo tarnaitė. Juodvi išgelbėjo dr. Mendelovičių iš Kretingos. Jos padėjo kitiems žydams ir rėmė Broniaus Gotauto akciją.

Valst. operos solistė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė taip pat savo šeimoje prilaikė žydus. Buvo slepiamas Kauno vaistininkas Vaksas su žmona. Vaksienė buvo tarnaitė. Vaksą vėliau suėmė ir jo likimas nežinomas.

Aukšt. Panemunės džiovininkų sanatorijoje žydaitė buvo slepiama kaip slaugė, o žydukas ėjo pečkurio pareigas. Tat neapsiėjo be gerų žmonių pagalbos ir didelės rizikos.

Inž. Antanas Šapalas buvo aktyviausias Br. Gotauto bendrininkas. Jis daug žydų išgelbėjo. Pakliuvo į gestapo nemalonę, buvo sumintas ir žuvo baisioje Stutthofo koncentracijos stovykloje.

Čia taip pat suminėjau vos keletą pavyzdžių. Br. Gotauto talkininkų buvo šimtai eilinių lietuvių, kurių nei didelių darbus, nei pasiaukojimą niekas per daug nevertino ir laiku neužrašė. Jų ir pavardės mažai kam žinomos ir dings užmarštyje.

3. Žydų laišakai Broniui Gotautui

Broniaus Gotauto viešosios akcijos įvertinimas matyti iš žydų laiškų. Jie yra gana charakteringi ir aš neiškenčiu čia jų nepacitavęs. Du gauti iš Lietuvos, o vienas net iš Pietų Afrikos. Tekalba patys žydai:

„Vilnius, 1948 08 08

Brangusis Broliau, prieteliau ir Geradari!

Jums rašo Bronė Kukyčė (pavardė dėl suprantamų priežasčių pakeista. – J. Š.) iš Panemunės. Apie Tamstą sužinojau iš vaistininko. Nepaprastai džiaugiuos, kad dar gyvas, ir tikiuos, kad dar pasimatysime. Tamsta turbūt vargsti svetimoj šalėlėj, toli nuo Tėvynės. Ra-

šiau apie Tamstą Lietuvos žydams Afrikoje. Ten yra iš Raseinių kilusių žydų komitetas, kurio pirmininkas ar sekretorius yra mūsų pažįstamas B. Fridmanas. Jis ir Tamstai parašė ir prašė pranešti savo tikslų adresą, kad komitetas galėtų Tamstai padėti. Tamsta nesivaržyk ir tuojau jiems atrašyk. Jie rašo, kad jiems tikras džiaugsmas ir didelė garbė padėti tokiam humanistui ir žmonių geradariui kaip Tamsta.

Aš dabar gyvenu Vilniuje, dirbu universitete dėstytoja, Benutis mokosi, o Jadžė šeiminkauja. Gyvename neblogai, dažnai Tamstą su dėkingumu ir meile prisimename. Būk sveikas, parašyk Tamstai ir man keletą žodžių apie save. Buvusi Bronė Kukyčė“.

Toliau dar prie laiško rašoma:

„B. Fridmanui Tamsta gali rašyti ir apie save pranešti. Jis Tamstai taip pat rašė.

Be to, gerbiamas broliukai, tik ką gavau laišką, kuriame man rašo, kad kitas komitetas – Triškiečių žydų Tamstai jau išsiuntė 2 siuntinius: vieną drabužių, o antrą – maisto. Visi tik rašo, kad jiems sudaro didelį džiaugsmą Tamstai padėti ir kad jie nesiliaus toliau siuntinėti, jeigu tik žinos, kad tie siunti [...]“ tokio turinio:

„Vilnius, 1948 09 15. Brangusis broliukai, Broniau Gotautai!

Nesulaukusi Tamstos atsakymo į mano pirmąjį laišką, rašau dar kartą ir tikiu, kad šį kartą, jeigu ir nepasieks Tamstos mano laiškas, tai pasieks kitą iš Tamstos bendros nelaimės draugų, kas bus toks geras man pranešti, kur Tamsta dabar esi ir kaip gyveni. Labai daug yra norinčių Tamstai padėti, ir jie susilauko tik todėl, kad negauna iš Tamstos atsakymo į savo laiškus. Vaistininkas buvo pas mane apsilankęs, ir visos mūsų kalbos, žinoma, tik sukosi apie Tamstą. Labai labai norėčiau, kad Tamsta bent šiek tiek galėtų atsikvėpti po pergyvento vargo ir kad galėtų vėl šelpti ir padėti vargdieniams, kaip tai visuomet buvau pratęs daryti.

Sudiev, brangusis broliukai, linkiu viso gero.
Buvusi Bronė Kukyčė“.

* Neįskaitoma eilutė.

Iš Pietų Afrikos žydų kalba šitaip rašoma:

„Brangusis Drauge Broniau Gotautai. Aš apie Jus girdėjau, kaip Jūs dėl daugybės žydų Kaune gera esate padaręs. Ir aš rašau ir klausiu Jūs: ką mes turime daryti, kad [galėtume] Jums pagelbėti? P. Benjaminas Fridmanas šiomis dienomis išsiuntė Jums vieną maisto siuntinį. Kai gausite šį maisto paketą, tai atsakykite jam. Atsakykite, ką jis ateityje turi Jums siūsti: maisto siuntinius ar ką kita, gal tiesiai pinigų? Tat parašykite ir man. Ar norite Jūs į Afriką atvykti, į Johannesburgą? Tuomet mes Jūs draugus suinteresuosime. Aš rašau Jums žydiškai, nes lietuviškai nemoku, vienas žydas Jums laišką perskaitys ir atsakymą parašys. Mes norime Katalikų Bažnyčių Jumis suinteresuoti ir jei Jūs norite, tai galėsite į Johannesburgą atvykti. Kokia Jūsų nuomonė?

Ponia Kagintan iš Veksne man sakė, kad ji iš Jūsų gavo laišką. Rašykite man, kas Jūsų draugai, žmonės, kuriuos aš žinau iš Lietuvos. Aš noriu juos surasti ir jiems pagelbėti. Jeigu Jūs man rašysite, tai rašykite taip pat daktarui If. Aš jį surasiu ir perduosiu laišką arba rašykite stačiai jam. Rašykite tiksliai savo padėtį. Kaip Jums einasi? Kaip Jūsų sveikata? Ar kenčiate badą? Ar neturite drabužių? Atsakykite oro paštu. Būkite sveikas. Aš interesuojuosi Jumis. (pas.) Joseph Schain.

Rašykite man pavardes Jūsų draugų žydų, kuriuos aš Johannesburge pažįstu. Ir jeigu Jūs turite jų adresus, tai parašykite man juos. Ir aš čia pažįstu dr. If. iš Vienos, ar jis Jus pažįsta?“

Bronius Gotautas gavo iš savo draugų žydų du maisto paketus: vieną – iš Mrs. E. K., o antrą – iš Mrs. Kagantono*.

Br. Gotautas gavo ir daugiau laiškų, kurių visų čia nesurašysi. Žydai jo ieškote ieškojo, bet jis menkai į jų laiškus dėl visokių gyvenimiškų priežasčių teatsakinėjo. Žydų parama Br. Gotautui taip pat iki šiol menkakai tepasireiškė.

* Taip tekste.

4. Broniaus Gotauto likimas

Nuolat rizikuodamas ir begelbėdamas žydams Bronius Gotautas neišvengė ir savo žiauraus likimo. Jį vokiškieji naciai bei gestapas labai gaudė. Skyrė už jo pagavinimą dideles pinigų sumas. Bet jiems nepasisekėdavo šio slaptąjo lietuvių pogrindžio dalyvio sugauti. Tik beprasitariant į Kauną bolševikams, 1944 m. liepos mėn. 22 d. vokiečių pošiartiniai Br. Gotautą sučiupo Aukšt. Panemunėje, begrižlicija visai atsitiktinai Br. Gotautą užėmė 1944 m. liepos mėn. 30 d. vakare. Prieš tai visa vežė ir evakavo į Vokietiją. Nepaliko ir Br. Gotauto. Iš karto pristatė kasti apkasus, o vėliau uždarė baisiojo Stutthofio koncentracijos stovykloje. Čia Br. Gotautas labai ir labai daug kentėjo. Jis silpnos sveikatos ir visi esesininkų pasityčiojimai, kankinimai bei persekiojimai sunkiai jam buvo pakeliami. Po kelių mėnesių į čia artinosi rusų kariuomenė ir vokiečiai evakavo ir šią koncentracijos stovyklą. Br. Gotautą išvežė į Baden Badeną. Čia jis taip pat turėjo sunkiuosius darbus dirbti. Pagaliau 1945 metų balandžio mėn. bežygiuojanti prancūzų kariuomenė Bronių Gotautą iš vokiškojo kacetų galutinai išlaisvino. Tuo būdu šis visuomenės veikėjas atsidūrė tremtyje. Jo Lietuvių Antinacinės Rezistencijos Politinių Kalinių draugijos išduotas liudijimas turi 5000 Nr. Jis išgijo vadinamas DP* teisės ir gaudavo UNRRA**, o dabar IRO*** išlaikymą. Po tiek išgyvenimų sveikata nusilpo. Serga chronine vidurių žaizdos liga ir taip pat epilepsija. Be darbo nesėdėjo, bet kiek pajėgdams dirbo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyr. valdyboje. Pasižymėjo savo padorumu ir ypač teisingumu. Žinoma, jis jokiai emigracijai netinka, nes sunkesnio fizinio darbo dirbti negali. Visą savo gyvenimą platindavo daugiausia religinio turinio knygas ir iš to gyvendavo. Dabar IRO įstaiga paskyrė Br. Gotautą apsigyventi neemigruojančių ir sveikatos nustojusių tremtinių stovykloje Bad Jordan bei Biberach.

* DP (Displaced Persons) – taip buvo vadinami Vakaruose po Antrojo pasaulinio karo atsidūrę asmenys.

** UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – Jungtinių Tautų paramos ir atstatymo administracija.

*** IRO (International Refugee Organization) – tarptautinė pabėgėlių globos organizacija.

Broniaus Gotauto žymūs antinacinės rezistencijos ir humanistiniai žydų gelbėjimo darbai negreit bus užmiršti sąmoningoje lietuvių visuomenėje. Bet šitokių padorių veikėjų ne vienas Bronius Gotautas buvo Lietuvoje vokiečių okupacijos metu. Jų buvo šimtai ir gal tūkstančiai. Reikalinga tik juos surasti, iškelti ir jų herojiškus darbus aprašyti. Tuomet ir daug kentėję Lietuvos žydai liausis lengva ranka kaltinę visą lietuvių tautą persekiojus didelėje nelaimėje atsidūrusius savo kaimynus žydus. Gal jie tada atsikvošės, daugiau pradės remti savo geradarius ir suprasti visų lietuvių tautinius bei politinius siekimus. Jiems ne tik nekenks, bet aktingai jų pastangas rems, kaip jas rėmė dauguma Lietuvos žydų 1918–1922 metais, bekuriant Nepriklausomos Lietuvos Respubliką.

Naujienos (Čikaga), 1948 m. balandžio 21–27 d., Nr. 95–100,
1949 m. kovo 30 d., Nr. 75, birželio 13 d., Nr. 138.

4. P. Ragėno straipsnis „Lietuvos žydų gelbėjimas ir sovietiniai nutylėjimai“ apie žydų gelbėjimo įvairiose Lietuvos vietovėse aplinkybes

Bostonas (JAV)

1967 m. liepos 19 d.

Lietuvos žydų gelbėjimas ir sovietiniai nutylėjimai

Okupuotos Lietuvos spauda, kuria paseka ir kiti maskviniai lietuviški laikraščiai, dažnai pasitraukusiuosius kaltina žydų naikinimu, jų negelbėjimu. Taip pat atskiriems, daugiau veikla pasižymėjusiems [asmenims] negaili šių kaltinimų ir asmeniškai, kartais paskleisdami brošiūrų ir angliška.

Paskutiniu metu man pateko šių metų „Švyturio“ 8 nr. Ten žydė gydytoja F. Gurvičienė išspausdino ilgoką straipsnį „Mano vaikų akys juodos“, kur pasakoja, kaip jai pavyko išgelbėti tris mergaites ir pačią pabėgti bei išlikti gyvai. Šis straipsnis įdomus su-

minėtomis lietuvių gydytojų pavardėmis bei jų talka ir geradariu Broniaus Gotauto veikla. Taip pat praskleidžia, kad visi žydai netikėjo galutiniu jų sunaikinimu, net ir gavę žinių apie Šiaulių geto likimą. Ir šitas, pabrėžiu da ž n a s nenoras tikėti kasdienybe buvo pagrįdinė priežastis, kodėl palyginti mažoka i tepasitraukė žydų iš getų, nors pagalbos da u g i a u sulaukdavo iš lietuvių, nei kartais bolševikai skelbia.

Šiauliškiai žydai vis netikėjo

Šiauliai sukilo 1941 m. birželio 26 d., nors rusai ir vietos komunistai buvo pasirengę gatvių kautynėms, paruošę joms rūsius (užmūriję ne vieno namo rūsių langus) su angele kulkosvaidžio vamzdžiui. Bet gatvės kautynės buvo trumpos, ir lietuvių aukos visai nežymios. Dauguma žydų jau buvo palikę Šiaulius, o jų komunistinis aktyvas išskubėjo į Žagarę, Joniškį ir Pašvitinį. Liko nepadegti Šiauliai ir neišmėtyti vokiečių tankams naikinti benzino buteliai (dabar čia madingi „Molotovo kokteiliai“, kuriuos taip dažnai naudoja riaušių metu negrai). Tokių benzino butelių buvo rasta visoje eilėje rūsių senamiestyje, Apygardos teismo rūsyje, eilėje Vilniaus g-vės kiemų. Raudonarmiečiai su vietos komunistais nebespėjo išsprogdinti nei pašto, nei mokyklų, nei Vojentorgo ir pasitenkino iššaudę tik šios prekybos tarautojas.

Vokiečiai birželio 26–27 d. suėmė įkaitais eilę įtakingų vietos lietuvių, jų tarpe klebonus, kunigus, nepriklausomybės metais buv. Šiaulių apygardos teisėją Feliksą Bugailiškį, kai kuriuos lietuvius gydytojus, kitus tepaliko namų arešte. Tą patį vakarą ir kitą dieną suėmė ir eilę žinomesnių Šiaulių miesto žydų, surinktų iš namų ar atsitiktinai sulaikytų gatvėje.

Pirmasis suimtuosius įkaitais ryžosi gelbėti buvęs dvarininkas Borisas Melngailis. Jį tuojau susiieškojo pirmieji vokiečių žygio daliniai ir nusigabeno į lauko komendantūrą. Jis nepasitraukė iš Šiaulių, bet persikėlė į vieną rūšį arti Vojentorgo ir palaikė slaptą radijo ryšį, nors šiaip jis buvo, atrodo, seniai susirišęs su anglais.

Pats B. Melngailis laisvai kalbėjo vokiškai, šiek tiek Pabaltijo vokiečių tarimu, vokiečiai titulavo von, nes jo motina buvusi baronaitė,

ištekėjusi už jo tėvo dvarininko, praleidusio daugiau dienų Rygoje, Petrapilyje ir Suomijoje. Pats B. Melngailis, be vokiečių, rusų, prancūzų ir anglų kalbų, dar apylaisviai kalbėjo švedų ir suomių k.; švedų ir suomių Lathi stotį Šiauliuose klausydavo per visą bolševikų okupacijos metų savo paskutinio modelio „Mende“ arba „Philips“ aparatais, kurių vienas buvo kambaryje prie lovos, o antrasis, tariamai neklausomas, gale lovos, pagal reikalą irgi įjungiamas BBC ar kitai stočiai, jei žinių laikas sutapdavo.

Šiaip bolševikų metais jo kambarėlis buvo daugiau panašus į sandėlį, priverstą retų knygų, ypač bibliografinių leidinių, kuriuos rusų rašytojai po 1918 m. pardavinėjo už duonos gabaliuką su parašu, su geradariui dedikuotu eilėraščiu ir t. t.

Taip pat čia laikė ir retos vertės porceliano rinkinį, lietuviškuosius ilguosius ir visą numizmatiką, miniatiūras iš savo buvusio dvaro bei giminės dokumentus. Turėjo ir gero konjako bei pupelių kavos.

Ant sienos buvo du įdomūs žemėlapiai. Europos žemėlapyje vėliavėlėmis žymėjo fronto linijas, oficialias, pagal TASS'ą, bet jų vėliavėlių galvos buvo užlinkusios ant tikros vietos. Didelis Lietuvos žemėlapis, sudarytas iš I pas[aulinio] karo 1:300 000 vokiškų žemėlapių, turėjo sužymėtas taip pat raudonomis vėliavėlėmis žinomų rašytojų gimimo ar mirties vietas, mėlynomis žymėjo kultūrininkus. Vienos kitos vietos vėliavėlė man buvo įtartina nulinkusi ant kai kurių rusų stovėjimo ar lėktuvų sekimo vietų; po karo jos visos atsistojo.

Šiaip Borisas buvo nepraktiškas gyvenime aristokratas, visokių žemės pagerinimų ėmėsis savo dvare: auginęs karpnius, originalias ir atselines javų bei pievų žolių sėklas, rūpinęsis galvijų prieaugliu, bet visas laimėjimas tebuvo vienas Žemės Ūkio Rūmų pažymėjimas už gerai išaugintą veršiuką, visos eilės vasarojusių rašytojų padėkos laiškutis bei viena kita nauja jų vizitinė kortelė dideliame jų rinkinyje ir paminklas V. Mykolaičio-Putino „Krizėje“ – įamžinta žmona ir jis pats. Šiaip jis bolševikų metais gražiai blizgino batus, bet vaikščiojo netekusiomis galvų kojinėmis ir keikėsi rinkiniais Europos keiksmazodžiais, pasakodamas daug įvairių politinių anekdotų, artimuosius draugus informodamas BBC, švedų ir kitų žiniomis. Jis dar kelios dienas prieš karo veiksmus patarė palikti Šiaulius ir trauktis į kaimus Kuršėnų link.

Šiaip jis buvo ištikimiausias komunistų draugas, artimas Justo Paleckio bičiulis dar iš Rygos ir „Naujojo Žodžio“ dienų, kurį buvo pasikvietęs ir vienintelės savo dukters krikštatėviu, o kalėjime sėdinčiam Sniečkui siuntęs pagalbos siuntinėlius ir dėl meilės socialistiniam kraštui atsisakęs pasinaudoti repatriacija.

Asmeniškai „prezidentą“ Justą telaiškė girtuokliu, pragėrusiu savo talentą, gyvenusiu iš MOPR'o pašalpos nevykusiu žydvaikiu ar čigonvaikiu, nes jis nebuvo tikras Paleckio vaikas. Boriso rinkinyje buvo gausu Paleckio vizitinių, jų viena dar iš 1928 ar 1929 [m.] su padėkos įrašu ir palydima pašaipiniu pasakojimu. Ją palikęs jam Paleckis, nes ateityje būsiąs didelis žmogus ir jį visi norėsia lankyti bei sveikintis, net ir buvę apskrities viršininkai bei komendantai jo užtarmimo prašysia. Ją kartais palydėdavo aτρια pašaipta, kurios sakinyš šiaip padorioje kalboje nesutinkamas.

Taigi šis Borisas von Melngailis ir buvo nusivežtas iš rūsio į vokiečių lauko komendantūrą. Jis karo lauko komendantą visais būdais stengėsi įtikinti, kad šis įkaitų parinkimas yra pats nevykusiausias, koks gali būti. Šiaulių ir kiti pasislėpę komunistai visai nesirūpina, jei dėl kokio jų veikimo bus sušaudyti kunigai ar kiti buržujiniai įtakingi asmenys. Pasislėpę komunistai dar džiaugsis, kad juos sušaudė vokiečiai, tai bus jiems dviguba nauda: 1) likviduoti nepageidaujami asmenys, kuriuos Maskva pradėjo vežti į Sibirą ar naikinti, ir 2) bus geriausia propaganda, kokie vokiečiai žiaurūs. Tada jis iš komendanto išgirdęs, kad Naujoji Europa ir Fuehreris nesuinteresuoti lietuviais, baigusiais mokslą, ir vokiečiai esą labai patenkinti, kad Maskva tiek daug lietuvių išvežė. Bet dėl propagandinių dienos reikalų nusileido. Susisieki su štabu ir leido pakeisti įkaitus kitais, susijusiais su komunistine veikla ir bolševikiniais rinkimais. Bet jam nepavykė išgelbėti nei vieno žydo, nes žydai priklauso „Reichui“ ir „vokiečių teisei“.

Kas ta „vokiečių teisė“, jis nesupratęs nei tą vakarą, nei dar gerokai vėliau, nes jis dar nebuvo niekur skaitęs naujųjų vokiečių teisės rinkimų ir vėlesnį Ostlandą liečiančių įsakymų bei teisės nuostatų. Tačiau jau 1941 m. liepos mėn. viduryje apie vokiečių teisę buvo susiorientavęs ir man pasakojo, kad lietuviai nebeatgaus bolševikų nacionalizuoto turto (namų ir žemės bei įmonių), nes visos Sovietų Rusijos, neišskiriant ir Lietuvos, visas turtas nuo 1941 06 18 ar 20 d.

priklaus
Vėliau iš
ar šiaip

N

19

nasi žy
tiek kita
me pat
vičius,
žydų k
nai už
Jameik
kiniem
ar kito
mų. Iš
saviva
do, ka
kurių
mėjin
limie
man
ar ku

nį. Sl
nėjas
tį. Ji
dr. J
jai p
ir ne
šypt
mais
Gan
pas
tis r

priklauso Reichui, taigi kelias dienas anksčiau nei prasidėjo karas. Vėliau jis tą Reichshlatt (?) man parodė, nes parsivežė iš Vokietijos ar šiap kur gavo.

Naujame Kauno rate

1942 m. nusikėliau į Kauną. Žinojau, kad prel. K. Šaulys rūpinasi žydų reikalais. Kan. P. Dogelis ir buvo tame pat rate. Tiek vienas, tiek kitas dirbo tiesiog arkivysk. metropolito J. Skvirieko pavedimu. Tame pat rate buvo ir vysk. V. Brizgys, prel. B. Čėsnys, prel. P. Januševičius, kun. dr. Petraitis ir eilė kitų jaunesnių kunigų. Vienu laiku už žydų krikštijimą pakliuvo mano klebonas kun. J. Želvys, pas kurį dažnai užėdėdavau. 1942 m. žiemą „Spindulio“ spaustuvės darbininkas Janekis partupino kažkur likusio popieriaus, kurį seniau vartojo laikiniems asmens pažymėjimams spausdinti. Nežinau, kurioje Kauno ar kitoje spaustuvėje buvo išspausdinta naujai tų asmens pažymėjimų. Iš kažkur buvo gautas sudegusio karo metu valsčiaus ar miesto savivaldybės antspaudas, ir šie pažymėjimai suantspauduoti. Atrodo, kad buvo pasidaryta ir naujų antspaudų tų valsčių savivaldybių, kurių buvo 1940 m. viršaičiai buvo išvežti į Sibirą. Tie asmens pažymėjimai buvo davinejami vokiečių persekiojamiems lietuviams ir galimiems paslepti žydams. Dalis tų pažymėjimų 1942 m. kovo mėn. man pačiam teko nuvežti į Vilnių arkivyskupui Mečišlovui Reinui ar kun. Alfonsui Lipnickui, žiūrint kuri rasčiau namuose.

Vieną 1942 m. sausio mėn. dieną buvau užėjęs pas prel. B. Čėsnį. Skolinausi iš jo porą knygų. Jis pasakė, kad kan. P. Dogelis sirginejas ir laukias manęs. Užėjau aplankyti ligonio. Radau negaluojančią, jis noris, kad aš palydėčiau vieną mergaitę iš Panevėžio pas dr. Juozą Leimoną, į jo įstaigą, kuriai šis pažadėjęs darbo. Taip pat jai padėti reikšią įstoti į universitetą, nes ji per daug dabar esanti baili ir neryžtinga, nes juoda. Jos tėvas buvęs vengras, likęs po karo. Ir šyptelėjo. Man buvo aišku, kas ta panevėžietė, pasprukusi su sveti-mais dokumentais. Atėjo iš Šviesos gatvės bendrabučio ir mergaitė. Gana juoda, smulkutė ir dar nebaigusi subręsti. Bailutė. Palydėjan pas dr. Leimoną, kuris jai davė darbo. Tik einant pas jį buvo mažytis nesusiipratimas. Pamačiusi vokietai, vis glaudesi bailiai arčiau ma-

neš. O vieną kartą ištarė nuostabiai net žargonišką „gu“ (guck, t. y. žiūrėk). Tyliai pastebėjau, kad mes sakome „žiū“. Paskiau eidama visai aprimo. Palydėjau ir į universitetą. Tada pastebėjau, kad atesatas vyresnei ir ten nuotrauka gerokai skirtinga. Bet visa baigėsi gerai, nes karo metu visi palyšę. Studijavo ji istoriją. 1943 m. ištekėjo už vieno dzūko studento, žymiai aukštesnio techniko. Kaip ji pasakojusi, skubėjo, kad nebūtų tokia vieniša. Pasirodė, kad dar ne krikščionė. Šv. Gertrūdos bžn. slapta pakrikštijo, o sutuokė Karmelituose (Šv. Kryžiaus). Mirė netikėtai. Priglaudė iš Kauno geto seserį. Apsikrėtė dėmėtąja šiltine, ir abi mirė 1944 m. kovo mėn. Mirė ir jos 2 savaičių dukrelė. Vyras 1944 m. liepos mėn. išvažiavo į partizanų pas vanagus.

Kun. J. Želvio ryšys su gelbstimais žydais buvo Radvilėnų plente krautuvėlė. Ji buvo veik prieš pat Šv. Antano bažnyčią, prie Kraševskio gatvės. Krautuvėlę laikė buvęs laikraščių bendradarbis mokytojas P. Švėgžda. Jo žmona ir padėdavo pasitraukiantiems iš geto žydams. Jie sušėlpdavo maistu žydus ir pavaromus karo belaisvius. Iš šios krautuvėlės žydus paimdavo globai jau kiti.

F. Gurvičienė mini Jonavos gatvės lėntpjūvę, iš kur ir jai pasisekė pabėgti. Ši vieta ne vienai moteriškai buvo kelias į laisvę. Ten dažnai nueidavo viena Žaliakalnio moteris ir susitardavo su pabėgančiomis, nusakydama ir savo namus. Nuo kelto einant į Savanorių prospektą, jos namukas buvo dešinėje pusėje, kalne. Visai netoli prof. J. Gruodžio sodybos. Kieme buvo priversta nebaigtų cementinių skulptūrų. Ji buvo lėntpjūvėje žinoma Arienės vardu (turėjo vilkinį šunį Arą). Ten lankydavosi ir kito šuns vardu moteriškė – Nuro, gyvenusi netoli Ragučio kalne, buv. Malūnų gatvėje. Arienės vyras dirbo pas gen. Vl. Nagių Karo muziejuje ir daugelį pabėgusių žydų ap rūpindavo maistu.

Šančiuose Kranto gatvėje gyveno senukė su sesers dukra. Toji šeima buvo net susigiminiavusi su Vokiečių knygyno savininku Schefleriu. Dalis šeimos repatrijavo, o šios moteriškės liko. Jų adresą man davė pats arkivysk. M. Reinys, nes senoji esanti jo tolimesnė giminaitė. Šių moteriškių paslauga pasinaudojo ne viena žydė, pasitraukusi nuo kareivinių aplinkos darbų ar kai kurių įmonių. Antra senukų pora padėdavo, gyvenusi siauroje Siūlų gatvelėje, rodos, ar ne nr. 6. Tiek viena, tiek antra šeima buvo susijusi su Šančių klebonu, kuris priglaustuosius pasiųsdavo toliau.

N
tė. Ab
ne vie
ir vaik
lis, ma
prigla
rolina
nytinė
dėtis

vičien
Pran
ypati
skuru
paš
gelb

kur
Br. C

Netoli aerodromo gyveno kan. M. Kirlio giminaitės Nastė ir Kastė. Abi buvo ištekęjusios, ir viena turėjo vaikų. Čia rado prieglobstį ir vaikas, tariamai giminaičių. Jų vienos adresą davė prof. M. Morke-
lis, matyti, gavęs iš savo draugo kan. Kirlio. Pats Morkelis laikinai
priglausdavo pabėgusias pas giminaitę Karoliną Vilniaus gatvėje. Ka-
rolina, tuomet buvusi per 60 m., su keliomis moteriškėmis siuvo baž-
nytinius rūbus, buvo seniau zitietės. Karo metu šių zitiečių rasinė su-
dėtis jau buvo pasidariusi labai nebeaiški.

Paslaptingasis Bronius Gotautas

F. Gurvičienė, suminėjusi visą eilę gydytojų, k. a. Mariją Butke-
vičienę, Matildą Zubrienę su vyru, Oną Jablonskytę-Landsbergienę,
Praną Mažylį, seserį Eug. Bimbiene, kurie jai ir jos vaikams padėjo,
ypatingai prisimena jai mažai žinomą Bronių Gotautą. Tas vyras
skurdžiai atrodęs, bet jai atidavęs maisto kortelę, padėjęs suklastotą
pasą įregistruoti, aprūpinęs gyvenamąją pastogę ir t. t. Jis „buvo iš-
gelbėjęs dešimtis žmonių“, – rašo F. Gurvičienė.

Taip, Bronius Gotautas toks ir buvo, tik autorė neparašė, nei
kur jis dabar gyvena, nei ką veikia. Ir nemanau, kad šiandieninio
Br. Gotauto adreso nežinotų, nes jos artima draugė su juo prieš

Bronius Gotautas

15 metų tikrai susirašinėjo. Ir Fainienė perdavė laiške kaip tik gyd. Gurvičienės linkėjimus bei padėką. Dar daugiau. Ir Gurvičienės giminės ar draugai į Vokietiją iš Amerikos, Argentinos, Pietų Afrikos jam siuntinėjo maisto siuntinėlius nuo 1947 m. Bet dabar negi rašysiu, kai tas Br. Gotautas negrįžo į okupuotą Maskvos Lietuvą, bet pa-linksma ir patenkintas vienoje Muencheno senelių prieglaudoje, su-
laukęs jau 70 metų.

Bronius Gotautas įdomus žmogus. Žemaitis. Beraštis. Buvo įsto-
jęs į Plungės kapucinus. Vėliau gyveno Petrašiūnuose. 1940 m. paleis-
tas iš vienuolyno, bet pasiliko ir toliau savotiškas pasaulietis broliu-
kas. Ir šiandien nežinau, kas jį pašaukė šiam dideliame žygiui – gelbėti
žydus. Bet jis buvo nuolatinis ir arkivyskupo metropolito Juozo Skvi-
žydus. Bet jis buvo nuolatinis ir arkivyskupo metropolito Juozo Skvi-
recko, ir vysk. V. Brizgį svečias. Pirmą kartą sutikau jį pas Šv. Antano
par. kleboną kun. J. Želvį, kurio parapijietis buvau. Paskutinį kartą jį
mačiau Kaune liepos mėn. 1944 m. Šančiuose, kai jis su dviem neiš-
kiomis bėglėmis keliavo į Petrašiūnus. Jis tada tikrai labai skurdžiai
atrodė, tariamai jau Vilniaus pabėgėlis. Buvo labai pavargęs, nes jo pa-
galbos buvo daug kas reikalingi. Tuo metu jau ėmė sutrikti ir maisto
pristatymas tiek lietuviams, tiek ir žydams. Po kokios savaitės jį su-
ėmė Kaune visai atsiktinai. Laimė, kad jis suspėjo nusviesti moterims
atsarginius pasus. Jis dėvėdavo tokią nušiurusią, prairusią kepurę, ku-
rioje ir buvo jo pasų bei maisto kortelių sandėlis.

Kai šaudė Kauno sunkių darbų kalėjime vokiečiai įvairius ka-
linius, Bronius paliko su tardomais. Jis buvo įgrūstas į baidoką ir nu-
plukdytas į Tilžės kalėjimą. Taip per daug kalėjimų prakeliavęs Br. Go-
tautas po karo išėjo gyvas į laisvę, bet palaužta sveikata ir netekęs
dantų. 1946 m. vėl jį sutikau besijuokiantį, skilviu sergantį Tuebin-
gene. Tuo metu jis buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus visokių gėry-
bių sandėlio sargas. Tas gėrybes Lietuvos Raudonajam Kryžiui at-
siųsdavo daugiausia BALF'as, t. y. JAV lietuviai. Ir tas Gotautas ta-
da saugojo visas tas gėrybes labai rūpestingai netoli Tuebingeno, prie
miško. Šiaip dienomis pasakojo savo atsiminimus ir gelbėjimą
prof. dr. Z. Ivinskiui, kuris visus surašė. Kai Lietuvos Raudonąjį Kry-
žių Sovietų S-gos spaudimu prancūzų karinė valdžia nukėlė į Reut-
lingeną, su sandėliais nusikėlė ir tas pats Gotautas. Vėliau nusikėlė
į Biberacho senelių prieglaudą, o dabar jau Muenchene. Tai kelias vie-
no žmogaus, kuris stengėsi padėti kitam, nors dėl to ir visa prarado.

F. Gurvičienė rašo, kad buvo gavusi pasą, kurį pakeitė. Pasus parūpindavo ta pati Lietuvos vyskupų žinioje buvusi slapta žydams gelbėti organizacija. Į ją patekdavo mirusiųjų ar į Sibirą išvežtųjų pasai bei kiti asmens dokumentai. Dalis iš įvairių valsčių laikinųjų pažymėjimų blankų pateko, dalis ir naujai buvo atspausa. Tas pat ir su kortelėmis. Jų buvo atspaudžiama slapta, tikriau – iš rezistencijos spausdinamų dalis patekdavo žydų reikalams. Kartais tų maisto kortelių buvo gaunama ir Kauno miesto savivaldybėje. Pvz., 1944 m. liepos pradžioje Rusnė Šilingaitė man įvairiais vardais išrašytą padavė per 10 laikinųjų (prakeliaujantiems) maisto kortelių, kurios nuėjo visos į Karolinos rankas, nes ten buvo atsiradę naujų gyventojų.

Toliau šiai gelbėjimo organizacijai priklausė ir tokie „niekšai“, kaip juos sovietinė spauda vadina, kaip tėvas Fulstas. Jis pirmas parvežė iš Vokietijos žinią apie visą eilę žydams skirtų kacetų bei krematoriumus. Apie Varšuvos gete statomą krematoriumą, apie Liublino krematoriumo veikimą rezistencinės spaudos atstovus painformavo tiesiog arba per Jurgį Talmantą. Kitus reikalus tvarkė per Metropolitijos kun[igų] sem[inarijos] rektorių kun. dr. Pr. Petraitį. Kartais kun. Petraitį informuodavo vienas iš komisariato vertėjų, pravarde Spankis, Šančių jaunuolis, pramuštgalvis futbolininkas, buvęs RAD. Vokietijoje karo metu sirgo džiova ir, rodos, tuojau po karo mirė. Iš gestapo apie žydų akcijas informuodavo kan. P. Dogelį viena jauna mergina, įtaisyta ten rezistencijos. Tuo būdu apie žydų akcijas buvo galima visada laiku painformuoti ir Kauno getą. Tokias žinias apie vaikų akcijas mini ir F. Gurvičienė.

Mažai išgelbėtų

Viso krašto sunaikintųjų žydų skaičius, Eichmanno bylos duomenimis, prašoko 200 000. Išgelbėtų žinome palyginti nedaug, gal 3–4000, kurių dauguma liko Lietuvoje, o tik labai mažai pateko į Vakarų pasaulį. Čia galima, kaip kartais daroma sovietinių agentų, prikišti lietuviams per maža talkos ir dėmesio. Bet čia geriausia visas paslaptis atskleidžia pati F. Gurvičienė. Ji rašo, kai pasiekė žinios apie galimą vaikų „akciją“, tuo nenorėta tikėti. Ir kai geto žmonės norėjo vaikus gelbėti, kai „jie susisieki su pažįstamais lietuviams ir siūlėsi

tais. Jai maisto kortelę vėl kaip tik išrašė mano paprašyta Rusnė Šilingaitė, kol sutvarkytą asmens dokumentą galima buvo įregistruoti Kauno policijoje su visais reikalingais ir vokiškais antspaudais. Lietuviai policininkai žinodavo, kas tie asmenys, bet jie dirbo drauge ir gelbėdavo, kiek tik buvo galima. Taigi Lietuvos iš nacių „vaduotojai“ rusai, nors ir padėjusius išsaugoti kitų gyvybes, ištrėmė. Ar pagelbėjo, pavyzdžiui, ta pati F. Gurvičienė, kad nebūtų tremiami tokie kaip prof. Petkevičius (Petkevičių ūkyje netoli Kauno buvo slepiami 8 žydaitės), Aro šuns savininkas, Nastės šeima ir daugelis kitų Lietuvos ūkininkų, autorė nutyli.

Keleivis (Bostonas), 1967 m. liepos 19 d.

5. Kun. Simono Morkūno straipsnis „Kaip kunigas gelbėjo žydus“

Čikaga (JAV)

1977 m. vasario 14 d.

Kaip kunigas gelbėjo žydus

Nuo neatmenamų laikų žydams Lietuvoje buvo suteikta daug įvairių laisvių ir privilegijų. Jie turėjo savo reikalams net ministerijų, nemažai pradžios mokyklų, gimnazijų, seminariją ir daug kitų kultūrinių įstaigų. Apie 75 procentai prekybos buvo jų rankose.

Lietuvoje ir kitur buvo žudomi žydai ne lietuvių, bet Hitlerio įsakymu. Lietuviai gelbėjo žydus, nors juos vokiečiai baudė, šaudė drauge su žydais. Kad lietuviai gelbėjo žydus, prisipažįsta ir patys bolševikai. Štai ištrauka iš knygos „Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)“. Dokumentų rinkinys, I dalis, Vilnius, 1965, psl. 51–52, Nr. 32.

Iš arkivyskupo metropolito J. Skvirecko dienoraščio. 1941 m. birželio 28 d. „Buvo pas mane atvykę plk. gydytojas Matulionis drauge su kunigu Morkūnu kalbėtis apie žudomus žydus ir rasti pritarimo akcijai, kuria žydai būtų užtariami pas galios turinčius asmenis. Jie

papasakojo tiesiog šurpą sukeltą užmušimą kelių dešimčių žydų, suvartų vienan kieman“.

Plk. gydytojui Baliui Matulioniui esant Kauno tuberkuliozinės ligoninės, Aukštaičių g. 4, direktoriumi, man – ūkio ir administracijos skyriaus viršininku, 1941 m. birželio 28 d. apie 2 valandą ryto jis man papasakojo apie sužinotą iš ten buvusių ir mačiusių labai patikimų ir padorių pažįstamų kelių dešimčių žydų nepaprastai žiaurą užmušimą viename Kauno Vytauto prospekto kieme. Kad ateities istorija neapkalintų lietuvių visuomenės ir jos dvasinės vadovybės žydų gelbėjimo neveiklumu, nutarėm vykti pas Kauno arkivyskupą metropolitą Juozą Skvirecką įtaigoti, kad jis Lietuvos katalikų vardu kreiptųsi į vokiečių vadovybę, prašydamas sustabdyti žydų žudymą Lietuvoje. Arkivyskupas mudu labai maloniai priėmė ir pažadėjo daryti žygius pas vokiečius. Tačiau kreipimasis į vokiečius nedavė vaisių, nes A. Hitlerio buvo įsakymas ne tik Lietuvoje gyvenančius, bet ir visos Europos žydus sunaikinti.

Mudu su plk. gydytoju Baliu Matulioniu buvome vieni iš pirmųjų, kurie atlikome savo pareigą žydų gelbėjimo reikalui.

1943 m. balandžio mėnesio viduryje popiet man skambino jėzuitas kun. Antanas Bieliūnas, kuris girdėjęs iš vokiečių, kad kun. S. Morkūnas padedąs geto žydams. Jie rengiasi mane areštuoti. Jis patarė man nenakvoti namie. Tą naktį nakvojau pas parapijiečius, kurie dabar gyvena Chicagoje. Anksti rytą nuvykęs į ligoninę, pakviečiau pas save labai patikimą seselę vienuolę kotrynietę Bronę Greičūtę, kuri dabar yra Vakarų Vokietijoje, ir pranešiau jai, kad šiandien galiu būti vokiečių areštuotas už žydų gelbėjimą. Kadangi tada minėta Tuberkuliozinė ligoninė jau buvo pavadinta Kauno infekcinė ligoninė, galvodamas, kad vokiečiai, atėję manęs areštuoti, nedrįs lankyti užkrečiamų ligonių kambariuose, nuvykęs į ketvirto aukšto vieną laisvą ligonių kambarį, pasislėpiau. Po pusvalandžio ateina ta pati seselė ir praneša man, kad anksčiau buvęs ligoninės gydytojas Benjamins Zakarinas atvyko į ligoninę iš geto su ginkluotu vokiečių kareiviu ir norįs su manimi pasimatyti. Paklausiau sesers, kur dabar yra dr. B. Z. Ji atsakė: „Jūsų kabinete“, o vokietis „koridoriuje sėdi“. Labai pavojinga situacija. Atrodė, kad provokacija. Nuėjęs kalbėtis, būsiu areštuotas. Sesuo tiesiog verkdamas man kalbėjo: „Kunige, neik kalbėtis. Būsi areštuotas. Žinai, kad laukia mirtis už žydų gelbėjimą“.

Nežiūrint pavojaus, pasiryžau eiti kalbėtis, manydamas, kad gal galėsiu jam kuo nors padėti. Manau, kad nedaug kas iš žydų šiuo atveju būtų ejęs kalbėtis, kada gresia areštas ir mirtis. Įėjęs į savo kabinetą, randu gyd. B. Z. sėdintį ir verkiantį. „Kunige, gelbėk. Rytoj su žmona būsime sunaikinti. Paskolink 2000 markių, jas duosiu minėtam sargybiniui, kuris pažadėjo mudviem su žmona šią naktį iš geto leisti pabėgti“. Minėtą sumą markių daviau ir dar pridėjau gražius aulinius batus, kuriuos buvau pasisiuvęs trauktis iš Lietuvos. Mat jo batai buvo visai suplyšę. Jis mane pabučiavo ir pareiškė: „Jeigu mudu su žmona išliksime gyvi, tai savo kliniką paaukosiu Šv. Vincento draugijos Prisikėlimo skyriui ir pinigus grąžinsiu“. Pasakiau jam – laimingai pabėgti, išlikti gyvam. Paskolą užmiršk. Dovanoju. Mano dovana juos išgelbėjo. Po karo juodu grįžo į Lietuvą. Gete buvę išlikę gyvi žydai jį apskundė bolševikams, kad jis, būdamas gete, išdavinėjo savo tautiečius žydus, buvo vokiečių šnipas, todėl buvo suimtas, nuteistas ir išvežtas į Sibirą, kur ir mirė.

Po apsilankymo Lietuvoje gydytojas B. Matulionis man papasakojo apie gyd. B. Zakarino likimą.

Minėtoje ligoninėje buvo slepiama viena jauna žydaitė, apie 20 metų. Vieną rytą ji atėjusi pas mane pareiškė, kad norinti grįžti atgal į getą, nes ligoninėje slapstytis jai nuobodu. Po ilgo pasikalbėjimo pavyko ją įtikinti, kad negrįžtų atgal į getą. Negrįžo, buvo išgelbėta. O jeigu būtų grįžus ir papasakojus, kur slapstėsi, tai labiausiai aš ir sešersys vienuolės, kurios ligoninėje dirbo, būtų skaudžiai nukentėję.

1944 m. buvau Kaune Vilijampolės Šv. Juozapo parapijos klebonu. Ji susisieki su getu. Vieną dieną valgant pietus su buvusiu sekretorium Jeronimu Sipavičium pastebečiau per langą, kad viena jauna žydaitė, išlindusi per tvorą, bėgioja po klebonijos daržą kaip pamišusi ir nežinia kur bėga. Paprašiau minėtą J. S. parodyti jai kelią pabėgti. Jam nubėgus pas ją ir parodžius kelią pabėgti, tuo pačiu metu pro bažnyčią Panerių gatve buvo varomi sugauti iš geto rūslių kelios dešimtys žydų. Savo akimis mačiau, kaip vienas varąs žydus vokiečių kareivis parodė ranka į bėgančią žydaitę kitam vokiečiui kareiviui, kuris, matyt, buvo geresnės širdies, pamojo jam ranka ir paliko žydaitę ramybėje. Išsigelbėjo. Keletai žydų daviau mirusiųjų ligonių pasus pabėgti. Šelpiau geto žydus maistu.

Ne aš vienas gelbėjau žydus, bet buvo ir daugiau lietuvių, padėjusių žydams. Buvo ir žydų Lietuvoje, kurie padėjo komunistams

lietuvius žudyti. Tačiau negalima kaltinti žydų tautos, visų žydų, dėl pavienių asmenų nusikaltimų, kaip negalima kaltinti lietuvių tautos, visų lietuvių, ypač pabėgusių nuo sovietų negirdėtų istorijoje žiaurumų, dėl pavienių asmenų, talkininkavusių vokiečiams Lietuvoje žydus žudyti.

Kun. Simonas Morkūnas,
šv. Kazimiero liet[uvių] par[apijos] klebonas

Draugas (Čikaga),
1977 m. vasario 14 d.

6. Vysk. Vincento Brizgio laiškas Domui Jasaičiui apie kunigų laikyseną nacių okupacijos metu

Čikaga (JAV)

1976 m. lapkričio 25 d.

Chicago, Ill., 1976 11 25

Mano Gerbiamas Malonus Daktare,

Kelias dienas neprisitaikiau Jums parašyti, mano dienos dar vis gana pilnos. Apgailestauju, kad kartu nesiunčiu Jūsų pageidaujamų dalykų.

„Baltic Studies“ prenumeruoju, bet nesaugoju – atiduodu į Maria H. S. knygyną. Manau, kad jį tikrai turi „Darbininkas“ ir TT. Pranciškonai.

„Philosophical Library“ neturiu ir nežinau, kur čia arti galėčiau rasti. Manau, kad geriausias kelias – kreiptis į T. Jackevičių Fordham universitete. Ten tikrai rastumėte.

Kokių nors „decess“* žydų reikalais nerašė nė Kauno, nė Vilniaus vyskupai. Kad buvo daromi žygiai vokiečių valdžioje, kad žmonių buvo drąsinami ir net organizuojami žydus gelbėti, tai yra tiesa.

* Dekretų, potvarkių (angl.).

Apie tai plačiau rasite mano paruoštame darbe, kurio lietuviškas leidinys dabar renkamas „Drauge“, o jo angliškas vertimas daromas, su-tarta, kad bus baigtas ne vėliau Velykų. Tikiuosi, kad prieš vasarą abi laidos – lietuviška ir angliška – bus jau visuomenės rankose. Ten, be paminėtų kronikos forma darytų žygių žydų reikalais, pabaigoje yra atskiras straipsnis, nušviečiantis bendras nuotaikas, situacijas ir at-sakantis į daromus lietuviams priekaištus. Tai tiek.

Jums ir Poniai linkiu sveikatos, visokios Dievo palaimos.

Su nuoširdžia pagarba,

V. Brizgys (be parašo)

Originalas, mašiništas.

7. Vaclovo Senutos laiškas kun. Juozui Prunskiuui* apie žydų gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse

[...]

[...]

Didžiai Gerbiamas Kunige Daktare!

Dėl žydų klausimu reikalingo žinių rinkimo aš norėčiau duoti vieną pasiūlymą. Jei visi pradės tokias žinias rinkti, tai pasirodys arba dublikatas, arba nieko. Arba vieną žydą pradės klausinėti keli, arba nei vienas. Ar ne geriau būtų tokį žinių rinkimą pavesti kokiam nors organizacijai, pvz., [Lietuvių] Bendruomenei, Balf'ui, Tarybai ar kam kitam. Jau spaudoje pasirodė, kad Dr. Valaitis ar kas kitas jau išlei-do kažkokią žydų reikalu brošiūrą, tai turbūt menkos vertės. Reikia išleisti gerą, pilną įrodymų veikalą.

* KUN. JUOZAS PRUNSKIS gimė 1907 m. Žvilbučių k., Daugailių vlsč., Ute-nos aps.; kunigas redaktorius. 1932 m. baigė VDU Teologijos-filosofi-jos fakultetą; 1932 m. iššventintas į kunigus. Iki karo dirbo švietimo sri-tyje, spaudoje. 1940 m. pasitraukė iš Lietuvos ir atvykęs į JAV dirbo Čikagos Šv. Jurgio bažnyčioje. Nuo 1948 m. – „Draugo“ redaktorius; nuo 1953 m. – „Lietuvių enciklopedijos“ žurnalistikos skyriaus redak-torius. Įvairių premijų mecenatas.

lietuvius žudyti. Tačiau negalima kaltinti žydų tautos, visų žydų, dėl pavienių asmenų nusikaltimų, kaip negalima kaltinti lietuvių tautos, visų lietuvių, ypač pabėgusių nuo sovietų negirdėtų istorijoje žiaurumų, dėl pavienių asmenų, talkininkavusių vokiečiams Lietuvoje žydus žudyti.

*Kun. Simonas Morkūnas,
Šv. Kazimiero liet[uvių] par[apijos] klebonas*

*Draugas (Čikaga),
1977 m. vasario 14 d.*

6. Vysk. Vincento Brizgio laiškas Domui Jasaičiui apie kunigų laikyseną nacių okupacijos metu

Čikaga (JAV)

1976 m. lapkričio 25 d.

Chicago, Ill., 1976 11 25

Mano Gerbiamas Malonus Daktare,

Kelias dienas neprisitaikiau Jums parašyti, mano dienos dar vis gana pilnos. Apgailestauju, kad kartu nesiuočiu Jūsų pageidaujamų dalykų.

„Baltic Studies“ prenumeruoju, bet nesaugoju – atiduodu į Maria H. S. knygyną. Manau, kad jį tikrai turi „Darbininkas“ ir TT. Pranciškonai.

„Philosophical Library“ neturiu ir nežinau, kur čia arti galėčiau rasti. Manau, kad geriausias kelias – kreiptis į T. Jackevičių Fordham universitete. Ten tikrai rastumėte.

Kokių nors „depress“* žydų reikalais nerašė nė Kauno, nė Vilniaus vyskupai. Kad buvo daromi žygiai vokiečių valdžioje, kad žmonės buvo drąsinami ir net organizuojami žydus gelbėti, tai yra tiesa.

* Dekretų, potvarkių (angl.).

Apie tai plačiau rasite mano paruoštame darbe, kurio lietuviškas leidinys dabar renkamas „Drauge“, o jo angliškas vertimas daromas, sutarta, kad bus baigtas ne vėliau Velykų. Tikiuosi, kad prieš vasarą abi laidos – lietuviška ir angliška – bus jau visuomenės rankose. Ten, be paminėtų kronikos forma darytų žygių žydų reikalais, pabaigoje yra atskiras straipsnis, nušviečiantis bendras nuotaikas, situacijas ir atsakantis į daromus lietuviams priekaištus. Tai tiek.

Jums ir Poniai linkiu sveikatos, visokios Dievo palaimos.

Su nuoširdžia pagarba,

V. Brizgys (be parašo)

Originalas, mašinraštis.

7. Vaclovo Senutos laiškas kun. Juozui Prunskui* apie žydų gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse

[...]

[...]

Didžiai Gerbiamas Kunige Daktare!

Dėl žydų klausimu reikalingo žinių rinkimo aš norėčiau duoti vieną pasiūlymą. Jei visi pradės tokias žinias rinkti, tai pasirodys arba dublikatas, arba nieko. Arba vieną žydą pradės klausinėti keli, arba nei vienas. Ar ne geriau būtų toki žinių rinkimą pavesti kokiai nors organizacijai, pvz., L[ietuvių] Bendruomenei, Balf'ui, Tarybai ar kam kitam. Jau spaudoje pasirodė, kad Dr. Valaitis ar kas kitas jau išleido kažkokią žydų reikalu brošiūrą, tai turbūt menkos vertės. Reikia išleisti gerą, pilną įrodymų veikalą.

* KUN. JUOZAS PRUNSKIS gimė 1907 m. Žvilbučių k., Daugailių vlsč., Utenos aps.; kunigas redaktorius. 1932 m. baigė VDU Teologijos-filosofijos fakultetą; 1932 m. iššventintas į kunigus. Iki karo dirbo švietimo srityje, spaudoje. 1940 m. pasitraukė iš Lietuvos ir atvykęs į JAV dirbo Čikagos Šv. Jurgio bažnyčioje. Nuo 1948 m. – „Draugo“ redaktorius; nuo 1953 m. – „Lietuvių enciklopedijos“ žurnalistikos skyriaus redaktorius. Įvairių premijų mecenatas.

Žydu gelbėjimui lietuviai padėjo labai daug! Kiek tik aš vienas atsimenu:

1. Ponai Urbai iš Brockton, Mass. išgelbėjo mažą žyduką Lietuvoje ir jį užaugino iki 7 metų. Jį atgabeno į Vokietiją ir laikė kaip savo sūnų, nes jie buvo bevaikiai. Esant Hanau stovykloje Vokietijoje, jo motina iš Vilniaus ir teta iš Prancūzijos per tarptautinį Raudonąjį Kryžių jį surado ir su UNRRA pagelba jį iš Urbų atėmė ir išgabeno (su ašaromis) į Izraelį. Jo į Ameriką net neįleido aplankyti savo augintojų, o taip pat neleido rusai jo mamai iš Vilniaus aplankyti savo sūnaus į Izraelį. Kas iš jo paims parodymus?

2. Kedonių kaime Alytaus aps. gyveno Icka Donskis. Jis turėjo 7 ha žemės ir pats ją apdirbo. Užėjęs vokiečiams, kaimynai patarė kraustyti kur nors į „raistus“ ir slėptis. Jis su savo motina, žmona ir trimis vaikais išsikraustė į Pikuškių pelkes ir ten išbuvo iki karo pabaigos. Jam Kedonių kaimas, kartu ir mano a. a. tėvas pristatinėdavo maistą (aišku, veltui). Pikuškių kaimo pelkėse jis pasistatė kažkokią lūšnelę ir ten su visa šeima 7 m. gyveno. Į tas pelkes galėjo jėti tik tas, kas gerai žinojo kelius – vietos gyventojai. Po karo gavau iš brolio laišką, kad Icka iš „raistų“ grįžo į laisvę. Kur jis dabar gyvena, nežinau. Buvo geras, su ruda barzda žydas.

3. Kun. dr. Stakauskas (pažinojau, su barzda) vokiečių okupacijos metu Vilniuje buvo Valstybinio archyvo direktorius ir išgelbėjo 17 žydu, kuriuos jis laikė kaip darbininkus lenkus. Kaip spauda rašė, užėjęs rusams kun. Stakauskas buvo suimtas ir nubaustas už tai, kam laikė paslėptus žydus, o žydai nužudyti. Kiek čia tiesos – nežinia*.

4. Vilniaus žydas vokiečių okupacijos metu atbėgo į Panevėžį slapstyti. Vietos lietuviai jam patarė, kad jis vadintųsi lenkas. Jį globojo. Jis ten taisė laikrodžius. Į Vokietiją išvyko kaip lietuvis, nes išmoko gerai lietuviškai, gyveno lietuvių stovykloje. Dabar jis gyvena Bostone ir dirba Horn Co. kaip laikrodžių specialistas. Jis verkdamas pasakojo, kiek jam lietuviai padėjo.

5. Randolph, Mass. gyvena Gordonas iš Panevėžio ir turi medžiagų krautuvėlę. Jis baigęs Vytauto Didžiojo universiteto Teisės skyrių ir Lietuvos karo mokyklą. Jo šeima vokiečių likviduota. Kaip jis išliko gyvas – neteko išsikalbėti.

* Kunigas J. Stakauskas iš tikrųjų nebuvo suimtas. Jo išgelbėti žydai išliko gyvi iki karo pabaigos ir dabar gyvena JAV, Lenkijoje, Izraelyje, Lietuvoje.

6. Kauno rabino duktė (pavardės nežinau) dabar gyvena Izraelyje ir ji, pagal jos tėvo pasakojimą, nežinanti tokio krašto kaip Lietuva, kur žydų mokyklas ir mokytojus, o taip pat rabinus išlaikytų valdžia! Ji ištekėjusi už Vilniaus rabino sūnaus Eli Roni, kuris studijavo Bostone MIT. Kai mes susitikome Bostone, apsikabinome, o jie abu verkė.

Tai tik dalis, ką aš vienas žinau, o kiek yra daugiau! Visas žinias surinkti nėra lengva, bet jas reikia rinkti, nes bus per vėlu. Tik kas nors turi būti įpareigotas ar įgaliotas tokias žinias rinkti. Pačių žydų parodymai gal ir nereikalingi, nes jie varžysis, bet jei kas nors jų klaus – jie pasakys. Be to, surinkti jų adresus nebus lengva.

Reiškiu pagarbą

Inž. Vaclovas Senuta (be parašo)

Originalas, mašiništas.

8. Vandos Sruogienės* laiškas
kun. Juozui Prunskiui
apie žydų gelbėjimą Vilniuje

Čikaga (JAV)

1977 m. sausio 16 d.

Didžiai gerbiamas Kunige Daktare!

Atsiliepdama į Jūsų prašymą per spaudą teikti žinias apie lietvius, gelbėjusius žydus nacių laikais, siunčiu Jums kai ką, kas liečia mane ir mano vyrą.

* VANDA DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ (1899–1997) gimė Piatigorske (Kaukazas), istorikė. 1916–1918 m. studijavo Maskvos komercijos institute. 1921–1923 m. studijavo Berlyno universiteto Filosofijos fakultete; baigė Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. 1939–1944 m. Vilniuje buvo IV ir Kunigaikštienės Birutės gimnazijų direktorė. Nuo 1944 m. studijavo Bonos universitete, vėliau Čikagoje. Aktyviai bendradarbiavo spaudoje, išleido monografijų Lietuvos istorijos temomis.

1972 09 07 esu gavusi laišką iš Izraelio, kuriame rašytojo Jurgo Savickio sūnaus Algirdo žmona man rašo, kad ją su dukrele Stuthofo kacete nuo mirties yra išgelbėjęs mano vyras, Balys Sruoga.

Mano vyras yra daug padėjęs pažįstamiems ir nepažįstamiems žydams, kai naciai juos persekiojo. Tik dabar negalėčiau tiksliai pasakyti, ką jis gelbėjo ir kaip – tokiais neramiais laikais dažnai vienas nuo kito slėpdavome savo pagrindžio darbą, nes abu buvom pasiruošę suėmimui (jis – kaip žinomas Lietuvoje žmogus, aš – kaip to meto gimnazijos direktorė).

Aš pati stengiausi gelbėti plk. Štencelio žmoną. Kai ji Vilniuje slapstėsi vienoje senamiesčio namų palėpėje, aš vėlai vakarais per tamsą ir slėpdamasi nuo namų sargų, eidavau senais laiptais ir nešiodavau jai pinigų, maistą ir drabužius, kuriuos iš Kauno man atveždavo (Marijos Nemeikšaitės parūpintus) vokiečių karininkas Siegfriedas Stoessingeris, komendantas Justo adjutantas (taip!). Deja, kartą žiemos metu moteris neiškentė, iš savo slėptuvės išėjo, nuėjo į pamaldas Katedroje. Ten ją pamatė pikti žmonės, įdavė gestapui ir ji žuvo.

Teko globoti prof. Horsto Engerto žmoną, žydaite iš Kavarsko. Ji pas mus nakvodavo, abu su vyru kalbinom pasitraukti į saugesnę vietą kaime, bet ji dėsė, kol pagaliau, nuėjus į savo butą, buvo suimta ir nugabenta į Vilniaus getą. Mums rūpinantis Jonas Bertašius buvo davęs jai darbo „Lietūky“, bandė sudaryti sąlygas pabėgti, bet vėl per savo neatsargumą žuvo.

Man teko išgelbėti vieną Alytaus žydo advokato dukterį, gimnazistę, pabėgusią iš geto ir ieškojusią pagalbos pas Kazį Janavičių. Daviau gimnazijos pažymėjimą, porą savaičių globojau apgyvendintą pas vieną lietuvį (Biržiškų tada dar būsimą žentą K. Barauską) ir kartu su Janavičium išekspedijavau pas jo motiną į Alytų. Ten ji buvo laikoma pas vieną ūkininką ir liko gyva. Jos pavardės neprisimeinu, žino Kazys Janavičius.

Minėto inžinieriaus motina, jau mirusi, yra stačiai herojišku būdu išgelbėjusi Dorą Petrovieneį ir ne vieną žydą.

Būdama Vilniuje mergaičių gimnazijos direktore imdavau iš geto būrius nelaimingų moterų tariamai darbams, bet iš tikrųjų, kad jas galima būtų pamaitinti ir sušelpiti.

Esu padėjusi ne vienam besislapstančiam, bet dabar jų pavardžių neatsimenu.

Tikrai žinau, kad Sofija Čiurlionienė* dirbo kartu su vienu kunigu ir, suteikdama metrikus, daugelį išgelbėjo. Savo namuose laikė, slėpė ir maitino vieną V[ytauto] D[idžiojo] universiteto profesorių, de-ja, jo pavardės neprisimenu. Duktė, Danutė Zubovienė, galėtų smulkiau paliudyti.

Gaila, tas reikalas taip pavėluotas, reikėjo rinkti žinias tuoj atvykus į JAV ir seniai jas paskelbti. Dabar esame liūdnoje defensyvoje.

Dar keletą žodžių apie Vt. Vt. (Vaitiekūno, alias Katiliaus) „recenziją“ žurnale „Į Laisvę“.

Bet ir piktų žmonių esama! Patikrinus priekaištus, iš 50 tik tris radau su pagrindu. Atsakysim „Sėjoj“. J. Puzinas pataria nesijaudinti, bet toji „kritika“ pakenks VLIK'ui knygą platinti, nors minėtas žurnalas nedaug skaitomas.

Prašau priimti mano geriausius linkėjimus.

Su tikra pagarba

V. *Sruogienė* (parašas)

[Prierašas ranka:] P. S. Jeigu reikia, galiu Jums atsiųsti J. Savickienės laišką, rašytą iš Izraelio.

Originalas, mašinarštis.

Priedas prie laiško

Ištrauka iš M...aitienės** laiško iš Lietuvos:

„... Man teko keletą metų studijuoti meną Kauno meno mokykloje kartu su Algirdu Savickiu pas dailininką Vienožinskį.

1938 m. Algirdas vedė žydų tautybės mergaitę Juliją, o 1943 11 20 sužvėrėję vokiečiai jį nužudė: peršovė stuburą, jį para-

* SOFIJA KYMANTAITĖ-ČIURLIONIENĖ (1886–1958) gimė Joniškyje, Šiaulių aps. Rašytoja. 1904–1907 m. studijavo Krokuvos universitete. Įvairiose mokyklose dėstė lietuvių kalbą. Nuo 1930 m. dalyvavo Lietuvos delegacijoje prie Tautų Sąjungos, buvo socialinių reikalų komisijos narė. Aktyviai bendradarbiavo spaudoje, rašė dramas, vertė Moljerą, Homerą.

** Dalis laiško nuplėšta, pavardė neįskaitoma.

118

lyžiaro ir po kelių parų jis mirė (peršovė gete ant Neries kranto Vilijampoleje už kapinių)... Juliją su dukryte Regina išvežė į „Dievų mišką“. Ten jų laukė badas ir krematoriumas. Už dukrelės gyvybės išgelbėjimą ji dėkinga Jūsų vyrui Baliui Sruogai. Jis dalinosi paskutiniais kėsimais su ja. Grįžus į Lietuvą Regina užaugo gražiolė ir studijavo mediciną. Būdama IV kurse susirgo vėžiu ir mirė“.

Pastaba: čia kalbama apie rašytojo Jurgio Savickio sūnų ir jo šeimą.
Vanda Sruogienė (parašas)

Originalas, mašinraštis.

9. Kazio Jonaičio* laiškas Vandai Sruogienei apie žydų šeimų išgelbėjimą

1970 m. spalio 18 d.

[...]

Lilė Bokšickaitė, advokato Bokšickio duktė. B. buvo Alytaus miesto tarybos narys, su šeima buvo Vilniaus gete.

Lilė likviduojant getą pasislėpė, palaukusi iki vakaro atėjo pas mus. Po poros dienų, Jums padedant, slapstėsi pas Bar.** Jūs sudarėte dokumentus, per savaitę išsiuntėm į Alytų. Kurį laiką buvo pas Mamą (Vandą Janavičienę), paskiau buvo išvežta į kaimą Žuvinto ežero apylinkėse (nežinau pas ką), ten sulaukė antros rusų okupacijos. Šiais metais iš Lietuvos atvyko į Izraelį, gyvena Haifoje. Jos tėvo, motinos ir brolio likimo nežinau.

Abelis Gabajus, gydytojas iš Alytaus. Su šeima slapstėsi Varėnos apylinkėse pas ūkininką, žmonos nervams sukrikus persikrausė į Vilniaus getą. Du vaikus pasiėmė šeima Vilniuje (pavardės neatsimenu). Žmona mirė gete, jis pats prieš geto likvidaciją patraukė į kaimą ir išliko gyvas. Kas jam padėjo, nežinau, su juo apie tai nekalbėjau. Vaikams gaudavau pinigų ir maisto iš Doros***.

* Kazys Jonaitis – dr. Simano Janavičiaus iš Alytaus sūnus.

** Kazį Barauską, kuris gyveno vienas Žvėryne (vėliau Anutės Biržiškaitės vyras).

*** Dr. Petrovo žmona.

Chaja Kaplanaitė, studentė iš Alytaus, slapstėsi Daugų apylinkėse, išliko gyva, šiuo metu gyvena Haifoje, Izraelyje. Kas jai padėjo, nežinau. Dr. D. Degesys Clevelande galėtų suteikt daugiau žinių. Be jos, jis minėjo ir kitus, kurie slapstėsi apie Daugus.

Prisimenu, Mama minėjo, buvo nukentėjusių ūkininkų už žydų slapstymą. Gal kas tuo metu gyvenęs Alytuje žinotų. Burmistru tuo laiku, rodos, buvo p. Matulionis, vedęs J. Krasnickaitę, iš Čikagos. Gal jis ką žinotų.

Tuo tarpu tiek. Kalbėsiu su savo draugais, ką sužinojęs, pranešiu.

Su geriausiaisiais linkėjimais Jums ir šeimai

1970 10 18

Jūsų Kazys

Originalas, rankraštis.

10. Vandos Sruogienės neadresuotas tekstas apie žydų slėpimą karo metais Alytuje ir Vilniuje

Čikaga (JAV)

1971 m. vasario 15 d.

Vanda Janavičienė išgelbėjo Dorą Petrovienę

Dr. Petrovo žmona Dora buvo žydė. Draugavo su Janavičiais Alytuje. Kai vokiečiai atėjo, surašė visus žydus Alytuje. Iš vieno pažįstamo vyruko, kuris tarnavo gestape, Janavičienė sužinojo, kad gestapo raštinėje tarp kitų yra ir Petrovienės byla. Kartą naktį su tuo vyruku nuėjo į gestapo raštinę ir išvogė visą Petrovienės bylą. Ją pačią slapstė kartu su savo ištikima tarnaitė. Dr. Simas Janavičius buvo jau rusų suimtas ir išvežtas, Vanda išvaryta iš savo namų, Petrovų klinika nacionalizuota ir vokiečių perimta. Abudu Janavičių sūnūs buvo kitur, Stasys Vilniuje. Janavičienei vokiečiai leido grįžti į savo namus, bet didesnę jų dalį patys užėmė. Nepaisant to, Petrovienė ten buvo slapstoma. Kartą abi su Janavičiene atvažiavo pas mus į Vilnių, bet ten

buvo nesaugu, nes mes turėjom kiemsargę, kuri tarnavo lenkų saugume, todėl paskui šnipinėjo mūsų saugumui, bolševikams ir vokiečiams. Petrovienė išsisaugojo, kai rusai vėl atėjo, gyveno kažkur kukliai. Janavičienė, su sūnumis atsidūrusi JAV, siuntinėjo savo draugei siuntinius ir vaistus, bet prieš kokius 10 metų Petrovienė mirė vėžiu Lietuvoje.

Janavičienė niekad nepasakojo sūnums, per kokius pavojus ji savo draugę gelbėjo. Man pasakojo, kartais ir aš kiek padėjau, bet jau smulkmenų nebeatsimenu.

Prof. Horsto Engerto* žmonos likimas

Liet[uvos] un[iversite]to vokiečių literatūros profesorius Horstas Engertas, persiskyręs su savo žmona vokiete nacionalsocialiste, Lietuvoje vedė savo studentę žydaitę iš Kavarsko. Jiedu labai gražiai sutuvo gyveno, dažnai lankėsi pas mus Kaune ir paskui Vilniuje. Ji gerai mokėjo lietuvių kalbą, padėjo profesoriui joje tobulintis.

Kai tik vokiečiai užėmė Lietuvą, atvyko Engerto duktė ir buvo kažkokia aukšta pareigūnė nacių įstaigoje Kaune. Savo, sesers ir motinos vardu reikalavo, kad profesorius persiskirtų su savo antrąja žmona. Grasiuo įduot gestapui. Abu su vyru raginom profesorių išsiųsti žmoną kuo skubiausiai į keletą jam pasiūlytų vietų provincijoje, bet jis nesiryžo su ja skirtis, netikėjo, kad duktė gali jį įduoti. Beveik prievarta keletą kartų prikalbėjom profesorių palikti pas mus ją nakvoti. Abudu buvo neatsargūs ir vieną naktį Engertienė buvo gestapo suimta. Kurį laiką ji dirbo Vilniuje „Lietūky“, profesorius ją lankydavo, nešė maistą, drabužius. Bet pagaliau ji dingo. Profesorius desperavo, visur važinėjo, ieškojo jos, vylėsi, kad ji gyva. Paaiškėjo, kad duktė paskubino jos sunaikinimą.

Būdama Vilniuje Kun[igaikštienės] Birutės gimnazijos direktorė, stengiausi kiek galėdama apsaugoti savo mokinės žydaites, bet jų daug neturėjom ir jų pavardžių neatsimenu. Nueidavau į Vilniaus

* PROF. HORSTAS ENGERTAS (1886–1949) – germanistas. Studijavo Freiburgo ir Leipcigo universitetuose. 1927 m. pakviestas į Lietuvos universitetą Humanitarinių mokslų fakultetą profesoriumi, dėstė germanų kalbas ir literatūrą.

getą, nunešdavau ten maisto ir kt. Kartą buvau liudininkė, kaip Vilniaus miesto komisaro Hingsto adjutantas Maureris, atėjęs į getą, žiauriai mušė nelaiminguosius, turbūt siunčiamus sušaudyti. Buvo klaidios scenos...

Pavyko man kartą pasiimti iš geto būrį moterų su pretekstu gimnazijos patalpas valyti. Pašėrėm jas, grįžtančioms po darbo į getą sudarėm proga kai kurioms pabėgti, bet jų pavardžių nežinau: kam ir kiek pinigų išdalinau – nebeatsimenu.

* * *

Gyvendama Vokietijoje, Bonn mieste, apie 1947 ar 1948 metus gavau laišką iš Australijos su pridėta nuotrauka. Joje pažinau savo buvusį Kauno III gimnazijos mokinį Šiukšteliškiį (rodos, jo tėvas buvo advokatas). Laiškas buvo pasirašytas kita pavarde su paaiškinimu, kad dėl suprantamų priežasčių jis turi dabar kitą pavardę. Prašė duot jam pažymėjimą, kad jis tikrai buvo baigęs Kauno III gimnaziją, bet prašė įrašyti jo naują pavardę. Gerai atsimindama šį savo mokinį, atsimindama, kad jis gerai baigė gimnaziją, jo prašymą išpildžiau. Po kiek laiko gavau laišką su padėka ir nuotrauką kartu su jo sužieduotine. Toliau apie jo likimą negirdėjau.

Štencelienė

Pulkininkas Brunonas Štencelis*, gimęs 1892 05 27 Gudžiūnų vlsč., Kėdainių aps., po pirmojo karo grįžo į Lietuvą iš Rusijos ir įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Buvo Kauno, Raseinių komendantu, vėliau vadovavo Aukštiesiems karininkų kursams. 1929 m. turėjo aukštas pareigas Vidaus reikalų ministerijoje ir kai kuriose pre-

* PLK. BRUNONAS ŠTENCELIS (1892–?) gimė Gudžiūnų vlsč., Kėdainių aps. 1914–1918 m. tarnavo rusų kariuomenėje. Grįžęs 1919 m. įstojo į Lietuvos kariuomenę savanoriu Kaune. Dalyvavo kovose prie Suvalkų ir Trakų. 1929 m. išėjo iš kariuomenės ir tapo Vidaus reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi. Apdovanotas II rūšies III laipsnio Vyčio kryžiumi.

kybos ir pramonės bendrovėse. Buvo gerai žinomas Lietuvoje, pasi-
turįs, turėjo dvaruką apie Kuršėnus, vedęs žydų tautybės žmoną, Šiau-
lių advokato Cimkausko dukterį. 1941 m. bolševikų suimtas ir išvež-
tas į Vorkutą. Vokiečiams užėjus, jo žmona ir duktė buvo likusios Kau-
ne. Kai prasidėjo žydų persekiojimas, jos slapstėsi pas pažįstamus,
pagaliau, rodos, 1944 m. žiemą atsidūrė Vilniuje. Jas globojo vokiečiai,
karininkas, komendanto Justo adjutantas Siegfriedas Stoessingeris,
kurs buvo vedęs Brunono Štencelienei kambariuką-salkutę viename
1918 metų. Jis parūpino Štencelienei palaidą su ja ryšius per Mariją
iš didelių, senų Vilniaus namų ir palaikė su ja ryšius per Mariją
Nemeikšaitę ir mane: Nemeikšaitė atveždavo į Vilnių jo įduotus
pinigus, maistą, daiktus, o aš vakarais eidavau tamsiais mediniais
pailais į palėpę, patyliukais tarp sukrautų visokių senų baldų pa-
siekdavau Štencelienės slėptuvę ir pasakius sutartą slaptąžodį per-
duodavau jai atneštus daiktus ir kurį laiką pas ją pasilikdavau.
Pasikalbėdavom, aš stengiausi ją guosti kaip galėdama. Bet ji, pra-
leisdama dienas ir naktis visai viena amžinoje baimėje, buvo labai
nervinga ir nerami. Kartą ją lankydamas susitikau su jos dukra Irena.
Ji kažkur kitur slapstėsi.

Vieną šaltą žiemos vakarą aš pas ją užėjau, o ji man pareiškė:
„Sėkmadienį taip gražiai saulė švietė, aš neiškenčiau, išėjau į mies-
tą, nuėjau į Katedrą pamaldų metu“.

Nusigandusi dėl jos neatsargumo pasakiau, kad ji be galo rizi-
kavo, ir paklausiau, ar kas iš pažįstamų jos nematė. Ji man atsakė,
kad taip, susitiko su advokatu Nargelavičium ir jo žmona. Jie ją pa-
sikvietė pas save, ji pas juos ir pernaktį.

Prašiau, maldavau jos, kad ji daugiau iš savo slėptuvės niekur
neiseitų, kol mes su Stoessingeriu ją kitur įkurdinsime. Bet Nargela-
vičius jau žinojo jos slėptuvę.

Netrukus, gal po poros dienų, susitikau su Nargelavičium pas
Krėves, su kuriais gyvenom vienuose namuose Tauro g. Nr. 21. Ten
girdėjau, kaip Nargelavičius pasakojo apie susitikimą su Štencelie-
ne. Karščiuodamasis jis kartojo, kad abu su žmona prisispyrę klau-
sė jos: „Gde vaši dengi, gde vaše zoloto?“* „Bet ji nepasakė! Taip ji

* „Kur jūsų pinigai, kur jūsų auksas?“ (rus.).

mums atsilygino už mano paslaugą, už riziką, kad priėmėm ją pas save nakvoti! Pamanykit, kai ją palydėjau į jos palėpę, davė man buteliuką benediktino! ir viskas!“ Tų jo žodžių niekad nepamiršiu...

Neišsidaviau niekam, kad Štencelienę lankiau, bet labai greit po to atvykęs į Vilnių Stoessingeris susijaudinęs man pranešė, kad vokeičiai surado Štencelienę ir ją išvedė. Daugiau jos niekas iš pažįstamų nematė. Nebuvo jokios abejonės, kad ją išdavė Nargelavičius.

Bet Štencelytę Stoessingeris išgelbėjo: įtaisė Rygoje Rosenbergo raštinėje, iš ten mergaitei pavyko išvykti į Šveicariją, kur buvo banke deponuoti Štencelių pinigai. Vėliau ji pasiekė Kanadą, ten ištekėjo ir gyvena Montrealy. Rodos, ji savo kilmę slepia, todėl jos vyro pavardės nenorėčiau pasakyti.

1971 02 15
Chicago

Vanda Sruogienė (parašas)

Originalas, maširaštis.

11. Viktoro Permino laiškas kun. Juozui Prunskuii apie žydų gelbėjimą Vilniuje

Detroitas (JAV)

1976 m. gruodžio 30 d.

Detroit, 30 12 1976

Kun. Dr. J. Prunski,
remdamasis š. m. gruodžio mėn. 30 d. „Dirva“ dėl renkamų žinių apie Lietuvos žydų likimą duodu kai kurių žinių:

1. 1941 metais Vilniuje, Kudirkos gatvėje Nr. 4, bt. 2, gyveno P. Papečkienė, jos brolis Alfonsas Mickevičius ir aš. Paulina Papečkienė dabar vadinasi Yelich. Alfonsas Mickevičius, Vilniaus kriminalinės policijos tarnautojas, antrą kartą okupavus rusams Lietuvą, išvežtas ir mirė Sibire.

Buto savininkė P. Papečkienė ir aš esame liudininkais, kai pas A. Mickevičių ateidavo, slapstėsi ir prisilaikydavo jaunas žydas – Lietuvos policijos tarnautojas. Šeimininkė jį pamaitindavo ir išeinant į

kišenę kašni įdėdavo. Reikia neužmiršti, kad tuo metu Vilniuje su maistu buvo labai jau riesta, todėl manau, kad Mickevičiai dalinosi žydeliu paskutiniu duonos kašniu...

Gaila, kad to slapstomo asmens nei pavardės, nei vardo nebeprisimenu, nes per tiek metų išgaravo... Nežinau tolimesnio jo likimo. A. Mickevičius buvo perkeltas tarnybai į Mažeikius, o aš buvau mobilizuotas darbo tarnybai į statybos batalioną. Gal daugiau duomenų turi buto šeimininkė; jei tai labai svarbu – užklauskite ją. Jeigu jis yra išlikęs gyvas, tai jis žinotų ir daugiau geradarių.

2. Patys žydai yra kai kurių geradarių lietuvių pavardes ir fotografijas atspaudę „Lietuvos Jeruzalė“ II tome. Ši medžiaga bus Tamsgrafijas atspaudę, todėl pridedu apie tai atsiliepinimus. Trys knygos tai labai naudinga, todėl pridedu apie tai atsiliepinimus. Trys knygos anglų, žydų, rusų kalbomis. Jei knyga liestų visą Lietuvą – būtų darlis darbo atlikta, bet gaila, kad daugiausia liečia Vilnių*.

3. Dėl viso ko noriu pareikšti ir savo nuomonę, kodėl Lietuvoje nukentėjo toks didelis procentas žydų. Kitose valstybėse, pagal Dovo Levino straipsnį „Tėv[iskės] Žib[urių]“ Nr. 28, procentas sunaikintųjų buvo daug mažesnis.

Pažiūrėkime kodėl. Aš manau, kad pats pagrindinis dalykas buvo, kad Lietuvos žydai turėjo savitą gyvenimą, atsiskybę nuo visumos, visiškai skirtingą nuo lietuvių ir kitų Lietuvos mažumų. Jau nekalbant apie religiją, jie skyrėsi savo kalba, papročiais, išvaizda ir specifišku „R“ raidės ištarimu – tiesiog gargaliavimu; jei dėl asmens dar abejoji, leisk pakalbėti, ir tuojau pamatysi... Dėl tos priežasties jiems buvo labai sunku slapstytis ir vaidinti lietuvių ar kitą tautybę. Jie laikėsi nuošaliai nuo lietuvių, mažai interesavosi Nepriklausomos Lietuvos gyvenimu, todėl niekad nemokėjo gerai lietuviškai. Jie turėjo savo sinagogas, mokyklas, bankus, ligonines, organizacijas, sporto klubus ir t. t. Dar negirdėjau, kad nors viena šeima iš jų savo šeimoje kalbėtų valstybine lietuvių kalba. Jie vengė lietuvių organizacijų, vengė lietuvių draugystės, vengė mišrių vedybų, namie geriau kalbėjosi rusiškai, tik ne lietuviškai. Lietuvoje buvo užėjusi mada atlietuvinti nelietuviškas ar neryškiai lietuviškas pavardes – negirdėjau, kad nors vie-

* Knygoje minimi J. Stakauskas, M. Mikulskas, V. Žemaitis, O. Šimaitė, S. Binkienė, V. Kvadrus, J. Štukovskaja ir kt. Iš viso – 12 asmenų.

na žydų šeima būtų tai padariusi... Kitose Europos valstybėse jie taip susimaišė su vietiniais gyventojais, kad juos labai sunku ar beveik neįmanoma išskirti – paimkim kad ir USA. Todėl kitose Europos valstybėse jų negalėjo išskirti iš vietinių gyventojų.

Kuo daugiau žydai būtų susimaišę su lietuvių tauta, tuo daugiau jų būtų išlikę – jų likimas būtų sutapęs su lietuvių tautos likimu... Visai be reikalo metama kaltė lietuvių tautai. Istorijoje lietuviai yra įrodę geraširdiškumą. Labai ryškus pavyzdys yra antrojo karo metu dalinimasis duonos kąsniu su internuotais lenkų pabėgėliais ir kariais. Nelaimėje lietuviai užmiršo, kad tie patys lenkai užgrobė mūsų sostinę Vilnių ir atėjo pas mus duonos...

Lietuviai, statydami į pavojų save, nešė maistą išbadėjusiems rusų belaisviams, o kiek dalinosi paskutiniu juo duonos kąsniu su išbadėjusiais grįžtančiais namo vokiečių karo belaisviais! Grįžusieji į Vakarų Vokietiją su ašaromis akyse prisimena lietuvių geraširdiškumą...

[Prierašas ranka:] Sėkmės darbe, su pagarba

V. Perminas (parašas)

Originalas, mašinosraštis.

12. Veronikos ir Kosto Kalendrų laiškas apie žydų gelbėjimą iš Vilniaus geto

Vestonas (Kanada)

1977 m. sausio 21 d.

G[erbiamas] T[amsta],
iš spaudos sužinojau, kad VLIK'as renka žinias apie lietuvius,
kurie padėjo žydams vokiečių okupacijos metu Lietuvoje.
Tokias žinias siunčiam, kiek tai liečia mano šeimą.

1977 [m.] sausio 21 d.

Su pagarba K. Kalendra (parašas)

Tiems, kam tai įdomu

Karo metu man teko eiti pareigas Vilniaus srities administracijoje. Vokiečių parėdymu buvau sekamas ir todėl turėjau būti labai atsargus, kad nenusižengčiau jų parėdymams.

Žinojau, kad Vilniaus gete yra pažįstamų žydų, kuriems norėjom padėti išvengti mirties. Jų tarpe buvo mano šeimos pažįstamos – p. Petuchauskienė ir p. Paliukienė su vaikais (pirmoji – buvusio Šiaulių miesto viceburmistro žmona, o antroji – buvusio darbo inspektoriaus žmona).

Mano žmona Veronika su mano žinia ir pritarimu susirūpino jų likimu, susirio su jomis ir paruošė joms ir vaikams dokumentus, kad jos iš geto pasitrauktų. Ta proga žmona paruošė dokumentus dar vienai Vilniaus žydei, kurios pavardės neatsimenam. P. Petuchauskieni su vaiku ir p. Paliukienei su vaiku buvo net paruoštos vietos apsigyvenimui.

Kiek mums žinoma, abi jos su vaikais laimingai sulaukė karo pabaigos ir, kiek žinome, p. Petuchauskienė dar gyva ir gyvena Vilniuje.

Apie išgelbėtą iš geto žydę, kurios pavardės neatsimename, žinojo Sondeckaitė (buv. Šiaulių burmistro duktė), tuo metu gyvenusi Vilniuje.

Žmonai gavus paruoštus dokumentus ir dar dokumentų neįteikus toms moterims, naktį staiga išgirdome bildesį prie durų ir reikalavimą įleisti į butą 4 gestapo pareigūnus. Prieš jų įleidimą į butą žmona suspėjo po savo naktiniais baltiniais paslėpti tuos dokumentus. Gestapininkai padarė smulkia krata bute, bet žmonos asmeniškai nekratė.

Aš po kratos buvau areštuotas už neva antivokišką veiklą, o žmona po dienos kitos dokumentus įteikė adresatėms.

Tas žinias apie gelbėjimą žydų, reikalui esant, galite skelbti viešai, minėdami dalyvių pavardes.

1977 [m.] sausio mėn. 21 d.

V. Kalendrienė (parašas)

K. Kalendra (parašas)

Originalas, rankraštis

13. B. Medelio laiškas kun. Juozui Prunskiuui
apie žydų gelbėtojus ir išgelbėtus žydus
Vilniaus krašte

Baltimorė (JAV)

1977 m. kovo 29 d.

Baltimore, Md.,
1977 [m.] kovo 29 d.

Didžiai Gerb. Kunige!

Laikraščiuose pranešta, kad Jūs renkate žinias apie lietuvių išgelbėtus žydus.

Čia, Baltimorėje, gyvena Sibiro tremtinys Julius Mališauskas*, pokario laikotarpį ligi 1948 m. praleidęs Aukštadvary, Trakų aps. Tame miestelyje yra buvęs kelių įstaigų tarnautoju, todėl gerai pažįsta ir Aukštadvario apylinkių gyventojus. Iš pašnekesių su juo įsitikinau, kad turi gerą atmintį.

Štai jo pateiktas išgelbėtų žydų ir jų gelbėtojų sąrašas.

Pas Alfonsą Jakimavičių Naujalaukio kaime slapstėsi žydas Trygubovas iš Vilniaus; pas Henriką Mališauską Sredninkų vienk. buvo žydas prof. Žyrnovski, taip pat iš Vilniaus, ir žydė su 4 metų vaiku Pilinskienė, dantų gydytoja iš Kauno.

Vokiečių okupacijos metu daugiau kaip du metu pas Albertą Tomaševičių Vigodkos kaime slėpėsi su žmona ir vaiku inž. Abramus Šusteris.

Pas Mečislovą Virganavičių Akmenos kaime slėpėsi Šapiršteinas, jo motina ir teta, kurie vėliau Zabaruvkos** kaime, Kaliukevičiaus pirtyje, rasti negyvi. Esą buvę sušalę (o gal ir nusibadavę?).

Pas Petrą Baršcevičių Aukštadvario vienk. rūsy slėpėsi Michelis Mendelis. Jo duktė, tuo laiku 12 metų amžiaus, slėpėsi pas Povilą Jančauską Būdos vienk. Mendelytė ten išbuvo per visą vokietmetį.

Pas Kubeką Jurgionių kaime slėpėsi Chaja Šusterienė. Ji vėliau, karui pasibaigus, su Micheliu Mendeliu suėjo į santuoką. Jiems gimė duktė ir visi trys gyveno Aukštadvary dar apie 20 metų, kol 1967 m. išvyko į Palestiną.

* Čia ir toliau pabraukta laiško autoriaus.

** Zabarijos (?) k.

Taigi iš viso pas ūkininkus katalikus Aukštadvario valsčiuje išsislapstė 13 žydų: 9 jų buvo iš paties Aukštadvario miestelio, 2 iš Vilniaus ir 2 iš Kauno.

Baltimorėje gyvenęs Juozas Kazakevičius pasakojo, kad Onuš-
kio miestelyje, Trakų aps., klebonas kun. N. Švogžlys (Milžinas) pasave ligi karo pabaigos išslėpė to miestelio gydytoją žydą*. Jo pavardę žino mėtetas Kazakevičius. Dabar jis gyvena Los Andželo mieste (jo adresą turi „Draugo“ skaitytojų kartoteka).

Vokietmečiu, bent du kartu apsilankęs pas Humanitarinių mokslų fakulteto profesorių V. Sezemaną, rasdavau jo šeimoje priglaustą jauną žydelkaitę (vyresniųjų klasių gimnazistę, o gal studentę?). Neįsisteiravau jos pavardės nei kur ji anksčiau gyvenusi.

Su lietuviškais linkėjimais

B. Medelis (parašas)

Originalas, mašinosraštis.

14. Viktorijos Čečetienės laiškas

Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Vilniuje

[...]

1977 m. vasario 2 d.

Prisiminiau, kad pati buvau liudininkė, kaip dr. Juozas Kazakevičius, tada gyvenęs Vilniuje už Žaliojo tilto, nuo 1943 (o gal ir 1942) metų iki 1944 metų savo mažame butelyje išsaugojo žydą daktarą Abramavičių. Tame mažame butelyje gyveno pats daktaras Juozas, jo žmona Vitalija (Mačiūnaitė) ir ką tik gimę dvynukai vaikai. Tad žydo išsaugojimas buvo susijęs ne tik su dideliu pavojum, nes galėjo prasiplepėti kad ir ateinanti tarnaitė, bet ir su dideliais nepatogumais, nes butelis susidėjo iš trijų nedidelių kambarių. Dr. Abramavičius iš namų išeidavo tik sutemus.

Dažnai ateidavau pas Kazakevičius ir su jais bei dr. Abramavičium lošdavom bridžą.

* Išgelbėto gydytojo pavardė – H. Kovalskis.

Jis pats galėtų duoti daugiau žinių, patikslinti laiką ir pan.
Dr. Abramavičius dabar gyvena Lenkijoje.

1977 m. vasario 2 d.

Viktorija Čečetienė (parašas)

Originalas, mašinuotas.

15. Vlodo Bartuškos laiškas kun. Juozui Prunskiui
apie žydų gelbėjimą Vilniaus krašte ir Suvalkijoje

Čikaga (JAV)

1976 m. gruodžio 24 d.

Gerbiamas kun. Prunski,

Jūsų renkamai medžiagai apie išgelbėtus žydus aš žinau tokį
atsitikimą.

Istorija yra kiek ilgesnė, bet gal nėra reikalo leistis į smulkme-
nas. Man gerai žinomas žydas Korenas (vardo neprisimenu), gyve-
nęs Vievio miestelyje, Trakų aps., iš Semeliškių m[iestel]io geto buvo
pargabentas į Vievį neva įmonės perdavimo reikalu.

Atgal į getą policininkas jo negražino (policininko pavardės ne-
žinau). Toliau Vievyje jį visą laiką slėpė ūkininkas Lučiūnas (vardo
nežinau). Semeliškėse žuvo tik Koreno žmona, vaikai išsigelbėjo. Kas
išsaugojo vaikus – nežinau, gal tas pats Lučiūnas?

Išsigelbėjimo istoriją jis pats (Korenas) asmeniškai man papa-
sakojo 1947 m. Memmingene, Vokietijoje. Kur Korenas dabar gyvena
(ir jo vaikai), aš tikrai nežinau, bet manyčia, [kad] JAV.

Reikalui esant galėčia duoti ir smulkesnį to įvykio aprašymą.

P. S. Iš savo brolio ūkininko, kuris dabar gyvena Lietuvoje, bu-
vau girdėjęs, kad Piliakalnių ir Sarakų k. Marijampolės vlsč. ūkinin-
kai slėpė Pilviškių miesto žydus. Bet tik tiek ir žinau.

Su pagarba

24 12 1976

Čikaga

VI. Bartuška

Originalas, rankraštis.

16. Broniaus V. Galinio „Prisiminimai
iš Vilniaus nacių laikais“

Norvelis (JAV)

1971 m. gegužės 31 d.

Prisiminimai iš Vilniaus nacių laikais

Parašyti to laikotarpio prisiminimus būtų įdomu ir gal svarbu, nors jie teliestų ir tik vieno asmens akiratį. Tačiau sudėjus daugelio užrašus, vaizdas jau žymiai papildėtų. Šiuo atveju aš mėginsiu glaustai papasakoti kai kuriuos prisiminimus ir patyrimus Vilniuje nacių okupacijos metais, ypač kiek tai lietė mano tam tikrus santykius su Vilniaus žydais ir jų pergyventa tragedija.

Deja, surašyti tokius prisiminimus plačiau būtų sunkumų, nes praėjo jau gana ilgas laikas ir, svarbiausia, tolimame užsienyje labai sunku sugaudyti reikiamus šaltinius ir dokumentus, kurie su gyvenimo tėkme vis daugiau blanksta ar visai dingsta.

Bronius V. Galinis

Žydai Vilniuje ir Lietuvoje

Istoriniai dokumentai liudija žydus turėjus namų Vilniuje jau 1320 metais. Galima manyti, kad vienas kitas žydas į Vilnių buvo atklydęs ir anksčiau. Kas liečia žydų teisinę apsaugą Lietuvoje, tai Vytautas Didysis 1388 m. birželio 24 d. Trakų žydams raštu suteikė pirmąsias privilegijas. Po to sekė panašių privilegijų suteikimas Brastos ir Gardino žydams, kas parodo, kad jų skaičius Lietuvoje buvo jau išaugęs ir privalėjo tikslesnio jų teisių apsaugojimo. O karalius Žygimantas Senasis davė naujas privilegijas žydams 1514 metais, ir jos visos jau buvo įtrauktos 1529 metais į Lietuvos Statutą.

Nuo XVII amžiaus žydai Lietuvoje stengėsi miestuose apsigyventi atskiruose kvartaluose, vadinamuose getais (ghetto). Lietuvos getai nebuvo visiškai uždari ir atsirado ne dėl to, kad šalies valdžia žydus būtų vertusi taip apsigyventi, bet daugiausia tai buvo pačių žydų bendruomenių (kahalų) noras laikytis atskirai glaudžiau tarpusavyje, tuo būdu daugiau išsaugoti tautinius žydų papročius, tikybą ir kalbą.

Amžių bėgyje Lietuvos sostinės, Vilniaus miesto, žydų gyventojų skaičius taip atrodė:

1550 m. –	3000
1600 m. –	7000
1650 m. –	12 000
1700 m. –	13 000*
1750 m. –	11 000
1800 m. –	10 700
1850 m. –	23 091**
1900 m. –	63 250
1914 m. –	73 420
1916 m. –	61 265
1941 m. –	70 000.

Vilniaus žydų indėlis į bendrą žydų tautos kultūrą yra labai didelis ir toks išskirtinis, kad jau nuo senų laikų visame pasaulyje

* 1710 metais 3800 žydų mirė nuo maro epidemijos, todėl atsirado žydų sumažėjimas Vilniaus mieste.

** Tas sudarė 41,4% bendro Vilniaus miesto gyventojų skaičiaus.

Vilnių žydai pavadino „Lietuvos Jeruzale“. Tokio pavadinimo panaudojimas aptinkamas jau nuo 1650 metų, kada Vilniuje žydų gyveno nors tik apie dvylika tūkstančių, bet ten jau buvo žydų tikybinų mokslų institutas su 40 rabinų mokslininkų, kurie plačiai garsėjo visame žydiškame pasaulyje Talmudo aiškinimais ir kitais teologiniais raštais. Tai ir suteikė Vilniui „Lietuvos Jeruzalės“ aureolę, kuri išliko ligi mūsų laikų.

Nepriklausomos Lietuvos teritorijoje pagal 1938 m. statistiką žydų buvo 168 000. Kitais metais prie Lietuvos Respublikos grįžus Vilniui su aplinkine sritimi, prisidėjo 82 000 žydų, iš kurių apie 20 000 buvo bėgliai iš Lenkijos, kai likusią Lenkijos teritoriją užėmė ir pasidalijo Vokietija ir Sovietų Rusija.

1941 m. vasarą vokiečiams okupavus Lietuvą, bendras žydų skaičius siekė apie 250 000. Į Rusiją spėjo išbėgti tik nedidelės žydų grupelės, daugiausia žymesni sovietinės valdžios ir partijos pareigūnai. Tad kaip Lenkijos, taip ir Pabaltijo valstybių žydai visa savo mase iš karto pateko nacinio gestapo žinion ir priklausomybėn. Jų naikinimas buvo vykdomas kasmet spartyn ir žiauryn. Dėl šio genocidinio košmaro Antrajam pasauliniam karui pasibaigus žydų Lietuvoje bėpaliko tik apie 25 000, tai yra vos apie 10%. Toks Lietuvoje gyvusių žydų skaičius pateikiamas 1959 m. statistikoje. Tik neaišku, koks skaičius čia buvo senųjų Lietuvos gyventojų žydų ir kiek prisidėjo ateivių iš Rusijos ir kitų sovietinių respublikų.

Paskutinis dešimtmetis rodė, kad žydų tautybės gyventojų skaičius nedidėjo. Nežiūrint natūralaus gyventojų prieaugio, žydų skaičius Lietuvoje dargi sumažėjo ligi 24 000 (pagal 1970 m. surašymą).

Lietuviai nacių replėse

Vokiečių-rusų karui kilus, 1941 m. birželio mėnesio staigus lietuvių sukilimas prieš rusiškus okupantus labai palengvino vokiečių armijai skubiai žygiuoti pirmyn ne tik per Lietuvos teritoriją, bet ir veržtis gilyn į Rusijos žemes. Visur ten, kur gyventojai negalėjo ar nesistengė sukilimiškai pasireikšti, vokiečių armijos įstrigo ir galėjo žygiuoti žymiai lėčiau ir su didėjančiais nuostoliais.

Sukilimo paskelbtoji Laikinoji Lietuvos vyriausybė skubiai tvėrėsi priemonių įtvirtinti Lietuvos suverenumui, palaikyti tvarkai ir

tvarkyti v
mųjų dien
tautiniai s
gaidom.
rudmaršk
mą. Netru
lyno atsiu
su nacių
priešakyje
su Latvij
mą kolor
misaro ti
nės Voki
Hinricha

Nu
tų likima
kad šios
mėmis i
nių gyv
tiks grei
būti visi

Pa
dyti. Dv
ūkliai bu
sos ūkir
kiečių p
tikėtini

Pi
kios ka
Statybir
siminin
savo sa
vo laba
Tad ir
St
tas vok
Ukrain
ko be

tvarkyti visiško chaoso padėtyje atsidūrusį šalies ūkį. Nuo pat pirmųjų dienų nebuvo abejonės, kad tie lietuvių nepriklausomybiniai ir tautiniai siekimai visiškai nesiderina su Trečiojo Reicho tikslais ir užgaidom. Laikinoji vyriausybė nieko negalėjo laisvai ir normaliai dirbti, rudmarškinių daliniai ir gestapas tuojau kišosi į kiekvieną jos veiksmą. Netrukus ji buvo priversta pasitraukti, nes jos vietą užėmė iš Berlyno atsiųsta okupacinė nacių vyriausybė, vad. Ziwilverwaltungas, su nacių partijos pareigūnu, Rusijos vokiečiu Adrianu von Rentelnu priešakyje, kaip generalkomisaru Lietuvos „sričiai“. Pati Lietuva kartu su Latvija, Estija ir Baltarusija (Gudija) įėjo į didelę nacių formuojamą koloniją rytuose, vardu „Ostland“, kurio „vicekaralium“ reichskomisaro titulu buvo paskirtas lietuviams lig tol mažai girdėtas šiaurinės Vokietijos aukštesnis nacių administracijos pareigūnas kažkoks Hinrichas Lohse.

Nuo tų „antžmogių“ veiksmų ir malonės priklausė Baltijos tautų likimas, kasdieninis gyvenimas ir gyvybė. Nėbuvo labai slepiama, kad šios teritorijos numatytos paversti didžiosios nacių imperijos žemėmis ir bus apgyvendintos karą laimėjusiais vokiečiais. Dalis vietinių gyventojų gal bus palikta, jeigu jie bus ištikimi Vokietijai ir su tiks greit suvokietėti, o kiti bus iškeldinti toliau į rytus. O žydai turės būti visiškai sunaikinti, pirmiau už kitus.

Pagal tą planą viskas ir buvo tuojau pradėta palaipsniui vykdyti. Dvarai, stambūs žemės ūkiai, dingusių ar Sibiran ištremtųjų ūkiai buvo perimti tiesioginėm vokiškų bendrovių žinion. Taip pat visos ūkinės įmonės, stambesnės prekybos ir pramonės šakos perėjo vokiečių priežiūron ir kontrolėn. Tam tikslui buvo paskirti įmonių „patikėtiniai“ – Treuhänderiai.

Pirmiausia tokius „patikėtinius“ gavo stambiausios įmonės, tokios kaip „Pienocentras“, „Lietūkis“, „Linas“, „Maistas“ ir panašios. Statybinės bendrovės ir jų veikla, su kuriomis yra susiję šie mano prisiminimai, buvo laikomos mažiau pelningomis (kadangi jos prekių savo sandėliuose neturėjo, tai nebuvo galima jų apiplėšti), bet jos buvo labai reikalingos karo ir bendruomeninių statybų darbo atlikimui. Tad ir jos tuojau pateko nacių okupacinės valdžios kontrolėn.

Statybos bendrovei okupacijos pradžioje patikėtiniumi buvo paskirtas vokietis Ratneris, bet vėliau, 1943 m. rudenį, jis buvo išsiųstas į Ukrainos frontą. Mūsų bendrovė, laimei, buvo tartum pamiršta ir liko be vokiečio viršininko. Tačiau eilė vokiečių įstaigų mūsų nepa-

miršo ir dažnai iš bendrovės reikalavo, net įsakydavo atlikti joms vie-
nokiais ar kitokias statybas.

Statybos bendrovė savo centrą turėjo Kaune, o skyriai buvo Kau-
ne, Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje. Vilniuje viena iš karinių vokiš-
kų įstaigų, kuri labai kišosi į bendrovės darbus ir reikalavo patarna-
vimų, buvo vad. Ruestungskommando (ginklavimo komanda ar tru-
pė). Jos viršininku Vilniuje buvo kapitonas Klueppelis, savo metu
prieš Antrąjį pasaulinį karą pasikeitimo principu atlikęs stažavimą
5 pėstininkų pulke, anuomet dar tik leitenanto laipsniu. Tuomet jis
buvo pramokęs pakenčiamai lietuviškai, bet dabar okupacijos sąly-
gomis slėpė savo mokėjimą. Tik vieno priėmimo metu, kiek daugiau
išgėres, staiga užsimiršęs prašneko lietuviškai. Tad jei kas anksčiau
galvodavo, jog šis vokiečių pareigūnas tesuprato tik vokiškai, tai iš-
sitaręs ką nors nediskretiško ar nepalankaus okupanto adresu, nu-
kentėdavo ar patekdavo nemalonėn.

Kita vokiečių įstaiga, nepalikusi mūsų ramybės, buvo Kultū-
ros ministerija iš Berlyno. Vienas iš jos daugelio tikslų Lietuvoje bu-
vo išplėsti kino teatrus, taigi daugiau jų pastatyti, idant būtų sąly-
gos kuo daugiau rodyti vokiškų filmų, kino apžvalgų ar panašiu bū-
du stiprinti nacizmo propagandą užimtuose kraštuose, skleisti „nau-
josios Europos“ legendą, skiepyti pavergtoms tautoms Trečiojo Rei-
cho filosofiją.

Trečia vokiečių karinė įstaiga, kuri ypač suaktyvėjo frontui vėl
pradėjus artėti prie Baltijos kraštų, vadinosi Organization Todt*. Jos
vadovybė turėjo ypatingas teises skirstyti statybinių medžiagų kon-
tingentus, tuo būdu galėjo tiesiogiai kontroliuoti mūsų veiklą ir da-
ryti spaudimą bet kurių Statybos bendrovės prisiimtų statybų atliki-
mui. Pavyzdžiui, vienam naujai statomam stalių dirbtuvių pastatui
mūsų bendrovė norėjo gauti leidimą bet kurių apipjauti miško medžiagą stogo
konstrukcijai. Leidimą davė pačiai medžiagai, bet su labai nepatogia
sąlyga, kad medis bus naudojamas tik apvalus, t. y. nenaudojant lent-
pjūvės patamavimo.

Kaip žinoma, Vokietija, pradėdama karą su Sovietų Rusija, tu-
rėjo paruošti dideles armijas, ir jų aprūpinimui savo darbo jėgos jau
nebepakako. Todėl užėmė Lietuvą ir kitus kraštus, vokiečiai pradėjo

* Todt organizacija (vok.).

vis žiaur
pramonė
bombard
ką atlygi

Iš

riškai“ v

atitinkan

cheinigu

kie pažy

rios vien

karo da

turėjo te

didatų

lingum

kų reik

UK paž

į Vokie

St

bančių

UK kor

1025 as

bančių

statybo

rūpind

num

tų ama

statybo

Ž

N

kinti ž

iš tų k

dvejų

buvo

I

Ligon

vis žiaurėjančiais būdais reikalauti darbininkų ir vežti juos į Reichą pramonės darbams (dažniausiai pavojingiausiose vietose, kur vyko bombardavimai, arba sunkiausiems ir blogiausiems darbams už menką atlyginimą).

Iš mūsų žmonių beveik niekas nesistengė ir nenorėjo „savonariškai“ vykti į Vokietiją. Legalus išsisukimo būdas nuo to buvo gauti atitinkamus pažymėjimus, vadinamus UK (Unabkoemmlichkeitsbescheinigung), atpalaiduojančius nuo darbo prievolės Vokietijoje. Tokie pažymėjimai buvo išduodami dispozicijai tik tokių įmonių, kurios vienokiu ar kitokiu būdu buvo reikalingos ir laikomos svarbios karo dalykų paslaugai čia pat, Lietuvoje. Statybos firmoje dirbantieji turėjo teisę gauti UK pažymėjimus. Todėl mums darbo jėgos ir kandidatų netrūko, pasiūlančių buvo daugiau, negu galėjom jų reikalingumą pateisinti. Daug kas nenorėjo patekti Arbeitsamtų (darbininkų reikalus tvarkančių vokiškų įstaigų) žinion, nes jos neturinčius UK pažymėjimų [asmenis] stengdavosi tuojau pat deportuoti darbams į Vokietiją.

Statybos firmos Vilniaus skyriuje UK korteles jau turėjo 680 dirbančiųjų, ir tas skaičius augo taip sparčiai, kad 1944 metų pradžioje UK kortelėmis naudojosi ir nuo deportacijos Vokietijon dengėsi jau 1025 asmenys. Tas padidėjimas galėjo būti pateisintas padidėjimu dirbančiųjų miške. Ten jie ruošė medžiagą vykdomoms ar vykdysimoms statyboms, ko anksčiau nereikėdavo daryti, nes tokią medžiagą parūpindavo specialios statybinių medžiagų paruošimo įmonės. Dabar mums patiems tai reikėjo atlikti, kaip lygiai labai stigo ir kvalifikuotų amatininkų meistrų, kurie buvo būtina reikalingi pagrindiniams statybos darbams įvykdyti.

Žydai gestapo replėse

Naciai savo politinėje programoje įrašė savotišką dogmą: išnaukinti žydus. Todėl visuose užimtuose kraštuose žydai buvo išimami iš tų kraštų priklausomybės ir pavedami išimtinai gestapo žinion. Po dvejų mėn. nuo karo pradžios Vilniuje buvo įruošti 2 getai, į kuriuos buvo suvaryta 50 000 žydų.

Pirmasis getas prasidėjo Arklių gatve,ėjo Karmelitų, Rūdninkų, Ligoninės, Pylimo gatve, Mikalojaus gatve, Ašmenos gatve per namus

Vilniaus getas Nr. 2

skersai kvartalą iki Arklių gatvės; iš čia buvo išimti frontiniai namai pagal Vokiečių gatvę. Įėjimas buvo įrengtas iš Rūdninkų gatvės. Į šį getą buvo suvartyta 30 000 asmenų.

Antrasis getas prasidėjo Vokiečių gatve,ėjo Didžiąja gatve iki Švarco gatvės, toliau Gaono gatve, Dominikonų ir suko Vokiečių gatvės link. Pagal Didžiąją, Dominikonų ir Vokiečių gatves buvo išskirti frontiniai namai. Įėjimas buvo įrengtas iš Gaono gatvės. Čia buvo suvartyta 20 000 žydų.

Dvi stovyklos talpino papildomai kelis tūkstančius žydų. Tai buvo prie Kailių fabriko stovykla Vivulskio gatvėje (sovietų laikais fabriko vardas pakeistas į Vito). Kita stovykla buvo Subačiaus gatvėje ir josios darbingieji žydai aptarnavo H.P.K. automobilių parką (Army Vehicle Park).

Žydai, kurie pakliūdavo tiesiai į Lukiškių kalėjimą, buvo greitai likviduoti Panerių eksterminacijos vietovėje, maždaug 7 mylios nuo miesto centro. Paneriuose Statybos bendrovė statė požeminius benzino tankus. Buvo iškasta daug duobių tų tankų instaliavimui.

Tokio pavidalo darbovietė buvo užimta vokiečių armijos ir perduota gestapo žinion. Gestapas čia per visą okupacijos laiką sunaikino apie 80 000 žmonių. Čia buvo naikinami lietuviai, lenkai, rusų belaisviai ir žydai, kurie sudarė, kaip spėjama, apie 55% bendro žuvusiųjų skaičiaus.

Susitarimas su Judenrato atstovais

1943 metų pavasarį man buvo pranešta, kad su manimi nori gauti pasimatymą Vilniaus geto Judenratas (gestapo leista geto vidaus tvarkai palaikyti pačių žydų sudaryta atstovybė, lietuviškai išvertus, Žydų taryba). Man buvo perduotas pageidavimas, kad toks pasimatymas vyktų kiek galint mažiau demonstratyviai ir kad neatkreiptų dėmesio žmonių, kurie yra ar galėtų būti nepalankiai nusistatę prieš žydus. Nors žydai delegacijos siuntimą sutarė su gestapo ir geto vyriausybės žinia, tačiau jų noras diskretiškumo buvo suprantamas ir teisingas.

Mūsų bendrovės centrinė būstinė buvo Vilniaus gatvėje, o tos gatvės tęsinys buvo Vokiečių gatvė, prie kurios priėjo geto ribos. Pėsčiam einant, užtrukdavo tik 10–12 minučių.

Judenrato delegaciją priimti mano darbo kabinete buvo nelabai patogų, nes atstovams būtų tekę eiti per raštinę, kur sėdėjo eilė tarnautojų ir kur visuomet būdavo atvykusių klientų bei šiaip interesantų. Beje, reikėjo saugotis ir galimų kabinete įrengtų telefonų. Be to, nebuvo aišku, kiek žmonių sudarys geto delegaciją. Tiems visiems nepatogumams išvengti pasirinkau vieną atskaitomybės skyriaus (buhalterijos) kambarį, kuris turėjo visai atskirą įėjimą.

Pasitarimą buvo sutarta pradėti 4 val. po pietų, kada įstaigoje darbai jau baigiami. Tų visų smulkmenų patvarkymus atliko ponia Tvirbutienė, mūsų įstaigojeėjusi vertėjos pareigas ir vedusi visus pasikalbėjimus telefonu su vokiečių įstaigomis. Ji buvo rimta ir patikima moteris, Vilniuje gyveno viena, jos kalbų mokėjimas tarnyboje buvo itin naudingas mūsų bendrovės bizniui tokioje vietoje kaip Vilnius, kuris tuo metu tikrai buvo virtęs lyg ir tarptautiniu miestu.

Pagalčiau atėjo sutarta valanda. Geto Judenrato delegaciją sudarė tik du asmenys – advokatai Buršteinas ir Rabinovičius. Juos lydė-

jo jaunas gestapo kareivis sargybinis, gal kokių 20 metų vaikinai. Įėjęs jis prisėdo ant suolo prie durų, atrodė nesidomįs vėlesniais pasikalbėjimais ir greičiausiai nė lietuviškai nesuprantantis.

Geto atstovus pakviečiau prie stalo ir pasisveikinau su kiekvienu rankos paspaudimu, kaip buvo įprasta Lietuvoje. Buršteinas tuojau pasisakė esąs neseniai perkeltas Vilniun iš Kauno geto, o Rabinovičius pareiškė gimęs ir augęs Vilniuje. Abu patvirtino esą įgaliojusi manimi kalbėti ir tartis Vilniaus geto žydų reikalais.

Pakviečiau atsisėsti. Jau su pirmisiais žodžiais Judenrato adairumas man padarė gerą įspūdį: abu delegatai puikiai mokėjo lietuvių kalbą, tuo pačiu parodydami respektą lietuviškai administracinių kalbų, visokių kalbų ir kultūrų mišinys, – mieste, kuris dabar buvo vokiečių okupuotas, prieš porą metų sovietų pasigrobtas, o dar anksčiau lenkų valdytas ir grubiai lenkintas. Tų skirtingų laikotarpių pynėje nepriklausomos Lietuvos vyriausybė savitankiškai Vilnių buvo valdžiusi ir tvarkiusi ne ką ilgiau kaip vieną pusmetį.

Abu advokatai buvo vidutinio ūgio, vienas apie 45, kitas gal per 50 metų amžiaus, gana tvarkingai apsivilkę, tik Dovydo žvaigždės ant kostiumų rodė rūpesčius ir pavojais išvagotą žydų likimą. Neldsdamas pakviečiau pasisakyti jūdvieji atvykimo intencijas. Abu prabilo kone vienu kartu, vienas kitą perkirsdami ir papildydami:

– Gelbėkite mus nuo mirties. Mes, žydai, gete dabar pradėjom mirti badu... Ilgiau nebegalime laukti...

Po pirmųjų emocinių sakinių advokatas Buršteinas toliau dėstė ramiau ir nuosekliau. Kiek pajėgiu šiandien prisiminti, maždaug taip:

– Kai 1941 m. rugsėjo mėnesio 6 dieną vokiečiai išleido įsakymą suvaryti mus į getą, tai davė tik 15 minučių laiko pasiruošti ir pasiimti, kas reikalinga. O su savimi pasiimti buvo leidžiama tik tiek, kiek pats gali pakelti ir pasinešti. Tokioje panikoje buvo griebiamas, kas po ranka pakliuvo, nespėjus nė pagalvoti, kas svarbiau. Lyg tyčia pasitaikė karšta diena. Suprakaitavę ir pavargę fiziškai ir nerviškai, silpnesnieji žydai neapjėgė panešti savo ryšulių. Juos turėjo pamaištu. Todėl jau nuo pat pradžios geto gyventojai pasijuto čia atsi- buzių net su pertekliumi arba ir šiaip vertingų daiktų, bet su kuriais skilvio negalima pamaitinti. Praėjusius metus dar šiaip taip išlaikėm,

nes daugelis dirbo už geto ribų ir taip daugiau ar mažiau gelbėjo esančius gete. Bet šiomet darosi kasdien labiau katastrofiška. Papildomo maisto nebegalime sukombinuoti, gi gete išduodamas neva maistas buvo dar labiau sumažintas ir iš viso toks mažas, kad žmonės baigia nustoti jėgų, o silpnesnieji miršta badu. Įmonėse mes irgi nebegalim rasti darbo. Įvedus UK korteles, daugumas stambesnių įmonių nebeprašo žydų darbo jėgos. Dabar jos pakankamai gauna darbininkų iš krikščionių tarpo. Todėl mes, geto gyventojai, dabar esame palikti savo likimui, mes nykstam be maisto paspartintai. Tai mes čia ir esam viso geto vardu atsiųsti prašyti jūsų, lietuvių, pagalbos. Ir, žinoma, Jūsų asmeniškai...

Reikalas buvo toks nuogai aiškus ir man nebuvo jokios abejonės, bet vis dėlto turėjau paklausti atstovus konkrečiau:

– Jūsų nuomone, kuo ir kaip galėčiau pagelbėti tokiame neabejotiname varge?

Tada geto delegatai šokosi aiškinti įvairias galimybes. Vienas kitą papildydami, jie dėstė:

– Jūsų bendrovė Vivulskio gatvėje stato Kailių fabriko praplėtimą ir taip pat atstato sudegusią to fabriko dalį. Ten dirba jūsų žmonės, ir tik Jūs turit teisę ir galią paprašyti toms statyboms žydų darbininkų. Tatai sudarytų galimybę dirbantiems prie statybų gauti maisto ir jį atsinešti į getą badaujantiems...

– Bet dabar Kailių fabrike jau dirba apie tūkstantis žydų. Jie galėtų prisidėti pagalba maistu badaujantiems, – įsiterpiau žinodamas, kad Kailių fabrike tikrai buvo sutelkta toks didelis skaičius kailių pramonės specialistų, kurių didžioji dalis net ir nebuvo specialistai. Tada delegatai tuoj paaiškino, ko dar nežinojau:

– Žydai su šeimomis, kurie Kailių fabrike dirba karo reikalams, yra apgyvendinti specialioje įmonės stovykloje. Dirbantieji prie kailių yra griežtai atskirti nuo statybos darbininkų. Mums tik organiškai įsijungus į statybos darbus, būtų galima sudaryti reikiamus kontaktus su publika.

– Sakykim, kad aš paprašau, ir jums duodamas leidimas dirbti prie mūsų statybų. Bet ar jūs esate tikri, kad statyboje dirbantieji bus tokie idealistai, jog jums prineš maisto už dyką? Dabar pačiame Vilniuje apskritai jau stokoja maisto, tai nėra jo pertekliaus, – pridūriau savo abejonę.

140

– Pone direktoriau, – pabrėžė tuojau pat abu delegatai, – mes esame realistai ir tik realistai. Nežiūrint sunkumų, mes sukombinuosim atlyginimą. Už gaunamus produktus mes mokėsime juodos[ios] rinkos kainą. Mes suprantam, kad kitaip negali būti. Šį kartą mes nenorėtumėm Jūsų varginti visokiais keblumais, kurie galėtų atsirasti vėliau vietoje. Svarbiausias dalykas mums gauti Jūsų principinį sutikimą išrūpinti iš gestapo leidimą mums dirbti. Tokiu būdu būtų sudarytos sąlygos darbovietėje ištiesti mūsų tautiečiams pagalbos ranką.

Norėdamas nors kiek ilgiau pagalmoti, tyčia iškėliau advokatams dar vieną klausimą:

– Statybos bendrovės vykdomiems darbams pirmiausia dabar yra reikalingi įvairūs specialistai, meistrai, pavyzdžiui: dailidės, mūrininkai, elektrikai, tinkuotojai ir t. t. Kiek turite tokių kvalifikuotų amatininkų, kurie sugebėtų statybose atlikti tokius ir panašius darbus?

Iš tikrųjų, keldamas tokius klausimus, tik lošiau laiką, bet jaučiausi sėdįs kaip ant žarijų. Kokį reikia padaryti sprendimą, kokį atsakymą jiems tuojau pat duoti? Žiūrint iš egoistinio ir asmeninio saugumo taško, tais laikais niekas iš mūsų nenorėjo turėti reikalų su gestapu, o tuo pačiu ir su žydais, kurie buvo išimtinėje nacių okupantų ir gestapininkų dispozicijoje. Lietuvos maišymasis į žydų reikalus, partangos juos slėpti ar jiems talkininkauti nacių buvo labai draudžiamos. Visuomet už tai grėsė baismės ir rimtesniais atvejais pačios skaudžiausios.

Tą minutę prieš akis man atsistojo dipl[omuo]tas inžinierius Vytautas A. Daniūnas, Vilniaus statybos bendrovės direktorius, mano pirmtakūnas, kuris dar visai neseniai, 1943 m. balandžio 23 d. gestapo buvo suimtas ir išvežtas Vokietijon į garsiąją Stutthofo koncentracijos stovyklą. Išrankintas, sveikatai išsekus, jis mirė Ragainės kaščiūne. Inž. Daniūnas buvo nacių sunaikintas už lietuviško pogrindžio veiklą ir stambų jos rėmimą. Rezistenciniame pogrindyje ir aš štai staiga išskyla žydų reikalai, prašymas suteikti jiems pagalbą. Tai reikė maišymąsi į naujus pavojus.

Greit apsispręsti buvo labai sunku. Šiandien, po tiek metų, gal atrodytų kitaip. Galėtų bet kas pasakyti, kad čia viskas buvo taip aišku, jog nebuvo reikalo daug galvoti. Bet ano karo metu, niūrioje Vilniaus atmosferoje, gestapui savavaliaujant, nacių nervingumui vis ky-

lant ir irzlėjant dėl naujų nepasisekimų frontuose, vaidinti drašuolių ir įsipareigoti naujoms rizikoms nebuvo taip lengva.

Būdamas daugiau mažiau tipiškas nepriklausomos Lietuvos naujosios ir tada dar jaunosios kartos pilietis, šeimoje ir mokyklose auklėtas pagal moralinius ir humaniškus principus, nepripažinęs ir neketinęs pripažinti jokios svetimos okupacijos, baisėjęs visais tais žiauriais ir nereikalingais tiek raudonųjų, tiek rudųjų okupantų teroro veiksmais, aš pašamonės gilumoje iš karto apsisprendžiau palankiai Vilniaus geto atstovų prašymui pagelbėti prapultin nusmerktiems buvusiems ir gal būsimiems Lietuvos piliečiams žydams, su kuriais nuo šimtmečių lietuvių tauta yra sugyvenusi žymiai švelniau ir geriau negu bet kurie didieji ir didesnieji mūsų kaimynai.

Tuo pat metu kilo ir nauji prisiminimai. Jau nuo gimnazijos laikų teko mokytis klasėje, kur visuomet kartu būdavo ir žydų moksleivių. Vėliau Technikos mokykloje teko kartu mokytis ir draugauti su Abraomu Šusteriu, gimusiu Aukštadvaryje, Trakų apskrityje. Paskutinį kartą jį mačiau rudojo okupanto išniekintą bežygiuojančioje žydų voroje ant Aleksoto tilto Kaune 1942 metų žiemą. Mūsų žvilgsniai susitiko, jis nusišypsojo ir nors akimirka man priminė, kad štai mes buvom draugai, o dabar aš nieko negaliu jam padėti, jo kolona apstatyta gestapo kareiviais žygiuoja po darbo Vilijampolėn, kur Kauno žydams buvo įrengtas getas. Šusteris tuo laiku jau buvo vedęs, turėjo sūnų ir prieš patekdamas į getą gyveno Kaune, Italijos gatvėje. O aš toje gatvėje kaip tik prieš tai prižiūrėjau 5-osios amatų mokyklos pastato statybą, mes susitikdavom, pasikalbėdavom.

Tą statybą užbaigus, persikėliau į Vilnių ir gavau tarnybą Statybos bendrovėje, kur buvau paskirtas rajono inžinieriumi, vėliau direktoriumi. Šios pareigos teikė tam tikrą prestižą, bet kartu kėlė begalę uždavinių ir skyrė daugiau atsakomybės, kas karo ir okupacijų metais buvo susiję su nemalonumais, o neapdairumo ir paslydimu atvejais galėjo grėsti visai blogu galu. Todėl, ieškodamas teisingų ir kartu atsargių žodžių, ką turiu atsakyti žydų reikalui, svyravau tarp baimės ir drąsos, tarp egoizmo ir moralinės atsakomybės, tarp neapykantos okupacijos terorui ir svajonių apie Lietuvos laisvę, trumpei – tarp genocido toleravimo ir žmoniškumo prievolių.

Į mano iškeltą paskutinį klausimą Buršteininui ir Rabinovičiui gavau tokį paaiškinimą:

– Matote, pone direktoriau... Mes kalbam su pasitikėjimu Jumis ir su visišku atvirumu. Mes labiausiai suinteresuoti, kad kaip gali ma didesnis geto žydų skaičius galėtų dalyvauti įvairiuose statybos darbuose. Tokios galimybės susidaro, kaip mes išsiaiškinom, tada, jeigu mūsų darbininkai skiriami atlikti įvairius pagalbinius darbus. Pavyzdžiui, nešioja statybines medžiagas, valo darbų vietas, kasa žemę pamatams, na, atlieka visokius kitokius daugiau ar mažiau reikalingus pagalbinius darbus. Tokiems darbams mes galim duoti iš karto keletą šimtų darbininkų.

Buvo viskas suprantama net ir be tokio aiškaus paaiškinimo. Jiems buvo svarbiausia ne pati statyba, ne kokios rūšies ir specialybių darbų galima gauti, bet apskritai kuo didesnio skaičiaus žmonių gelbėjimas. Tad reikėjo padaryti sprendimą ir duoti atsakymą.

Pasitarimą užbaigiau pasakydamas advokatams, kad aš pamėginsiu gauti geto žmonėms darbų ne tik prie Kailių fabriko, bet ir prie kitų statybų. Mano vadovaujamą bendrovę vokiečių karinė ar civilinė administracija spaudžia atlikti visą eilę darbų ir nustato skubotus terminus. Kadangi vis tiek negalėjau visiškai pasitikėti mūsų pasitarimų slaptumu, kadangi negalėjau žinoti, ką geto delegatai galės pareikšti gestapui apie mūsų pasikalbėjimus, jeigu bus klausiami, aš dirbtinai stengiausi sudaryti viešą išpūdį, kad man rūpi konkretūs ūkiški reikalai, svarbiausi yra savosios bendrovės interesai, o Kailių fabriko statyba yra tik viena iš tų, kurios turi pirmumą tarp kitų panašių.

Bandymas pasisekė

Viena iš mūsų vykdomų didelių statybų buvo „Velfos“ elektrotechnikos reikmenų keturių aukštų pastatas. Fabriką organizavo ir jo direktorium buvo dip[omuotas] inž. Kęstutis J. Jesaitis, o statybos darbus vykdė mūsų Statybos bendrovė. To fabriko gamyba buvo svarbi krašto ūkiui.

Tik neseniai į tą statybą buvau perkėles darbų vedėju Joną Oleinikovą. Tai buvo apie 50 metų amžiaus, plačių pečių, vidutinio ūgio, gerokai praplikęs, apvalaus, bet taisyklingų veido bruožų vyras. Jis turėjo gerą patyrimą darbams organizuoti, bet svarbiausias jo būdo

teigiamas bruožas buvo sugebėjimas santykiuoti su žmonėmis. Be to, jis nuo seniai darbavosi Vilniuje ir turėjo itin plačių pažinčių su statybos darbininkais. Jo vykdomuose darbuose dar niekad nebuvo kilę ginčų su dirbančiaisiais, ko nepajėgta išvengti kitose darbovietėse.

Pasikviečiau Oleinikovą pasitarti ir išaiškinau darbo sąlygas Kailių fabrike, nes kaip tik iš čia jis buvo nukeltas į „Velfą“. Bekalbant apie žydų darbininkų gavimo galimybę ir specialų reikalingumą suorganizuoti jiems maisto tiekimą, jis nenustebo ir tik davė man ypač gerą idėją. Pasirodė, kad ankstyvesniais metais, kai dar nebuvau atsikėlęs į Vilnių, Oleinikovas savo grupėse yra turėjęs žydų darbininkų. Tada pagal vokiečių administracijos išleistas taisykles (Circular Nr. 1, 1941 m. spalio 15 d., kažkokio Rosso pasirašyta) darbdaviai buvo įpareigojami paruošti žydų darbininkams karštą sriubą pusdienyje. Tas potvarkis vis dar nebuvo atšauktas ar užmirštas atšaukti, ir juo mes galime pasinaudoti. Potvarkis palengvintų teisę įgauti maistą į darbovietę – tiksliau sakant, padėtų užmaskuoti maisto operaciją mastą ir jo tikrą pobūdį. Reikia tik išgauti oficialų leidimą gėto žydams dirbti statybose.

Tada pradėjau redaguoti raštą gestapui, prašydamas leidimo duoti iš Vilniaus geto 180 darbininkų prie Kailių [fabriko] statybų ir 30 darbininkų prie „Helios“ kino teatro statybos (jis buvo statomas prie Gedimino gatvės), argumentuodamas, kad šiuos pastatus būtina kuo greičiau užbaigti. Jie esą svarbūs ir karo reikalams Rytų fronte... Toliau nurodžiau, kad mūsų bendrovė dabar atlieka 17 skirtingų statybos darbų ir reikalinga stambios darbo jėgos. Ji turi per 1000 darbininkų, iš kurių apie 200 dirba stalių ir mechaninėse dirbtuvėse, bet tas skaičius, dar atmetus raštinės tarnautojus, paskirstytas į septyniolika vietų, yra visiškai nepakankamas reikiama greičiu darbus atlikti ir parengti pastatus naudojimui. Todėl papildomos darbo jėgos gavimas yra būtinas, ir jis bus panaudotas kaip tik tose statybose, kurios pagal Reicho įstaigų patvarkymus turi pirmumą prieš kitas statybas, atliekamas vietos reikalams.

Formaliai ir stilistiškai žiūrint atrodo, jog tokio rašto turinys yra šimtu nuošimčių provokiškas ir norįs suteikti patarnavimą karo sėkmei. Bet jo esmė ir priežastis bei paskirtis, kaip jau suprantama, buvo visai kita. Ji buvo susijusi su pavojum ir rizika, jeigu kas gestape susigaudytų, lietuviškai tariant, „kur šuva pakastas“, ar jei kas tas kombinacijas įskųstų.

Raštą padaviau išversti į vokiečių kalbą ir paruošti išsiuntimui bendrovės reikalų vedėjui Nikodemui Antanavičiui, kurį dar tik atvykęs į Statybos bendrovę Vilniuje jau radau dirbantį tose pareigose. Tai buvo jaunas ir inteligentiškas, bet jau turįs patyrimo žurnalisto-koje pareigūnas, atliekantis visus savo uždavinius be priekaišto. Pašalčiau šį raštą, visai skirtingą nuo kitų kasdieninės rutinos raštų, taipgi pajusdamas visai skirtingą pergyvenimą. Jis lieté ne tiek technologiją, kiek gyvus, nelaimingus, kenčiančius žmones.

Atsakymas greit atėjo ir, mūsų pasitenkinimui, buvo teigiamas. Geto žydų prašymas jiems padėti šiuo ypatingu būdu buvo išgirstas ir įgavo fizinių galimybių dimensijas. Tada darbų vedėjas Jonas Oleinikovas tuojuo buvo sugrąžintas į Kailių [fabriką], o jo vieton į „Velfą“ darbų vedėju paskyriau Beresnevičių, Vilnijos lietuvių, kilusių iš Lydos. Tai buvo irgi geras darbų vykdytojas, ir „Velfos“ fabrikas 1944 m. balandžio mėnesį buvo užbaigtas, pašventintas ir praleistas naudojimui.

O gabusis Oleinikovas Kailių [fabriko] statybose taip sumaniai sutvarkė darbų vykdymą ir naujų darbininkų aprūpinimą, kad netrukus maisto produktai sistemingai pradėjo plaukti į getą. Tatai truko ligi 1943 metų rugsėjo 16 dienos. Tą dieną apie 2000 Vilniaus geto žydų buvo perkelti į Kailių fabriko stovyklą. Sąlygos čia buvo geresnės ir laisvesnės. Čia pagrindą sudarė dirbantieji mūsų bendrovės vykdomose statybose ir jųjų šeimos, po to visi mokantieji dirbti kailių siuvimo darbus ir jų šeimos.

Dalis mūsų atliktųjų pastatų buvo atiduota naudojimui pavasarį, o kitose dalyse darbai buvo vykdomi ir galutinai užbaigti 1944 metų birželio mėnesį, kada sovietų armijos jau artėjo prie Vilniaus. Tų metų birželio mėnesio 30 d. tarnybos reikalais išvykau į Kauną, bet atgal jau nebegrįžau. Netrukus pradėjau kitą kelionę į Vakarų, kuri po kelių metų pasibaigė Bostone, Amerikoje.

Atbalsis žydų opinijoje

Daugiau nei ketvirtis šimtmečio praėjo nuo tų įvykių. Jų paveikslus, įspūdžius ir prisiminimus kai kada aptinkame lietuvių raštuose – išėivių ir Lietuvoje pasilikusiųjų. Bet gal daugiausia apie juos yra rašę patys žydai, Vilniaus geto palikuonys ar šiaip arti stoveję

liudininkai. Jų dėmesio priežastys suprantamos, nes tai juos palietė skaudžiausiai ir tragiškiausiai.

Norėjau tik trumpai paminėti vieną veikalą, vieną iš daugelio, liečiantį kaip tik Vilniaus žydų geto likimus ir jų pastangas išsigelbėti.

Ta knyga yra stambi, iliustruota nuotraukomis ir kai kuriais dokumentais, turi per 400 puslapių, išleista New Yorke Central Gui de Publishers 1969 metais. Jos autorius yra Isaacas Kowalskis, Vilniuje gimęs ir augęs žydas, nacių okupacijos metu buvęs dar jaunuolis, žydų spaustuvinininko sūnus ir pats spausdinimo meistras, Vilniaus geto įnamis, visų dramų ir tragedijų liudininkas ligi sėkmingo jo pasitraukimo – išbėgimo į Rūdninkų miškus partizanauti, kur jis priklausė lietuviams žinomo Henriko Zimano partizanų daliniui ir leido bei redagavo to būrio partizanų laikraštėlius lenkų ir lietuvių kalbomis.

Knygos pavadinimas – „A Secret Press in Nazi Europe – The Story of a Jewish United Partisan Organization“*. Bendrai paėmus, knyga yra įdomi ir naudinga susipažinti.

Kowalskio knygoje nejusti ir jokios specialios neapykantos lietuviams. Kiek jis galėjo patirti, tiek jis surašė net teigiamų faktų apie lietuvių draugiškumą ir pagalbą geto žydams.

Kowalskis daugelyje knygos vietų mini žydus darbininkus Kailių įmonėje, liudija jų problemas ir pastangas išsivaduoti, nenutylti ir tai, kad žydai iš lietuvių čia yra sulaukę palankumo ir pagalbos.

Kowalskis pavaizdavo gete ir Kailių fabrike įvairių žydų aktyvumą: slaptos spaudos suorganizavimą ir karinės organizacijos suformavimą. Ir į partizanus žydai bėgo ne tik iš geto Nr. 1, bet vėliau sugebėjo pabėgti kaip tik iš Kailių fabriko stovyklos.

Man šiuo atveju teko iškelti šiek tiek kitų užkulisų ir savo paties patyrimais liudyti, kad ir tie žydų veiklos pasireiškimai bei partizanai buvo gausesni ir galėjo gyvi išlikti dėl to, jog lietuvių vadovaujamos įmonės sunkiais laikais sau patiems labai rizikingais būdais žmoniškumo vardan yra prie to stambiai prisidėjusios.

Gegužės mėn. 31 d. 1971 m.

Bronius V. Galinis (parašas)

Originalas, maširaštis.

* „Slaptoji spauda nacių Europoje – žydų partizanų junginio istorija“ (angl.).

kad kartą užėjus Kaune pas Pajaujį (Donelaičio g.), šis vaikas tuojau dingo po lova ir tik Alinos kviečiama išlindo...

Reikėtų surankioti ir žydų liudijimai anglų kalba įvairiose knygose. O jų yra. Prof. D. Levino užsipuolimas „Tėv[is]kės“ Žiburiuose – būdingas. Suprantu jį, nes jis išėjo partizanų pas rusus ir taip išsigelbėjo. Atrodo, buvo ir partijoje prieš išvažiuodamas; skaičiau jo puolamųjų eilę straipsnių anglų k., jo biografiją Izraelio *Who's who** tipo leidinyje. Turner, Judenrat (knyga) yra geras liudijimas apie Šiaulių policiją, kuri šaudė „ratų“ pakviesta tik į viršų, kai, žinoma, galėjo šaudyti ir į žydus. Ten yra ir viena labai reikalinga data, kur sumini, kad vokiečiai pirma kreipėsi į žydus, aplenkdami Laik[ina]ją vyriausybę..., taigi šios ir paskutiniam posėdyje svarstytas g e t a s jau tėra antrinės reikšmės. Reikėtų aprašyti, kaip patys vokiečiai plukdė žydus Jurbarke, įsakė žydams sugriauti senąją sinagogą, Lietuvos kultūros paminklų apsaugoje buvusią. Gal tą galės prisiminti p. Irenos Kerelienės tėvas. Šioje bjaurioje ir baisioje egzekucijoje, kaip buvo surašyta 1941 m. gale, lietuvių, rodos, nė vienas nedalyvavo, o atsitiktinai nufotografuotose nuotraukose matėsi vokiečiai. Zarasų aps. žydų sunaikinimui renkant medžiagą paaiškėjo, kad lietuviais tebuvo pasitikėta tik tiek, kad [jie] palikti prie ežero apsaugai, bet dalis jų šautuvuose neturėjo nė vieno šovinio. Iš saugojusių, dabar jau sunaikintų Lietuvoje, Antano Markevičiaus ir Varnos pasakojimų man teliko, kad būtų kiekvienas galėjęs pabėgti, jei tik norėjęs, nes lietuviai sargybiniai „nematė“. Dėl „tikresnio pabėgimo“ žydai vyrai išbrisdavo per ežero pakraščio nendryną. Taip išbridęs dusetiškis vad. Altmano sūnus, nors paskui pranešė, kad išplaukė gal per ežerą... Taip išbrido egzekucijos naktį ir kiti. Tada nei lietuviai, nei patys žydai netikėjo, kad šaudys, kol atrinkę vyrus vokiečiai nuvarė pirmąjį būrį ir sušaudė. Tada sujudę ir saugotojai lietuviai, ir patys žydai. Tai buvo po 1941 08 15, tuojau po Žolinės sekmadienio, nes tuo metu buvau apie mėn. Kaune; grįžęs jau radau žmones labai sukrėtus, o kun. Petras Rauduvė net viešai tai smerkė pamoksluose...

Visa geriausia

Jūsų A. Mažiulis (parašas)

Originalas, mašiništas.

* Kas yra kas (angl.).

18. Andriaus Povilaičio laiškas
kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą
Kaune, Prano Mažylio* ligoninėje

Čikaga (JAV)

1977 m. kovo 21 d.

1977 03 21

Gerb. kunigui J. Prunskiui

Dėl žydų gelbėjimo Lietuvoje

Buvusioje Prof. Pr. Mažylio Moterų ligų ligoninėje Kaune Putvinskio g-vė 3 (vokiečių karo laikais buvo pavadinta II Kauno ligoninė) šiuo laiku dirbo gydytojas Pr. Mažylius vyr. gydytoju. Jis priglaidė gete gimusių Grigorijų Teperį, kuris ten gyveno iki karo pabaigos. Vaikas iš ligoninės slėptuvės retkarčiais atbėgdavo žaisti į raštinę, kurioje aš dirbau buhalteriu.

Buvo trumpai priglausta Bela Gurvičiūtė, gydytojos F. Gurvičienės duktė, rodos, jaunuoliai A. Fridmanaitė ir A. Stromas. Ligoninės tik keli tarnautojai žinojo. Sargė man pasakodavo apie jų buvimą ligoninėje. Buvau kantrus, apie tai niekam neplepėjau. Jei būtų sužinoję, suprantama, būtų sušaudę naciai visą ligoninės personalą. Buvo suteikta daugeliui pagalba.

Andrius Povilaitis

P. S. Rodos, esu vienintelis šios karo laikų ligoninės tarnautojas, čia gyvenantis Amerikoje!

A. P.

Originalas, rankraštis.

* PROF. PRANAS MAŽYLIUS (1885–1966) gimė Šileikiškio k., Skapiškio vlsč., Rokiškio aps. Mokėsi Mintaujoje. Dėl dalyvavimo 1905 m. revoliuciniame sąjūdyje 1908 m. pasitraukė į užsienį. 1913 m. Krokuvos universitete baigė Medicinos fakultetą. Dirbo Panevėžio ligoninėje, Kauno Aukštųjųsiuose kursuose. 1930 m. – Lietuvos universiteto profesorius. 1941 m. karo – Kauno medicinos instituto Ginekologijos klinikoje. 1941 m. narys, akademikas.

19. Avos Saudargienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Kaune

Sidnėjus (Australija)

1977 m. vasario 20 d.

Vokiečių okupacijos metai. Vitmano duktė

Vieną rytą paskambino man sesuo Marytė Bieliukienė ir prašė skubiai ateiti. Mano sesuo gyveno Žaliakalny, o aš – Karmelituose. Nuėjus radau mamą ir Marytę panikoje. Su jais buvo devynmetė žydaitė, dukrelė Vitmano, „Drobės“ fabriko buhalterio, su kuriuo sesuo dirbo kaip kasininkė ir gyveno tame pačiame name prie „Drobės“ kurį laiką.

Vitmanams prašant paslėpti jų dukrelę, mano sesuo parsivedė ją pas save. Kitą rytą Vitmanai ir jų dvejų metų sūnelis buvo išvežti į getą, kur žuvo.

Ką daryti? Slėpti mergaitę negalėjome. Tai būtų per daug rizi-kinga. Aš nutariau kreiptis į mokyklos, kurioje dirbau, kapelioną.

Baimindamasi kalbėjau su kapelionu kitą rytą. Šis sutiko padėti. Kol paruoš metrikus ir suras mergaitei vietą, reikės ją pas mus slėpti.

Vakare pasiėmiau mergaitę pas save, o rytą vėl nuvedžiau pas seserį, žinodama, kad už tat ne tik man, bet motinai, seseriai ir mudviejų vyrams gresia kalėjimas, o gal ir mirtis.

Po kelių dienų kapelionas atnešė metrikus — Danutė Vitkauskaitė, 9 metų, ir liepė nuvesti „Danutę“ į vienuolių laikomą prieglaudą senamiestyje.

Nubėgau į Žaliakalnį, paėmiau žydaitę. Sutartu ženklų pabeldžiau į vienuolyno duris. Vienuolė mus įsileido. Po trumpo pasikalbėjimo palikau Danutę su vienuolėmis.

Po kelių dienų aplankiau vienuolyną. Atvesta Danutė atrodė gerai. Mane pamačiusi, apkabino graudžiai kūkčiodama. Verkiau aš ir budinti vienuolė.

Frontui artėjant, vienuolės prieglaudos vaikus perkėlė į Pažaislį. Po karo sužinojau, kad Vitmanų dukrelė, Danutė Vitkauskaitė, nežuvo ir gyvena Kaune.

Adina Frumkinaitė-Segel

Tomis neramiomis dienomis sutikau gatvėje jauną žydaite Adiną Frumkinaitę, su kuria kartu studijavau. Ji atrodė paliegusi, apšėpusi, su geltona žvaigžde ant nugaros. Iš geto išvesta į darbą, negrįžo su kitais, bet pasiliko parke nakvoti. Gete likusi motina, gydytoja Frumkinienė, ir Adinos jaunas vyras Segelis.

Nuo tos dienos Adina ateidavo pas mus nakvoti, o mudu su vyru ieškojome būdo jai padėti.

Mano vyras išrūpino Adinai pasą svetimu vardu, kaip tarnaitę. Adina išvažiavo į provinciją pas studijų laikų draugę, bet sugrįžo pagalbos negavusi. Ir vėl pas mus nakvojo, o kartais nueidavo į getą pas motiną ir vyrą.

Atėjus birželiui, mes pasirošėme bėgti į vyro tėviškę, į kaimą. Adinai atidavėme savo buto raktus. Tą dieną, kai mes išvažiavome, Adina, jos motina ir vyras apsigyveno mūsų bute, kur išbuvo per vokiečių bėgimą ir antrą rusų okupaciją, iki emigravo visi trys į Izraelį. Paskutinėmis žiniomis, gyvena Ramat Gane, Izraelyje.

20 02 1977
Sydney

Ava Saudargienė (be parašo)

Originalas, mašinosraštis.

20. Nenustatyto autoriaus laiškas Domui Jasaičiui apie pabėgusių iš Kauno geto žydų gelbėjimą

Niujorkas (JAV)

1971 m. balandžio 20 d.

20 04 1971
New York

Mielas Daktare,
Na, matai. Kiek kartų save įtikinėjau, kad reikia liežuvį laikyti gerai prikastą tarp dantų, kad jis per daug nesitabaluotų, nes iš to nieko gero neišeina. Bet va, praeitam posėdy ir neišlaikiau, o dabar jau Tu ir kabiniesi: rašyk apie žydų gelbėjimą. O ką aš Tau apie juos

galiu parašyti? Net jų pirmųjų vardų nežinau. Žinau, kad jie du broliai, Solskiai, turėjo ūkį Drebulinėj (prie plento, nuo Garliavos penktam kilometre Prienu link). Jie vertėsi ne tik žemės ūkiu, bet ir bizniu: čia aplinkinių kaimų ūkininkai pirkdavo žemės ūkio trąšas, čia dažniausiai paroduodavo ir savo ūkio perteklių: paukščius, gyvulius, javus. Niekas nesiskundė, kad va Apčikas (jų tėvas buvo vardu Abelis, tai visą šeimyną ūkininkai taip ir vadindavo „apčikais“. Kažkodėl ne Abeliais. Matyt, taip žmonėms geriau išstarti), pasinaudodamas savo padėtimi, per mažai moka už žemės ūkio produktus ar per brangiai lupa už žemės ūkio trąšas. Atvirkščiai, teko apie juos girdėti tik gerų atsiliepimų.

A. a. mano tėvelis pasakojo tokį atsitikimą. Kažkada seniai, dar baudžiaivos laikais, dar šių dviejų brolių diedukas liepęs savo berną išplakti už tai, kad jis pravažiuojant kunigui nenusiėmęs kepurės. Senis Apčikas pats prižiūrėjo nubaudimo vykdymą, po kiekvieno smūgio pridėdamas: „Apčikas gaspadorius – klausyk. Joselis akamonas – klausyk. O kunigas už mus visus vyresnis. Mes visi turime jo klausyt“.

Taigi dabar apie tuos du broliukus, kuriems lemta buvo gimti žydais. Iš Vilijampolės geto daug žydų buvo pabėgę ir slapstėsi kaimuose ir miškuose. Matyt, nujautė savo likimą. Du broliai Solskiai rado prieglaudą pas mano brolių Juozą. Kadangi savo ūkyje juos laikyti buvo per daug pavojinga, tai Juozas įrengė jiems žeminę savo miške. Taip per 1942 metų vasarą jiedu niekieno netrukdomi ir gyvenę toj žeminėj. Bet rudenio per vis dažniau reikėjo užėiti į ūkį: ar tai sušlapusius drabužius išsidžiovinti, ar ką šiltą pavalgyti.

1942 metų rudenį vokiečiai pastebėjo geto gyventojų trūkumą ir suruošė medžioklę Pajiesių kaimuose ir miškuose. Abu broliai Solskiai buvo pašauti miške, bet jiems, sužeistiems, pavyko nuo vokiečių pasislėpti. Žaizdos buvo gana rimtos: vienas pašautas į petį, kitas – į klubą. Rimtai sužeistiems žeminė – nekokia prieglauda. Drėgna, šalta... Nėr kaip žaizdų nei išplauti, nei tinkamai jų aprišti. Po poros dienų, medžioklei praėjus, Juozas, pasiruošęs maisto atsargą, nakties metu nuslinko jų pažiūrėti. Rado alkanus, šlapius, drugio krečiamus... Patyręs, kad jie abu sužeisti, nieko nelaukdamas grįžo namo, pasikinkė arklius ir parsivežė į savo namus. Jie jau buvo taip nusilpę, kad paeiti negalėjo. Perrišdamas jų žaizdas, pamatė, kad be gydytojo

pagelbos jiems gresia neišvengiama mirtis. Todėl kitą dieną išvyko daktaro. Daktarui sakė, kad žmona staiga susirgo ir jaučiasi labai blogai, tik prie namų pasakė tiesą. Daktaras reikalą suprato. Davė reikalingą pagelbą ir sutiko dar porą kartų aplankyti, nes ligonių padėtis buvo labai rimta.

Ligonius laikyti namuose buvo labai pavojinga, bet gražinti juos žeminėn, tai lygiai kaip juos nužudyti. Juozas pasirinko tą pavojingą kelią. Iškasė kluone, šiene, jiems buveinę. Įėjimą užmaskavo to paties šieno grįžte taip, kad nežinančiam įėjimą surasti neįmanoma. Taip tie du broliukai Solskiai dienos metu tūnojo šiene, kur jiems buvo ir šilta, ir sausa, o naktį juos atsivedavo į gryčią, kur peržiūrėdavo žaizdas, pavalgydavo ir per naktį patogiai pasilsėdavo.

Na, tai bene ir visa istorija, bent kiek man ji yra žinoma. Daktarą teko parvežti bent tris kartus. Koks tolesnis Solskių likimas, man nėra žinoma. Tiek tegaliu tvirtinti, kad jų vokiečiai nepagavo.

Šneiderių šeima

Nesu tikras dėl pavardės, bet tai buvo Vilniaus gatvė, Kaune, gana pasiturintis auksakalys. Tėvai jauni. Gete uždaryti su naujagimiu sūnum. Pajutę pavojų, stengėsi bent sūnų gelbėti.

Mano sesuo Ona ištekėjo už Ignoto Žegunio. Jiedu gyveno Degimų kaime, prie Šilavoto girios. Šeimos neturėjo. Ignoto sesuo buvo nutekėjus į Kauno miestą ir gyveno Jonavos gatvė, netoli Vilijampolės tilto. Šneideriai per ją planavo gelbėti sūnų. Ji pasakė jų norą Ignotui, kurs ir sutiko rizikuoti. 1942 metais, prieš Kalėdas, berniukas buvo išneštas iš geto lagamine, užmarintas pas Ignoto seserį, o iš ten Ignotas nakties metu tą lagaminą išmetė į roges ir parsivežė namo. Berniukas buvo apie du metu amžiaus. Vaikas greitai priprato, bet kalbėjo visai žydišku akcentu. Kaimynai tuoj pradėjo kalbėti, kad anave Žegunis įsitaisė žyduką. Nors jis gynėsi, kad vaikas paimtas iš prieglaudos, bet įtikinti buvo sunku. 1943 metų vasarą paėmė Dvareckių dukrą, kad per vasarą su juo žaistų ir vaikas išmokytų geriau lietuviškai.

Ignas Žegunis buvo užmuštas jo buvusio grytelninko, komunisto, 1945 metais. Jo žmona Ona dabar gyvena pas jos ir mano brolių

Antaną Utenoje. Koks likimas to berniuko, nežinau. Tiek galiu pasakyti, kad jo vokiečiai nesunaikino.

Jei būtini tikri vardai tų Izraelio genties vaikų, galėčiau bandyti užklaust mano sesę ir brolių, jeigu jie teiktųsi atsakyti.
Būk sveikas ir duok mano geriausius linkėjimus Poniai.

(parašas neįskaitomas)

Originalas, mašinuotas.

21. J. Valiūno laiškas apie žydų vaikų gelbėjimą

Broktonas (JAV)

1975 m. kovo 10 d.

Brocktonas,
10 03 1975

Didžiai Gerbiamieji!

Šiuo pranešu, kad Ap. Urbienė vokiečių okupacijos metu užaugino vieną žydą, kuris dabar gyvena Izraelyje. Kita šeima tuo pat laiku priglaudė vieną jauną žydaitę ir tuo būdu išsaugojo jos gyvybę.

Su pagarba

J. Valiūnas (parašas)

Ponia Urbienė (dabar apie 66 m.) augino žydų kūdikį. Jos vyras (jau miręs) buvo viršila kariuomenėje. Jie gyveno Kaune. Lapkričio 1943 m. buvo paliktas prie jų gyv[enamojo] namo durų vaikas (kūdikis 9 mėn.). Jo tėvas (pav[ardė] Rozowski) buvo nušautas, o motina su tuo kūdikiu pabėgo iš geto ir tą kūdikį paliko prie jų durų. Motina nebuvo panaši į žydę, ir ji išsislapstė, iki kol sovietų kariuomenė užėmė Kauną (1944 m.). Visi bijojo paimti tą kūdikį, ir ji (Urbienė) bijojo, nes jos vyras buvo kariškis. Bet jie neturėjo vaikų, ir ji paėmė (surizikavo) jį auginti kaip savo kūdikį. Vardą jam davė „Lėliukas“, gi oficialiai – Bronius Urba. Tokiu vardu jis buvo ir pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, į kurią Urbienė su tuo kūdikiu pasitraukė

rugpjūty 1944 m. Nors ji visur sakė, kad tai jos vaikas, bet stovyklose ji turėjo nemalonių.

Karui pasibaigus, per laikraščių skelbimus kūdikio (vaiko) teta (jo tėvo sesuo), gyvenusi Paryžiuje, 1948 metais sužinojo apie tą vaiką ir atvykusi pasiėmė jį (apie 6,5 m.). Po pusės metų ta teta išvežė vaiką pas savo brolių, gyvenančių Izraelyje.

To vaiko motina, išlikusi gyva, ieškojo savo vaiko, bet Kaune jo nerado. Jai pavyko po kurio laiko persikelti gyventi į Lenkiją iš Lietuvos, o dar vėliau (apie 1956 m.) ji išvyko iš Lenkijos į Izraelį pas savo vyro brolių, kur ir rado jau paaugusį (apie 15 m.) savo sūnų.

Apie 1970 m. tas „Lėliukas“ atsiuntė Urbienei kvietimą į vestuves į Izraelį, bet ji nevažiavo, nes neturėjo pinigų tokiai tolimai kelionei. Ji tik nusiuntė jam 100 dolerių dovaną, bet padėkos nesulaukė, taigi jokio atsakymo.

Šiomet prieš Vėlykas to „Lėliuko“ motina parašė, ir Urbienė pasiuntė jai to vaiko UNRROS kortelę. Prieš porą dienų ji gavo iš motinos padėkos lietuvišką laišką, kuriame ji pranešė, kad jos sūnus jau turi du vaikus.

Sušaudytas „Lėliuko“ tėvas buvęs kurio tai banko buhalteris.

Originalas, rankraštis.

22. J. Vilčinsko laiškas (su priedu) Domui Jasaičiui apie lietuvių ir žydų santykius

Londonas (Anglija)

1977 m. sausio 29 d.

London,

1977 m. sausio 29 d.

Mielas Daktare,

Paskaitės „Keleivijoje“ (1977 01 25), kad Tamsta renki medžiagą apie lietuvius, kurie gelbėjo žydus, siunčiu ištrauką iš savo dienoraščio, kur yra toks atvejis aprašytas.

Vieną žydų tautybės berniuką išgelbėjo mano pusbrolis Motiejus Janušauskas, gyvenęs Kaune, Jonavos g-vėje. Tą vaiką buvo paėmęs iš Vilijampolės geto ir kaip „savo sūnų“ išvežęs 1944 m. į Vokietiją. Po karo Vokietijoje atsirado to vaiko tėvai ir savo vaiką atsiėmė. Smulčiau galėtų Tamstai aprašyti pats M. Janušauskas.

Su geriausiaisiais linkėjimais Tamstai ir Poniai –

Jūsų J. Vilčinskas (parašas)

Priedas:

Ištrauka iš dienoraščio

Milano, Italija, 1945 08 12 d.

Sekmadienis. Vakar Jonas sužinojo, kad pabėgėlių stovykloje Milane, via Unione 5, yra Lietuvos piliečių. Vakare aš nuėjau jų pamatyti. Prie įėjimo sužinojau, kad tai izraelitų stovykla. Viduj eidamas laiptais išgirdau vyriškį, kalbantį su vaiku lietuviškai. Užkalbinau ir susipažinome. Pažadėjo kitą dieną užėti pas mus ir papasakoti apie dabartinę Lietuvą.

Šiandien šis ponas atėjo. Tai yra med. gydytojas Dolnickis, gyvenęs Kaune, Kraševskio g-vėje. Turėjęs ten namus. Vokiečių okupacijos metu buvęs Vilijampolės gete ir 1943 m. iš ten pabėgęs. Savo vaiką priglaudęs pas katalikus Kraševskio g-vėje prie Šv. Antano bažnyčios. Labai simpatiškaai atsiliepia apie tos bažnyčios kleboną kun. Želvi, kuris daug padėjęs žydams sunkiais laikais. Pats gydytojas su žmona slapstėsi Žemaitijoje. Į Kauną atvyko Raudonajai armijai užėmus Žemaitiją.

Kauno miesto centras yra mažai nukentėjęs nuo karo veiksmų. Vilijampolėje, buv. geto rajone, viskas sunaikinta. Jis radęs savo namus sveikus, o svarbiausia – gyvą sūnų.

Važiuoja į Palestiną. Iš Kauno išvažiavo prieš 2 mėnesius. Lietuvoje bado nėra. Vilniaus miestas daugiau nukentėjęs nuo karo. Miesto centre apie trečdalis pastatų yra sugriauta... (Kauno) mieste yra likę apie 1500 žydų. Gydytojas neradęs nei vieno buvusio pažįstamo lietuvių inteligento.

Krašte jaučiamas didelis gyventojų nepasitenkinimas Sovietų valdžia. Ūkininkai laukia rusų-anglų karo ar kito stebuklo, kuris išgel-

bės juos nuo bolševizmo. Tai vienoje, tai kitoje vietoje pasireiškia ne-
priklausomybės kovotojų partizanų veikla. Didesnę partizanų grupę
Sovietų kariuomenė likvidavo Žemaitijoje, Raseinių rajone. Buvo su-
naikinti ištisi kaimai su visais gyventojais.

Raud[onojoje] armijoje veikė lietuviškas dalinys... Septyni lie-
tuvių yra Tarybų Sąjungos didvyriai, iš jų keturi – žydų tautybės...
Tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje klesti šovinizmas. Todėl esą žydai iš
Kauno traukiasi. Gal liks gyventi Vilniuje. Žydai, esantieji Vokie-
tijoje, būvę koncentracijos stovyklose, į Sov[ietų] Sąjungą važiuoti
nenori.

J. Vilčinskas (be parašo)

Londonas, 1977 [m.]

Originalas, mašinosraštis.

23. Marijos Žymantienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų mergaitės išgelbėjimą

Los Andželas (JAV)

1977 m. vasario 7 d.

Los Angeles, 1977 [m.] vasario 7 d.

Didž. Gerbiamas Daktare,
gražinu Jums Jūsų kuomet tai mano vyrui Stasiui Žymantui*
rašytus laiškus. Kaip ir maždaug visų mūsų pirmieji tremties lai-
škai yra šilti, nuoširdūs ir mieli. Greit jau bus 4 metai, kai Stasys ap-
leido mus ir tikrai neturiu kam Jūsų mielus laiškus saugoti bei

* STASYS ŽYMANTAS (1908–1973) gimė Kijeve. Teisininkas, profesorius.
1934–1935 m. studijavo Paryžiuje, 1935–1937 m. gavęs Rokfelerio sti-
pendiją – Harvardo, Čikagos ir Londono universitetuose. Nuo 1940 m. –
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas, 1940 m. – prodekanas,
1941–1944 m. – dekanas. 1940–1944 m. aktyvus tautinio pasipriešinimo
dalyvis – LAF narys Vilniuje, vienas iš 1941 m. birželio sukilimo orga-
nizatorių Vilniuje. 1943–1944 m. vadovavo Vilniaus LLKS štabui. Po karo
Vakaruose aktyviai dalyvavo rezistencinėje veikloje (BDPS, LPS narys).

perduoti. Gal jie Jums prireiks kai kuriems įvykiams ir datoms prisiminti.

Aš jaučiu Jūsų šeimai didelio dėkingumo, kai sunkiais man gyvenimo metais priglaudėt Raud[onajame] Kryžiuje Tuebingene ir globojote. Perduokite geriausius mano linkėjimus poniai Sofijai. Tikiuosi, kad abiejų sveikatos gerai dabar laiko.

Laikraščiuose paskaičiau, kad renkate medžiagą apie lietuvių išgelbėtus žydus. Nežinau, ar Stasys rašė Jums apie žydaite, kurią jo mama išnešė iš Kauno geto ir su dukterimi augino iki 1946 metų Kaune. Dr. Zacharinas buvo paprašęs Stasio mamą* pasiimti mergaitę, kurią užmigdytą padavė jai per geto tvorą. Buvo tai Kauno siu-
vėjo Vilenčuko Dovydo duktė, kuriai sudarė krikšto metrikus Dalios Petrauskaitės pavarde, vėliau pakeitė į Dalią Jablonskytę (pagal Stasio sesers Jadzės Jablonskienės pavardę). Buvo 2 metų ir iš pradžių kalbėjo tiktai žydiškai, bet Jadzė ją išmokė lietuviškai. Mano Stasys beprotiškai tą vaiką mylėjo ir buvo tai dėdė Stasys. Stebuklingu būdu abu tos mergaitės tėvai išliko gyvi. Tėvas išėjo iš Dachau KZ, o motina – Stutthofu KZ. Motina buvo įsodinta į laivą ir išvežta iš Stutthofu. Pasakojo siaubingus išgyvenimus, kaip nusilpusius metė iš to laivo. Tokiu būdu buvo išmesta ir dr. Zacharino žmona. Tuojau jie pas mus Wuerzburge prisistatė ir ieškojo mergaitės. Kai išgirdo, kad su Stasio mama ir seserim pasiliko Lietuvoje, motina tuojau nuvažiavo į Lietuvą ir išsivežė ją į Vokietiją. Būtų atsivežusi ir Stasio mamą, bet Jadzė jau buvo kalėjime uždaryta (mirė ten 1948 [m.] gruodžio 22 d.). Faktinai jinai dėl tos mergaitės ir pasiliko Lietuvoje tikėdamasi, kad tėvai išeis gyvi iš Kauno geto, nežinodama, kad jie buvo išvežti į Vokietiją. Vokietijoje jie gyveno žydų lageryje St. Ottilien prie Muencheno, kur aš juos aplankiau.

Mergaitė buvo jau 7 metų ir kalbėjo apie „motulę“ (Stasio mamą). Mergaitė kalbėjo tik lietuviškai ir dėl jos jie neemigravo į Izraelį, bet išvyko į Norvegiją, kur iki šiol tebegyvena Oslo mieste. Mergaitė pasilaikė Dalios vardą ir lietuviškai tik vieną žodį tebeprisime-
na: „motulė“.

Su Vilenčukais laiks nuo laiko pasikeičiame laiškais. Dalia yra ištekejusi jau už norvego, geltonplaukio ir mėlynakio. Jos pavardė –

* Mariją Žakevičienę.

Dalia Wilentschuk-Jackbo. Vilenčukų šeima visi išliko gyvi. Dalis gyveno Lietuvoje ir iki galo globojo Stasio mamą ir po mirties norėjo jai ir antkapį pastatyti.

Jie visi labai bijojo dėl savo likusių Lietuvoje giminių, ir aš turėčiau jų atsiklausti, ar jie norėtų, kad jų pavardės kur būtų įtraukta.

To žydo studento, kuris pas mus mūsų bute Vilniuje gyveno, nežinau nei vardo, nei pavardės ir nežinau, koks jo likimas, nes jis išvyko pas motiną į Varšuvą, o Varšuvoje, tai kaip žinote...

Vis tai seni dalykai dabar grįžta iš praeities.

Tai tiek tuo tarpu, spaudžiu dešinę

Marija Ž[ymantas] (parašas)

Originalas, mašiniraštis.

24. Stasio Tamulaičio laiškas (su priedais) Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą 1941 m.

St. Petersburgas (JAV)

1977 m. gegužės 4 d.

Dėl žydų gelbėjimo 1941 m.

D. gerbiamas dr. Jasaiti!

Jūsų atsakymą (atvirutę) į mano laišką-pranešimą aš gavau seniai, vasario mėn., bet tuoj pat pasiūsti dokumentinę medžiagą apie mano du išsaugotus – išgelbėtus žydus negalėjau. Kodėl?!..

Pirma, vasario mėn. 14–16 d. susirgau pleuritu ir sirgau apie 2 mėnesius. Nieko nebegalėjau rašyti, net laiško.

Antra, savo gausiuose archyvuose ir bylose norėjau surasti ir Jums patiekti prieš 23 ar prieš 25 metus gautą iš Izraelio, iš med. dr. E. Levitaniénės, padėkos laišką už jos saugojimą ir globą nuo nacių mano ūkyje. Laiško nesuradau.

Taigi dabar siunčiu Jums kitą (oficialią) medžiagą, kuri buvo skelbta amerik[ietiškuose], lenkiškuose ir lietuviškuose laikraščiuose. Jos pakaks, kai paminėsite mano išgelbėtus du žydus mano ūkyje. Su tikra nuoširdžia pagarba Jums

1977 05 04

S. Tamulaitis

Papildomos pastabos ryšium su mano žydų gelbėjimu 1941 m.

1. Med. dr. E. Levitanienė Stasio Tamulaičio ūkyje dirbo kaip virėja ir kambarinė. Niekad ir niekad nebuvo siunčiama dirbti į laukus ar į kluonus, tvartus. Ji buvo gera, nuolanki darbininkė. Apsimetė esanti šiaip sau bobelė šeimininkė, dėl to sekmadeniais eidavo drauge su visomis bobelėmis į bažnyčią, nešdamosi didžiulę seną maldaknygę. Katalikų pamaldas labai gerbė savo širdyje, nebuvo kokia veidmainė.

2. Dr. E. Levitanienės vyrą, žinomą Kauno advokatą N. Levitaną (labai palankų ir nuoširdų lietuviškiems reikalams) aš pats, Stasys Tamulaitis, rekomendavau ir prašyte prašiau kaimyninės dvarininkės Kasperavičienės, kad jinai priimtų į savo dvarą žydą advokatą Levitaną. Kasperavičienė mielai priėmė Levitaną ir padarė jį skerdžiumi, kuo buvo labai patenkintas adv. Levitanas.

3. Šalia dr. E. Levitanienės aš savo dideliame ūkyje globojau ir įdarbinau jauną žydą, apie 23–25 m. amžiaus, kurio pavardę ir vardą pamiršau, bet apie jo buvimą pas mane, mano ūkyje 1941–1944 m., galėtų paliudyti mano kaimynai, gyveną USA ir Lietuvoje. Ši jauną žydą, kaip salezietį vienuolį, man pristatė idealistas ir žydų gelbėtojas kun. Bronius Paukštys*, salezietis.

* BRONIUS PAUKŠTYS (1897–1966) gimė Višackio Rūdos parapijoje. Kunigas salezietis. 1931–1935 m. studijavo tarptautiniame saleziečių teologijos institute Crocetta Turine. Kunigu iššventintas 1935 m. Dirbo įvairiose parapijose. 1944 m. bolševikų išvežtas į Sibirą, grįžo 1956 m.

4. Savo ūkyje aš globojau 1941–1944 m. ir vieną lietuvį, kurį gaudė naciai, bet nepagavo. Šis lietuvis, kurio pavardę pamiršau, išbuvo mano ūkio ūkvedžiu nuo 1941 iki 1944 m. rudenis. Apie tai žino visi mano buv. kaimynai, gyveną arba Amerikoje, arba Sov[ietų] Lietuvoje. Už šias žinias, be to, aš garantuoju savo garbės žodžiu.

[...]

7. Jūs, gerb. dr. Jasaiti, tikriausiai matėte ir turite Sov[ietų] Lietuvoje išleistą knygą „Ir be ginklo kariai“, parašytą S. Binkienės, leidykla „Mintis“, Vilnius, 1967 m. Ten kalbama, kaip lietuviai gelbėjo žydus 1941–1942 m.

Jei Jūs su šia knyga esate susipažinę, aš atsiprašau, kad nurodinėju Jums tai, kas Jums žinoma. Bet jei kartais knygos nematėte, aš galėčiau Jums ją atsiųsti. Nes ten faktai-aprašymai irgi tikri.

S. Tam[ulaitis]

Originalas, rankraštis.

Priedas

77 apžvalga iš Chicagos Madrido radijui –
1971 09 08

Dienraštis „Draugas“ neseniai paskelbė toki įvykį, įvykusi Chicagoje: „Rašytojas Stasys Tamulaitis, gyv. Chicagoje, turėjo retą ir įdomų susitikimą su svečiais iš Izraelio. Tie svečiai – advokatas Naumas Levitanas ir jo žmona gydytoja dr. Levitanienė, abu Kauno žydai, gyvenę ir dirbę Lietuvoje iki 1946 m., o vėliau per Lenkiją emigravę į Izraelį.

Chicagos priemiestyje Skokie, kur buvo apsistoję pas savo gimines, Levitanai liepos 24 d. surengė S. Tamulaičiui gražias padėkos vaišes, kuriose dalyvavo ir dar keli Lietuvos žydai. Med. gyd. dr. Levitanienę ir dar vieną žydą, neva salezietį iš Vytėnų, S. Tamulaitis drauge su seserimi Ona Tamulaityte savo dideliame ūkyje Lietuvoje globojo nuo 1941 m. lapkričio mėn. iki 1944 m. liepos mėn., kol užėjo bolševikai. Pats adv. N. Levi-

tanas gyveno kaimyniniame Kasperavičienės dvare ir dirbo kaip skerdyšius. Gyd. Levitanienė dirbo Tamulaičių ūkyje.

Ir Levitanus, ir tą jauną žydą, neva salezietį, Stasiui ir Onai Tamulaičiams pristatė vienuolis salezietis a. a. kun. Bronius Paukštys“.

Šis retas ir įdomus įvykis rodo, kad humaniški darbai, atlikti artimui padėti, neužmirštami ir po kelių dešimčių metų. Žydų gelbėjimo nacių okupacijos metais tema ir Lietuvoje yra išleistas vienas kitas tariamai dokumentinis veikalas. Tik gaila, kad tie veikalai būna vienašališki, nes daugiausia iškeliami tik komunistų nuopelnai žydus gelbstint. Labiausiai ignoruojami buvę tuometiniai Lietuvos vyskupai ir kunigai. Kad ir Levitanų čia minimas kun. Bronius Paukštys, atvedęs jų šeimą pas patikimus Tamulaičius, iš mirties nasrų yra išgelbėjęs du šimtus žydų šeimų. Bet už tuos humaniškus darbus antrą kartą raud[onajai] armijai sugrįžus į Lietuvą, kun. Br. Paukštys tuojau buvo ištremtas į Sibirą, o kai po Stalino mirties grįžo į Lietuvą, kunigo pareigų okupacinė valdžia jam nebeleido eiti. Kaip kun. Br. Paukštys žydus gelbėdamas rizikavo, liudija jo laiškas, pasiekęs laisvuosius Vakarus:

„Man kažkaip malonu prisiminti anuos metus, kada dėl tų Izraelio vaikų padėjau tiek triūso, tiek vargo, rūpesčių, nemiegotų naktų, didelių išlaidų, net savo gyvybę rizikuodamas ir išgelbėdamas apie 200 žmonių gyvybių. Prisimenu, kaip važiuavom vieną dieną iš Muniškių į Kauną. Hitlerininkai, jausdami savo galą, mėgino sunaikinti savo baisiųjų darbų pėdsakus – sudeginti IX forto sušaudytųjų aukų liekanas. Teko pamatyti baisią dūmų kvapą ir pamatyti baisias žudynes. Tai buvo koptus pergyvenimas. Paskui priartėjo frontas. Getą likvidavo...“

Mano širdis neberimsta. Baisu. Išdrįsau įeiti į Jonavos gatvę ir iš arti pažiūrėti į budelių siautėjimą. Ir smarkiai sudraudžiau du besikvatojančius jaunos vokiečius leitenantus.

– Vis tik nuostabu, kad XX amžiaus žmogus medžiojamas, – tariau vokiečiams.

Jie nutilo ir suskliaudę ausis nudrožė Kauno link. Pagaliau atsiduso Kaunas. Sugrįžo iš geto dar likusieji geto gyvenotojai. Daugelis jų atkeliavo pas mane išbadėję, apdeję. Atida-

viau visą maisto atsargą. Buvo tokių, kurie paprašė palto, batų. Nusivilkęs palta ir nusiavęs batus, atidaviau. Tuo ir užsibaigė mano gelbėjimo darbas. Daugelis jų dabar Palestinoje. Ten ir mano draugas rabinas Ošri, bene vyriausias Jeruzalės rabinas, matys Kristaus vietininką (laiškas rašytas tuo metu, kai Palestinoje lankėsi popiežius Paulius VI) ir, galimas daiktas, jį pasveikins“.

Tad, malonūs klausytojai, čia kartojama dalis autentiškos medžiagos, kurią jūsų valdovai nedrįsta skelbti, nes kalbėti apie dvasiškius gerais žodžiais, liudyti jų gerus darbus neleidžia Lietuva kietai sukausčiusi marksistinę ideologiją.

Istorija taip pat žino, kad sovietiniam teismui 1947 m. sausio 3 d. mirties bausme nuteisus Telšių vyskupą Vincentą Borisevičių*, vyskupo ginti į teismo salę buvo atvykę 12 žydų liudininkų. Jie paliudiję, kad vyskupas juos išgelbėjo nuo mirties ir globojo sunkiais nacių okupacijos laikais.

Sovietiniai teisėjai, klausydamiesi tų liudininkų, tik šaipėsi, ir teismas po trumpo pasitarimo paskelbė vyskupui sprendimą: mirtis sušaudant. Vyskupas ramiu balsu atsakė: „Tu dabar nugalėjai, bet tavo pergalė yra trumpa. Ateitis yra mano. Kristus nugalės. Nugalės ir mano tėvynė Lietuva...“

Tokių įvykius atveria mums istorija, kai ją pradėdame sklaidyti. Ypač istorija po 1944 m. vasaros, išrašyta begalėmis šturpių faktų, mirčių, kančių. Jos mažą iškarpėlę šioje apžvalgoje kaip tik ir atvėrėm, nes pradžioje apžvalgos aprašytas epizodas ją išprovokavo. O tikrąją, nesuklastotą istoriją jums turim teisę atverti, nes ji dabar Lietuvoje yra klastojama ir daugelis tikrųjų įvykių slepiama nuo tautos ir ypač besimokančio jaunimo.

Nuorašas, mašinarštis.

* VYSK. VINCENTAS BORISEVIČIUS (1887–1947) gimė Bebrininkų k., Vilkaviškio apskr. Telšių vyskupas. 1913 m. baigė Fribūro universiteto Teologijos fakultetą. Dirbo Minske, 1918 m. grįžo į Lietuvą ir iki 1921 m. dėstė teologiją Marijampolės gimnazijoje; 1922–1926 m. buvo teologijos profesorius Seinų kunigų seminarijoje. 1927–1940 m. – Telšių kunigų seminarijos rektorius, 1940–1943 m. – Telšių vyskupo padėjėjas, nuo 1944 m. – Telšių vyskupijos ordinaras. Sovietų suimtas 1946 m. vasario 5 d., apkaltintas antisovietine veikla. Sušaudytas Vilniuje.

25. Ištrauka iš Juozo Audėno* rašinio apie Feliciją Bortkevičienę** (su priedu)

Bruklinas (JAV)

1969 m. liepos 2 d.

Bruklinas, 1969 07 02

Ištrauka iš rašinio Felicijos Bortkevičienės monografijai apie jos ir kelių kitų prisidėjimą prie žydų gelbėjimo, kuomet jie vokiečių okupacijos metu buvo naikinami Lietuvoje

Vokiečiai savo okupacijos metu (1941–1944) Lietuvos gyventojų taip pat nesigailėjo. Buvo daug areštų, buvo sušaudymų – Pirčiųpių ir kiti ištisi kaimai, neskaitant pavienių žmonių, buvo vežami darbams į Vokietiją, buvo tremiami į koncentracijos stovyklas ir kt. Be šių bendro pobūdžio veiksmy, vokiečiai ištisai naikino žydus ir čigonus. Tai buvo taip pat liūdno ir dargi siaubingos dienos.

F. Bortkevičienė ir šiuo laikotarpiu buvo aktyvi pogrindininkė ir nuolatinė žmonių gelbėtoja. Ji daug kam padėjo iš arešto išsisukti, o ne kartą ir suimtam būti paleistam. O 1944 m. konkrečiai susidūriau, kad ji išsijuosusi gelbėjo nuo mirties žydus, ypač jų mažus vaikus.

* JUOZAS AUDĖNAS (1898–1982) gimė Rumpiškėnų k., Pandėlio vlsč., Rokiškio aps. 1919 m. – savanoris kūrėjas. 1931 m. įstojo į VDU Teisės fakulteto ekonomikos skyrių. 1939–1940 m. – žemės ūkio ministras, 1940–1942 m. – Kauno savivaldybės finansų skyriaus vedėjo padėjėjas. 1943–1944 m. – VLIK'o narys. 1946–1948 m. – Hanau stovykloje Vokietijoje lietuvių bendruomenės CK vicepirmininkas. Nuo 1951 m. – Niujorko (JAV) Lietuvos laisvės komiteto narys ir žurnalo „Lietuva“ redakcijos kolegijos pirmininkas.

** FELICIJA POVICKAITĖ-BORTKEVIČIENĖ (1873–1945) gimė Linkaučių dvare, Krekenavos vlsč., Panevėžio aps. Visuomenės veikėja. Mokėsi Kauno ir Vilniaus mergaičių gimnazijose. Bendradarbiavo su Morta Zauniute gabenant lietuvišką spaudą. Pradėjo leisti lietuviškus laikraščius: 1906 m. – „Lietuvos ūkininką“, 1909 m. – „Lietuvos žinias“. Aktyvi jaunimo šalpos organizacijos „Žiburėlis“ veikėja. 1919 m. buvo įkalinta 3 mėn. Vilniaus kalėjime kaip Lietuvos vyriausybės įkaitė. Vėliau Kaune vėl leido laikraščius. Buvo Steigiamojo seimo narė, atstovavo valstiečių liaudininkų partijai. 1919–1939 m. – Moterų globos draugijos narė.

1944 m. pradžioje į mano namus pas mano žmoną atėjo iš Kau-no žydų geto jos gimnazijos draugė iš Marijampolės Bernštainaitė. Nemenčikienė ir prašė padėti [išgelbėti] jos du vaikus, nes juto bū-siant juos greit nužudytus. Kartu prašė gelbėti ir jos sesers Lidvinaus-kienės vieną mažą dukrelę. Jos vyras Isakas Nemenčikas buvo išvež-tas į Vokietiją darbams, jį ir aš pats gerai pažinojau. Ponia O. Audė-nienė apsiėmė daryti viską prašomiems vaikams gelbėti. Tik, deja, į savo butą priimti negalėjome, nes jame gyvenome dvi šeimos.

Netoliese gyveno malonūs kaimynai Stasė ir Juozas Geniušai. J. Geniušas buvo žinomas pedagogas, o jų sūnus Rimas Lietuvoje ta-po vyriausias operos dirigentas. Jie sutiko visas tris mergaites kelioms dienoms priimti pas save. Bet kas toliau? Vienintelis saugus kelias veda pas Bortkevičienę. Moterys greitai susitarė, nes F. Bortkevičienė jau nemažą būrį vaikučių buvo per savo rankas praleidusi. Ji jų gau-davo iš veikėjų grandinės, kurioje buvo prof. dr. Pranas Mažylis, dr. Emilija Bliūdžiūtė, mokytoja Petronėlė Lastienė ir gal kiti.

Aš dirbau „Lietūkyje“ ir „tarnybos“ reikalams pasisekė suorga-nizuoti sunkvežimį į Suvalkiją. Bortkevičienės patikėtam palydovui vykstant visos trys mergaitės buvo nugabentos prie Kazlų Rūdos pas ūkininką Lapinską, kuris jas visas išsaugojo. Apie šiuos ir kitus žy-dų gelbėtojus Dr. Phillip Friedman, Lenkijos žydų rabinas, savo kny-goje „Their Brothers Keepers“, išleistoje 1957 m. New Yorke, 138 psl. plačiai aprašė.

Juozas Audėnas (parašas)

Priedas

Vokiečių okupacijos metu pas mus dirbo moteris, kuri ateidavo namų ruošos darbams. Ji ateidavo rytais ir vakarais grįž-davo namo. Jos vardas buvo Ona, bet pavardės neatsimenu. Ji buvo apie 55 metų amžiaus. Ją man rekomendavo viena pažis-tama ponია.

Jai pradėjus pas mus dirbti, po kurio laiko aš pastebėjau, kad ji būna protarpiais lyg nerami, susimąsčiusi, susirūpinusi. Kartą aš jos užklausiau, kas ją slegia. Ji man atsakė, kad esą sunkūs, neramūs laikai; daug žmonių kenčia, visi turi rūpes-

čių. Taip pat aš pastebėjau, kad ji mėgdavo maistą namo parsinešti. Būdavo, aš jai pasiūlau ką nors suvalgyti, o ji vis prašo namo neštis. Žinojau, kad ji šeimos neturėjo, buvo viena, bet per daug dėl to nesigilinau, jei jai taip patogiau.

Vasarą vieną dieną Onutei mūsų namuose būnant, pas ją atėjo jauna moteris. Jos truputį pakalbėjo, ir viešnia greitai išėjo. Po keleto dienų ir vėl ji atėjo. Onutė manęs paklausė, ar jos pažįstama galėtų pakalbėti telefonu. Tuomet aš Onutės viešnią iš arčiau pamačiau. Man pasirodė, kad ji labai į žydę panaši, bet ji gražiai lietuviškai kalbėjo ir aš suabejojau. Mes tuomet gyvenome Vydūno al., Kaune. Pro mus varydavo žydus darbams į miesto sodininkystę, taigi Onutės pažįstama lengvai galėdavo pas mus užėti. Aš dar po poros tokių apsilankymų užklausiau Onutę, kas ta moteris tokia yra, ir paprašiau, kad ji mūsų namuose nesilankytų.

Onutė tuomet atvirai apie savo viešnią papasakojo; ji esanti žydė dantistė, jos vyras gydytojas, ir jie turi mažą dukrelę. Ji yra uždaryta gete, jos vyras slapstosi pas Onutę, kuri gyvena priemiestyje, savo namelyje. Dienos metu jis dažniausiai slepiasi po lova. Ją dukrelė yra globojama vienos lietuviškos dantistės. Pasirodė, kad ta lietuviškos dantistės buvo mano pažįstama dr. B. Rudytė-Jankevičienė. Tada ji gyveno Varpų g., kur turėjo savo kabinetą. Man pas ją lankantis teko matyti mažąją žydaitę žaidžiančią su jos dukrele. Buvo sakoma, kad tai giminaitė iš kaimo. Abi mergytės tuomet buvo apie 2–3 metų. Pasirodo, kad dr. Jankevičienė su žydaitės motina drauge studijavo odontologiją ir buvo draugės. Kuomet prasidėjo žydų persekiojimo laikai, dr. Jankevičienė paėmė jos dukrelę globoti. Ji, be abejo, žinojo, kad riziukuoja savo vaiko ir savo gyvybę, bet vis tik ryžosi padėti. Dr. Rudytės-Jankevičienės vyras jau buvo Lietuvą apleidęs drauge su bolševikais, jai nieko nesakęs.

Jau čia, JAV esant, man teko sužinoti, kad dr. Rudytė dirba pagal savo profesiją, yra antrą kartą ištekėjusi, jos pavardė dr. B. Rudytė-Tumienė.

Aš tikiuosi, kad Onutei pavyko išgelbėti ir išsaugoti daktarą žydą, iki vokiečiai pasitraukė iš Lietuvos.

Apie dr. Rudytę-Jankevičienę-Tumienę žino p. Stančienė, nes ji dirbo prof. Stančiaus žinioje.

Kitas įvykis, man girdėtas iš patikimo žmogaus, yra apie Stefaniją Janavičiūtę-Šileikienę, kuri savo ūkyje Užgiriuose (Kelmės vlsč.) globojo ir slapstė 6 žydus. Jos ūkis buvo seno dvaro centras su daug senų ir naujų trobesių. Kai kuriuose trobesiuose buvo įtaisytos dvigubos sienos, kur tie žmonės slapstomė. Apie tai man pasakojo Jadvyga Šileikaitė, Stefanijos Šileikienės vyro sesuo.

F. Bortkevičienė (be parašo)

Originalas, mašinosraštis.

26. Juozo Audėno laiškas Domui Jasaičiui apie gelbėtojų ir išgelbėtųjų santykius

Bruklinas (JAV)

1977 m. sausio 11 d.

Dr. Domui Jasaičiui

Mount Vernon, NY
1977 m. sausio 11 d.

Gerbiamasis Daktare,
pamai gavau laišką iš V. Effertienės-Sirutytės su įdomiais priedais apie žydų gelbėjimą Lietuvoje vokiečių okupacijos metu. Jos su vyru išgelbėta nuo mirties Tamara Lazersonaitė dėkoja savo gelbėtojams. Lazersonaitė buvo norėjusi savo gelbėjimą aprašyti kokiame nors lietuvių žurnale, bet aš patariau geriau aprašyti Izraelio spaudoje, o savo aprašymą lietuvių kalba nusiųsti Tamstai.

Visą šitą susirašinėjimą siunčiu Tamstai.

Likite sveiki

Jūsų Juozas Audėnas (parašas)

Originalas, mašinosraštis.

27. Veronikos Sirutytės-Effertienės laiškas
Juozui Audėnui apie žydų gelbėjimą
iš Vilijampolės geto

Boncherville (Kanada)

1975 m. gegužės 7 d.

07 05 1975

Malonus Pone Audėnai!

Nustebsite gavęs šią raštų krūvą. Neturėjau tikslo juos kam nors siųsti, bet savo bičiulių dr. P. Lukoševičiaus ir pono St. Kešgailos raginama ir suprasdama skaudžius priekaištus lietuvių tautai dėl žydų likimo ryžtuosi duoti Jums perskaityti ir būčiau laiminga, jei tas krislelis pagelbėtų tiesą paremti.

Tamara, profesoriaus Lazersono duktė, 14 ar 15 metų, varoma iš geto Vilijampolėje darban į gumos fabriką pakeliui pabėgusi nuvyko pas prof. Pr. Mažylį. Kadangi pas juos laikyti (butas ligoninėje) ją buvo per daug pavojinga, tai paėmėme mes savo globon į Pakamačių ūkį, Saločių vlsč., Biržų apskrityje. Pasas jai buvo parūpintas Elenutės Savickaitės vardu. Su mumis neišbėgo, nors ir raginome, tikėdama surasti dar gyvus tėvus. Deja, jų nerado gyvų. Prieš kelerius metus jai su šeima pavyko išvažiuoti į Izraelį, iš kur mums retkarčiais parašo.

Ko verta toji jos būsima knyga, nesiimu spręsti. Pasinaudodama savo svainio Prano Čepėno nuomone, patariau pirma išleisti anglų kalba ar Izraelyje, ar Amerikoje ir tik tuomet lietuviškai.

Šias fotokopijas siunčiu tik Jūsų žiniai, nieškodama kokios nors viešumos. Jei jau būtų tikras reikalas, galima minėti agronomus (tik ne dvarininkus, kaip Tamara rašo) V. ir P. (Vera ir Petras) Effertus iš Pakamačių ūkio. Pagal sutartį su Ž[emės] Ū[kio] ministerija Pakamačiai buvo laikomi kultūriniu ūkiu.

Prašau atleisti už Jūsų brangaus laiko trukdymą.

Boncherville,
Canada

Jus gerbianti V. Sirutytė-Effertienė

28. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui
apie lietuvių ir žydų santykių problemas

1977 m. kovo 11 d.

O'Halloran Hill (Australija)

O'Halloran Hill,
South Australia
11 03 77

Mielas tautieti,
turiu pirmiausia atsiprašyti už pavėluotą atsakymą, taip susi-
dejo aplinkybės.

Jūsų laiškas atvėrė senas žaizdas ir privertė mane dar kartą per-
galvoti apie tuos traagiškus laikus. Jūs rašote: „Labai skaudu, kad žy-
dai, kuriuos lietuviai gelbėjo rizikuodami savo gyvybe, dabar piktai
kaltina visus lietuvius žydžudyste“. Tačiau ar nėra labai skaudu,
kad lietuviai, kurie prisidėjo prie to, neturi pilietinės drąsos viešai
pateisinti savo veiklą, tuo nuimdami atsakomybę ir gėdą nuo pado-
rių lietuvių vardo*. Bent fanatiški naciai ir fašistai taip daro.

Aš nepažįstu Jūsų ir nežinau, ar turime bendrų pažįstamų
(J. Vilčinskas nieko man neminėjo apie Jus), tai nežinau, kaip daug
Jūs žinote apie Lietuvos žydų genocidą. Nesigirdamas aš galiu pa-
sakyti, kad esu bene geriausiai informuotas, nes karui pasibaigus li-
kimas netikėtai mane įstūmė į patį centrą Lietuvos žydų likučių (Vo-
kietijoje), kur aš galėjau papildyti savo žinias. Neslėpsiu, kad dar
esant Lietuvoje buvau įsitikinęs, jog Lietuva bus „ant amžių laisva
nuo žydų jungo“ (žodžiai vieno iš tarėjų), ir pradėjau rinkti faktus
apie sisteminių žydų naikinimą. Tai buvo visiška paslaptis, nei vie-
nas asmuo apie tai nežinojo, tačiau sužinojęs, kad Kauno Jėzuitų
vienuolyne yra slepiamas vienas žydas, kurio tikslas yra tas pats,
savo medžiagą sunaikinau.

Jūsų prašomų informacijų šiandien nesiunčiu, nes pirmiausia
aš noriu turėti daugiau žinių apie Jūsų būsimą knygą. Bus tai:
A. Tiktai surinkti faktai apie išgelbėtus žydus (labai mažas skai-

* Čia ir toliau pabraukta laiško autoriaus.

čius). B. Noras pateisinti suterštą lietuvių vardą, nurodant, pvz., kad žydai (visi?) kalti bolševikų laiku dėl lietuvių naikinimo ir persekiojimų (ką dar ir šiandien daugelis tvirtina). C. Bus verčiama visa kalbė ant vokiečių, esą „mes nieko nežinojom – mes buvom priversti ir t. t.“ D. Bus tai rimtas akademinio pobūdžio darbas, kurio įvade bus išnagrinėtas tas istorinis faktas, pailiustruotas „blogąja“ ir „gerąja“ puse. Pvz., Virbalio miesto daktaras Kaganskis (kurį aš asmeniškai pažinojau) vyr. leitenanto uniforma stovėdamas prie iškasto griovio sukomandavo: „Lietuvos kareiviai, šaukit Lietuvos karininką“, ir buvo uniformuotų lietuvių sušaudytas kartu su kitais Virbalio žydais. Arba: 1949 metais Bonegilla pereinamoje stovykloje (Victoria – Australia) prie grupės lietuvių priėjo jaunas žydas ir pasakė: „Laba diena, kpt. Šimkau, ar Jūs prisimenate, kaip ... miestelyje Jūs vadovavote žydų šaudymui, aš tai sugebėjau nuo duobės pabėgti ir gerai Jus prisimenu“. Turiu pridurti, kad, pagal pasakotoją, kpt. Šimkus „išgaravo“ iš stovyklos tą pačią dieną.

Esu išgelbėjęs žydų berniuką, bet tai buvo tik dalis kovos prieš smurtą ir neteisą.

Dar tebesant Vokietijoje buvau paragintas pažįstamų suteikti panašios medžiagos, kuri buvo išspausdinta USA lietuvių spaudoje. Vėliau supratau, kad tai buvo padaryta [norint] pakelti prestižą tam tikros politinės grupės, nors aš nesu ir nebuvau tos (ar bent kurių) politinės partijos narys.

Baigdamas šį laišką pareiškiu, kad sutinku suteikti bent kokias žinias, jeigu (žr. D) tai bus rimtas akademiškai paruoštas darbas, o ne „political football“ ar panašūs šlamštai spausdinami. USA kartais lietuvių vardu (kieno pinigais?) [tokie leidiniai] platinami lietuvių išveivų tarpe ir patenka į mano rankas.

Perspėju, kad asmeniškai aš nenoriu ir neieškau jokios garbės. Laukdamas Jūsų atsakymo lieku su pagarba

M. Janušauskas (parašas)

Originalas, rankraštis.

* „Politinis futbolas“ (angl.).

29. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui
apie lietuvių ir žydų santykius

1977 m. balandžio 4 d.

[...]

04 04 77

Mielas tautieti,
nežinau, kokių žinių turite apie mane, tai suteiksiu šį tą. 1932–1936 [m.] klausiau pol[itinė] ekon[omija] V[ytauto] D[idžiojo] U[ni-
versite]te Kaune. 1936–1937 m. tarnavau L[ietuvos] banke Kybartuo-
versite]te Kaune. Kadangi visą laiką buvau antifašistinio nusista-
se, o vėliau Kaune. Kadangi visą laiką buvau nenorom įtrauktas į aukštesnes pareigas
tymo, tai prie sovietų buvau nenorom įtrauktas į aukštesnes pareigas
(apie visas aplinkybes, reikalui esant, galėčiau suteikti daug įdomių
faktų), kas man suteikė galimybę daugiau suprasti lietuvių–žydų san-
tykius. Nors bolševikų laikais nesu niekam pakenkęs, tačiau atėjus
vokiečiams tam tikras elementas pradėjo persekioti mane. Likęs be
darbo, suradau vyr. buhalterio vietą viename iš nacionalizuotų fab-
rikų. Kiek vėliau, vokiečiams perėmus tą fabriką, buvau patvirtintas
direktoriaus pareigoms, tačiau persekiojimas nesiliovė, ir vien gerų
draugų dėka bei vokiškai vadovybei užtariant išvengiau neigiamų
pasekmių, nors fabrike buvau apstatytas šnipais.

Lietuvių–žydų santykiuose stengiausi būti bešališku ir žiūriu į
istorines, socialines, politines, tikiybines bei kitas aplinkybes iš aka-
deminio įvertinimo taško. Gal tas mane ir laiko nuošaliai nuo lietu-
vių, nes ir praeityje, ir dabar turiu pagrindą vengti tų, kurių nepa-
žįstu ar [kuriais] nepasitikiu. Bet tas yra tolimesnių diskusijų objek-
tas, tai grįžtu prie reikalo.

Jūsų pageidaujamas žinias apie mano šeimos išgelbėtą vaiką
priedu prie šio laiško. Apie savo veiklą, kaip esu minėjęs pirma-
me laiške, buvau parašęs [...]*, kuris buvo išspausdintas kaip da-
lis straipsnio „Lietuviai kovoje dėl žydų laisvės“ (*Naujienos*,
1948 [m.] bal[andžio] 21–27 d.)** (turiu pridurti, kad to straipsnio
man niekas neatsiuntė – tik per trečią asmenį sužinojau apie tai),
taip pat yra straipsnis *ST. Louis Star-Times* Dec. 1944–1945.

* Neįskaitomas žodis.

** Žr. 76–81 p.

Mato Janušausko
išgelbėtas Imanuelis
Grinbergas. 1945 m.

page* 35, ir Dec. 17 1945, page 15. Tos žinios buvo suteiktos Dr. Grinbergo ir yra kiek iškreiptos (greičiausiai korespondento).

1943 m. pradžioje fabrike pradėjo dirbti žydų grupė. Jos vadovu buvo Dr. Zalmanas Grinbergas.

Spalių (?) mėn. Šiaulių gete buvo pravesta vaikų akcija. Lapkričio mėn. vieną tamsų vakarą kartu su žmona nuėjom prie geto spygliuotos tvoros ir paėmiau dr. Z. G. 2-jų metų sūnų Imanuelį. Padėčiai aprimus, po poros mėnesių tėvai nutarė paimti vaiką atgal.

1944 m. kovo mėn. staigiai pravesta vaikų akcija Kaune. Dalis vaikų, jų tarpe dr. Z. Gr[inbergo] sūnus, suspėta paslėpti. Kitą dieną ateidamas į darbą atnešė vaiką atgal pas mus. Liepos mėn. pasitraukdamas iš Lietuvos vaiką išvežiau kaip brolioną (turėjau gimimo metrikus).

1945 m. balandžio mėn. atsidūriau Švabijoje, kur sulaukiau karo pabaigos. Liepos mėn. sužinojau, jog apskrities mieste (Biberach) įsisteigė UNRRA skyrius, ir tučiuojau nuykau prašydamas persiųsti žinią apie vaiką jo giminėms į Kanadą ir Palestiną. Rugpjūčio mėn. su UNRRA pagelba suradau jo tėvą, kuris buvo direktorium buv. vo-
kiečių karo ligoninės, kurioje buvo gydomi buvę „kacetnikai“. Kitą dieną įsai kartu su manim nuykyko paimti vaiką su visa mano šeima. St. Ottilien ligoninėje dirbau administracijoje iki 1948 m. Vaiko motina buvo sovietų išlaisvinta Rytprūsiose. 1945 m. pradžioje ir

* Puslapis (angl.).

*„Dėdė Matas“
ir „teta Tamara“ išlydi
Imanuelį Grinbergą
į Palestiną. 1946 m.*

kurį laiką pabuvus poilsio namuose jai buvo leista grįžti į Kauną, kur jinai sužinojo, kad vyras yra gyvas ir turi sūnų. Jinai atvyko į St. Ottilien 1945 m. pabaigoje.

1946 m. pradžioje motina su sūnum išvyko į Palestiną (dar anglų tebevaldomą). Ten vaikas susirgo leukemija. Tėvas nuskubėjo į Palestiną, bet vaikas greit mirė, ir pagal tėvo laišką ant jo kapo stovi paminklas, ant kurio yra mūsų pavardė (?) kaipo jo išgelbėtojų. Mano esamom žiniom, jo tėvas ir motina abudu yra JAV, bet persiskyrė. Santykių nebepalaikau.

Tai visa istorija trumpai, apleidau visas smulkmenas. Jeigu Jums įdomu, galiu smulkiai aprašyti, bet abejoju, ar tiks knygai.

Turiu dar paminėti, kad Dr. Z. G. buvo pirmininku (prezidentu) išlaisvintų buv. politinių ir rasinių kalinių – žydų sąjungos. 1945 m. buvo USA armijos lėktuvu nuskraidintas į JAV ir bedarąs didelę karjerą, bet tai vėl atskiras klausimas.

Pridedamas tris foto[nuotraukas] prašau gražinti.

Dr. S. Atlasas persikėlė į New Yorką ir apie jį galite sužinoti Jewish institute of religion*.

Oficiali Dr. Z. G. asmeniška padėka ir kiti dokumentai užsimetė. Jeigu jų negalėsite gauti, tai galėsiu padaryti nuorašą iš turimos medžiagos.

* Žydų religijos institutas (angl.).

Apie Jūsų užklausimus bei išvadas galiu tiek pasakyti: apie Dr. Kagansko likimą man pasakojo 1948 m. D. P. stovykloje prie Augsburgio ten gyvenę kybartiečiai. Jie minėjo man pažįstamų žydų pavardes, bet daugiausia padarė įspūdį Dr. Kagansko likimas. Turiu dar paminėti, kad, man jau būnant Australijoje, tą patį faktą pasakojo vienas kybartietis. Galiu paminėti dar vieną faktą: tebesant D. P. stovykloje kybartietis L. Ab. davė man skaityti laišką, rašytą jam Dr. Z-ko, kuriame jisai prašė L. Ab. padaryti per IRO „Sworn declaration“*, kad Dr. Z-kas nėra prisidėjęs prie žydų žudynių, bet priešingai – esą jiems daug padėjęs. Tas dokumentas neva jam labai reikalingas patiekti vietos valdžiai, nes kitaip jis turėsiąs daug nemalonumų. Į mano paklausimą, ką jisai nutarė daryti, L. Ab. nusišypsojęs pasakė, jog jisai nemanąs duoti melagingą priesaiką ir geriausia į tą laišką nieko neatsakyti. Kadangi greit po to emigravau, tai daugiau tuo reikalu nieko nesužinojau ir nieko negaliu pasakyti.

Apie kpt. Šimkų man pasakojo 1951 [m.] toks R. S., kuris didžiudavosi savo ryšiais su Kauno ir Vilniaus SD ir gestapu (kai kurie kaltino jį daug pakenkus lietuviams). Neprisimenu, kad būtų minėjęs Š. vardą ar jo tolimesnį likimą, tik susidariau įspūdį, jog jis buvo atvykęs į Australiją kita pavarde. Spėju, kad tai bus tas pats asmuo, apie kurį 1941 m. Kaune kalbėjo. Tai buvęs karo aviacijos kapitonas, sėdėjęs Smetonos laikais kalėjime kaip voldemarininkas ir vėliau dirbęs [lietuvos] banke kasininku. Tačiau tai tik spėliojimas.

Man atrodo, Jūs nepajėgsite „prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų ir išgirsti nors vieną žodelį iš senovės laikų“, tai atrodo, jog nedaug pasieksite; kadangi, kaip minėjau, esu kiek nutolęs nuo lietuviškos bendruomenės, tai Jūsų minėtos medžiagos nesu skaitęs. Jeigu tas nesudaro daug sunkumo, gal galite atsiųsti minėtą „Masinės žydų žudynės Lietuvoje“. Gal aš galėčiau ką nors pridėti ar paaiškinti. Pvz., man įdomu apie VII fortą ir jo kom[endan]tą (pavardę pamiršau). Apie jo veiklą turiu teigiamų ir neigiamų žinių iš išlikusių gyvais.

Nors aš dabar esu pensininkas ir mano pajamos labai ribotos, tačiau visas išlaidas apmokėsiu.

Tai iki kito laiško.

M. Janušauskas (parašas)

Originalas, rankraštis.

* „Melaginga pareiškima“ (angl.).

30. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui
apie žydų gelbėjimą bei lietuvių ir žydų
santykius po karo

1977 m. gegužės 1 d.

[...]

01 05 77

Didžiai Gerbiamas Daktare,
turiu atsiprašyti, kad tučiuojau neatsakiau į Jūsų laišką. Prie-
žastis – netikėtai turėjau pavaduoti asmenį, kuris perėmė mano pas-
kutinę darbovietę – privačią pašto įstaigą. Priežastis – motinos mir-
tis, tai turėjau pavaduoti visą savaitę.

Priedu siunčiu nuorašą mano atsiminimų, spausdintų „Naujie-
nose“. Kaip esu minėjęs, tam tikrą laiką dirbau St. Ottilien ligoninė-
je, kurioje susitelkė Kauno geto vyrų likučiai. Jų tarpe buvo keletas
buvusių mano darbininkų. Ten taip pat buvo ir keletas iš Šiaulių
geto. Vėliau toji ligoninė tapo lyg pereinamuoju punktu (kas buvo
laikoma griežtoje paslapyje) lietuviškų žydų (dalinai ir kitų), kurie
bėgo į Vakarus. Buvau vienintelis tarnautojas ne žydas (išskyrus me-
dic[inos] ir žemesnį personalą) ir buvau jų labai gerbiamas, tiek tar-
nautoju, tiek ir „pacientų“. Jie visi laikė lyg moraline pareiga būti
nuoširdžiais ir dalinosi savo prisiminimais bei paslaptimis.

Jeigu galite sueiti į kontaktą su šiais asmenimis, tai galėsite gauti
papildomų žinių apie išgelbėtus asmenis: Br. Bieliukas – apie dantų
gydytoją Gurvičiūtę ir jos brolių. Buv. vyr. statybos insp. inž. Navic-
kas – apie inž. Gudinką ir jo šeimą (dabar Melbourne). Buv. L[ietu-
vos] banko valdytojo J. Paknio šeima – apie buv. L[ietuvos] b[an]ko
tarnautoją Bermanaitę. Pranas Čepėnas – apie Oną Šimaitę, gelbėju-
sią žydus Vilniuje. Buv. L[ietuvos] b[an]ko kasininkas Mickevičius –
apie dantų gydytoją Baronieneį ir jos dukrą. ? – apie Dr. Voščiną. ? –
apie Dr. Vidučinską (dabar JAV). Taip pat buvo išgelbėti dar du ber-
niukai (mergaičių, mano žiniomis, jau po karo apie 20), kurie buvo
atvežti į Vokietiją karo metu. Kiek vaikų buvo išgelbėta ir pasiliko
Lietuvoje, tikrai negaliu pasakyti – pamiršau.

Ligoninėje išdirbau iki 1948 m. vasaros, kada ligoninė buvo iš-
kelta kitur. 1948–1949 m. gyvenau pabaltiečių stovykloje prie Augs-

burgo (kur buvau už nugaros apšaukiamas žydberniu, komunistų agentu, parsidavėliu ir t. t., bet nekreipiau daug dėmesio, paaiškindamas draugiškiems stovyklos gyventojams, kad tie asmenys yra suteršę žydų klausimu).

Iš stovyklos emigravau 1949 m. balandžio mėn. į Australiją, kur gyvenu nuolatos.

Kaip minėjau praeitame laiške, Eva Grinberg su sūnum išvyko 1946 m. į Palestiną (Izraelį), o sūnui susirgus leukemija, greit išvyko ir Dr. Z. Gr[inbergas]. Aš Izraelyje nesu buvęs, atrodo, mane klaidinškai supratote.

Kadangi praėjo tiek laiko, tai besistengdamas prisiminti faktus ir vardus turiu iš naujo pergyventi tą košmarą, kartu prisimindamas ne tik geruosius faktus, bet ir tuos, kurie tikrai suteršė lietuvių vardą.

Jeigu Jums apskritai įdomu, tai galėsiu parašyti apie:

1. Buv. Kauno karo komendantą (jo pavardę primiršau), kuris rusams pabėgus buvo Kauno VII forto komendantu ir vadovavo pirmiesiems žydų šaudymams, tačiau išleido savo asmeniškai atrinktus žydus.

2. Buv. Lietuvos karo kapeliono rabino Sniego atsiliepimas apie vysk. Brizgį ir apie Brizgio asmenį.

3. Buv. vokiečių įgalioto ministerio Zechlino nuomonę apie Lietuvą ir faktai tai nuomonei patvirtinti.

4. Gen. Eisenhowerio įsakymas deportuoti visus pabaltiečius (prižadėjo marš. Žukovui), kuris buvo atšauktas USA žydams išsikūšus.

5. A. Smetonos nuosavybė Izraelyje?

6. Daugelį kitų smulkių, bet įdomesnių, nors ne tiek svarbių faktų.

Reiškiau pagarbą ir iki kito laiško.

Jūsų M. Janušauskas (parašas)

Originalas, rankraštis

nių, kurie buvo sušaudyti. Tarp jų buvo poetas Montvila, kurį aš asmeniškai pažinojau. (Apie tai man pasakojo bendras pažįstamas, kuris buvo vėliau iš kalėjimo paleistas.) Noriu tik paminėti, kad mano uošvė 59 m. amžiaus buvo „partizano“ už rankos griebta nuo šaligatvio Lukšio g-vėje ir įstumta į varomųjų žydų koloną, tačiau mano žmona, kuri ėjo kartu, pradėjo rėkti ir kolyti tą „partizaną“, kuris, supratęs savo klaidą, ją išstūmė atgal. Aš pats buvau du kartu gatvėje sustabdytas ginkluotų pusbernių, kurie nuvarė mane nuo šaligatvio, bet patikrinę mano pasą paleido neatsiprašę. Panašių faktų girdėjau šimtus. Dabar prie konkrečių faktų apie patį VII fortą ir jo komendantą.

A. Mano veltinių fabrike tarnavo pasiuntiniu Bronius Žvynys, buvęs husarų vyr. puskarininkis. Neseniai jo vardą radau „Eur[opos] Lietuvoje“ tarp nuteistųjų Lietuvoje. Kadangi Br. Žv[ynio] alga buvo labai menka, tai leidau jam turėti daug laiko juodajai rinkai. Jisai labai gerbė mane, nuolatos kartodamas, kad jeigu visi karininkai būtų tokie teisingi ir tvarkingi kaip aš, tai kariuomenė būtų ideali vieta tarnybai. Aš kartais panaudodavau jį kaipo mano kurjerį žydų reikalais (jam to nesakydavau); esu įsitikinęs, kad už atlyginimą jisai daug patarnaudavo žydams. Turėjau pagrindo spėti, kad buvo užverbuotas Saugumo (gestapo?), tačiau nemanau, kad jis kenkė man; tik tas galėjo būti priežastimi jo suėmimo. Kadangi jisai pasisakė, kad išgirdęs lietuvių karo k[omendan]to įsakymą visiems buv. Lietuvos kariškiams ir policijos tarnautojams registruotis kom[endantūro]je paklausė ir po to buvo nusiųstas su kitais į buv. Ateitininkų rūmus, tai draugiškai išklausiau apie tolimesnius nuotykius. Ten esą buvo daugiau panašių kaip jis. Po poros dienų buvo šaukiami „savanoriai“ tarnybai VII forte. Br. Žv[ynys], nežinodamas, ką reiškia toji tarnyba, „pasimuliavo“. Vakare grįžę girti „savanoriai“ rodė „trofėjus“ ir gyrėsi, kaip jie likvidavo žydus komunistus. Kadangi Br. Žv[ynys] buvo išaukęs kaime giliai tikinčioje šeimoje, tai pasišlykštėdamas tuo jau primelavo, kad gavo žinią, jog jo tėviškė sunaikinta karo metu ir tėvai yra nukentėję (berods, Ukmergės aps.), ir buvo iš tarnybos atleistas.

B. Apsigyvenus St. Ottlien Dr. Z. Gr[inbergas] supažindino mane su Benjaminavičium (Ev. Gr. giminaitis) ir jo žmona. Jisai buvo kartu su Dr. Grin[ergu] kacete prie Landsbergo, o jo žmona kartu

Ewa Grinberg (centre) ir Zalmanas Grinbergas (pirmas iš dešinės) su sūnumi Imanueliu prieš išvykstant 1946 m. į Palestiną

su Dr. Gr[inbergo] seserim (Techa Rapeika) – Rytprūsioose, iš kur 1945 m. sausio mėn. per mūsų ofenzyvą laivu nuvežta prie Mamburgo, kur sulaukė karo pabaigos. Ben[jaminavičius], jaunas vyras, studijavo Belgijoje. 1939 m. karui prasidėjus, grįžo į Lietuvą. Buvo vykstant valymui gatvėje sulaikytas ir nuvarytas į VII fortą. Jo žmona, sužinojusi apie tai, nuėjo į VII fortą ir gavo leidimą pamatyti patį komendantą. (Turiu paaiškinti, kad jinai buvo blondinė, neturėjo žymių semitinių bruožų, kalbėjo be akcento, tai nedaug kas galėjo ją įtarti esant žydę.) K[omendan]tas, atidžiai išklausinėjęs ją ir taipogi jos vyrą, tučtuojau abudu išleido. Kada aš paklausiau Ben[jaminavičių] apie pergyvenimus, jisai pasakė, kad, kaip ir visi kiti ten pakliuvę, jisai neturėjo vilties išlikti gyvas. Apie patį k[omendan]tą jo žodžiai buvo maždaug tokie: „Man jis buvo labai geras, nors visai jo nepažinojau, bet turiu pasakyti teisybę, kad mačiau jį belakstantį po fortą su rūkstančiu pistoletu rankoje...“ Kadangi pamačiau, jog tie

prisimi
rite sup
tie pris
na din
Vokiet
paded
tas pe
je, kur
Gal S.
minav

ir trys
ne, st
bos in
giau
leidži
re Sti
mis, t
nis, k
sakyt
kyda
Rab[
Nem
Voki
žmon
jisai
tišką
geid
Drau
žym
gera
bai n
laiku
sisv
kryp

prisiminimai jį labai sujaudino, tai dėl smulkmenų nespaudžiau. (Turite suprasti, kad pasikalbėjimas vyko 1945 m. rugpjūčio mėn., kada tie prisiminimai nebuvo išblukę.) Greit po to Ben[jaminavičius] su žmona dingo iš St. Ottilien. Neoficialiai sužinojau, kad Ben[jaminavičius] Vokietijoje kacete buvo kapo* – tai jam grėsiė areštas. Dr. Gr[inbergui] padedant išvyko į Belgiją „baigti studijas“ (buvo nelegaliai pergabentas per sieną USA žydų karių). Greičiausiai jisai bus dabar Kanadoje, kur jo giminės turi didelius prekybos namus (Benjamin–Ottawa?). Gal S. Atlasas galės suteikti žinių – jo žmona, berods, iš namų Ben[jaminavičiūtė].

C. St. Ottilien buvo šeima Nemenčik. Jisai su žmona (dantų gyd.) ir trys vaikai, maždaug 5–10 metų. Pats N. gal kiek vyresnis už mane, studijavo pol[itinę] ek[onomiją] Kaune, dirbo priv[acioje] prekybos įmonėje. Buvo gan neatviras, daug apie save nepasakojo, teko daugiau apie jį girdėti iš kitų. Turėjo žurnalistinių gabumų, rašinėjo ir leidžiamus Bavarijoje žydų laikraščius. Viename laikraštyje („Unzere Stimme?“), kuris buvo leidžiamas Landsberge jidiš–lotynų raidėmis, todėl kartais ir aš jį paskaitydavau, buvo išspausdintas jo straipsnis, kuriame jisai užpuolė vysk. Brizgį. Straipsnio pabaigoje buvo pasakyta, kad esą jisai nutraukęs pasikalbėjimą su Rab[inu] Sniegu sakydamas: „Aš nieko negaliu padaryti, tik melstis už jus...“ (Paties Rab[inu] Sniego pareiškimas apie tą pasikalbėjimą bus atskirai.) Nem[enčik] iš Kauno geto buvo išsiųstas į Estiją, iš ten nugabentas į Vokietiją, po karo grįžo į Lietuvą, kur surado šeimą (spėju, kad jo žmona slapstėsi kartu su vaikais) ir atvyko į Vokietiją. Kaip minėjau, jisai nebuvo atviras ir apie save daug nepasakojo. Žinojau, kad į „estišką“ sąrašą, kurį sudarė Kauno geto Žydų taryba, pakliuvo „nepažeidaujamas elementas“, įtariamai komunistai, kriminalistai ir t. t. Draugiškai žydai aiškino, esą buvo įmaišytas į specialių darbo pažymėjimų (Sonderarbeitsschein) klastojimą. Su manim jis elgėsi labai gerai, dažnai sakydavo: „Jūs esate aukso žmogus, gaila, jog tokių labai mažai tebuvo“. Jisai buvo vienintelis, kuris, sužinojęs, kad aš greitai laiku išvykstu į Austriją, specialiai atvyko į pereinamąją stovyklą atsisveikinti ir palinkėti geros sėkmės. Jisai pats turėjo vykti į USA. Nukrypau kiek nuo temos, grįžtu atgal prie reikalo. Sužinojęs, kad jis

* Pabraukta laiško autoriaus.

buvo pakliuvęs į VII fortą, klausiau apie jo pergyvenimus. Buvo su-
 imtas gatvėje, nugabentas tiesiai į fortą ir matė „šeimininkaujančius
 lietuvius“. Vokiečių esą ten nebuvo. Ieškodamas galimybės išlikti gy-
 vas, pastebėjo, kad k[omendan]tas asmeniškai atrenka tam tikrus as-
 menis: buv. karininkus žydus, Rab[iną] Sniegą, keletą inteligentų ir
 pan. Nem[enčik] su maža grupe jam artimų [žmonių] priėjo prie sar-
 pan. Nem[enčik] su maža grupe jam artimų [žmonių] priėjo prie sar-
 k[omendan]to pasirinktuosius, ir pareiškė, kad
 gybinių, kurie saugojo k[omendan]to pasirinktuosius, ir pareiškė, kad
 k[omendan]to įsakymu jie atvyko prisijungti prie tos grupės. Sargy-
 biniai tuo patikėjo ir greitai laiku jie buvo visi išleisti pro vartus.
 Nem[enčik] minėjo pistoletą k[omendan]to rankoje ir sakė, kad, jo ži-
 niomis, nebuvo daugiau išleistų.

Noriu nuo savęs pridėti, jog tada radijas skelbė, kad visi kali-
 nami VII forte „mokomi žemės darbu“. Vienas pažįstamas ciniškai
 pasakė: „Pamiršo pridėti: po (žemės)...“

Prieš keletą dienų atsitiktinai pirkau knygą: G. Reitlinger, „The
 final solution“. Bevartydamas suradau, kas gal bus Jums įdomu. Pri-
 dedu atskirai šį tą iš tos knygos. Jeigu rasiu ką nors daugiau įdo-
 maus – atsiųsiu Jums vėliau.

2. Rabinas Sniegas pergyveno kacetą ir aš jį sutikau St. Ottilien.
 Man atvykus antrą dieną jisai pats prisistatė ir dėkojo už mano pa-
 gelbą žydams sakydamas: „Dievas nepamirš Jūsų“. Maždaug po metų
 jisai išsikėlė į Miuncheną, tačiau atvykdavo kas penktadienį „pra-
 leisti šabą tarp savųjų“ ir beveik kiekvieną kartą užeidavo pasakyti
 labą dieną. Kartais papasakodavo ką nors apie savo patyrimus kariuomenėje ar panašiai. Bet jis palaipsniui nustojo regėjimo ir į pa-
 baigą buvo reikalingas nuolatinės pagalbos. Paskutinį kartą, berods,
 esu jį matęs 1948 m. pradžioje. Per vieną vizitą jisai paminėjo Nem[en-
 čik] straipsnį (aš niekad jo neklausinédavau, atsižvelgdamas į jo am-
 žių). Jo žodžiai buvo maždaug [tokie]: „Su vysk. Brizgiu kalbėjom prie
 keturių akių ir vien tik Dievas buvo to liudininku. Pasikalbėjimo re-
 zultatas buvo ne toks, kaip yra aprašyta laikraštyje, bet tik Dievas
 bus teisėju, kas iš mudviejų buvo teisingas“. Kada aš paklausiau, ar
 jisai susitiko su Vysk. Brizgiu Vokietijoje, Sniegas pasakė, kad kalbė-
 jo su vienu vysk. emisaru (jo pavardės neminėjo). Buvo susitarta, kad
 nebus prisilaikoma etiketo, ir pirmą vizitą darys tas, kam bus pato-
 giau. Kadangi, kaip minėjau, Rab[inas] Sniegas buvo beveik 100% ak-
 gys] aplankė Sniegą – nežinau.

Kiek prisimenu tą mūsų pasikalbėjimą, tai iš Sniego intonacijos sprendžiau, kad jų pasimatymas Kaune nebuvo jam malonus prisiminti.

3. St. Ottilien susipažinau su Vilenčukų šeima, apie kurią gal vertėtų plačiau parašyti, bet dėl laiko stokos nebent vėliau padarysiu. Susidraugavau su viduriniu broliu Anatolium (Tanchum). Tai yra labai nuoširdus, sveiko galvojiimo, aukštos tolerancijos, gerai išsilavinęs žmogus. Žino žodžiu bei raštu 10 kalbų (dabar 11, nes dabar gyvena Norvegijoje). Jis man daug pasakojo iš savo gyvenimo, bet įdomiausias bus jo pasikalbėjimas su įgal[iotuoju] min[istru] Zechlinu. A. Vil[enčukas] buvo kino filmų nuomavimo kontoros reikalų vedėju (direktoriumi), tai turėdavo daug reikalų su įvairiais asmenimis (tarp kitko, davė piniginius kyšius min[istru]i) Skučui ir Vysk. Brizgiui). Kadangi visi kino filmai buvo gaunami iš užsienio, tai visi reguliarūs atsiskaitymai buvo kontroliuojami Valiutų kom[isijos] prie L[ietuvos] banko; kom[isijos] pirmininkas buvo dir[ektorius] Grinkevičius ir sekretorius – K. Šerepeka; tai buvo nrašyta taisyklė Lietuvoje, kad policijos tarnautojai bei kiti pareigūnai turėdavo nemokamas „kontramarkes“. Turėjo jas ne tik dir[ektorius] Grinkevičius ir K. Š., bet dar keletas asmenų Val[iutų] kom[isijos]. Vieną kartą, kada A. Vil[enčukas] padavė pareiškimą reguliariam mokėjimui vokiečių VFA firmai, K. Š. pareikalavo dir[ektoriaus] Grinkevičiaus ir savo vardu dar keletą kontramarkių. A. Vil[enčukas] nustebeęs priminė, kad jie yra jau gavę. K. Š. atsakė, kad jie yra prižadėję kam tai iš savo pažįstamų. A. Vil[enčukas] pareiškė, kad kino savininkai yra per daug suvaržyti su nemokančiais klientais, tai vargu ar jįsai galės juos patenkinti. Pasikalbėjimas tuo ir baigėsi. Po kelių dienų Val[iutų] kom[isijos] atsakymas buvo neigiamas. Įpykęs Vil[enčukas] nuvyko tiesiai į Vok[iečių] pasiuntinybę ir prašė audiencijos pas patį ministrą. Iš karto sekretorius nenorėjo sutikti, bet, sužinojęs atsiskaitymo sumos dydį, nusileido ir navedė jį pas ministrą. Min[isteris] Z. atidžiai išklaušė A. Vil[enčuką] (pasikalbėjimas buvo vokiečių kalba) ir pasakė: „Litauen ist ein unrecht Land. Sie müssen ein Bestechung an zu versuchen“* (prašiau A. Vil[enčuką] tuos sakinius specialiai man užrašyti). A. Vil[enču-

* „Lietuva yra neteisinga šalis. Jūs turite pamėginti duoti kyšį“ (vok.).

kas] paaiškino Z., kad delnai buvo nuolatos tepami, bet pasidarę per daug išžūlūs. Z. pažadėjo padėti. Po kelių dienų visai kitas Val[isui-tų] kom[isijos] tarnautojas telefonu atsiprašė „už tą nemalonų nesu-sipratimą“ ir prašė ateiti atsiimti paruoštą leidimą. A. Vil[enčukas] privačiai sužinojo, kad užteko min[isteriui] Z. paskambinti V[idaus] r[ieikalų] m[inisterijai], ir dir[ektorius] Gr[inkevičius] turėjo pasiaiš-kinti prieš J. Paknį.

4. 1945 m. vieną vėlų vakarą Dr. Grinbergas grįžęs iš Miuncheno įėjo į mano kambarį labai susirūpinęs ir prašė, kad mūsų pasi-kalbėjimas būtų visiškai slaptas: „Taip, kaip geto laikais“, – pridū-rė jis. Esą jis buvo perspėtas, kad Eisenhowerio vyr. štabas išsiuntė DP stovyklų, kurios dar tebebuvo tiesioginėje USA armijos žinioje. Taip pat esą pareikalauta žinių, kiek gyventojų turi kiekviena sto-tykla, nuotolis nuo geležinkelio stoties ir t. t. Vienu žodžiu, grėse masinė deportacija „į namus“. Dr. Gr[inbergas] užtvirtino, kad rei-kalui esant mano šeima kartu su jo šeima vyks tiesiai prie Šveica-rijos sienos automobiliu, kurį jis turėjo savo žinioje. Perspėjo, kad St. Ottilien apie tai niekas nežino, tik mudu, ir prašė nesakyti nie-kam, kad nesukėlus panikos. Kartu pradėjo raminti, jog esą yra da-romi žygiai Baltuosiuose Rūmuose, kad tas įsakymas būtų panai-kintas. Baigdamas nusišypsojęs pasakė: „Mūsų žmonės Amerikoje gali daug padaryti“. Tą paslaptį išlaikiau labai ilgai, nors po kele-tos dienų Dr. Gr[inbergas] pasakė, kad pavojus sumažėjo. Greit po [to] visos karo sargybos buvo nuimtos. Turiu pabrėžti, kad tas bu-vo greit po marš. Žukovo vizito pas gen. Eisenh[owerį]. Nesigilin-damas į smulkmenas Dr. Gr[inbergas] daug vėliau po to pasakojo, kiek daug įtakingų žydų yra B[altuosiuose] Rūmuose. Esu jau mi-nėjęs, kad Dr. Gr[inbergas] buvo pirmininku (prezidentu) buv. ka-cetininkų žydų. Jisai turėjo specialią įstaigą Miunchene, bet daug aukštų USA armijos pareigūnų (daugiausia žydų tautybės) lankė jį St. Ottilien. Buvo ir kitų lankytojų, tarp jų D. Bengurionas. Aš visą laiką stengiausi laikytis nuošaliai, tai apie tuos vizitus nedaug ga-lėsiu pasakyti.

5. Apie A. Sm[etonos] nuosavybę Palestinoje galiu tik tiek pa-sakyti. 1945 m. apsilkė vienas Dr. Gr[inbergo] giminaitis anglų ka-rine uniforma. Jo laipsnio neprisimenu, bet žinau, kad buvo narys

žydų karinio dalinio, kuris buvo pasižymėjęs Afrikoje prieš Rommelį. Jisai, matyt, diskutavo galimybę nuvykti į Palestiną, tada dar anglų tebevaldomą. Dr. Gr[inbergas] rimtai pasiūlė man emigruoti į Palestiną, nes visų kitų tautybių kvota nebuvo išnaudota, tai nebūtų daug kliūčių. Aš atsisakiau ir tuo reikalas pasibaigė. Atrodo, kad tą pasikalbėjimą kažkas nugirdo, ir vieną dieną prie manęs priėjo Hirš Glas, kaunietis, stalius iš profesijos. Jisai draugiškai man pasakė, kad nereikia bijoti Palestinos, nes tai nėra taip jau blogas kraštas, ir pradėjo daugiau man pasakoti. Neprisimenu, kuriais metais Palestinoje buvo rengiama Makabijada, kuriai buvo vykdomi dideli statybos darbai. Dalį tų darbų apsiėmė rangovas Ilgovskis iš Kau-no (*Dwie Chodokowskie i żydek Ilgowski**). Jisai nusivežė savo darbininkus žydus ir lietuvius. Vieną dieną jisai nuvežė dalį darbininkų (žydų?) parodyti savo apelsinų plantaciją. Paskui jis parodė šalimais kitą plantaciją ir pasakė: „Šitą aš nupirkau prezidentui Smetonai“. Kieno pinigais buvo pirкта ir kaip didelė, jisai nesakė. Tai tiek aš ir žinau. Iš kitų apie tai nesu girdėjęs, bet galvoju, kad H. Glas nemelavo. Noriu dar paminėti, kad Ilgovskis sumokėjo anglų administracijai dideliu užstatu už kiekvieną darbininką, kad jie nepasiliks kaip nelegalūs imigrantai. Jisai prašė darbininkus nepridaryti jam bėdos. Visi prižadėjo, bet paskutinę dieną atvyko visi žydai, o keletas lietuvių nepasirodė. Atrodo, gyvenimas Palestinoje buvo daugiau viliojantis.

Deja, negaliu Jums nieko padėti apie tuos aukštus pareigūnus komunistus žydus. Nepažinau aš jų asmeniškai, nors pavardės man yra gerai žinomos. Nebuvau taip aukštai pasiekęs. Kas liečia jų nusikaltimą prieš lietuvių tautą, mano nuomone, yra vienodas kaip Gedvilos, Šumausko, Macijausko ir kt. Manau, kad nesuklysiu sakydamas, jog Lietuva nuo Mindaugo laikų buvo prieglobstis visiems, kurie bėgo nuo inkvizicijos Aukso Ordos, Jono Žiauriojo bei kitų persekiojimų. Tačiau Nepriklausoma Lietuva fanatiškos Bažnyčios bei „17 gruodžio tautinės revoliucijos vadų“ buvo nuvesta šunkeliais ir augančioji karta daugumoje „nustojo savo tautinės savigarbos“***. (Tai

* Dvi Chodokowskos ir žydelis Ilgovskis (lenk.).

** Pabraukta laiško autoriaus.

yra žodžiai vieno vokiečio inžinieriaus, pasakyti vienam mano draugui pirmomis karo dienomis. Tas vokiečiai palygino lietuvius su lenkais, norvegais ir olandais.)

Pradedant policininku, sekant referentu, karininku ir net baigiant ministeriu, visi žiūrėjo į žydo kišenę, o vėliau užsimanė turėti jų auksą, briliantus bei karakulius. Bet tai yra vėl atskira ir labai plati tema.

Ką reiškia M? Metrikuose buvau įrašytas Motiejus, bet vėliau draugai vadino mane Matas, tai tą vardą dabar ir naudoju oficialiai. Iki kito laiško.

Jūsų M. Janušauskas (parašas)

P. S. Mano atminties filmas vėl paryškėjo... VII forto komendantas buvo plk. Bobelis. Nors esu tikras, bet galite patikrinti kitur.

Originalas, rankraštis.

32. Danutės Karužienės laiškas VLIK'ui apie žydų gelbėjimą

Čikaga (JAV)

1977 m. sausio 1 d.

Chicago

VLIK'ui – apie žydų gelbėjimą

Apie 1943 metų vasarą buvęs Meno mokyklos direktorius Ignas Šlapelis kreipėsi į mano tėvus Jurgį ir Oną Krikščionius padėti žydų tautybės mokinėi Idai Galantaitei, neseniai pabėgusiai iš geto. Mano tėvai ją priėmė kaip tarnaitę. Ji turėjo lietuvių kunigo pagamintus gimimo metrikus, bet tėvai niekada nedrįso ją policijoj įregistruoti (i namų knyga). Jos „metrikai“ visuomet buvo reikalui esant pasakyti, kad tik dabar ją priėmė. Mes ją vadinom Elena, jos akcentas buvo aiškiamas kaip iš Klaipėdos krašto. Kiek atsimenu, jos motina buvo

nušauta vokiečių, o tėvas išvežtas bolševikų 1941 m. Tėvas – buvęs Marijampolėj malūno savininkas.

Ida-Elena negalėjo atidarinėti durų, eiti į krautuve, rodytis prie svečių ir, man atrodo, niekas ir nežinojo, neįtarė arba tik taktiškai nutylėdavo apie savo įtarimus. Mums traukiantis į Vakarų, ji liko mūsų name Kaune, Kalniečių g. 4b, kur ir dabar gyvena. Jei reikėtų daugiau žinių – klauskite. Galėčiau parašyti, kiek žinau.

Sausio 1 [d.], 1977 [m.]

Dana Krikščiūnaitė-Karužienė

Originalas, rankraštis.

33. Jurgio Gimbuto* laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Kaune 1943–1944 m.

Arlingtonas (JAV)

1977 m. sausio 19 d.

Arlington, Mass. 1977 [m.] sausio 19 d.

Didžiai gerbiamas Daktare,
atsiliepdamas į laikraščių pranešimus, suteikiu šiek tiek informacijos apie žydų gelbėjimą Lietuvoje karo metu.

1943–1944 metų žiemą ir pavasarį med. dr. Veronika Alseikienė buvo priglaudusi savo vasarnamyje tarp Petrašiūnų ir Pažaislio vyresnio amžiaus žydę, neva atbėgėlę iš Gudijos. Ją vadindavom „babuška“. 1944 metų pavasarį iki liepos mėnesio man tekdavo dažnai būti tame vasarnamy (gyvenau Kaune), kur ilgeliau pabuvodavo mano žmona Marija ir dar metų nesuėjęsi dukrelė Danutė. „Babuška“ prižiūrėdavo kūdikį ir pagelbėjo šeiminkauti. Niekas nekalbėdavo apie tos moters praeitį ir nieko neklausinėdavom.

* JURGIUS GIMBUTAS (1918–2001) gimė Maskvoje. Inžinierius. Nuo 1944 m. gyvenęs JAV. Nuo 1933 m. priklausė skautų sąjungai, nuo 1947 m. – Lietuvos inžinierių ir architektų sąjungoms. „Lietuviškosios enciklopedijos“ statybos skyriaus redaktorius.

Mums ruošiantis išvykti iš Kauno pirmąją liepos savaitę, va-sarnamyje atsirado Rita – babuškos duktė, o kartais pasirodydavo Ritos vyras. Vėliau patyrėm, kad tai buvo žydas gydytojas Ginkus. Jau Amerikoje sužinojom iš dr. Alseikienės laiškų, kad Ginkų šeima išliko gyva ir pagelbėdavo V. Alseikienei, likusiai Kaune, jau komu-nistams sugrįžus.

Tik paviršutiniškai žinau, kad dr. Alseikienės sesuo dantų gyd. Matjošaitienė ir brolis prof. A. Janulaitis taip pat yra pagelbėję žy-dams slapstyti. Gal apie tai galėtų daugiau pasakyti dr. Marija Gim-butienė ir Saulius Matas (dr. Matjošaitienės sūnus), taip pat gyvenęs Los Angeles apylinkėje. Jo adreso neturiu, bet Marija žino.

Mano žmona, tada Kaune buvusi dantų gyd. Stasė Leimonienė, 1942–1943 metais pagelbėdavo maistu savo buvusioms kolegėms dan-tų gydytojoms žydėms, tada iš geto atvartoms dirbti Kauno miesto sodininkystėje prie Vydūno alėjos.

Su pagarba

Jurgis Gimbutas (parašas)

Originalas, maširaštis.

34. J. Gečienės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Kaune

Kanada

1977 m. sausio 9 d.

Didžiai Gerbiamas Kun. Dr. J. Prunski,
ir vėl Jums rašau, nes dar negavau atsakymo iš Lenkijos apie „sibiriokus“. Dabar reikia rūpintis žydų puolimu...

Jūs rašėte mano dukrai Žukauskienei tuo reikalu. Turbūt mano sesė Danutė Augienė Jus painformavo arba švogeri Kaz[ys] Grina. Iš dukros paėmiau raštus pas save ir su mūsų Lione susira-šysime. Dukrai nėra reikalo tuo užsiimti, nes mudu su vyru gelbė-jome ją nuo nacių smarkiai rizikuodami. Ačiū Dievui, viskas gra-

žiai susiklostė, pasikrikštino, buvo labai pamaldi. Labai gražiai apie jos religingumą atsiliepė tėv[as] J. Grigaitis [iš] Šaritkėlių, mūsų šeimos dvasios vadas.

Atvykusi į Amer[iką] pas savo gimines, vis tik ištekėjo už žydo... Kadangi gan retai susitinkame, tai nėra progos su ja intymiau pasikalbėti, kaip ji dabar jaučiasi ir kaip atlieka katalikės pareigas. Visur save vadina ir rašosi lietuvė.

Prašysiu, kad ji Jums tiesiog rašytų, į Jūsų laišką atsakytų.

Reikia nepamiršti ir Pomerancaitės-Mazurkevicz su vyru. Taip pat abiejų tėvų Pomerančių.

Turiu dar pridurti, kad mano tėvas Juozas Lipčius globojo, slėpė, valgydino kelias šeimas. Buvo išskustas, kalėjiman pakliuvo ir vos nesušaudė. Galėčiau smulkiau aprašyti, bet tų žydų pavardžių nežinau. Tektų buvusių tėvo kaimynų paklausti. Čia, Kanadoje, viena šeima, žinau, gyvena. Jie galėtų plačiau pasakyti. Reikės parašyti. Tai tiek šiandieną.

Geriausi linkėjimai

1977 01 09

J. Gečienė

Originalas, rankraštis.

35. Antano Giedraičio laiškas apie žydų gelbėjimą Kaune 1941 m.

Vorčesteris (JAV)

1976 m. gruodžio 7 d.

Taip žinau

Vyskupas Vincentas Brizgys negalėjo būti prieš žydus nusiteikęs, jeigu jo žinioje buvusieji kunigai priiminėjo globoti žydų vaikus.

Tai galėjo būti 1941 metų vėlybas ruduo. Gyvenau Kaune. Mokytojas Teodoras Šuravinas, kilęs iš Jurbarko miesto, man perdavė žodžiu prašymą: Jurbarko gyventoja žydė Feinbergienė ar Finbergienė

188

prašiusi su manim pasikalbėti, ar aš nepatarpininkaučiau, kad katalikų kunigai gelbėtų jos vaikus – priimtų juos globoti ir išsaugoti nuo sunaikinimo.

Tada kai kurie Jurbarko žydai buvo uždaryti Kaune į kacetą. Iš čia juos drauge su kitais vokiečių kareiviai varydavo į darbą. Ta proga jie galėdavo sutiktam pažįstamam ką pasakyti.

Netrukus nueėjau į Šv. Trejybės parapijos kleboniją ir pataikiau pasimatyti su kun. Eugenijum Sabaliausku, taip pat kilusiu iš Jurbarko. Pasakiau jam, koks reikalas, koks ir kieno prašymas. Kun. E. Sabaliauskas patvirtino, kad jie, kunigai, iš tikroimą globoti žydų vaikus. Patarė perduoti Feinbergienei, kad vaikus atvestų vakare sutemus.

Ta žinia tuojau, kiek leido sąlygos, buvo perduota Feinbergienei. Neturėjau progos patirti, ar Feinbergienė ta Šv. Trejybės [parapijos] kunigų paslauga pasinaudojo, bet netenka abejoti, kad taip.

Iš to, kas čia pasakyta, aišku, kad žydai jau žinojo, jog Šv. Trejybės parapijos (gal ir kitų parapijų) kunigai gelbsti žydų vaikus. Taip pat aišku, kad vyskupo jiems nebuvo ir draudžiama tą artimo meilės ir žmoniškumo paslaugą atlikti.

Antanas Giedraitis (parašas)

buv. Kauno aps. pradžios mokyklų vyr. inspektorius

Worcester, Mass.

1976 12 07

Originalas, maširaštis.

36. Petro Ausiejaus laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Kaune

[...]

1977 m. vasario 8 d.

Gerbiamas kunige,

1. Mano dėdės, a. a. K. Bielinio, žydų gelbėjimo reikalu žinau štai ką: K. Bielinio ir kitų bendraminčių iniciatyva buvo paruošti dokumentai ir vieta pasislėpimui gydytojui Epšteinui ar Epschteinui.

Bet kai įteikė dokumentus, tai dr. atsisakė iš geto išėiti, motyvuodamas, kaip būsią visiems, tebūnie taip ir man. Dr. tuo laiku buvo Vilniaus gete.

K. Bielinis minėjo, kad keletą žydų slėpė savo sodininkystėje prof. Ivanauskas.

Tai tiek iš a. a. K. Bielinio žydų reikalu.

2. Man asmeniškai neteko slėpti žydų, bet šelpiau pasislėpusius.

Kaune, Žaliakalnyje, Eglių g. 3 gyveno bitininkystės žinovas agr. Prušinskas. Jis ten turėjo pasistatęs fabrikėlį „Korys“ – gamindavo dirbtinius korius. Agr. Prušinskas čia ir slėpė žydų šeimą. Pavardžių neprisimenu, bet sakėsi, kad iš Klaipėdos krašto, turėjo įmonę.

Pasikalbėjimuose su agr. Prušinsku juos vadinom gyventojais. Tai gi tiems gyventojams vis iš mano namų Prušinskas ką nors iš maisto parveždavo, o žiemai gyventojai gaudavo daržovių ir bulvių.

1943 m. vokiečiai darė kratas ieškodami žydų, pasidarė nesaugu.

Tais pačiais metais spalio mėn. vėlai vakare Prušinskas paskambino, kad nori ateiti su gyventojais. Atėjus sprendėm tolimesnį slėpimosi reikalą. Galvojom, kad prie tvarto, kur buvo virtuvė ir kambarys, [galėtų] čia laikinai pasislėpti. Bet apsvartėm mūsų namų padėtį, ir jų apsigyvenimas atpuolė, nes namuose dirbo keletas samdinių. Neišvengiamai visi būtume įkliuvę į gestapo nagus. Sutarėm, kad blogiausiu atveju galėtų savaitę ar daugiau prisiglausti kaip svečiai. Mūsų namuose vis kas nors iš provincijos dažnai užvažiuodavo, tai ir samdiniai neatkreiptų dėmesio į jų buvimą. Bet tuo mano pasiūlymu pasinaudoti nereikėjo.

Nuo 1944 m. birželio mėn. iki šiol taip ir neturiu žinių apie agr. Prušinską ir jo gyventojus.

3. 1941–1942 metais „Paramos kooperacijoj“ prekybos skyriui vadovavo Zenonas Juozėnas. Vilijampolės getas iš „Paramos“ gaudavo duoną ir kitus produktus.

Žydų reikalams iš žydų bendruomenės buvo komendantas (taip jį vadindavo), žinomas Lietuvoj turtuolis Soloveičikas. Jis atėdavo į „Paramą“ pas Juozėną gauti getui priklausančių produktų. Ir čia su Juozėno kombinacija tonomis iš provincijos į getą patekdavo produktai. Taip gete maitinosi tūkstančiai žydų.

Mano nuomone, šis Juozėno ir Soloveičiko maisto nelegalus tiekimas buvo spekuliacinis. Bet vis tiek žydams, tūkstančiams žydų buvo pagelbėta.

Zenonas Juozėnas gyvena Lietuvoje, bet Soloveičiko likimo nežinau.

190

Tai tiek apie žydų gelbėjimą.
Jeigu manote, kad šis informacinis prašymas naudingas dr. Jasaičiui, tai malonėkite pasinaudoję persiųsti dr. Jasaičiui.

Su geriausiais linkėjimais

1977 02 08

Petras Ausiejus

Originalas, rankraštis.

37. Onos Banevičienės laiškas apie žydų gelbėjimą Kaune

Čikaga (JAV)

1977 m. sausio 25 d.

Chicago, 25 01 1977

Lietuvos žydus gelbėjo

Aš, žemiau pasirašiusi Ona Banevičienė, Lietuvoje gyvenau adresu Skuodo g. 14, Kaunas 2.

Žydų šeima Borst gyveno Juozapavičiaus prospekte, Kaunas 2. Jie turėjo keturis vaikus.

Ponia Borstienė atėjo pas mane į namus ir prašė, kad aš duodčiau mano dukters Gražinos Reginos metrikus jos dukteriai Filomenai. Mano duktė ir jos duktė buvo to pačio ūgio ir buvo draugės.

Aš daviau mano dukters metrikus, ir su tais dokumentais ji buvo išsiųsta į provinciją irėjo į mokyklą. P. Borstienė visus vaikus taip sutvarkė. Vieną dukterį apvedino su lietuviu.

Jos vyras jau buvo miręs anksčiau plaučių uždegimu.

Jie turėjo kepyklą. Motina Borstienė liko gyventi Kaune, ne gete. Jei kas iš Borstų šeimos būtų dar gyvas, aš ir mano duktė, kuri davė metrikus, labai norėtų susirašinėti.

Gal galima būtų jų paieškoti?

Mano duktė dabar yra Gražina Chapman.

Ona Banevičius

Originalas, rankraštis.

38. Antano Kenstavičiaus laiškas
kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą
Žemaitijoje ir Kaune

Hope, B. C. (Kanada)

1977 m. sausio 23 d.

1977 m. sausio mėn. 23 d.

Didžiai Gerbiamas Kun. J. Prunski,
sveikinu Tamstas, kad ėmėtės iniciatyvos parašyti knygą anglų
kalba apie žydus, kuriuos lietuviai II pasaulinio karo metu išgelbėjo
nuo vokiečių sunaikinimo. Čia duodu Jums keletą lietuvių pavardžių,
kurie yra išgelbėję nuo mirties žydų vaikus bei kelis žydus.

1. Mr. Liudas Bielskis sakosi karo metu išgelbėjęs savo ūkyje
Luokės valsčiuje vieną žydelkaitę, kuri dabar esanti ištekėjusi už žy-
do, Sedos kolūkio direktoriaus, ir dabar ten, Lietuvoje, gyvenanti. Iš-
gelbėtosis žydelkaitės pavardę, jei pageidausite, Jums suteiks L. Biels-
kis betarpiškai.

2. Mažeikių apskrityje Židikų parapijos klebonui Kun. Vaclovui
Martinkui rekomendavus, 1941 m. vasarą to miestelio žydo vaistininko
naujagimį sūnų pasiėmė auginti kaip savo vaiką ūkininkas Jeroni-
mas Bukontas, gyv. Dapšių kaime, Židikų valsčiuje. Karo metu visi
apylinkės ūkininkai tai žinojo, kad J. Bukontas augina žydo vaiką, bet
vokiečiams niekas neišdavė. Vaikas užaugo. Dabar jis turi Bukonto
pavardę. Gavo išsimokslinimą. Dar prieš trejetą metų mačiau kelis jo
parašytus straipsnius „Švyturio“ žurnale. Kur dabar tas žurnalistas
Bukontas gyvena – nežinau. Manau, kad Kun. V. Martinkus, gyv. JAV,
tikrai žino. Jis praneš Jums ir to žydo vaistininko pavardę. To gaspa-
doriaus, kurs užaugino žyduką, likimas buvo liūdnas. Bolševikų val-
džia jį 1945 m. areštavo kaip buožę, turintį 30 ha ūkį, išvežė į šiaurinę
Rusiją prie kanalo kasimo, kur jis dingo be pėdsakų.

3. Karo metu Kauno žydai, apgyvendinti Vilijampolės gete, pu-
siau badavo. Lietuvių maisto kortelės, palyginus su vokiečių, taipgi
buvo labai menkos. Kauno miesto savivaldybėje, maitinimo skyriuje
buvo labai menkos. Kauno miesto savivaldybėje, maitinimo skyriuje
tarnavo ir Danguolė Šilingaitė (buv. ministerio dukra!). Ji „su-
kombinuodavo“ maisto kortelių ir taip rizikuodama savo gyvybę šel-
pė pažištamus žydus, gete gyvenančius.

192

4. Našlė ir iš profesijos akušerė Eugenija Kenstavičiūtė-Bimbiėnė gyv. Kaune. Karo metu nemažai pagelbėjo Kauno žydams gete vaisiais ir maistu. Pabėgusius žydus ir žydes laikinai priglausdavo savo bute. Jos sūnus, inžinierius, dabar gyvena Australijoje. Karo metu jis dar mokinosi vyresnėse klasėse Kauno Jėzuitų gimnazijoje ir gyveno pas motiną. Jeigu Jūs tuo reikalu į jį kreipsitės, manau, jis neatsisakys painformuoti konkrečiais faktais ir net pavardėmis.

Labai mažai iš šito mano laiško bus Jums konkrečios paramos. Na, bet geriau negu nieko...

Linkiu Jums geros sveikatos ir sėkmingai šį darbą užbaigti!

Ant. Kenstavičius (parašas)

Jus gerbiantis

P. S. Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečių karinė okupacinė valdžia buvo Kaune įsteigusi kelias specialias žydams valdiškas virtuves-valgyklas, o lietuviai bei lenkai tokių privilegijų neturėjo ir gyveno pusiau badaudami. Tai faktas!

1977 01 23 d.

Originalas, rankraštis.

39. Stasės Kenstavičienės laiškas Domui Jasaičiui apie vaiko išgelbėjimą Kaune

Hope, B. C. (Kanada)

1977 m. kovo 20 d.

Hope, BC. Canada
1977 m. kovo mėn. 20 d.

Gerbiamasis Dr. Jasaiti,
spaudoje skaičiau, kad Tamsta renkate žinias apie žydus, kuriuos lietuviai II pasaul[inio] karo metu išgelbėjo nuo vokiečių nacių sunaikinimo.

Tuo laiku aš gyvenau Kauno mieste. Stalius, turintis tik vieną akį, Juozas Kubilius, gyvenantis du blokus į pietus nuo „Maisto“ fabriko Garliavoje ir turintis ten namuką su nemažu daržu, slėpdama-

sis nuo kaimynų savo namuose augino žyduką berniuką. Aš tą vaiką paskutinį kartą mačiau 1943 metais kovo mėnesį. Vaikas tada buvo jau apie trejų metų, aiškiai rudų plaukų ir jau šiek tiek kalbėjo lietuviškai. Staliaus Kubiliaus šeima savų vaikų neturėjo ir tą vaiką vadino visad: „mūsų Juozukas“.

Apie tolimesnį vaiko likimą nežinau.

Jus gerbianti

Stasė Kenstavičienė

Originalas, rankraštis.

40. Stasės Kenstavičienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse

Hope, B. C. (Kanada)

1977 m. balandžio 4 d.

Hope, B.C.

1977 m. balandžio 4 d.

Gerb. Dr. Jasaiti,

ačiū Tamstai už laišką, rašytą š. m. kovo mėn. 27 dieną. Prašome manęs suteikti papildomų žinių apie II pasaulinio karo metu išgelbėjimą žydų vaiko iš Kauno Vilijampolės geto.

Deja, beveik nieko naujesnio aš Tamstai dabar negaliu pasakyti, tik patvirtti dar kartą, ką anksčiau Jums rašiau.

Karo metu aš gyvenau Kaune, Žaliojoje g-vėje Nr. 32, pas savo dėdę senuką našlį Izidorijų Žilinską. Jis buvo siuvėjas. Kad neišvežtų darbams į Vokietiją, aš buvau įsidarbinusi „Versalio“ viešbutyje virtuvės darbininke. Kaip žinote, dauguma Kauno gyventojų gyveno pusiau badaudami. Reikėjo maisto „susikombinuoti“ juodojoje rinkoje. Kaunas skendo tada tamsoje, nes gatvės nebuvo visai apšviestos. Susisiekimo mieste jokio. Autobusų visai nebuvo, nei taksi ar paprasčiausių vežikų.

Žiemos metu dusyk aš su dėde siuvėju Žilinsku vakarais, jau temstant, nuvykome beveik užmiestin pas Juozą Kubilių ir rogutėmis parsivežėme nusipirktos šviežios mėsos ir gerokai miltų. Grįžome ledu per Nemuną. Dėdė Žilinskas buvo man kelio rodytojas.

Tą Kubilių pasiimtą žydų vaiką aš tik dusyk ir temačiau. Dėdė Žilinskas mane griežtai ir pakartotinai įspėjo, kad aš niekam neprasitarčiau, kad staliaus Juozo Kubiliaus šeima yra pasiėmusi iš žydų šeimos berniuką auginti. Kadangi tai buvo slaptas dalykas, aš nesistenartėjo frontas. Dėdės patarta aš 1944 m. liepos 19 d. traukiniu išvažiavau Vokietijon. Dirbau Breslau mieste, vagonų fabrike, o vėliau patravau Reino upės. Kanadon atvažiavau 1949 m. pavasarį. Dukia arčiau Žilinskui į Kauną. Laiškai negrižo, bet atsasyk rašiau laiškų dėdei Žilinskui ir Kauną. Laiškai negrižo, bet atsakymo negavau. Daugiau su Lietuvoje likusiais nesusirašinėju.

Nežinau likimo staliaus Juozo Kubiliaus nei jų pasiimto augintii iš žydų šeimos berniuko.

Klausiate Tamsta laiške, gal aš žinau daugiau, kas iš lietuvių yra išgelbėjęs nuo sunaikinimo žydus? Taip, žinau vieną tokį. Tai Mr. Liudas Bielskis. Jis visiems sakosi savo ūkyje Luokės valsčiuje išsaugojęs žydų šeimos mergaitę. Ji dabar esanti ištekejusi už žydo, kurs esąs Mažeikių rajone, Sedos kolūkio pirmininkas. Prieš dvejus metus Liudas Bielskis lankėsi rusų okupuotoje Lietuvoje. Mums gyresė, kad buvęs labai maloniai tos žydų šeimos pavaišintas ir net į Sedą nuvežtas. Šiaip Bielskis yra atsargus, ypač ką raštu rašyti.

Jus gerbianti

Stasė Kenstavičienė

Originalas, rankraštis.

41. Danio Mikeliūno laiškas VLIK'ui
apie žydų šeimos išgelbėjimą 1941 m.

Michiganas (JAV)

1977 m. sausio 13 d.

VLIK'ui

Sausio mėn. 13 d., 1977 m.
Michigan City, Indiana

Aš, Danys Mikeliūnas, buvau ilgametis Kauno Vilijampolės pašto viršininkas ir 1941 m. birželio mėn. sukilime vadovavau partizanams. Per tuos veiksmus pašto patalpose buvau paslėpęs pašto namų savininką su šeima Cvi ir rabiną su dukra, kurių pavardės nežinau.

Neoficialiomis žiniomis, Cvi su šeima gyvena Lenkijoje.

Vėliau du pašto tarnautojai perėjo dirbti į Lietuvos saugumą ir vienas iš jų tapo gestapo agentu. Jis apskundė mane, kad slėpiau žydus ir patariau partizanams paslėpti geresnius ginklus.

Gestapo buvau areštuotas ir Lietuvos saugumo rūmuose, gestapo žinioje, buvau kalinamas 6 savaites.

Jokių dokumentų tuo reikalu neturiu. Šiuo laiku skundikas ir gestapo agentas gyvena Chicagoje, bet jis liudininku būti negali.

Su pagarba

D. Mikeliūnas (parašas)

Originalas, mašiniškis.

42. Kazio Ališausko laiškas kun. Juozui Prunskiui apie advokato Goldbergo sūnaus išgelbėjimą

Čikaga (JAV)

1977 m. kovo 11 d.

1977 m. kovo 11 diena
Čikaga (JAV)

Gerb. Kunige Juozapai,
liečia žydų gelbėjimo reikalą.

Žinau, kad plk. ltn. Antanas Zubrys* per visą vokiečių okupacijos laiką 1941–1945 m. savo namuose laikė ir augino žydo advokato Goldbergo sūnų. A. Zubrys gyveno A. Panemunės valsčiuje, Armališkių kaime, ten turėjo nedidelį nuosavą ūkį.

Įdomu, kad vietos gyventojai kaimynai žinojo, kad A. Zubrys augina žyduką, bet neišdavė. Tėvas, advokatas Goldbergas, buvo Kau-no gete – Vilijampolėje.

* PLK. LTN. ANTANAS ZUBRYS (1883–1950) – karininkas. 1904 m. baigęs Veiverių mokytojų seminariją, mokytojavo. Per Pirmąjį pasaulinį karą mobilizuotas į rusų kariuomenę, baigė karo mokyklą, kovojo Rytprūsijų, Karpatų frontuose. 1918 m. grįžo į Lietuvą ir kartu su kitais ėmėsi kurti Lietuvos kariuomenę. Apdovanotas dviem Vyčio kryžiais. Ėjo įvairias pareigas Lietuvos kariuomenėje, buvo III Seimo narys valstiečių liaudininkų frakcijoje.

196

1946 m. sutikau Goldbergą su sūnumi Miunchene. Sakė man, kad ketina persikelti į Pietų Afriką. Kur jiedu dabar – nežinau.

Reiškiu pagarbą

Kazys Ališauskas (parašas)

Originalas, rankraštis

43. Sofijos Lukauskaitės-Jasaitienės* pranešimas VLIK'ui apie žydų gelbėjimo aplinkybes

1946 m. gegužės 15 d.

Tiubingenas (Vokietija)

Sofijos Lukauskaitės-Jasaitienės pranešimas VLIK'ui 1946 metų gegužės 15 d.

Kiekvienas seniai žinojo nacių aršų antisemitizmą, bet jį visu baisumu pamatė tik vokiečiams okupavus mūsų kraštą. Žydų nai-

Sofija ir Domas Jasaitiai

* SOPHIA LUKAUSKAITĖ-JASAITIENĖ (1901-1981) gimė Šiauliuose. Agronomė, visuomenės veikėja. 1923 m. įgijo agronomės specialybę Berlyno žemės ūkio aukštosios mokykloje, studijavo Danijoje. 1926-1940 m. – Lietuvos vaiko draugijos Šiaulių skyriaus valdybos pirmininkė, centro valdybos narė. 1950 m. išvyko į JAV.

kinimas prasidėjo Lietuvoje tuoj atėjus SS ir SD daliniams. Nė vienas nesužvėrėjęs žmogus negalėjo be pasibaisėjimo ramiai būti to masinio nekaltų žmonių žudymo liudininku. Kartu su naikinimo pradžia prasidėjo ir jų gelbėjimas.

Kodėl buvo taip sunku išgelbėti žydų vaiką?

1. Žydų vaikai nemokėjo svetimų kalbų – kalbėjo tik žydiškai, ir tie vaikai, kurie anksčiau kiek kalbėjo lietuviškai, būdami gete visai tą kalbą pamiršo. Jeigu ir kalbėjo kuria nors svetimą kalba (rusų ar vokiečių), tai per tuos 3 metus klausydami tik žargonu, svetimą kalbą kalbėjo su tokiu akcentu, kad iš tolo galima buvo juos atpažinti.

Tad nemokėjimas lietuvių kalbos buvo pagrindinė kliūtis žydų vaikams gelbėti.

2. Žydų vaikai buvo daugiausia išlepe, sunkiai prisitaikydavo prie svietimos aplinkos, be motinų [nežengė] nei vieno žingsnio, pasikalbėjimuose nuolat kartodavo žodį „getas“.

Norint būti objektyvia reikia pabrėžti, kad žydai vaikai turėjo stiprų savisaugos instinktą ir savotišką gudrumą, kuris dažnai apsaugojo juos nuo mirties.

Kodėl buvo taip sunku išgelbėti žydą?

1. Žydai buvo labai neryžtingi, jei pabėgimas buvo susijęs su rizika, jie rezignuodavo. Jie apleisdavo getą tik tuo atveju, jei buvo viskas iš anksto gerai suorganizuota. Apie tą ypatybę ne viena žydė man atvirai pasisakydavo.

2. Jeigu išėję į laisvę žydai buvo suimami ir gestapo tardomi, tai viską išpasakodavo iki smulkmenų apie savo gelbėtojų žygius, nurodydami jų pavardes, o tai sudarydavo didžiausią pavojų gelbėtojams.

Išgelbėti žydą visuomet buvo susiję su mirties pavojumi ir tam asmeniui, ir jo artimiesiems. O gelbėjimo aplinkybės buvo tokios sunkios ir komplikotos, kad norint išgelbėti vieną, į tą darbą reikėjo įtraukti bent 5–10 asmenų. Už vieną išgelbėtą ištisos šeimos buvo statomos į pavojų. O vis dėlto atsirado daug lietuvių tarpe tokių pasiryžėlių.

Kaip reikėjo suorganizuoti pabėgimą?

1. Vaikui sudaryti gimimo metrikus, suaugusiam – asmens dokumentą.

2. Turėti saugią tinkamą vietą apgyvendinti, surasti pasiryžėlius, kurie sutiktų tokį beteisį pilietį priimti.

Retai žmonės gelbėdavo už materialines gėrybes, dažniausiai pasiryždavo tam žygiui tik religinių [principų] ar religinio ir humanistikumo principo vedami.

Vaikams metrikai buvo sudaromi taip: metrikų neužpildyti, bet su antspaudu blankai buvo gaunami iš klebonų. Juos reikėjo tik atitinkamai užpildyti ir pasirašyti sugalvoto, nesančio Lietuvoje ar net mirusio klebono pavarde.

Daugeliu atvejų buvo elgiamasi taip: parapijos metrikų knygose buvo surandamos mirusių vaikų pavardės, kurių amžius apytikriai atitikdavo norimo išgelbėti žydų vaiko amžių, ir sužinojus parinktojo vaiko vardą, pavardę, gimimo datą buvo kreipiamasi į metrikacijos biurą, kuris (nieko nejausdamas) ir išduodavo tikrus gimimo metrikus. Tik metrikams sudaryti jau reikalingi bent 3 „nusižengėliai“: 1) patikimas asmuo, kuris kreipdavosi į kleboną; 2) pats klebonas; 3) žmogus nežymus, kuris galėjo nepastebimas likti metrikacijos biure.

Suaugusiems sudaryti asmens dokumentą reikėjo:

Išvogti iš savivaldybės pasams blanką su antspaudu ar surasti savivaldybėje žmogų, kuris ant atitinkamo blanko su prilipdyta fotografija pasiryžtų antspaudą uždėti: dokumento turinį sukurti jau nebe taip sunku!

Šito darbo vienas žmogus irgi atlikti negalėjo... Tam tikslui buvo naudojami dar įvairūs seni pasai mirusių ir kt. žmonių.

Tokiais ir panašiais būdais buvo išgelbėti:

1. Jerusalmiskienė, gimnazijos mokytojo žmona su 2 berniukais 6–8 m. amžiaus, nuvežta arkliais 60 km nuo Šiaulių į ūkį pas p. Jaloneckius, o vėliau perkelta į kelias vietas prie Kužių.

2. Kamberienė, dr. A. Kamberio žmona su sūnumi 5 metų amžiaus, išvežta arkliais už 75 km pas p. Zubovus prie Akmenės į Judelių ūkį, kur ir išgyveno iki vokiečių pasitraukimo.

3. Chanė, naujuose metrikuose – Janė, elektrotechniko 8 m. duktė, apgyvendinta iš pradžių pas skalbėją Oną, bet ir čia turėjo pakeisti 2 gyv[enamasias] vietas, vėliau išvežta pas ūkininką Padubysio vlsč. P. E. Liutikienės globoje; ten reikėjo pakeisti 2 kartus gyv[enamasias] vietas ir pagaliau perkelti į Mažeikių apskritį Bugonių ūkį (Č. Liutiko sesers), kur ir gyveno iki vokiečių pasitraukimo.

4. Frenkelio odos fabriko darbininkė, pavardės nebeprisimenu, atnešė man į namus 2 vaikus ir apalpo. Atsipeikėjęs ji man pasakė: „Jei neišgelbėsi mano vaikų, eisiu tiesiog į SD, jėgų daugiau nebeturiu“. Toks jos ėjimas buvo tolygus mirčiai, tai pasiryžau juos gelbėti. Vyresniajam (Jonukui) išgelbėti reikėjo pakeisti 4 globėjus. Galutinai jis buvo priglaustas kaime palei Vaiguvą Šiaulių aps. Jaunesnysis (Petriukas) iš pradžių buvo paguldytas į Šiaulių miesto ligoninę. Anuomet buvo patirta, kad ligoninės personalas pradėjo kalbėti apie jo kilmę; [tada] skubiai buvo iš ten paimtas ir įprašytas globoti vienai moteriai. Dar vėliau su tokiu pat Jonuku, vieno Frenkelio odos fabriko meisterio sūnumi, [kuris] irgi gelbėjimo tikslu buvo anksčiau paguldytas į vaikų ligoninę, išvežti į Vaiguvos vaikų prieglaudą (60 km už Šiaulių žiemą, arkliais). Jiems reikėjo įvairiais būdais sudaryti pamestinukų dokumentus.

5. Petrovas Volodia 12 m., berniukas. Tėvas miręs, rusų emigrantas iš Paryžiaus, motina – žydė Gurvičaitė, Šiaulių vaistinininko dukotė, kuri su sūnumi sėdėjo gete. Kitas jos vaikas buvo jau išvežtas į naikinimo fabriką Auschwitz. Jam reikėjo sudaryti stačiatikių metrikus. Tam reikalui reikėjo 2 kartus vykti į Kėdainius, pas stačiatikių šventiką. Pagaliau tuščias blankas su antspaudu buvo gautas, metrikus užpildžiau pati namie. Kiek vėliau pavyko surasti jo tikrą dėdę, tėvo brolių Daugpily. Aš jį iškviečiau ir vaiką jam atidaviau. Kurį laiką grėsi pavojus, kad vaiką man grąžins atgal, reikėjo skubiai Kaune išrūpinti dokumentą, kad tėvas tikrai tokiais ir tokiais metais ten gyveno. Paštu siunčiamas dokumentas žuvo, reikėjo jį iš naujo parūpinti. Ilgainiui, matyt, dalykai parūpinus dokumentą susitvarkė, nes grasinimo grąžinti vaiką daugiau nesulaukiau. (Kai jis išėjo iš geto, itaisiau jį į vaikų darželį „Lietuvos vaikas“, kurį jis kasdien lankė.)

6. Rudmikaitė – Šiaulių žydų gimnazijos direktoriaus dukotė, 16 m., [ja] paėmė mano prašymu girininko Dauginio šeima. Tik, de ja, savaitei prabėgus ji grįžo į Šiaulių getą – pasiilgo savųjų. Su rū-

pesčiu ir atsidėjimu, susijusiu su pavojumi, suorganizuotas pabėgimas nuėjo niekais.

7. Šifmanaitė – motinos mergautinė pavardė, inžinieriaus dukmė, prigludė ją mokytojo šeima prie Kužių, Šiaulių aps. Jos pabėgimas buvo suorganizuotas taip. Į mūsų namus atvedė ją motina. Iš čion ją pas naujus globėjus nuvežė pasamdytas vežikas. Žinoma, jį nei irgi buvo aprūpinta asmens dokumentais. Tas viskas vyko dienomis metu.

8. Vieno Kauno prekybininko sūnus 5 m. Jis buvo atvežtas traukiniu savo buvusios auklės iš Kauno, gyveno kurį laiką pas mane, o vėliau perduotas globoti agr. Mikolaičiui į kaimą. Šitą vaiką gelbėjo me kaip kolegą agronomo Girševičiaus sūnų, tik vėliau paaiškėjo, kad tai tik jo giminaitis. Tuo reikalu iš Kauno su kolegos maldaujančiu rašteliu 2 kartus buvo atvykęs žmogus. Kuomet viskas buvo paruošta, po sutartos telegramos vaikas buvo išmestas maiše su bulvėmis per tvorą iš Kauno geto ir atsidūrė Šiauliuose.

9. Inž. architekto, studijavusio Paryžiuje, iš Kauno žmona su sūnumi 6 metų. Iš Kauno geto ją išgelbėjo p. Binkienė. Atvažiavo į Šiaulius, čia turėjo ją pasirūpinti Šiaulių jėzuitų kunigai, atsivežė vysk. Brizgo rekomendacinį laišką, jiems nepavyko ją nuolatine prieglauda greit aprūpinti, tad kun. Borevičius atsiuntė ją pas mane. Moteris buvo desperacijos visai apimta, arti savižudybės: „Kuomet sėdėjau gete, aš nežinojau, kad laisvėje taip begaliniai kompliktuotas gyvenimas ir kad išsigelbėti taip sunku; jei ne vaikas, seniai nebegyvenčiau“. Po ilgų kompliktuotų žygių pateko į P. Taišerskio globą į jo ūkį už šeiminingę (gerai kalbėjo lietuviškai ir buvo ariškos išvaizdos).

10. Šiaulių „Star“ dažų fabriko savininko sūnus 9 metų amž[iaus]. Tėvas – filantropas, žydų gete labai populiarus. Sudaryti dokumentai ir D. Venclauskienei tarpininkaujant atiduotas globai į kaimą Vaiguvo apylinkėje.

Čia toje vietoje noriu pažymėti, kad brolis invalidas buvo SS pagrobtas per „vaikų akciją“, kuri įvyko 1943 11 05, kuomet per vieną dieną iš Šiaulių geto buvo išvežta žiauriausiu būdu, nuo motinų išplešta apie 800 žydų vaikų ir invalidų. Geležinkelio stoty buvo su-sekta traukinio važtaraštis, adresuotas „Auschwitz“. Žydės motinos siaubo apimtos išslapstė įvairiose geto lindyneose apie 200 savo vaikų. Dauguma jų ilgainiui buvo lietuvių išgelbėti.

11. Dr. Piko sūnui buvo sudaryti asmens dokumentai – studentas, lietuvių gimn. Abiturientas savo pabėgimą buvo pasiryžęs pats paskutiniu momentu suorganizuoti.

12. Žinomoji Kauno fotografė Zinaida Blimentalienė. Ji su rūpintais jau Kaune asmens dokumentais buvo nuvežta į mano ūkį (Lopetiškiai, Padubysio vlsč.). Ten ir liko ir sulaukė karo galo.

13. Dar dvi nežinomos moterys. 1944 m. gegužės pradžioje vieną gražų rytą Šiaulių Vilniaus g. 200 (čia aš gyvenau) pasigirdo skambutis. Einu atidaryti durų. Nesuspėjau praverti jų, įkrenta dvi moterys, aiškiai žydės. „Tamsta būsi p. Jasaitienė?“ – „Taip“, – sakau. Abi krenta ant kelių, nori bučiuoti kojas, rankas... Šalinuosi. „Gelbėkit, gelbėkit, turim tik 3 minutes laiko. Čia tuoj už durų stovi gincluotas sargybinis, kuris pasižadėjo pabėgimo nepastebėti, jei įteiksiu jam 1000 markių. Tik greit, greit, mūsų gyvybė pavojuje“.

Nepažįstamos, svetimos, kalba neaiškiai, vos galima suprasti... Pirmą mintis – provokacija? Įbėgu į gretimą kambarį pasitarti su vyru, ką daryti (tuo laiku ten pat buvo ir iš Vilniaus atvykusi dr. V. Sruogienė). Siūlome išleisti jas pro kitas duris per kiemą, sodą į kitą gatvę, iš kur galėtų lengvai tuoj išeiti į laukus. Atsisako: „Negalime, nukentės už mus kitos mūsų kolonos žydės. Gelbėkite, nes žūsim, vienintelis būdas ir vienintelė proga išsigelbėti tik dabar, tuoj, greit, maldaujam!“ Laiko galvoti nėra... rizikuojame. Išnešu 1000 markių ir jos galvotrūkiškai išbėga atgal į gatvę... Valanda, kita praeina įtempto laukimo!.. SD?.. SS?.. suėmimas?

Viskas ir šį kartą praeina laimingai...

Tai tokie giliausiai įsmigę atmintyje išgelbėtų žydų faktai. Viskas tuos gelbėjimo darbus man ištikimai padėjo atlikti mano vyras dr. D. Jasaitis. Įvairius techniškus darbus – buvo ryšininkais ir kitus dažnai atsakingus ir susijusius su pavojumi – atlikti padėjo mano ir mano sesers Onos Lukauskaitės-Poškienės* vaikai.

14. Bent 15 asmenų buvo sudaryti asmens dokumentai, daugiausia vyrams. Dokumentai palengvindavo jiems reikalingu momentu pabėgti iš geto ir tuo būdu išsigelbėti.

Ūkininkai mažiau bijodavo priglausti asmenis su tvarkingais dokumentais.

* Žodžiai „ir mano sesers Onos Lukauskaitės-Poškienės“ įrašyti ranka.

202

15. Sistemingai 3 metus ištiesos šeimos buvo aprūpintos iš mūsų šeimos atsargų maistu. Aprūpinimas ir išnešiojimas maisto į įvairias žydų aptarnaujamas dirbtuves mieste buvo susijęs taip pat su dideliu pavojumi.

Pavojingiausi buvo nuolatiniai žydų apsilankymai vienu ar kitu pretekstu, dažnai net su ginkluotais palydovais, kuriuos irgi reikėdavo papirkti cigarete, obuoliu ir kt.

Taip pat turėjom savo globoje žydų įvairias brangenybes ir įvairius daiktus, kuriuos žydai patikėjo mano apsaugai, nujausdami savo uždarymą į getą. Vėliau jie įvairiais būdais išeidavo iš geto, paroduodavo dalimis tuos daiktus ir už gautus pinigus nusipirkdavo sau taip reikalingą maistą. Daug lietuvių šeimų, jei negalėjo prie tiesioginio žydų gelbėjimo prisidėti, tai bent padėjo jiems įvairiais būdais [apsisaugoti] nuo bado.

16. Kaip į gelbėjimo darbą buvo įtraukiamas kartais visas žmonių kolektyvas, gali parodyti šis pavyzdys. Šiaulių gete sėdėjo advokatas Gecas su šeima. Aukštos doros, labai kultūringas, rotarietis, lietuvių teisininkų gerbiamas asmuo. Norima buvo suorganizuoti jo pagalbą iš geto. Jis atsisakė, nes turįs skolų gete; kol jų neapmokės, negalįs išeiti. Tą pačią dieną buvo padaryta rinkliava ir per porą valandų jam įteikta 1200 markių (jis vis delsė nenorėdamas išsiskirti iš kitų ir, rodos, žuvo su visa šeima).

17. Pačioje vokiečių okupacijos pradžioje 3 Šiaulių visuomenės atstovai: teisėjas F. Bugailiškis, dr. D. Jasaitis ir kun. Lapis nuėjo pas Šiaulių gebietskomisarą štabsleiterį Schropferį ir įvairiais samprotavimais užtarė žydus bei pareiškė pasipiktinimą brutaliu jų žudymu. Štabsleiteris tą intervenciją išžūliai atmetė, pasikalbėjimą nutraukė ir pagrasino, kad už kišimąsi į tą reikalą visiems gresia žydų likimas, o SD viršininkas Bozalskis viename pasikalbėjime tuo pačiu klausimu D. Jasaičiui pasakė: „Jei tamsta kišiesi į tą reikalą, tai atsigulsi į tą pačią duobę su žydais“.

Baigdama noriu pažymėti, kad gelbėti tekdavo ne tik pažįstamus, bet dažnai visai nepažįstamus asmenis, todėl užmiršta daug gelbėjimo atsitikimų ir aplinkybių. Taip pat esu tikra, kad Šiauliuose žydus gelbėjo nuo mirties ir teikė jiems visokeriopą paramą šimtai, o gal ir tūkstančiai lietuvių.

Iš Šiaulių mieste man žinomų asmenų tą patį žydų gelbėjimo darbą dirbo mirusio adv. K. Venclausko šeima, dr. Luinienė, kun. La-

pis, kun. Byla, kun. P. Dzegoraitis, tėvai jėzuitai, dr. Prialgauskas, Ku-
 žių klebonas Kleiba, viceburmistras Pauža, H. Kildišius, agr. Ibians-
 kis, J. Sondeckis.

Kadangi tas darbas buvo susijęs su mirties pavojumi ir reikėjo
 jį dirbti labai atsargiai ir konspiruotai, todėl ir tų asmenų sąrašas,
 žinoma, yra labai nepilnas.

Iš man žinomų faktų Kaune toje srityje daug nuveikė p. Binkie-
 nė. Vilniuje išduodant pasus veikli buvo p. V. Sruogienė.

Tiubingen
 1946 05 15

Z. Lukauskaitė-Jasaitienė (be parašo)

Nuorašas, mašinraštis.

44. Jono Daugėlos pasakojimas apie žydų gelbėjimą Šiaulių apskrityje

[...]

1976 m. gruodžio 14 d.

1976 m. gruodžio mėn. 14 d.

Žydų gelbėjimas Šiaulių aps.

Kaip visoje Lietuvoje, taip ir visoje Šiaulių apskrityje 1941–1942 metais vokiečiai, okupavę kraštą, tuojau pradėjo masinį žydų naikini-
 mą. Per trumpą laiką veik visuose apskrities miestuose ir mieste-
 liuose žydai buvo fiziškai sunaikinti. Joniškio, Kriukų, Žeimelio, Ly-
 gumų, Pašvitinio, Skaistgirio ir Žagarės žydai buvo suvežti į Žaga-
 rės miestelį ir šio miestelio laukuose sušaudyti. Pačiame Šiaulių mieste
 buvo įsteigtas getas, kuriame buvo ilgesniam laikui uždaryta keli tūk-
 šančiai žydų.

Kadangi atskirose vietovėse žydų naikinimas buvo pradėtas ir
 atliktas labai staigiai ir per palyginti trumpą laiką, tad vietos gyven-
 tojai negalėjo net susigaudyti, kas gi iš tikro darosi, ir neturėjo veik
 jokių progų efektyviau prisidėti prie žydų gelbėjimo.

Bet pačiame Šiaulių mieste lietuviai labai plačiai vykdė žydų
 gelbėjimo ir jų pagalbos akciją ir šiam reikalui buvo suorganizuota

45. D. Gaidelienės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Šiaulių krašte

[...]

1977 m. sausio 24 d.

Sausio 24 d. 1977 m.

Didžiai gerbiamasis,
atleiskite, kad aš sutrukdysiu Tamstai laiko šiuo savo laišku, ypač kad nežinau, ar Jums bus kiek naudingas.

Žinau, kad Jūs rašote knygą apie žydų gelbėjimą Lietuvoje. Aišku, buvo labai daug lietuvių, kurie prisidėjo. Gaila, kad ne tik man, bet, manau, ir visiems atmintyje mažai pasiliko. Pavyzdžiui, kad ir prisimeni daug ką, bet knygoje turi būti aiškūs ir konkretūs faktai, datos, pavardės ir t. t.

Iš jų vienas yra Dr. Williamas Pace (Šiauliuose buvo vadinas Peisachavičiumi), dabar gyvenantis New Yorke.

Mano tėvai Šiauliuose apsigyveno tik prieš pirmą bolševikų okupaciją, jie buvo rokiškiečiai, be to, buvę biznieriai, taigi jų ir pirmos pažintys buvo daugiausia su žydais.

Su Dr. Peisavičium* susipažinau ligos atveju pirmiausiai. Mamą pagydė nuo plaučių uždegimo, vėliau, vokiečiams užėinant, karo metu jis gydė seserį, kuri sunkiai sirgo inkstų geldelių uždegimu. Tai buvo aukštos kultūros ir labai geras žmogus. Taip apie jį kalbėjo visi Šiaulių miesto žmonės. Kada žydus varė į getą, prisimenu 2 garsių to miesto advokatų žmonas, kurios važinėjo su vežikais, rinkdamos parašus už jį kaip gerą ir paslaugų gydytoją, kad jis būtų nevaromas į getą, kad būtų leidžiama jam vaikščioti šaligatviu, kad nebūtų jam segama žvaigždė ant nugaros, ir netgi buvo tokių pasisakymų, kad jis mums reikalingas kaip geriausias Šiaulių miesto daktaras. Žinoma, tas nelabai patiko, ypač Dr. Domui Jasaičiui. Tą pajutau iš mudviejų asmeniško pasikalbėjimo. Nežinau, ką pasakytų Dr. Bartkus, kuris gyvena Chicagoje.

Dr. Pace pas mus labai dažnai ateidavo, klausydavo radijo žinių, nes mokėjo vokiečių, anglų kalbas. Mes, vaikai, būdavome sargais – vaikščiodavom apie namus ir budėdavom gatvėj. Pirmą kartą,

* Taip tekste.

kada jis mane sutiko, tikrai parodė didelį dėkingumą. Tas buvo New Yorke, Statles Hilton viešbutyje. Jis atvežė raudonų rožių ir saldai-
nių dėžę, ir kaip neįsivaizduojamai jis buvo sujaudintas iki ašarų ir
vis kartojo: ar tai ta pati mergaitė blondinė? O, kokie jūs geri žmo-
nės! Po to du kartus buvau pas jį kaip pas daktarą patikrinti sveika-
tos jo ofise Penktojoje ave[niui]. Jis iš manęs honoraro neėmė ir sakė,
kad kol jis bus gyvas, gydysias veltui, jei jo pagalba man būsianti
reikalinga.

Mano supratimu, Tamstai būtų geriausia susitikti asmeniškai.
Jis labai draugiškas ir ypač mandagus; susirašinėjimui jo raštas be-
veik neįskaitomas. Na, gal per sekretorę, tai čia Jūsų reikalas.

Baigdama norėčiau dar pridėti, kad jį ir daug iš jų globojo Da-
nutė Venslauskaitė, taip pat buv. dr. Peisachavičiaus draugė; kun. La-
pis, Šv. Petro parapijos klebonas, žydus net perkrikštijo katalikais [...].

P. S. Atleiskit, pamiršau parašyti, kad jam leidimas buvo išrū-
pintas ir patenkinti Šiaulių miesto žmonių reikalavimai. Bet, jo pasa-
kojimu, ant jo pradėję pykti patys žydai. Vėliau jis nuėjo į getą gy-
venti pats. Be to, Dr. Pace pasakojimu, jis dirbęs vokiečių karo ligo-
ninėje, kur sutikęs savo kolegas daktarus iš Vokietijos. Dr. Domas Ja-
saitis man sakė, kad jis jam parūpinęs sanitaro darbą. Aš tikiu, kad
jis pats pasisakys.

Dar kartą su geriausiais linkėjimais ir pagarba.

D. Gaidelienė

Originalas, rankraštis.

46. Kun. Alfonso Radzvilo liudijimas
apie žydų gelbėjimą Kelmėje

Šiauliai

1973 m. sausio 17 d.

Liudijimas

1943 metų rudenį, tuomet man esant Kelmės klebonu, vieną pa-
vakarę iš Šiaulių žydų geto buvo į Kelmę atvežti žydai pakrauti iš

Kelmės dvare esančių bulvių kaupų į sunkvežimius bulves. Pakrovus bulves, badaujantiems žydams buvo sargybinių leista nueiti pas žmones pasirinkti sau maisto. Pasinaudodami nakties tamsa jie, visi 23 žmonės, išsislapstė ir prie sunkvežimių nebesugrįžo. Iš jų keturi atėjo pas mane į kleboniją ir pasiprašė prieglobsčio. Aš juos priėmiau ir išbuvę pusantros paros jie buvo nuvežti į saugesnę vietą. Kiti, kitur suradę prieglobstį, laikinai pasislėpė. Tuo laiku Kelmėje buvo, rinko ir supirkinėjo Kauno Vilijampolės geto žydams maistą mokytojas Motušis Kazimieras. Jis buvo paprašytas surasti jiems pastovesnę, saugesnę vietą, ir jis surado ją Paliepsių kaime pas girininką J. Demškį. Ten jie saugiai išsilaikė iki Tarybinės armijos atėjimo. Tuo būdu mokyto. Motušio Kazimiero pastangomis ir rūpesčiu buvo išgelbėti 23 asmenys nuo sunaikinimo. Iš viso tuo metu mokytojas Motušis Kazimieras rūpinosi ir padėjo žydams, sunkioje padėtyje kenčiantiems nuo vokiečių nacių priespaudos ir teroro.

Šiauliai, 1973 01 17

Kun. *Alfonsas Radzvilas* (parašas)
Šiaulių Šv. Jurgio bažnyčios klebonas

Originalas, mašinėraštis.

47. V. Skripkaus laiškas Domui Jasaičiui apie Žagarės žydų likimą

Čikaga (JAV)

1977 m. vasario 14 d.

14 02 1977

Chicago

Gerbiamas Pone Daktare!

Radau laikraštyje Tamstos pranešimą, kas gali suteikti žinių apie lietuvius, kurie globojo ir slėpė žydus. Kiek aš žinau, ūkininkas Švarkus Antanas, gyvenantis Stungių k., Žagarės vlsč., Šiaulių aps., slėpė tris žydus iš Žagarės miesto pavarde Lisas (Tapkus). Ir aš tiems žydams padėjau surasti tą ūkininką, kuris sutiko juos slėpti. Aš pats jų slėpti niekaip negalėjau, nes savo ūkyje turėjau keletą samdinių,

vieną rusą belaisvį ir, be to, vieną žydą buvau priėmęs ūkio darbams. A. Švarkus tuos žydus slėpė ant tvarto šiauduose ir naktimis jiems nešdavo valgyti. Taip praėjo keletas mėnesių, viskas buvo gerai. Bet vieną kartą A. Švarkus buvo išvykęs keletą dienų ir nebuvo namuose, tai žydams pritrūko maisto. Vieną naktį įsidrąsinę žydai nulipo nuo tvarto ir nuėję prie gyvenamojo namo pradėjo belstis į duris. O tuo laiku namuose buvo samdytas bernas ir tarnaitė (vadinama au-gintinė). Kai bernas atidarė duris, žydai pareikalavo valgyti ir sakė, kad Švarkaus taip yra įsakyta. Bernas sakėsi net persigandęs pama-tes ginkluotus žydus. O Žagarės miesto žydai vokiečių buvo jau su-šaudyti. Jis tų žydų klausė: „Iš kur jūs atsiradote?“ Žydai jam atsakė, kad iš miško atėję. O miškas buvo už pusės kilometro. Kai žydai pavalgę ir apsiprausę išėjo, bernas per langą žiūrėjo, kur jie eina. Jis matė, kad žydai užlipo ant tvarto, ir suprato, kad gyvena ant tvarto. Be to, dar keletą kartų sakėsi matęs žydus ant tvarto.

Bernas tą visą įvykį, kaip jis sakėsi, pasakęs Klemui Dantai, kuris turėjo ūkį už kokio pusės km nuo Švarkaus ūkio. O K. Danta dirbo Šiauliuose agronomo apskrities raštinėje. Matyt, Danta pranešė vokiečiams, kad tokioje vietoje yra slepiami žydai. Tas buvo 1942 m. apie sausio mėnesį. Vieną sekmadienį iš Šiaulių miesto su mašina atvažiavo pas Švarkų į ūkį 3 ginkluoti vokiečiai ir vienas ginkluotas lietuvis, pavarde Dubauskas. Pasitikę ūkininką Švarkų kieme pradėjo rėkauti ir reikalauti parodyti, kur yra slepiami žydai. Iš pradžių Švarkus gynėsi, kaip jis sakė, kad jokių žydų neturi. Dubauskas kelis kartus smogė Švarkui į galvą pistoletu ir labai sukruvino ir reikalavo, kad atiduotų žydų auksą, bet, laimė, Švarkus jo neturėjo. O žydai, būdami ant tvarto, suprantama, išgirdę kieme triukšmą, per tvarto galą nulipę pasileido bėgti miško link. Vokiečiai ir Dubauskas pastebėjo bėgančius per lauką, pradėjo į juos šaudyti ir visus 3 žydus buvo, kad tuo laiku pas jį buvo atėjęs jo giminaitis Kazimieras Ketu-vokiečių karo nelaisvėje. Paleistas iš nelaisvės buvo vedęs dukterį kietaite buvo sugrįžęs į Lietuvą. Gyveno kartu Lietuvoje ir turėjo tris siliukę Lietuvoje ir save laikė vokiečių kilmės ir laisvai kalbėjo vokiš-kai. Tai jis paaiškino vokiečiams: matote, žmogus gyvena prie miško,

ir jeig
duos,
kus, t
nus į
patį
vokie
turak
šinių
buvo
turias
sidėj
Grižė
leista
kė: m
čio n
mės,
valsė
Ame
para

žiūra
Tam
kas,
mirė

tetos
Jazd
vard
žino
tą, t
mą r
vilnu
jėgai

ir jeigu iš miško ateina ginkluoti žydai ir prašo valgyti, tai jeigu neduos, gali jį patį nužudyti. O kad jie buvo ant tvarto, tai jis pats, Švarkus, to nežinojo. Tuomet vokiečiai įsakė Švarkui susidėti žydų lavonus į roges, nuvežti į žydų kapines, iškasti duobę ir palaidoti. O jį patį uždarė Žagarės miesto daboklėje. Bet K. Keturakis susitarė su vokiečiais, kad už lašinius ir sviestą Švarkų paleis. Tą pat dieną Keturakis atvažiavo pas mus ir papasakojo visą įvykį ir kad reikia lašinių Švarkaus išpirkimui iš kalėjimo. Kaip neduosi, juk jis mums buvo taip artimas žmogus, mes jį vadinome Dėde. Mes įdavėme keturias paltis lašinių, nežinau, kiek turėjo Keturakis. O Keturakis susidėjęs lašinius į roges išskubėjo į Žagarės miestelį pas vokiečius. Grįžęs atgal papasakojo visą reikalą, kad Švarkus kitą dieną bus paleistas. Paleistas iš daboklės Švarkus atvyko pas mus ir man pasakė: matai, vaike (jis taip mane vadindavo), per tavo galvą ko smerčio negavau. Mes apsikabinę jį iš džiaugsmo su ašaromis džiaugėmės, kad liko jis sveikas ir gyvas. Tą visą įvykį girdėjo visas Žagarės valsčius, kad ūkininkas Antanas Švarkus slėpė žydus. Dar ir dabar Amerikoje yra gyvų liudininkų, kurie tą visą reikalą girdėjo. Tą visą parašiau aš, V. Skripkus iš Stungių k., Šiaulių aps.

P. S. Prašau Tamstos visą mano pranešimą pataisyti savo nužiūra, gal minėtas lietuvių pavardes išbraukti, o gal jas palikti, kaip Tamstai geriau. Kiek žinau, K. Danta yra likęs Lietuvoje, o Dubauskas, kiek girdėjau, gyvena Amerikoje, Bostone. Antanas Švarkus yra miręs Lietuvoje, o K. Keturakio likimo nežinau.

Dar šiek tiek žinių apie Lietuvos žydus

Man pasiekus Ameriką ir pradėjus susirašinėti su Lietuva, iš tetos gavau laišką, kuriame rašė, kad Žagarės miesto kanauninkas Jazdauskas (tai yra kunigas) paslėpęs išsaugojo Žagarės žydą, pavardė Strulis, ir dar porą žydų, kurių pavardžių neminėjo. Kiek man žinoma, kai vokiečiai okupavo Lietuvą ir pradėjo iš žydų atimti turtingumą, tai tas minimas Strulis dingo vieną dieną ir niekas apie jo dingimą nežinojo. Jis Žagarėje buvo turtingiausias žydas: turėjo lėptpūvę, vilnų karšimo ir verpimo mašinas, valcuotų miltų malūną ir elektros jėgainę. Iš savo elektros jėgainės Žagarės miestui duodavo elektrą. Teta

rašė, kai antrą sykį sugrįžo rusai, tai tas žydas Strulis ir kiti tie žydai su vietiniais komunistais pirmomis dienomis pradėjo šaudyti ir karti lietuvius. Kaip teta rašė, pirmą jų auka buvo ūkininkas Riškus iš Žadeikių k., buvęs Steigiamojo seimo narys ūkininkas Laikūnas iš Stungių k. ir dar daugiau kitų. Apie tų žydų išsaugojimą jai pačiai sakęs kanauninkas Jazdauskas, nes mano teta su kanauninku Jazdausku ir jo seserim labai gerai sugyveno ir vieni pas kitus dažnai svečiavosi. Kanauninkas Jazdauskas man apleidžiant Lietuvą buvo virš 70 metų amžiaus. Jie abu, mano teta ir kanauninkas, yra mirę. Aš norėjau surasti tos tetos rašytą man laišką ir jums išsiųsti; nebesuradau, turbūt esu sunaikinęs, nes daugiau kaip [prieš] dvidešimt [metų] tas buvo rašyta.

Reiškiu pagarbą

V. Skripkus (parašas)

Originalas, rankraštis.

48. Igno Šešplaukio laiškas Domui Jasaičiui apie pastangas gelbėti žydus

Los Andželas (JAV)

1970 m. rugpjūčio 17 d.

Los Angeles, 17 08 1970

Mielas Pone Daktare,

[...]

Dėl gelbėjimo žydų nuo persekiojimo gestapininkų galiu prisistatyti ir aš patsai*. Atsitikimas toksai. Kai vokiečių kariuomenė ir mūsų partizanai išlaisvino Kauną, išvydami rusus bolševikus, vokiečiai pradėjo areštuoti ir terorizuoti žydus. Tuo laiku aš su šeima gyvenau Kaune ir nuomavau Laisvės alėjoj Goldwasserio namo rūšį – [butą] iš dviejų mažų kambarėlių. Žydai, besislapstydami nuo vokiečių areštų ir apiplešimų, ypač bijodami naktimis būti savo butuose, ieškodavo prieglaudos pas žmones (mūsiškius). Ir taip aš rizikuodamas tame savo mažame rūšio butuke keletą naktų išsaugojau pats Goldwase-

* Čia ir toliau pabraukta laiško autoriaus.

rij su šeima ir jo giminaitį (pavardžių nežinau). Koks likimas lėmė juos toliau, nežinau.

Na, dar vienas mano ryžtas žydams padėti.

Į Šiaulius, būnant man apskrities v-ku, atvyko iš Kauno dakt[aras] J. Nemeikša su seserim M. Nemeikšaitė ir apsisotojo pas mus. Jų tikslas buvo, kad aš, kaip apskr[ities] v-kas, išduočiau pasą kitu vardu ir pavarde Štencelio dukrai, kuri dabar yra Rygoj ir negalinti grįžti į Kauną dėl persekiojimo žydų (Štencelio žmona buvo žydė). Labai rizikuodamas aš tą padariau ir mergaitė atvyko į Kauną pas pažįstamus lietuvius. Jos likimo nežinau.

Be to, teko sutikti kad ir Dr. Jasičiaus name-dvare globojamą moterį B. Tos mano – žydų atžvilgiu – pastangos ir rizikos padėti jiems nelaikau savo nuopelnu, o [tai buvo] tik humaniškumas – žmogus žmogui.

Susitikus su Gewecke ir jo politruku Bubu, ne kartą tekdavo pasikalbėti ir žydų klausimais. Jums tas būtų neįdomu, jeigu pasakočiau, kaip šiauliškiai vokiečiai pareigūnai žiūrėjo į žydų tautos naikinimo problemą. Tuo klausimu, manau, turite daug medžiagos iš pirmų šaltinių – hitlerinės kanceliarijos dokumentų, kur buvo nutarta visus žydus likviduoti. Galiu pasakyti, kad baisus, velnioniškas Hitlerio planas-sprendimas buvo iš baisiausių pasaulyje egzistuojančių nusikaltimų žmonijai.

Bet tiek to. Žinau, Jūsų kruopštus darbas, surinkti faktai ir Jūsų minties genijus ruošiamoj knygoj, kaip ir Jūsų „Nacionalistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoj“, susilauks didelio įvertinimo. Dieve, padėk!

Tad sėkmės, ištvėrmės ir sveikatos.

Dėkoju Jums už paguodžius prisiminimus apie mus, linkime Jums ir Jūsų gerbiamai Ponai laimingos sėkmės.

Su gilia pagarba

Jūsų Šešplaukiai

P. S. Labai atsiprašau, kad užtrukau su atsakymu į Jūsų malonų laišką. Tai sveikatos priežastys. Geriausi norai dingsta, kai širdį suspaudžia. Man gražiausia oratorija: kai širdį tau skausmas kaip replėm suspaus... Tada aš atsigauanu.

I. Š.

49. Ksaveros Žilinskienės* laiškas
kun. Juozui Prunskiui apie dviejų
mergaičių išgelbėjimą
Holivudas, Florida (JAV)

1977 m. vasario 13 d.

1977 m. vasario 13 d.

Didžiai gerbiamas Kun. Daktare,
Tamstos laišką žydų gelbėjimo reikalu gavau. Malonu sužino-
jus, jog tuo pagaliau susirūpinta. Deja, esame pavėlavę. Mūsų veiks-
nių praeities didelė klaida – neapdairumas. Numatyta brošiūra bus
vertingas ginklas ginti lietuvių tautą.

Gavus Tamstos laišką parašiau vienur kitur, tikėdamasi gauti
daugiau žinių apie išgelbėtus žydus, tačiau nepavyko. Žmonės išmi-
rę, išvažinėję.

Man ir a. a. mano vyrui prof. J. Žilinskui teko prisidėti prie žy-
dų gelbėjimo. Mums pasisekė išgelbėti dvi mergaites, kurias su
didele rizika ir vargais atsivežėme į Ameriką. Užauginome, išauk-
lėjome, pastatėme ant kojų. Jos yra įdukrintos ir susilieję su mūsų
šeima.

Tuo niekam nesigiriame, padėkos iš nieko nelaukiame ir garbės
nenorėjome. Vienas kitas artimas bičiulis žinojo apie adaptuotas naš-
laites ir jų kilmę. Net atvažiavus į šį kraštą teko būti atsargiems sau-
gumo sumetimais, nes turėjome nemalonumų iš žydų ortodoksų gru-
pės ir kitų.

1. Viena mergaitė buvo Rita Frankaitė, 6 m. pusžydė, kapitono
Jono Franko dukrelė, gyveno Šiauliuose. Kapitonas buvo areštuotas
užėjus rusams, išvežtas su kitais karininkais ir dingęs be žinios. Mo-
tina ligonė, gulėjo patale su multiple** skleroze. Ačiū geraširdžiams
lietuviams, nebuvo išvežta į getą su maža mergyte, gyveno slaptaį
pasiaukojusios lietuvės tarnaitės priežiūroje ir lietuvių šelpiamą.

* KSAVERA FRANKAITĖ-ŽILINSKIENĖ (1896-?) gimė Bruklinė, JAV. Dantų gydytoja.
Studijavo Lietuvos universitete ir 1926 m. jį baigė. 1935-1940 m. vadovavo
Lietuvos skaučių seserijai. Prof. J. Žilinsko žmona.

** Išėtine.

2. Antra mergaitė – Zelė Rozenfeldaitė, 12 m. gryno kraujo žydaitė. Tų mergaičių motinos buvo seserys Šapiraitės. Prie Šiaulių dvarelyje gyveno gausi, žinoma Šapirų žydų šeima, vertėsi daržininkyste. Šapiros buvo lojalūs Lietuvos piliečiai – daktarai, teisininkai ir t. t. Kiek žinau, beveik visi išžudyti, vienas kitas vaikas išsigelbėjo, be rods, gyvena Izraelyje.

Mergaitės turi tetą, motinos seserį Argentinoje. Mes ją susiieškujome ir turėjome korespondencinius ryšius. Pasirodė, būdama senų ortodoksų žydų pažiūrų į krikščionis, mums daug nemalonumų pridarė. Nutraukėme ryšius. Praeitais metais, po 25 m. pertraukos pradėjo ieškoti mūsų ir mergaičių per Liet[uvos] konsulą N[ew] Yorke. Atnaujinome ryšius. Jinai pasikeitė, nes ir jos šeimą ištiko „siurprizas“ – dukte ištekėjo už krikščionio.

Priedu josios adresą Tamstai. Aš pati su ja nenoriu susirašinėti, mergaitės susirašinėja, jinai rašo lietuviškai. Abi mergaitės yra man brangios, kaip tikros dukros. Mūsų santykiai artimi ir nuoširdūs. Aš jų motina ir jų vaikams senelė. Jos mane myli ir gerbia.

Rita Frankaitė baigė kolegiją Amherst, ištekėjo už antros kartos lietuvio Andriaus Covalessky. Augina didelę šeimą – 10 vaikų, labai religingi, pasakysiu, fanatikai katalikai.

Zelė – dabar Lucy, baigė St. Marys Nursing School Waterburyje, ištekėjo už Richardo Boweno, turi 6 vaikus. Jinai katalikė, bet dabar perėjo į episkopalus, taipgi labai religinga šeima, vaikai puikiai auklėjami.

Atvažiavę į Ameriką gyvenome pas Dr. P. Vileišį, kurio šeima mus ir mūsų našlaites globojo keletą metų.

Nežinau, ar aš visas žinias daviau, ką Tamstai reikėjo. Jeigu reikėtų papildymo, prašau rašyti.

Jus gerbianti

Ksavera Žilinskienė

Originalas, rankraštis.

50. Vlodo Paužo laiškas Domui Jasaičiui
apie fiktyvių dokumentų išdavimą gelbėjant žydus
Detroitas (JAV)

1977 m. kovo 15 d.

1977 m. kovo mėn. 15 d.
Detroitas, MI

Mielas Daktare,
labai atsiprašau dėl užtrukusio atsakymo. Kaip tyčia atsitiko,
kad buvome ilgesnį laiką išvažiavę atostogauti.

Malonu, kad rašote knygą dėl Lietuvos žydų priekaištų lietuviams. Paskelbiau per abidvi lietuviškas radijo stotis: kas, kur ir kada gelbėjo žydus. Be to, ir pavardės žydų, kurie pirmos Sovietų okupacijos metu kenkė Lietuvai ir išdavinėjo lietuvius. Įsakmiai prašiau nedelsiant žinias siųsti Jums arba man.

Esu išdavęs daugiau kaip 300 asmens pažymėjimų: p. S. Jasaitenei, dekanui kun. Vincui Bylai, kun. Petrui Dzegoraičiui, Vilniaus geležinkelių valdybos kasininkei, kuri atveždavo pagrindinę spaudą ir kitiems – Radviliškin ir Joniškin. Dėl atsargumo ir galimo sugavimo kasininkė mano, o aš jos tikros pavardės nežinojome. Vokiečių saugumo agentai tris kartus buvo atėję teirautis dėl sugautų žydų su mūsų savivaldybės išduotais leidimais. Griežtai užginčijau, kad pažymėjimai yra fiktyvūs.

Dėkoju dėl žinių apie Oną Lukauskaitę-Poškienę, Kostą Noreiką, Adolfą Raulinaitį. Man labai gaila p. O. Poškienės, kuri neteko brangiausio turto – dviejų sūnų. Kostas Noreika didis patriotas, kovotojas... Mano galvojuimu, per daug buvo neatsargus kalbose, staugus, ugningo būdo tautos didvyris, miręs dėl mūsų ir Lietuvos laisvės. Miela prisiminti ir Adolfą Raulinaitį, ugningą kalbėtoją ir kovos sąrašą. Turbūt kaip savivaldybininkas, burmistras, nepagelbėjęs žydams, žydų teigimu – „nacis“.

Linkėjimai Jūsų Poniai ir kitiems.

Jus gerbiaus

Vladas Pauža (parašas)

Originalas, mašinraštis.

51. Jackaus (Sondos) Sondeckio* laiškas
Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje

[...]

1971 m. vasario 7 d.

1971 02 07

Mielas Domai,
[...] Rašau kaip į galvą ateina. Savaip sudorojęs, gal ir galėsi pasinaudoti.

Taigi apie tos M. Petuchauskienės išgelbėjimą.

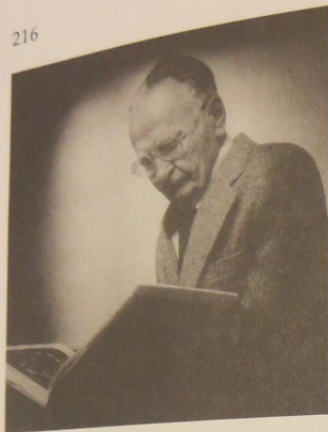
Pasakyk Tu, kuriais metais tai buvo? Turbūt tikrai 1942 m. vasarą atostogavau savo tėviškėj Šašaičių kaime, Sedos valsčiuje. Tėviškės šeimininkai buvo mano sesuo Eugenija ir jos vyras Juozas Kazlauskas. Vieną gražią saulėtą dieną kieme pasirodė moteriškė, kurios nepažinojau. Ji pasisakė atvažiavusi su Petuchauskiene, kuri čia pat netoli pasilikusi. Žinoma, tuoj paprašiau ją atsivesti ir pradėjome šnekėtis.

Paaiškėjo, kad ta moteriškė yra Stasė Ruzgienė iš Vilniaus. Ji globojanti žydus. Jos pagalbos prašiusi ir Maša Petuchauskienė.

Kaip žinai, jos vyras Samuelis Petuchauskas ilgus metus buvo Šiaulių viceburmistras. Buvo jis ir mano pavaduotojas. Jis priklausė socialistų sionistų partijai, buvo išmintingas, sąžiningas, Lietuvai lojalus vyras, malonus bendradarbis. Komunistams atėjus ir komunalinio ūkio komisaru paskyrus šiaulietį V. Knyvą, šis Petuchauską, kaip gerą savivaldybininką, pasikvietė Finansų departamento direktorium į Kauną, o vėliau komisariatui persikėlus į Vilnių, ten išvyko ir Petuchauskas. Vokiečiams atėjus, jis buvo žydų atstovybės narys ir vienas iš pirmųjų sušaudytas.

Petuchauskienė su sūnumi Marku ar Marijusu (nebeatsimenu tikrai. Gal žydiškai buvo krikštytas Marku, o lietuviškai vadino Ma-

* JACKUS (SONDA) SONDECKIS (1893–1989) gimė Šašaičių k., Alsėdžių vlsč. 1914–1917 m. studijavo gamtos mokslus Petrograde, 1920–1924 m. – ekonomiką Halės universitete. 1925–1931 m. – Šiaulių burmistras, 1931–1940 m. – Šiaulių aps. ligonių kasos direktorius. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, nuo 1950 m. gyveno Čikagoje. Socialdemokratų partijos veikėjas, atstovas VLIK'e, dirbo įvairiose lietuvių organizacijose.

Jackus (Sonda) Sondeckis

rijumi. Galima pasitenkinti rašant tik vieną M. raidę) gyveno gete. Ji kalbėjo gražiai lietuviškai ir išvaizda nebuvo labai žydiška. Ji juoda-plaukė, bet tokių juk yra ir lietuvaičių. Todėl jai maišytis tarp lietuvių nebuvo sunku. Sumanė pabėgti. K. Kalendra, tuo metu Vilniaus apskr[ities] viršininkas, anksčiau buvęs Šiaulių viršininku ir Petuchauskus gerai pažinojęs, išdavė jai pasą Marijos Petrauskienės vardu. Kilo klausimas, kur dabar dėtis, kame gyventi. Nutarė vykti į Šiaulius, kur ilgai abu dirbo (Petuchauskienė yra šiaulietė). Kaip ji susirado Ruzgienę, nežinau, bet ji su Ruzgienne ir sūnumi ir atbildėjo į Šiaulius, atėjo į mano namus, bet ten nieko nerado, tik sužinojo, kad aš atostogauju Žemaitijoje. Gavusi tikslų adresą, ten atvažiavo. Prašė, ar negalėtų čia pagyventi.

Aš jos padėtį gerai supratau ir, aišku, buvau pasiruošęs viską padaryti, kad ji nepatektų vėl į vokiečių nagus. Aš kreipiaus į seserį, prašydamas leisti Petuchauskienei su sūnumi pasilikti Šašaičiuose. Ji be svyravimų sutiko. Petuchauskienė su sūnumi pasiliko mano tėviškėje, o Ruzgienė patenkinta grįžo į Vilnių.

Sesers ūkis nemažas, dirbo keli darbininkai, dažnai apsilankydavo kaimynai, todėl jame svetimam žmogui sunku buvo išlikti nepastebėtam. Dėl Petuchauskienės nebuvo bėdos, nes, ji, kaip sakiau, nebuvo panaši į žydę, lietuviškai gerai kalbėjo. Sesuo visiems saky-

Gydytojai Mirjam ir Mauša Blatai, Juozo Straupio išgelbėti iš Telšių geto

davo, kad tai giminaičio žmona, kurios vyras žuvęs. Bet sunku buvo su jos sūnumi susidoroti. Vaikas 9–11 metų, žydiškos išvaizdos, o jau kalba kalba!!! Tuoj suprasi, kad čia ne lietuviukas. Vaikui viskas įdomu, jis visur liūdavo, su darbininkais kalbėdavosi.

Po kurio laiko aplinkiniais keliais iki sesers atėjo žinia, ką apie jį kalba bernai. Sako, tas rūpužiukas yra žydukas. Šeimininkai meluoja sakydami, kad jis ir jo motina – jų giminaičiai. Pranešime vokiečiams.

Tai sužinojusi, sesuo susirūpino. Juk žinia, kas už tai grėsė abiem šalim. Sesuo surado žmones, Šimkus, mažažemius, kažkur Plungės linkui prie miško gyvenančius. Jie sutiko Petuchauskienę priimti. Kurį laiką ten pagyvenus, ta pati nelaimė – pavojus. Grįžo vėl į Šašaičius. Netrukus prasidėjo karas. Čia Petuchauskienė su sūnumi išbuvo, kol ta vietovė pateko į rusų rankas. Vėliau išvažiavo į Vilnių. Sūnus išsimokslino, dabar dažnai rašo teatro klausimais. Motina taip pat tebėra gyva.

Apskritai labai retai kas už gerą geru atsimoka, pamiršta ir padėkoti. M. Petuchauskas tuo požiūriu sudaro išimtį. Kuriais čia metais jis atvažiavo į Šašaičius ir mano seseriai savo ir motinos vardu padėkojo už jų išgelbėjimą nuo mirties.

Kiek Tu čia iš tos „istorijos“ galėsi pasinaudoti, nežinau. Leidžiu naudoti taip, kaip išmanai, arba visai į krepšį numesti. Šia proga pridėsiu, ką žinau apie kitus tos apylinkės žydų gelbėtojus.

Dominikonų vienuolyne išsigelbėjo Sedos daktaras Samuelis Sauskotas. Pas stambų ūkininką Juozą Kerpauską išsigelbėjo per 10 žydų: Faktorų šeima iš Alsėdžių, dr. ir žmona Blatai iš Telšių, dr. Kaplanas ir kt. Ne vieną žydą laikė ir ūkininkas J. Straupis, Kerpausko kaimynas.

Baigiu. Dabar jau būsiu laisvas, ištrūkęs iš tokių kietų rankų.

Jei aš būčiau toks kietas kaip Tu, tai lipčiau ant galvos ir kaulyčiau parašyti, ar jau laikas varyti į užpečkį Altą* ir viską sukoncetruoti Bendruomenės rankose. Man atrodo, kad ne, kad iš to naudos nebus, dar daugiau bus kivirčių. Beje, foto[nuotraukų] turiu. Atsiminsiu.

Abiem linkiu visokių laimių.

Bučiuoju

Jackus (parašas)

Originalas, mašinraštis.

52. Janinos Luinienės atsiminimai apie žydų vaikų gelbėjimą Šiauliuose

[...]

[...]

Nuo 1929 m. Šiauliuose buvo vienuolių Širdiečių namai (SS Jėzaus širdies vienuolės), kuriuose buvo virš 20 seselių, dirbančių jų išlaikomoje pradžios mokykloje. Ateję bolševikai (1940 m.) tuos namus nusavino, mokyklą uždarė, seseris išvarė iš jų turėtų patalpų. Laimei, jas pavyko įtraukti į miesto ligoninės

* Amerikos lietuvių taryba (ALT).

Janina Luinienė

personalą kaip slauges, virėjas, šeimininkes. Dr. J. Luinienė, ligoninės vaikų skyriaus vedėja, turėdama jų keletą savo skyriuje ir panaudodama jų pasišventimą ir pagalbą, sugebėjo išgelbėti virš 30 žydų kūdikių ir vaikų. Čia reikia pastebėti, kad dr. L. 1941 m. pradžioje buvo areštuota ir išbuvo Kauno kalėjime iki 1941 06 23, kuomet kaliniai išsiveržė į laisvę.

Čia pateikiami dr. J. Luinienės atsiminimai apie žydų vaikų gelbėjimą.

„Didžiausia mano pagalbininkė buvo Nelė Vykonytė. Ji yra gailėstingoji sesuo, kuri sėdėjo su manimi kalėjime. Sugrižus rusams 1944 metais, ji tuoj buvo suimta ir išgabenta į Maskvą. Visi manė, kad ji ten bus sušaudyta. Bet ten buvo lietuvių pakalikų, byla buvo peržiūrėta ir Vykonytė buvo iš kalėjimo išleista ir grąžinta į Lietuvą. Dirbo kaipo gailėstingoji sesuo vaikų užkrečiamųjų ligų ligoninėje pas dr. Matulevičių Žaliajame kalne. Susirašinėjome. Siunčiau jai siuntinius. Suėjęs jai 55 metus, išėjo į pensiją ir gyvena Rokiškio apskrityje savo gryčioje – turėjo mažą ūkėlį. Bet jau daugiau metų iš jos laiško negavau, tai nežinau, ar vėl kas atsitiko, ar gal mirė. Žydų vaikus į ligoninę siunčiau kaip ligonius. Žmonės, o kartais ir Vykonytė, nunešdavo į ligoninę su fiktyvia pavarde. Aš niekuomet

„Koks čia reikalas, visi iš miesto eina prašyti gydytojų žydų, o Jus žydai kviečia?“

Dar turiu parašyti apie pastangas išgelbėti dr. Lunčą. Jis prašė mane sueiti į kontaktą su viena jo drauge gydytoja, kuri turėjo Luncus paslėpti. Nusiunčiau telegramą tai daktarei. Ji atsiuntė pas mane gailestingąją seselę sužinoti, apie ką aš jai telegrafavau. Aiškaus atsakymo iš tos sesutės negavau, bet jau tuo laiku Luncai užsakė pas draugus sunkvežimį, kuris juos turėjo nugabenti į Telšius, gerai neatsimenu. Jie išvažiavo ir aš buvau tikra, kad tą daktarę pasiekė laimingai. Bet vėl turiu prisiminti Jus (dr. D. J.). Su reikalu dėl vaistų užbėgau pas Jus, kur Jūs kaip tik paminėjote žydus. Aš Jums pasakiau, kad Luncai laimingai pabėgo. Atsakėte: „Luncai kalėjime!“ Aš vos neapalpau. Nusiskubinau namo ir pradėjau tvarkyti reikalus, nes buvau tikra, kad mane suims. Tą vakarą labai vėlai atėjo skrybėliuota ponija (kaip atsimenate, tuo metu jau labai mažai kas dėvėjo skrybėles, nes jų Lietuvoje jau nebebuvo). Pasakė man, kad dr. Luncas laukia manęs tokioje tai gatvėje ir kad aš su ja eičiau. Bet Jūs perspėta, kad Luncas kalėjime, supratau, kad čia jau gestapo pasiuntinys. Padariau nustebusį veidą ir atsakiau, kad mano pavardė Luinienė, ne Luncienė, ir kad daug kas mus sumaišo. Pasakiau jai, jei ji nori Luncienės, turi eiti į getą, o aš esu Luinienė ir niekur neisiu. Tuo ir pasibaigė. Bet Luncai vis dėlto kažkaip išsigelbėjo, nes 1950 metais mano vyras juos sutiko ir su jais kalbėjo lietuviškoje gegužinėje New Yorke. Bet kaip Luncus pagavo ir kaip jie pagaliau išsigelbėjo, aš tikrai nežinau. Buvo kelios versijos.

Taigi, Mielas Daktare, aš esu jau labai sena ir Jūs galite iš tos mano medžiagos naudoti, ką norite. Kai dėl Vykonytės, taip pat abejoju, kad tai galėtų jai pakenkti. Binkienės, kuri parašė Lietuvoje atsiminimus „Kareiviai be ginklų“, visai neatsimenu. Galbūt ji buvo viena iš tų vaikų motinų. Taip pat netikiu, kad pirmo vaiko pavardė buvo Rabinovičius. Niekam apie savo darbą dėl žydų vaikų gelbėjimo nesakiau. Bijojau kam nors pakenkti. Taigi tas straipsnis „Drauge“ apie „Kareivius be ginklo“ man buvo staigmena. Todėl galiu dabar prabilti“.

Nuorašas, mašiniškis.

Cituojama iš D. Jasaičio rankraščio.

53. Janinos Kolytės-Luinienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą bei tolesnį savo likimą

1976 m.

Kalifornija (JAV)

Gerb. Daktare,
atsakymas į klausimus:

1. Per vaikų skyrių perėjo 6 vaikai: pirmą atnešė motina, kuri pasakė, kad ji yra advokato Rabinovičiaus žmona iš Kauno ir kad ją atvedė prie mano durų kunigas – pavardės nesakė – ir kad jos pavardė buvo Rabinovič, aš netikėjau. Vaiką berniuką apie 8–10 metų amžiaus (su rožančiu ant kaklo – matyt, kad įtikintų vokiečius, jog ne žydas), davus jam lietuvišką vardą ir pavardę su raštuku, kad „plaučių uždegimas“, nusiunčiau į ligoninę. Tai buvo sėkmadienis. Vykonytė užrašė jam 40 t[emperatūros]. Aš parašiau, kad pneumonija. Išbuvo ligoninėje apie 1 mėn.

Antrą berniuką iš geto atnešė tėvas pririštą aplink juosmenį, po plačiu paltu, kai jį varė į darbą. Ta pati diagnozė: pneumonija. Pasikiau turbūt jie perduodavo žinias kitiems, visus atnešė į mano butą ir buvo paguldyti į ligoninę. Neatnešė anei vienos* mergaitės!

2. Visi jie buvo iš ligoninės paimti pagal duotas pavardes ir apgyvendinti kur kitur, be paskutinių 2-jų berniukų, kurie buvo paimti per Jūsų žmoną man prašant ir, rodos, nugabenti į prieglaudą Šeduvoje. Jūsų žmona turi žinoti, kur juos nugabeno.

3. Dr. Peisachavičius turėjo teisę išeiti iš geto; kiek atsimenu, vaistų jis gaudavo iš Miesto ligoninės ir mes jam duodavom. Tada buvo baisiausia difterito epidemija, tai parūpindavom „serumo“. gete aš buvau tik vieną sykį pas sergantį vaiką. Tėvai buvo abu daktarai, vaikų ligų specialistai. Jie buvo varomi į darbą, tai tankiai su jais susitikdavau. Bet pavardę pamiršau.

4. Mane suėmė 11 02 1941 metais: kaltino agitacija prieš SSSR § 58, straipsnis 10. 25 04 išvežė iš Šiaulių į Kauną. Apkaltinamus dokumentus davė. Vežė vienam specialiam vagonė 50 vyrų ir mane. Apsupti buvom sargyba ir šunimis, kurie draskėsi mūsų pulti. Mes

* Pabraukta laiško autorės.

turejom klūpėti. Šiaulių platformoje ir Kauno platformoje nuo vagono iki platformos turejome bėgti, o enkavedistai su šautuvais ir šunimis bėgo kartu iš šonų. Kai mus skaitė, tai girdėjau: „50 мужчин, одна женщина“*.

Kaltino mane lietuviai.

Aukščiausias Tarybų Lietuvos teismas teisė 29–30 [d.] balandžio 1941 metais visą dieną ir naktį. Nuteisė 7 metams kalėjimo ir 3 metams be teisių [...]**.

Paskutinė kamera, kur mane laikė, buvo Nr. 1 požemyje, pirmiau ten buvo mogle – skalbykla, tai durys nebuvo geležimis apkalts. Kai Kauną subombardavo, sargyba pabėgo. Nakčia girdėjom, kai vežė tuos vyrus, kuriuos sušaudė prie Červenio. Paskiau viskas aptilo, o mes sėdėjom drebėdamos. Girdėjom ką tai labai tyliai einant per koridorių; paskiau sakė, kad čia buvo pasislėpęs vienas iš tų vežtų vyrų. Bet aš su juo nekalbėjau.

Mūsų kameroje nuo skalbyklos buvo pasilikęs didelis suolas. Kai iš ryto niekas neatėjo, tai kriminalinės kalinės liepė man ir Vykonytei atsisėsti ant mūsų čiužinių, kad jei blogai išeis, mus rusai nekaltingų, o jos, vadovaujamos Kiželytės, su suolu 4–5 įsibėgėjusios mušė duris, pakol iškrito kvadratas. Per tą skylę Kiželytė išlipo ir nubėgo atnešti raktų. Ji, Kiželytė, prieš tai buvo kalėjime 90 kartų ir jai kalėjimas buvo kaip namai. Gavus raktus, pradėjo atrakinėti visas kameras ir visos moterys išėjo į koridorius. Kaip buvo vyrų puseje, nežinau. Ar juos išleido ta pati Kiželytė, ar tas vyras, kuris sugebėjo pasislėpti koridoriuj.

5. Su vyrų pasimatyti leido dusyk Šiauliuose ir paskutinį sykį 15 06 Kaune.

6. Tardė mane Šiauliuose ir Kaune. Nemušė. Tas kalines, kur buvo kaip provokatorės, kaltindami mušė.

7. Vykonytė dabar Lietuvoje. Po karo, rusams grįžus, ji buvo suimta ir išvežta į Maskvą, Lubiankos kalėjiman, kur išbuvo pusę metų. Ten peržiūrėjo mūsų bylą, ją išteisino ir ji grįžo į Lietuvą. Dirbo vaikų užkrečiamų ligų ligoninėje Žaliam kalne. Dabar pensininkė. Mes susirašinėjom.

* „50 vyrų, viena moteris“ (rus.).

** Vienas žodis neįskaitomas.

Rašyti man labai sunku, nes tie visi atsiminimai mane nervuoja. Ir, be to, mintis greičiau bėga, negu ranka rašo. Jau man beveik 81 metai. Gimiau Marijampolėje 10 04 1895 metais.

Janina Kolytė-Luinienė

Viso gero

Nuotraukų neturiu. Visi mūsų daiktai žuvo bėgant Vokietijon. Ten žuvo kaltinamasis aktas ir teismo sprendimas.

Originalas, rankraštis.

54. Janinos Luinienės laiškas Domui Jasaičiui apie savo darbą bei kalinimą Šiauliuose ir Kaune

Kalifornija (JAV)

1976 m. vasario 10 d.

10 02 76

Gerb. Daktare, labai gaila, bet kitų žinių neturiu. Niekas, be Vykonytės, man nepadėjo. Priešingai, kai kas ten iš personalo įtarė mus ir pradėjo šnibždėti, tada aš kreipiausi į Jūsų žmoną, kad pasiimtų likusius vaikus. Juk Vykonytė turėjo matuoti temperatūrą ir registruoti, ir rašyti netikrus skaičius. Turėjo apsimesti, kad duoda vaistus ir injekcijas, tai buvo labai pavojingas darbas. Aš darydama vizitaciją klausiau, egzaminavau vaikus ir rašiau netikrus rezultatus. O dėl pavardžių, tai nė vieno nežinau. Pinigų iš jų neėmiau, tai man buvo nesvarbu. Žmonių Šiauliuose nežinojau, nes tik tada atsikėliau iš Kauno.

O dėl manęs, tai Šiauliuose sėdėjau vienuotėje. Paskiau atkėlė Teresė Petrauskienė, Domicelė Virkutienė ir Mariją Šimkienę. Petrauskienė buvo suimta už rinkimą parašų, kad paleistų kun. Bružiką. Paskutinės dvi buvo kaltinamos, kad tarnavo saugumui. Jas visas nežinoma. Kaune mane uždarė požemy su Elze Mikšūnaite, kuri buvo kaltinama kaip vokiečių šnipė. Ji buvo labai graži, apsuksi, žinojo visus kalinius, visur laktė po kalėjimą. Pabandykit parašyti jai. Šiau-

liuose gyveno pas mane. Po teismo aš sėdėjau kameroje Nr. 1 požemyje, kur buvo laikomos moterys prieš išvežant į Rusiją. Kiekvieną naktį išveždavo apie 15 moterų ir atvesdavo naujas. Visos jos buvo prostitutės, žmogžudės, vagilės. Jų dėka mes išėjom iš kalėjimo, nes jos išlaužė duris su suolu ir atrakino visas duris.

Tai ir viskas
Labų dienų [nuo] Dr. Birutienės.

J. Luinienė

Originalas, rankraštis.

55. Stasio Motuzo laiškas VLIK'ui dėl knygos apie žydų gelbėjimą rengimo

Vechta (Vokietija)

1977 m. sausio 28 d.

Vechta, 1977 m. sausio 28 d.

Vyriausiajam Lietuvos Išlaisvinimo Komitetui

Gerbiamieji!

Kai sužinojau VLIK'ą susirūpinus ir priėmus iniciatyvą išleisti anglų kalba knygą atremti žydų kaltinimus lietuvių tautai, nuoširdžiai sveikinu. Tik gaila, kai tiek daug metų tylėta (vadinasi, kalti ir tyli), tai žydai dar didesnius kaltinimus, net su medžioklėmis ruošia.

Prieš 6 m., kai perskaičiau Binkienės Lietuvoje parašytą knygą „Ir be ginklo kariai“ ir susipažinau su į mūsų prieglaudą atsikėlusiu dideliu žydų gelbėtoju Lietuvoje Broniu Gotautu, kilo mintis vienur kitur klebinti dėl išleidimo knygos apie žydų gelbėtojus Lietuvoje ir tik anglų kalba. Gyvenant tokiomis sąlygomis ir aplinkoje, ką susigaudysi ar kas patars. Kreipiausi į Lietuvos Fondą su pasiūlymu dėl paminėtos knygos išleidimo. LF reikalų vedėjas Rėklaitis mano sumanymą ne tik išgyrė, bet ir pažadėjo finansinę paramą apmokėjimui knygos redaktoriui ir apmokėti knygos spausdinimo iš-

laidas. Atrodė viskas gerai, tik pasiūlymas keistas: aš turįs susirasti rašytoją, kuris galėtų ir sutiktų tai atlikti. Kreipiaus į kelis rašytojus. Pora iš jų atsakė, kiti nutylėjo. Vėliau kreipiaus į Algirdą Gustaitį, bet ir jis nesutiko, tik mano rašto nuorašą persiuntė Liet[uvos] žurnalistų sąjungai. LŽS, matyt, mažai suinteresuota, pranešė trumpai drūtai: nėra sutinkančio. Vėliau, kai buvo sužinota, kad dr. Domas Jasaitis ruošias panašią knygą lietuvių kalba, atsiklausęs jį, pasiūniau didelių pluoštą dokumentų iš B. Gotauto archyvo. Jis gyv[eno] Vokietijoje, buvo stipriai žydų šelpiamas, kas buvo matyti iš pas jį esamų raštų – padėkų, rašytų lietuviškai, rusiškai ir net žydų kalba. Aš su dviem iš Lietuvos kilusiomis žydėmis, gyvenančiomis Izraelyje, susirašinėjau. Gotautui prieš 5 m. mirus, iš Lietuvos kilusieji žydai pasirūpino Gotautą pagerbti ir pažymėti. Kokioje tai koplyčioje tarp kitų gelbėtojų Gotauto pavardė iškalta granite ir pasodintas jo garbei ažuoliukas.

Kada žydai smarkiai atsuko lazda prieš lietuvių tautą, reikėtų antrą lazdos galą atsukti prieš juos. O faktų begalės. Kiek daug žydai prisidėjo prie lietuvių naikinimo! Daugelis žydų dirbo glaudžiai su NKVD. Dar reikėtų kreiptis dėl žinių apie žydų nusikaltimus. Jei būtų prieš 20 m. duotas atkirtis, „ui vaj“ būtų aprikę.

St. Motuzas (parašas)

Originalas, mašinraštis.

56. Stasio Motuzo laiškas Domui Jasaičiui
apie žydų gelbėtoją Bronių Gotautą

Vechta (Vokietija)

1973 m. liepos 9 d.

Vechta, 1973 m. liepos 9 d.

Didž. Gerbiamas ir brangus Pone Daktare!
Šiandieną gavęs nuo p. A. Gustaičio laišką su gera žinia, randu reikalą Tamstai parašyti. Džiaugiuos, kad rašote knygą apie žydų gelbėtojus. Tokios knygos išleidimo reikalu aš esu vienur kitur

klebinęs. Lietuvių Fondas buvo pažadėjęs apmokėti redaktoriumi ir Fondo lėšomis knygą išleisti. Ponas Gustaitis buvo užaliarmavęs LŽS Centro valdybą, bet neatsirado, kas sutiktų surankioti medžiagą ir parašyti. Prie Tamstos rašomos knygos norima pateikti gausų atsiminimų pluoštą apie žydų gelbėtoją Bronių Gotautą ir platų susirašinėjimą su jo išgelbėtais žydais bei jų organizacijomis, kurios Gotautą dosniai, pastoviai šelpė. Dalį medžiagos Tamstai persiųs p. Gustaitis. Kai Bronius Gotautas š. m. vasario 10 d. mirė mūsų prieglaudoje, visą medžiagą perdaviau Tėvui dr. Konstantinui Gulbinui. Jis rašęs apie B. Gotautą „Tėviškės Žiburiuose“. Tamstai p. Gustaičio persiunčiamoje medžiagoje bus aprašymas kun. dr. Konstantino Gulbino ir mano trumpos pastabos iš Gotauto atsiminimų. Gotauto staigi mirtis nebeleido plačiau ir tinkamai parašyti. Gaila.

Parašiau kun. dr. K. Gulbinui ir prašiau, kad turimą medžiagą apie Gotautą persiųstų Tamstai.

[...]

Su linkėjimais, padėka ir dėkingumu *Stasys Motuzas* (parašas)

Originalas, mašinosraštis.

57. Algirdo Gustaičio laiškas Stasiui Motuzui apie Broniaus Gotauto atsiminimų paskelbimą spaudoje

Los Andželas (JAV)

1973 m. vasario 25 d.

1973 [m.] vasario 25 d.

Didž. Gerb. p. St. Motuzai,

gavau Jūsų siuntą – 15 lapų Tėvo kun. Konstantino Gulbino užrašymų ir 5 lapus Jūsų užrašymų pagal Br. Gotauto pasakojimus. Taip pat pranešimą, kad Br. Gotautas mirė 1973 [m.] vasario 10 d., bei kt.

Jūsų užrašymai nepilni, nes nutrūksta nebaigus sakinio. Kur daugiau?

Tėvo Gulbino galėtų būti tiksliau, pilniau surašyti. Tenai mini, [kad] juos siunčia „Tėviškės Žiburiams“. Ar tenai buvo paskelbti? Kada? Turi iškarpas.

Jūsų surašyti dalykai tėra labai nepilni. Būtų galima juos kiek perredagavus paskelbti spaudoje, prašant žinančių papildymų. Kiti taip tėra straipsnis.

Visa atsiųsta medžiaga, kokia dabar yra, sudarytų apie 25 psl. išspausdinus. Kiek būtų galima gauti papildomos medžiagos, tegalima spėlioti.

Reikia Br. Gotauto nuotraukos Lietuvos laikais. Būtų naudinga, kad dailininkas nupaišytų jo apsilankymą sinagogoje ir kt.

Ar negalėtų tuo pasirūpinti kun. Gulbinas, kuris turi Gotauto visą archyvą ir su juo asmeniškai buvo pažįstamas? Lai pas jį plaukia visa medžiaga, parengia spaudai, prašo, kad atskirai atmuštų tam tikrą skaičių. Aš neturiu nei knygos „Ir be ginklo kariai“, kurią nežinau kur gauti. Esu viso šio reikalo nuošalyje. Jūs ir kun. Gulbinas apie tai žinote kur kas daugiau. Judviem geriau tiktų parengti knygutę apie lietuvių, ypačiai Gotauto, žydų gelbėjimus Lietuvoje.

Reikėtų originale paskelbti bent keletą jam rašytų laiškų, apie jį žydų rašytų iškarpų. To viso aš neturiu. Viską sudėsčius, išeitų didesnis leidinys. Bet jokių būdu nebūtų pilna dokumentacija apie lietuvių padėjimą žydams II pasaulinio karo metu. Tebūtų maža dalelytė, patirta iš vieno beraščio žmogaus.

Noriu gražinti gautą medžiagą. Pasitarkite su Tėvu kun. K. Gulbinu, todėl siunčiu du šio laiško egzempliorius.

Su tikra pagarba

Algirdas Gustaitis (be parašo)

Originalas. Mašinarštis

pabr
kių
pali
pan
vaik
viku
gud
Liet
pasr
Rytu
siška
taika
sia d
talki
rijai.
okup
gaul
gelb
ir ras
kių b
rašti
sų ta
tyti s
sako
cijas

58. Kun. Konstantino Gulbino surašyta
Broniaus Gotauto žydu gelbėjimo istorija

[...]

[...]

Žydu gelbėtojas Žemaičių bajoras

Apie beraštį Lietuvos sūnų,
nepametusių galvos okupacijų maišatyje

Nepriklausomos Lietuvos reikšmę tautos gyvenimui skaudžiai pabrėžia okupantų padarytos ir dar tebedaromos skriaudos. Prie tikių skriaudų priklauso ne tik fizinis teroras, mindžiojantis tiesiogiai paliestųjų laisvę ir teises, bet ir dvasinis žmonių žalojimas, kai okupantas gražiais pažadais ar bizūnu tam tikrą dalį tos pačios tautos vaikų padaro brolių šnipais, išdavikais, žudikais. Pirmosios bolševikų okupacijos metais (1940–1941 m. birželis) rusai savo tikslais gudriai pasinaudojo ne tik saujelės lietuvių komunistų, bet ir dalies Lietuvos žydu paslaugomis, sudarydami Sibiro tremčiai ar kalėjimui pasmerktųjų „liaudies priešų“ sąrašus. O kai raudonąjį okupantą iš Rytų pakeitė rudasis iš Vakarų, tai vokiečių gestapas ne vieno dvasiškai nepribrendusio lietuvių antikomunistines ar antižydiškas nuotakas nukreipė į šiurpų žmonių naikinimo mechanizmą. Skaudžiausia čia gal tai, kad okupantų valia ar net prievarta padaryti pikti talkininkų pasitarnavimai meta kraupų šešėlių visai tautai ir jos istorijai. Todėl juo didesnio dėmesio užsitarauja darbai tų žmonių, kurie okupacijų painiavoje neprarado galvos. Jie nepasidavė okupantų apgalei, nepabūgo jų grasinimų. Rizikuodami savo gyvybe ir laisve, gelbėjo iš budelių rankų artimą, nedarydami skirtumo tarp tikybos ir rasės, tarp luomo ir partijos. Metams bėgant mirtis jau daugelį tikių beginklės kovos didvyrių pakvietė amžinybėn. Todėl kiekvieno raštingo lietuvių pareiga užfiksuoti darbus tų, kurie dar tebėra mūsų tarpe. Šį kartą „T[ėviškės] Ž[iburių]“ skaitytojams norime pristatyti senos Žemaičių bajorų giminės atžalą Bronių Gotautą ir papasakoti kelis jo pergyvenimus žydu gelbėjimo darbe vokiečių okupacijos metais Lietuvoje.

Urbonavičių Oginskio rūmų viršutinio aukšto kambarėlyje Br. Gotautas aptiko irgi katalikišką spaudą beplatindamas. Abu jie buvo užaugę caro laikais, abu savotiškai vieniši, todėl paviršutinė pirmykštė pažintis greit pagilėjo. Urbonavičius mėgo aiškinti, kad kiekvienas žmogus turi nemirtingą sielą: ar jis būtų katalikas ar žydas, liuteronas ar pravoslavas. Žydams gresia ypatingai žiaurus likimas iš Vokietijos pusės. Neatrodo, kad jie tą pavojų suprastų ir giliau pagalvotų, kaip jo išvengti. Būtinai reikia žydus išpėti ir paraginti gelbėtis. Atrodo, kad Urbonavičius norėjo žydus konkrečiai raginti apsikrikštyti. Taip buvo caro laikais, taip turėjo būti ir dabar: kas kartą apsikrikštijęs, tas jau ne žydas. O tada, jei vokiečiai ir okupuotą Lietuvą, bent visi pasikrikštiję žydai būtų rasizmo politikos nepaliesi. Tokiais ir panašiais argumentais Urbonavičius prikalbėjo Gotautą nueiti į Plungės žydų sinagogą ir juos viešai išpėti dėl gresiančio pavojaus.

Atrodo, kad dėl apsilankymo smulkmenų sinagogoje tarėsi abu, bet Br. Gotautas savo išore ir elgesiu pasirūpino tikintiems izraelitams palikti negreit užmirštą išspūdį. Prisiminęs kažkada girdėtą anekdotą apie senovės graikų išminčių Diogeną, Gotautas vieną 1939 m. vasaros šeštadienį jį pakartojė Plungės žydų sinagogoje. T[ėvų] kapucinų pavyzdžiu Gotautas tada nešiojo ilgą barzdą, vaikščiojo vasarą visiškai basas, be kepurės, dėvėjo sulopytas kelnes ir švarką, kurie jau septynerius metus jam buvo ištarnavę šventą ir prastą dieną visose kelionėse. Toks jis dabar pasirodė per pamaldas sinagogoje. Dar užsidedę žvakę, pasiėmė į dešinę ranką ir palengva žengė prie Dešimties Dievo Įsakymų stalo. Galima įsivaizduoti, kaip maldingi žydai nustebo ir pasipiktino. Bežadę tylą greit nutraukė kumščiaivismi ir pabarimai. Vienas stipriau stuktėlėjo į Gotauto dešinę, kurioje laikė žvakę, kitas pasipiktinęs liepė užsimauti kepurę, ir visi arčiau stovintieji subruzdė. Gotautas perėmė žvakę į kairę ranką, dešine suėmė skverną galus ir pasakė: „Šitai čiuokit!“ Tada žydai nustojo kumščiaivę ir aptilo. Gotautas paklausė, katras esąs rabinas, bet žydai nepasakė. Tada Gotautas iškilmingai žengė prie Dešimties Dievo Įsakymų stalo ir apėjo tris kartus aplinkui, kiekvieną kartą su graikų Diogenu tardamas: „Ieškau žmogaus, nerandu žmogaus“. Ta keista ceremonija įpykino ir rabiną. Dabar jis pats neieškodamas priėjo ir subarė Br. Gotautą: „Eik sau į bažnyčią ir ten kalbėk, o ne čia!“ Papratęs gerbti vyresnius ir visų tikybų dvasininkus, Gotautas

ramiai ir nebetrukdomas išėjo iš sinagogos ir viską papasakojo Urbonui-Urbonavičiui. Jis, matyt, kitokių išdavų tikėjosi, todėl susijaudinęs pasakė: „Jėzus Kristus yra pasaulio šviesa, bet žydai tos šviesos nepripažįsta“. Šį kartą dviejų tikinčių krikščionių pastangos išpėti žydus dėl gresiančios jų tautai nelaimės ir tartis su jais dėl galimybių išsigelbėti baigėsi nesėkmingai. Greit kilęs antras pasaulinis karas visiems atnešė naujų rūpesčių.

3. Tęsia spaudos platinimo darbą. Katalikišką spaudą Br. Gotautas platino iki pat paskutinės Lietuvos nepriklausomybės dienos, tą patį dirbo ir pirmaisiais bolševikų okupacijos mėnesiais. Tik darbo aplinkybės buvo pasikeitusios: religiniai laikraščiai staiga visi buvo likviduoti; beliko tik nepriklausomybės metais išspausdintos ir dar neišparduotos religinės knygos. Ypatingai daug jų turėjo Šv. Kazimiero draugijos leidykla.

Kai tik užėjo rusai, Šv. Kazimiero knygynas irgi buvo nacionalizuotas. Reikalų vedėja p. Aleksiušaitė, pagyvenusi moteris, liko pareigoje, bet direktoriumi vietoj kan. M. Vaitkaus buvo paskirtas žydas. Nežinia kodėl, bet naujoji Šv. Kazimiero knygyno „valdžia“ Br. Gotautui buvo labai palanki. Jeigu jis paimdavo visus likusius kokios knygos laidos egzempliorius, tai gaudavo po 40–50 ct už vienetą, nors knygos kaina būdavo ir kelis, ir keliolika kartų didesnė. Neišskentėjo Br. Gotautas ir kartą nuėjęs pasigyrė seselei šaričių knygyno vedėjai. Pasisiūlė ir jai tokiom pat sąlygom parnešti kokį paką. Kažin kodėl seselei tas nepatiko.

– Ar tu manai, kad aš dumba? Aš ir pati galiu nueit ir parsinešt.

Eiti nuėjo, bet parsinešti nieko negalėjo. Mat jos direktorius pasisiūlė tik normalią 30 nuošimčių nuolaidą ir daugiau nieko.

– O kodėl Br. Gotautui duodate daug didesnę? – bandė seselei dar pasilygti. Bet direktorius trumpai pasakė:

– O kas tau darbo?

Šaričių vyresniajai nieko kito neliko, kaip tik prašyti Gotauto tarpininkavimo. Bet kai dabar nuėjo į Šv. Kazimiero knygyną, tai iš p. Aleksiušaitės gavo gerai barti.

– Kam tamsta kitiems pasakoji?! – Bet šaričių pageidaujamas knygas vis tiek gavo gotautiška kaina...

P. Aleksiušaitė ir kitu atžvilgiu Br. Gotautui padėjo: po kurio laiko aiškiai išpėjo, kad jį seka. Ir tikrai. Įėjęs į knygyną, Gotautas pats

pamatė, kaip už durų liko jaunas vaikinai. „Ką dabar daryti? Sužinos, kur aš gyvenu, tai dar ir šeimnininkai turės nemalonumų“, – dingtelėjo Gotautui į galvą. Išėjęs į gatvę, pamatė atvažiuojantį senesnio amžiaus vežiką. „Mielas drauge, ar negalit paimti tą paką knygų, nugabenti į Birutės knygyną Panemunėj ir paduoti Gotautui?“ Gotautas sąmoningai garsiai šaukėsi senuko paslaugos, kad tik seklys vaikinai viską kuo geriau suprastų. O tas, tik išgirdęs, kad knygas perduoda kitam, tuojau pasišalino. Gotautas tą pastebėjo ir nuėjo su paku knygų visai kita kryptimi, kur taip pat jos buvo pageidaujamos.

4. Žydai draugai raudonųjų kalėjime. Pajutęs, kad Kaune seka, Br. Gotautas išvažiavo į Šiaulius, kur galėjo prisiglausti T[ėvų] kapucinų vienuolyne. Bet prieglauda jam tapo naujų vargų priežastimi. 1940 m. lapkričio mėn. pabaigoje ar pačioj gruodžio pradžioj GPU* ten jį areštavo ir viršininkas nusivedė į netoli esantį savo butą toj pačioj Vilniaus gatvėj. Tuoj iššaukė milicijos mašiną, nugabeno į apygardos teismo rūmus ir pradėjo tardyti. Iš pradžių kalbėjo labai maloniai: siūlė mėnesiui 1500 rublių algos, žadėjo padaryti T[ėvų] kapucinų vienuolyno namų valdytoju, pasiimti tiek kambarių sau, kiek tik norės, o likusius išnuomoti irgi kam tik norės. Siūlė pasilaikyti ir T[ėvo] Provincijolo lagaminą, kurį šis buvo padavęs nunešti į stotį apsaugai. NKVD norėjo iš G. išgauti melagingą paliudijimą, kad T[ėvai] kapucinai, 59 asmenys**, daro slaptus susirinkimus norėdami nuversti bolševikinę valdžią ir kt.

Br. Gotautas visko atsisakė. Tada tardymas įgavo griežtesnę formą. „Kiek parašų surinkai už T. Bružiką?“ – „Apie 400–500, iš viso tris lapus“. – „Iš kur gavai blankus?“ Čia tardymas pradėjo trūkčioti. Kad popieriaus lapus blankų pavyzdžiu išbraižydavo gimnazistai, to Gotautas nepasakė. O parašus buvo rinkęs manydamas, kad tuo padės T. Bružikui išsilaisvinti iš kalėjimo. Pastebėjęs, kad Gotautas pasidarė nekalbus, tardytojas vėl sušvelnino toną. Siūlė ir toliau platinti spaudą, tik su sąlyga, kad turės pranešinėti, kas tą spaudą pirkto. Ir antrą, ir trečią naktį kartojosi tas pats.

Pagaliau trečią naktį tardytojui užkliuvo ir jėzuitas tėvelis Paukštys.

* Viršuj ranka užrašyta: NKVD.

** Įrašyta ranka.

„naujojo pasaulio“ kūrėjų ir tvarkdarių. Nepėjo Lietuvoje atslūgti pasibaisėjimas bolševikų pradėtomis masinėmis žmonių medžioklėmis, trėmimais bei žudynėmis, kai gyventojus sukrėtė naujas siaubas: žydų šaudymas. Saugumo sumetimais Gotautas bolševikmečiu su Urbonu-Urbonavičium artimesnio ryšio nepalaikė, bet ir nebuvo jo nutraukęs. Naujasis siaubas abiem skaudžiai priminė senus žydų gelbėjimo planus ir vertė konkrečiai veikti. Tad Br. Gotautas nuvyko į Plungę ir prisistatė pas Urboną-Urbonavičių. Šio paklaustas, ar sutinka stoti į žydų gelbėjimo darbą, be svyravimų davė teigiamą atsakymą. Bene pirmas žygis buvo tas, kad ne be Br. Gotauto prisidėjimo kapucinas tėvelis B. prieš sušaudant galėjo pakrikštyti apie 75 žydus. Bet apie tai gal kitą kartą.

Kitą kartą Br. Gotautas pas Urboną-Urbonavičių rado dar du žmones: sekretorių ir vieną bendradarbį studentą. Gotautui, kaip geriausiai pažįstančiam apylinkę ir žmones, teko ryšininko uždavinys. Bet kai sutartu laiku jis vėl ėjo pas Urboną-Urbonavičių, tai pakeliui sutiktas vienas vaikas papasakojo, kad su dviem jo bendradarbiais poną Urboną-Urbonavičių vokiečiai suėmė ir sušaudė 15 val. 30 min. parke. Mat žydų gelbėtojams gestapas buvo skyręs tą patį likimą kaip ir patiems žydams. Dabar Gotautui nieko kito neliko, kaip tik kuo skubiau sprukti iš Plungės. Bet kaip? Pėsčias toli nepabėgsi. Stotyje patruliuoja vokiečių sargyba ir sekliai. Ką daryti? Laimė, sutiko vežiką ir paprašė nuvežti į kitą stotį už Plungės, į Alksnėnus. Čia atsiskaitė su vežiku ir nusipirko bilietą į Pažaislio stotį, nuo kurios netoli buvo Petrašiūnų T[ėvų] Kapucinų vienuolynas, kartu ir Br. Gotauto nakvynės bei poilsio vieta.

Čia jis iš pradžių vėl ėmėsi spaudos platintojo darbo, o kartu atnaujino senas pažintis ir sužinojo apie žydų telkimą į Kauno getą bei tolimesnį jų likimą. Kartą į žydų gelbėjimo darbą nukreiptas Br. Gotautas lyg savaime į jį įsitraukė ir Kaune bei Kauno apylinkėse.

Daug toje srityje nuveikė Petrašiūnų vaistinininkas Pusvaškis, daug padėjo popieriaus fabriko sekretorė p-lė Mentvilytė Jūra, parūpindama dokumentams padirbti reikalingus blankus. Ponas Kužinskas uždėdavo reikalingus antspaudus. Gotautas palaikė nuolatinį ryšį ir su Raudonojo Kryžiaus ligoninės direktorium, ir su Kauno policijos vado padėjėju, kurių pavardžių nebeatsimena. Taip pat ir ligoninėse mirusių lietuvių dokumentus per kunigus ar patikimas slauges rinkdavo ir nunešdavo besislapstantiems žydams. Šv. Vin-

išgelbėjo, šiandien tiksliai nustatyti nelengva. Atrodo, kad tokių buvo apie penkis šimtus.

Minėtoje knygoje „Ir be ginklo kariai“ liko nepaminėtas 29 Vilniaus krašto žydų pervedimas iš Pravieniškių koncentracijos lagerio į Kauną. Pabandysime čia jį atpasakoti, kaip jis išliko vadeivos atmintyje.

6. Paskutinis Br. Gotauto žygis. Pirmiausia čia reikia pastebėti vieną dalyką, kad tas žygis iš viso buvo galimas tik todėl, kad ir vokiečių saugume, ir vokiečių policijoje dirbusių lietuvių dalis dalyvavo žydų gelbėjime, rizikuodami savo pačių ir šeimų laisve ir gyvybe.

Todėl gal nėra atsitiktinumas, kad ir minimo žygio planas gimė vieno lietuvių saugumiečio bute. Saugumietis šventė vardines, į kurias pataikė ir Br. Gotautas. Čia saugumietis jį supažindino su uniformuotu svečiu, Vilniaus krašto lietuviu Jonevičium, kuris buvo Pravieniškių lagerio Kertupio miško darbietės sargybos viršininku. Lietuvis saugumietis supažindindamas įsakmiai pabrėžė, kad Br. Gotautas esąs žydų gelbėtojas. Tada Jonevičius susijaudinęs tuoj pareiškė, kad ir jis prisidės, ir pradėjo pasakoti, kas jį jau kuris laikas neramino.

Neseniai į Pravieniškių lagerį buvo atvartyta apie 500 Lenkijos žydų, kurie gavo uždavinį Kertupio miške sukirsti apie pusantro tūkstančio kubinių metrų malkų. Naujai atvartytų žydų gyvenimas buvo sunkus. Kiti kaliniai buvo apgyvendinti nors barakuose, o žydai turėjo apsistoti jų pačių iš eglėšakių pasidarytose būdose. Ypač Jonevičių jaudino 30 ligonių ir paliegėlių žydų likimas, kurie pareiškė jokio darbo nebegalį dirbti ir kuriuos vokiečiai esesininkas, lagerio komendantas, planavo sunaikinti. Plano įvykdymą turėjo perimti Jonevičius. Bet pats Jonevičius turėjo griežtai priešingus planus. Jis žinojo, kad iš Kauno yra galimybė tokią žmonių grupę nugabenti darbams į Vieną. Tik reikėjo juos aprūpinti lietuviškais dokumentais ir, žinoma, kaip nors nugabenti iš Kertupio miško į Kauną. Tam paskutiniam uždaviniui Jonevičius ieškojo tinkamo žmogaus, o tinkamesnį už Br. Gotautą vargiai būtų radęs.

Lagerio komendantas paliegėliams vieną dieną liepė apsiprausti ir švariai apsirengti, o Jonevičiui davė įsakymą nuvesti juos į mišką prie iškastos duobės ir sušaudyti. Gotautas buvo įspėtas ir paprašytas tą dieną budėti miške prie duobės. Kai 30 žydų buvo atvesta prie

duobės, Jonevičius jiems lenkiškai paaiškino tikrąjį komendanto įsakymą. Tai išgirdęs vienas iš baimės gavo širdies priepuolį ir krito vietoje negyvas. Dabar Jonevičiui atsirado nepaprastai gera proga atsikratyti savo pavaduotoju, kuris kartu buvo atlydėjęs žydus prie duobės. Jonevičius sugalvojo kažkokį pretekstą ir pasiuntė savo pavaduotoją į sargybos būstinę. Likęs su žydais ir prisistačiusiu Br. Gotautu vienas, Jonevičius atvirai pasakė, kad jis tokį įsakymą gavęs, bet nesąs budelis. „Yra galimybė išsigelbėti. Kaip matote, čia yra ir žmogus, kuris pasiryžęs jums padėti. Jis nuves jus į mano butą Kaune, o ten rasime kelią toliau“.

Neužmiršo Jonevičius nė komendanto įsakymo. Paleido kelias kulkosvaidžio salves į orą taip, kad susidarytų įspūdis: žydai suaudyti. Mirusįjį idėjo į jau iškastą duobę, apdėjo šakomis ir padegė, kaip komendanto dėl visų 30 buvo įsakyta. Paskui užkasė duobę žemėmis ir viską sulyginu. Dabar Jonevičius likusiems gyviems [žydams] paaiškino žygio planą. Kadangi senas žemaičių bajoras Gotautas lenkiškai nemoka, tai susiprasti reikėjo ženklais, ranka turės parodyti, kur sukis. Eiti po du, išlaikyti atstumą, pirmieji turi perduoti Gotauto ženklus sekantiems. Kelią iš Kertupio į Kauną per miškus, laukus ir pievas Gotautas gerai žinojo, nes prieš tai jau kelis kartus buvo ejęs į Jonevičiaus tarnybos vietą tiksliau aptarti visas žygio smulkmenas. Bet kai pavakare grupė pajudėjo, tai greit paaiškėjo, kad tie 29 žydai buvo ne tik ligoti, bet ir išbadėję. Laimė, Gotautas pakelyje žinojo nuošaliame vienkiemyje padorų ūkininką Grubliauską, kuris pats, tiesa, nedaug teturėjo, bet jau ne kartą Gotautui ir jo globotiniams buvo padėjęs. Ir dabar, kai visa 30 žmonių grupė suėjo į kiemą ir pasislėpė nuo pašalinių akių, šeimininkė davė kepalą duonos ir liepė savo dukrelei padalinti kiekvienam po penkis obuolius. Likusius obuolius mergaitė pabėrė ant žemės ir negalėjo atsistebėti, kaip suaugę vyrai uvertiau juos grobsto negu maži vaikai. Tik vienas Gotautas išsilaukė nepuolęs likučių rinkti, nors ir jo viduriuose garsiai skambino dvylika. Duonos kepalą į 30 dalių padalino vienas žydas: iš jo rankų savo dalį gavo ir Br. Gotautas.

Buvo vėlyvas 1944 m. pavasaris. Vokiečiai turėjo daug savo bėdų su pasitraukimu, todėl Br. Gotautui be nuotykių pavyko visą būrį Lenkijos žydų vakare sutemus nuvesti į Juozo Jonevičiaus butą Kaune, Vytauto prospekte. Kad ir pavargę ir išalkę, bet keliolikos kilometrų žygi visi pakėlė. Tik iš kur tokiam būriui gauti vakarienės, kai visi

žmonės karo metu, ypač miestuose, gyveno „ant kortelių“? Gotautas žinojo maisto produktų krautuve, kurią Vilniaus gatvėje turėjo dvi seserys Rakauskaitės. Nors pačios buvo neraštingos, samdė sekretorę, bet buvo sumanios ir neblogai vertėsi. Ne kartą ir kitais atvejais maisto produktais jos buvo žydams padėjusios. Žinoma, per tarpininkus, kad neįkliūtų pačios. Ir šį kartą vėl vakarą Gotautas su Jonevičium pasi-beldė pas Rakauskaites, prašydami produktų. Seserys ką galėjo, tą ir davė: duonos ir po mažą rieketę duonos. Tik nuovargis pasirodė besąs daržovių ir po mažą riekutę duonos. Tik nuovargis pasirodė besąs daržovių ir po mažą riekutę duonos. Tik nuovargis pasirodė besąs daržovių, bet greit ir visi kiti pavalgę užmigo. Greit buvo sutvarkyti ir doku-mentai. Gotautas iš darbo įstaigos parnešė Petrašiūnų popieriaus fab-riko pagamintas darbo knyguotes lietuvių ir vokiečių kalbomis, Jonevi-čius Lenkijos žydus pavertė Vilniaus lietuviais, parinkdamas tinkamas gatves ir vietas. Kai visas 29 vyrų būrys laimingai pasiekė Vieną ir buvo įdarbinti, Jonevičius gavo iš jų padėkos laišką lenkiškai ir jį iš-vertęs perskaitė Br. Gotautui. Tik jam įdomu būtų sužinoti, ar nors vie-nas iš to būrio dar yra likęs gyvas, ir kaip J. Jonevičiui pavyko įvykdyti planą dėl Kertupio miške likusių 470 žydų išgelbėjimo. Prie to Gotau-tas prisidėti nebegalėjo, nes jį patį gestapas netrukus suėmė ir nugabe-no į Stutthofo (prie Dancigo) koncentracijos lagerį, kuriame jau vargo virš keturių dešimtų Lietuvos inteligentijos elito.

7. D ž i a u g s m o i r p a d ė k o s ž e n k l a i . Kiek žydų per tre-juis vokiečių okupacijos metus Br. Gotautas yra išgelbėjęs, šiandien jis jau ir pats tiksliai nebeprisimena. Tik tiek žino, kad, anot Tumo-Vaiž-ganto, neklausė niekad, kas jį siunčia ir kokią teisę tam turi, bet kas tik paprašė žydų gelbėjime tarpininkauti, visur ėjo, visada skubėjo, kad tik neužbėgtų jam už akių paklusnūs gestapo patikėtiniai. Visada, kai vokiečių valdžios akyse lojalūs žmonės ir įstaigos bijojo pasinaudoti paštu ar telefonu, pasiuntiniu patarnaudavo Gotautas. Po Antrojo pa-saulinio karo visa eilė jo išgelbėtų žydų jam rašė laiškus, kelios orga-nizacijos atsiuntė pinigų, o viena ir dabar dar reguliariai atsiunčia. Bet anais metais Br. Gotautas negalėjo to numatyti ir nelaukė. Būdamas ne tik iš tradicijos lietuvis katalikas, bet giliai tikintis krikščionis, jis laikė didžiausiu atpildu už savo pasiaukojimą, jeigu sužinodavo, kad vienas kitas izraelitas pats apsisprendžia pasikrikštyti.

Vieną tokį atsitikimą Br. Gotautas dar ir šiandien gerai prisi-mena. Nunešė vienai žydei inteligentei sufalsifikuotus dokumentus,

kaip jau daug kartų tai buvo padaręs, bet ponia jį nustebino savo pageidavimu: „Aš prašau krikšto!“ – „Kaip tai?“ – „Būdama studentė daug skaičiau apie visokias religijas ir sektas. Radau, kad katalikų tikėjimas geriausias. Žinoma, ištekėjau už žydo, vaikų susilaukiau, tai turėjau atsižvelgti į šeimą. Bet dabar vyras ir vaikai iššudyti, todėl apsikrikštyti kliūčių nebėra“. Rusijos carų laikais žydai galėdavo išsigelbėti nuo pogromų, jeigu priimdavo pravoslavų krikštą. Atrodė, kad tokią mintį pasąmonėje turėjo ir buvęs caro armijos majoras Urbonas-Urbonavičius, kai jis paskutiniaus nepriklausomos Lietuvos metais pradėjo svarstyti savo krašto žydų gelbėjimo planus. Votaukiečių okupacijos tikrovė pasirodė esanti kitokia: žydus jie naikino – ir tikinčius izraelitus, ir liberalus, ir pasikrikštijusius. Gotautas – ir tikinčius izraelitus, todėl ir išpėjo poniją: „Bet krikštas tas tą jau buvo ne kartą patyręs, todėl ir išpėjo poniją: „Bet krikštas nepadės tamstai išgelbėti gyvybės“. – „Su gyvybe bus taip, kaip Dievas duos. Bet aš noriu padaryti tai, ką galiu. Juk ir tas Hitleris yra tik įrankis Dievo rankoj. Per Hitlerį Dievas baudžia žydus“. Čia Gotautas nieko nebesakė, nes tie žodžiai tarsi jam pačiam iš širdies buvo ištraukti. Kaip tarpininkauti krikšto, amžinosios žmogaus gyvybės reikalui, jis taipgi labai gerai žinojo.

8. Kepalėlis duonos. Retą Evangelijos posakį Žemės rutulio gyventojai yra dažniau girdėję už tą, kurį vienas rašytojas parinko romano pavadinimui: „Ne viena duona žmogus gyvas“. Tačiau tas žodis kartu pasako, kaip sunku žmogui išlaikyti gyvybę be duonos. Ir nepaprastai karčiai, ir neužmirštamai džiugiai patyrė tą ir Br. Gotautas, būdamas kacetininku Vokietijoje. Iš Stutthofo lagerio su 70 vyrų grupe Gotautas buvo išvarytas apkasų kasti. Kur papulė, varė belaisvius ir nesprogusias bombas iškasti. Jei bevarant iš vienos vietos į kitą koks belaisvis iš nuovargio krito, tai prišokęs sargybinis tojį pat nušaudavo. Taip per kelias dienas iš 70 beliko tik 25. Ir tie patys vos besilaikė ant kojų. Laikėsi dar šiaip taip ir Gotautas. Kartą einant per vieną tunelį po geležinkelį, kur buvo gana tamsoka, staiga prišoko prie jo jauna mergaitė ir padavė gal 1 kg kepalikuą kvietinės duonos. Tik padavusi duoną, mergaitė nė žodžio nedarė tojį pat vėl pasitraukė. Po ilgo laiko Gotautas vėl galėjo sočiai pavalgyti, o besisotindamas kartu pasidžiaugti drąsios mergaitės žygiu.

Daug žydų buvo išgelbėjęs. Ne kas kitas jį ir vokiečiams įskundė. Pažįstamas lietuvis teisininkas buvo jį išpėjęs, kad viena žydaite

gestapo suimta ir, matyt, tave išdavė, nes dabar gestapas pradėjo tave ieškoti. Bet kepalikuą duonos padavusi mergaitė taip pat buvo žydaitė, tik visai kita. Kad ir kaip greit ji paspruko į šalį, Gotautas ją gerai atpažino ir prisiminė. Tėvai turėjo Šakių dvare krautuvę. Visus kitus šeimos narius vokiečiai suėmė ir sušaudė. O kaip ji išvengė su-naikinimo, Gotautas to nė nesiteiravo: ar, kitus suimant, buvo kur išėjusi, ar vėliau iš geto pabėgusi. Apie ją sužinojo, kad slepiasi lietuvių geležinkeliečio šeimoje. Bet šeimos galva buvo buvęs komunistas, gestapo suimtas, tai dabar moteris bijojo, kad panašiai gali atsitikti ir su jos globotine, todėl kreipėsi pagalbos į Gotautą, ar jis nežinąs šeimos, kur mergaitei saugiau būtų. Krikštu jau buvo pasirūpinusi geležinkeliečių šeima. Gotautui bereikėjo parūpinti lietuviškus krikšto metrikus. O kai vienas lietuvis saugumo valdininkas ieškojo vaikams auklės, tai nuvedė mergaitę pas jau minėtą vaistininką Pusvaškį, o šis ją pristatė saugumiečiui. Kai vedė pas Pusvaškį pro šalį namo, kuriame buvo prisiglaudusi p. Finkelbrandienė, Gotautas mergaitei pasakė: „Ir čia gyvena viena žydė; jei nori, supažindinsiu“. – „Ne, – atsakė mergaitė, – nenoriu nei girdėti, nei matyti, nei žinoti“. – „Kodėl?“ – paklausė nustebęs Gotautas. „O iš kur aš žinau, kad gestapas manęs nepagaus? O kai suims, pradės tardyti, klaus, kur yra kiti žydai pasislėpę, pradės kankinti, tada aš galiu neišlaikyti ir pasakyti. O kai nieko nežinosiu, tai nieko ir nepasakysiu“.

Lietuvių saugumiečių šeimai nesunku buvo tą mergaitę laikyti paslėpus, nebuvo jos daug ko ir slėpti. Veido išvaizda ir akių spalva priminė daugiau lietuvaitei negu semitei. O mažame miestelyje, bežaisdama su kaimynų vaikais, taip gerai buvo išmokusi lietuviškai, kad gražiai kalbėjo suvalkietiška tarme.

Per tuos trejus vokiečių okupacijos metus Lietuvoje Gotautas daug pergyveno, daug ir užmiršo. Ne visi tie pergyvenimai buvo malonūs, ypač ta paskutinė priežastis, dėl kurios jis buvo suimtas ir išvežtas iš Lietuvos. Bet jam ir šiandien rodomi, kad visus tuos sunkius ir skaudžius pergyvenimus atsveria šviesus prisiminimas drausios mergaitės, kuri, nebijodama sargybinių, padavė jam peralkusiam kepalėlį duonos. Jeigu ji dar gyva, tai šiandien ji jau seniai subrendusi moteris. Gal ir pati augina tokio amžiaus dukrelę, kokią ją Gotautas vedžiojo Lietuvoj ir taip netikėtai susitiko Vokietijoje.

59. Stasio Motuzo laiškas Domui Jasaičiui
apie savo veiklą ir žydų gelbėtojus Šiauliuose

1973 m. liepos 25 d.

Vechta (Vokietija)

Vechta, 1973 m. liepos 25 d.

Didž. Gerbiamas p. Daktare!

Dėkoju už Tamstos liepos 16 d. laišką.

Aš esu tas pats Motuzas, kuris, Tamstai sugrįžus iš Maskvos, iš Jonišio nuvežiau į Šiaulius. Prieš pasitraukiant nuo bolševikų, pasitarusius 11 metų buvau Gruzdžių valsčiaus viršaičiu. Tamstą labai gerai pažinojome, nes mano mamą ir seserį, sergančią džiova, gydėt.

Lietuvoje buvau nenuorama. Nepriklausomybės kovose kaip partizanų organizatorius savo apylinkėje „pakrapijom“ besitraukiančius bolševikus, o rudenį stipriai supliekėm bermontininkus (16 bermontininkų žuvo, mūsų vienas). Į Vokietiją pasitraukiau su ginklu rankose. Gruzdžiuose su komisaro Gewecke sutikimu buvau suorganizavęs 300 vyrų kovai su desantininkais. Liepos 26 d., kai rusiški tankai pradėjo šturmuoti Šiaulių miestą, pusė vyrų išėjo į mišką partizanauti, o kita pusė pasitraukėme į Žemaitiją ir stojom į Tėvynės Apsaugos Rinktinę. Vieną mėnesį I pulkas buvome užėmę 3 kilometrų barą prie Ventos. Kai stipriai rusai paspaudė, turėjome traukti Kretingos link. Lietuvių komendantūroje davus sutikimą trauktis Vokietijon, spalio 9 d. perėjau į Klaipėdos kraštą. O vėliau apsupimai ir visokie valymai lydėjo, kol 1945 m. balandžio pradžioje persiritau Elbės upę. Mama iš apsupimo per Latviją, Liepojos uostą atplaukė Vokietijon. Mama tik po metų susiradau prisiglaudusią Harzo kalnyno papėdėje.

Vokietijoje rankas sudėjęs nesėdžiu, dirbu, kiek mano išmonė leidžia. O ta išmonė labai menka, kai mokslas kone tėvo kanapėse prasidėjo ir užsibaigė. Prieš 20 m. pradėjęs medį gadinti, per ilgesnį laiką pasiekiau pakenčiamų rezultatų. Virš 70 drožinių yra ALKA muziejuje Putname, Vokietijoje kiek mažiau, Lietuvos vokiečių bakužėje (jie mušęs 9 parodas. Dėl drožinių labai lengvai įsirėžiu į vokiečių spaudą, pagarsindamas kryžiuojamos Lietuvos vardą. Iš pradžių kelias į vokiečių spaudą buvo sunkus, bet užsispyrimas, pažintis su reporteriais,

redaktorais ir panaudotos priemonės jiems palenkti davė neblogų rezultatų – per 14 m. buvo išspausdinta virš 50 trumpų ir gan ilgų straipsnių apie Lietuvos okupaciją. Tai nors tokiu ginklu kariauju.

Dabar pakalbėsiu apie brangų tautietį velionį Bronių Gotautą. Tėvui dr. Konstantinui Gulbinui parašiau ir prašiau, kad tą visą Gotautą liečiančią medžiagą, kurią aš jam po mirties pasiunčiau, Tamstai persiųstų. Jei dar nebūtumėte gavę, tuomet aš dar kartą jam priminsiu. Svarbių raštų yra pas velionio Ivinskio žmoną. P. Ivinskienės prašiau G. raštų – neatsakė. Vėliau [kreipiausi į] p. Griniene, bet ir jos prašoma neatsiuntė ir nė žodžiu neprakalbo. Prieš kelius metus p. Ivinskis paprašė p. Griniene, kad ji svarbesnius raštus atrinkus atsiųstų jam. P. Griniene didelį pluoštą atrinkus jam pasiuntė. Kai Gotautas persikėlė gyventi į Vechtos prieglaudą, susipažinęs arčiau su juo ir pamatęs susirašinėjimą su žydais bei jo įstaigomis, perskaitęs „Ir be ginklo kariai“ Lietuvoje išleistą knygą, susisiečiau su Lietuvių Frontu. Pasiūliau, ar nevertėtų išleisti knygą anglų kalba. Teko girdėti, kad žydai yra išleidę kelias knygas, smerkiančias ir lietuvius už žydų naikinimą Lietuvoje. Tai būtų lyg atkirtis, parodant antrą medalio pusę. LF reikalų vedėjas p. Rėklaitis nuoširdžiai pritarė ir net pažadėjo apmokėti redaktoriui už darbą ir už knygos išspausdinimą. Bet redaktoriaus nei aš, nei p. A. Gustaitis nesuradome. Tai viena laimė, kad Tamsta apsiėmėte tą sunkų darbą atlikti. Nežinau, ar angliškai rašote, ar lietuviškai? Bet jei bus ir lietuviškai, tai ir labai gerai. Vėliau būtinai reikėtų vertimo į anglų kalbą, kad būtų galima plačiai paskelbti.

Apie šiauliškius žydų gelbėtojus nedaug ką žinau, bet galiu paminėti Stasį Gergelį, apskrities savivaldybės inžinierių. Jis gyveno tarp miesto ir Gubernijos dvaro. Jis buvo įsteigęs neva siuvyklą. Pas jį susirinkdavo iš geto 10–15 žydžių, nors jos kaip priedanga šį bei tą atsinešdamos siuvinėdavo, bet buvo tikslas vakarais parsinešti maisto. Maistą pristatydavo ūkininkai, o p. Gergelis prikalbėdavo ūkininkus nelupikauti, užjausti nelaiminguosius. Tą man pačiam teko girdėti, nes dažnai palikdavau ten savo arklį. Tamošaitis, gruzdietis iš Nuomininkų kaimo, dirbo buhalteriu Nuroko odų fabrike. Jis irgi panašiai globodamas žydus buvo įsteigęs dirbtuvėlę iš odos atraižų dirbti rankines ir kitokius dalykėlius. Aš esu ne syki ten buvęs ir matęs apie 20 žydžių dirbant. Jis ne pasipelnijimui užsikrovęs vargą, bet pagelbėti nelaimingiesiems maistu. Teko matyti ir girdėti, kai dr. Kantaravičių išleido iš geto, jam buvo vokiečiai uždraudę gydyti, bet jis

Bronius Gotautas ir kan. Juozas Končius

gydė, o jo receptus pasirašydavo dr. Janišauskas (gal ir kiti gydytojai?). Apie tai Tamstai gal geriau žinoma? Mūsų miestelio gyventojų buvo, kurie šelpė maistu žydus, bet kas du pasislėpusius žydus gelbėjo, tikrai negaliu pasakyti.

Mūsų prieglaudos seselės, kai suglemžė visą Gotauto turta, tai dar aš jų pasiteiravau ir gavau kelias nuotraukas. Su šiuo [laišku] siunčiu dvi ryškesnes. Vienoje nuotraukoje jis kalbasi su kan. Končium. Gotautas apsikrovęs ryšuliais prieglaudos gyventojams. Varelio prieglaudoje gyvendamas seselėms ir kitiems buvo labai paslaugus ir už patarnavimą neimdavo jokio atlyginimo. Jis pasitenkindavo, ką duodavo virtuvė, niekuomet nieko nepirkdavo. O kai gaudavo iš žydų dovanų rūbų ar ką kitą, dovanodavo kitiems. Labai gaila, kad jis taip staigiai mirė. Daug būtų dar papasakojęs, užrašai būtų pilnesni.

Daugiau tuo reikalu neturiu ką pridėti.

Su geriausiais sėkmės ir sveikatos linkėjimais

Jūsų Stasys Motuzas

Nuorašas, mašinos

60. J. Mockaičio laiškas (su priedu)
kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą
Žemaitijoje ir Kaune

Lansingas (JAV)

1977 m. sausio 14 d.

1977 01 14

Labai gerbiamas Kun. Prunski,

[...]

Vokiečiams Lietuvą okupavus, dr. Šliūpas* buvo Palangos burmistru, o dabartinis prof. Vardys – ten sekretorium.

Gerbiamas kunige, pagarbiai Jums patariu paskatinti prof. Vardį aprašyti Jūsų darbui šį epizodą; gal tai panaudosite.

Pas burmistrą dr. Šliūpą atėjo trys žydai prašyti pagalbos: mais-to – pieno. Burmistras reagavęs kietai ir rūsčiai – taręs apytikriai: „Jūs padarėte mano tautai tokią skriaudą ir t. t.“, o tada liepęs išeiti. Tas buvo pradžioje, kada niekas apie žudymus ir nepagalvojo.

Vėliau, rudenio p, prasidėjus žydų naikinimui, tas pats burm[istras] dr. Šliūpas Palangos mst. aikštėje susirinkusiems gyventojams pradėjęs kalbėti kalbą. Vėl apytikriai: „Mes, lietuviai, esame ne barbarai, bet kultūringa tauta. Negalime tad ramiai stebėti, kas vyksta su mūsų piliečiais“. Patruluojantis vokietis žandaras šokęs prie jo ir šaukdamas: „Was, sind wir Barbaren, sind wir B[arbaren]?!“** – žiauriai trankęs burmistro galvą į sieną. Išgelbėjusi jauna, gerai atrodanti

* JONAS ŠLIŪPAS (1861–1944) gimė Rakandžių k., Gruzdžių vlsč., Šiaulių aps. Gydytojas, aušrininkas, visuomenės veikėjas. 1880 m. baigė Mintaujos gimnaziją, studijavo Maskvoje, nuo 1882 m. – Petrapilio universitete. Aktyviai dalyvavo leidžiant „Aušrą“, už tai buvo persekiojamas. 1891 m. baigė Merilendo (JAV) medicinos mokyklos studijas. 1919 m. Londone suorganizavo pirmąją Lietuvos pasiuntinybę, buvo lietuvių delegacijoje Paryžiaus taikos konferencijoje. 1923 m. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas suteikė jam istorijos garbės daktaro laipsnį, vėliau ir medicinos garbės daktaro laipsnį. Nuo 1930 m. gyveno Palangoje, 1933 m. ir 1938 m. buvo Palangos burmistru, 1940 m. bolševikų atleistas. 1941 m. sugrižo, bet ir vokiečiai iš burmistro pareigų atleido. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, ten ir mirė.

** „Ka, mes esame barbarai, mes esame b[arbarai]?!“ (vok.).

mergaitė; griebusi žandaro rankas vokiškai aiškindama, kad kalbėtojas nesakė vokiečius esant barbarais. Tai trumpai paminiu tik dėl to, kad event[ualiai] kreipiantis į prof. Vardį galėtumėte priminti, kas norima. Apie dr. Šliūpo likimą prof[esorius] ir pasakys.

Iš viso, man rodo, dr. Šliūpo jausminis požiūris į žydus buvo būdingas veik visai lietuvių tautai.

Dar mėginsiu patiekti ir kitą „siūlo galą“: esu girdėjęs, kad Varlaukio parapijos klebonas (Tauragės aps.) už žydų gelbėjimą buvęs vokiečių sušaudytas.

Dr. Jurgis Krikščiūnas Kaune slėpė žydą ar žydus.

ŽŪM bitininkystės instruktorius Prušinskas Kaune irgi slėpė žydą(us).

Apie paskutinį atvejį, o gal ir daugiau, galėtų žinoti Kaz. Cikotas.

Jūsų darbas neabejotinai yra sunkus ir kompliktuotas. Tikiu, turėsite visą reikiamą techninę pagelbą, o aišku, ir finansinę. Ana problema yra mūsų visų lietuvių opus reikalas.

Jums gi už vadovavimą visų giliausia pagarba.

Tikiu netrukus galėsiąs ir kitą laišką rašyti.

Su gilia pagarba

J. Mockaitis (parašas)

P. S. Neabejoju, kad Jums „Enc[yclopaedia] Judaica“ ryšium su Lietuva ir lietuviais yra žinoma.

J. M.

Priedas

Skaudvilė. Tauragės aps. – Lietuvą 1941 m. vokiečiams okupavus, dar tą patį rudenį iš neabejotino pavojaus gyvybei laimingai pavyko pasprukti (vardo nepavyko sužinoti) Aronieni su savo jauna dukra. Abi tuoj pat buvo priglautos to pat miesto Gerkių šeimoje. Po kurio laiko paslėptoms ir slėpusiems darėsi pavojinga. Dėl to vieną tamsią naktį jos buvo mano brolio parvežtos Mockaičių vienkiemini prie Girdiškės, Tauragės aps. Tarp kitko, tos moterys mano šeimai ligi tol buvo visai nepažįstamos. Čia jaunoji, gražiai kalbanti lietuviškai – žemaitišku atspalviu – ir savo išvaizda nekelianti įtarimo, gyveno kartu šeimoje

kaipo giminaitė Marytė. Esą jos gyvenvietė „Paprūsija“ karui prasidejęs buvusi sudeginta. Tačiau jos motina ne tik būdinga semitiška išvaizda, bet ir labai ryškiai laužyta kalba viešai rodytis negalėjo. Suprantama, tas pasunkino slėpimą ir jis buvo labai rizikingas.

Ačiū Dievui, abi moterys išliko gyvos ir sveikos. Motina mirusi po kelių metų karui pasibaigus. Jos dukra gi ištekėjusi ir su šeima dabar gyvena Izraelyje.

Apie skaudžiai tragišką gelbėtojų likimą yra per jautru man ir kalbėti.

Tą įžūlų gyvenimo pasijuokimą iš žmogaus geraširdiškumo ir aukštos moralės gal sugebėtų pavaizduoti tik labai talentingas rašytojas.

Lansing, Michigan
1977 m.

J. Mockaitis

Originalas, rankraštis.

61. J. Mockaičio laiškas Domui Jasaičiui, papildantis anksčiau pateiktas žinias

[...]

1977 m. gegužės 25 d.

1977 05 25

Gerbiamas Daktare,

šiais 1977 m. gegužės 11 d. pasiunčiau Jums laišką, pranešantį apie dviejų moterų, žydų tautybės, gelbėjimą vokiečių okupacijos metais Lietuvoje. Tas vyko Tauragės aps., Skaudvilėje – Girdiškėje.

Patyręs tikslesnių žinių dabar jas papildau. Mano pranešimo pradžioje dabar reikia skaityti: „... laimingai pavyko pasprukti Frada ir Aronienė su savo jauna dukra“. (Taip man pranešta: Frada – ne Freda; Aronienė – ne Aaronienė.)

Gale ano rašto papildytą sakinį skaityti taip: „Ačiū Dievui, abi moterys išliko gyvos ir sveikos. Motina mirusi 1971 ar 1972 m. Izraelyje“.

Būtų man įdomu sužinoti, ar Jūs mano laiškus gavote.
 Atsakymui esu pasiuntęs savo adresu voka.
 Leiskite palinkėti sėkmės tame Jūsų darbe.

Su pagarba

J. Mockaitis

Originalas, rankraštis.

62. J. Papartėno rašinys apie Joshua Kromo šeimos išsigelbėjimą

[...]

[...]

1941 m. birželio mėn. 23 d. vokiečių kariuomenei išvijus Sovietų kariuomenę iš N apskrities miesto ir apylinkės Žemaitijoje, vokiečių karo policija paliepė žydams vyrams sueiti į klebonijos ūkį, iš kur jie buvo imami apylinkės laukuose surinkti nesprogusius šaudmenis ir išmėtytą karinę medžiagą. Ten jie liko visam laikui ir į šeimas grąžinti nebuvo.

Tų pačių metų liepos mėn. viduryje atvažiavo iš Kauno vokiečių SD ir Sicherheits Polizei sonder komanda*, SS obersturmfürerio Hamanno vadovaujama, paleido į namus vietos kalėjime laikomus suimtuosius ir nuvažiavus į minėtų žydų būstinę, paliepė tenai esamai sargybai visus čia esamus [žydus] tuojau nuvaryti prie už 4 kilometrų esamos žvyrdubės.

Vietos policijos vadovybei šis reikalas pasirodė abejotinas ir apskrities policijos vadas su vienu atsakingu policijos valdininku motociklu išvyko ton apylinkėn. Netoliese žvyrdubės jiems sustojus žvalgyti, sparčiais žingsniais atėjo miesto gyventojas studentas E. M., kuris ėmė pasakoti, kad į atvarytas žydų kolonas yra patekęs jų kaimynas žydas Kromas, kuris kaip savanoris kūrėjas 1919 metų pradžioje su bolševikais yra kovojęs ir už narsumą buvo apdovanotas Vyčio kryžiumi. Šiuodu pareigūnai artinosi prie netoli tenai esamos komandos vado Hamanno, kuris iš tolo juos pasitikęs paklausė, koku jie reika-

* Saugumo policijos ypatingoji komanda (vok.).

lu. Šiuodu, matydami vokiečių aiškų tikslą, nes nelaimingieji buvo suguldyti, kad lengvai nepabėgtų, pareiškė Hamannui, kad čia esamieji daugiausia nėra pasireiškę komunistai, iš jų yra kariavusių prieš komunizmą Lietuvos nepriklausomybės kovose ir už narsumą apdovanotų garbės žymenimis.

Hamannas paklausė, kas tokie yra. Jam buvo pasakyta Kromo pavardė. Jisai nuėjo prie žvyruobės ir netrukus atėjo Kromas pas netoliese laukiančius jo išvaduotojus; visas išsprakaitavęs nuo pergyvenimų jis pasisakė, kad jį pašaukė jie kniūbsčių su kitais paguldė duobėje ir po akimirkos būtų prasidėjęs šaudymas. Paskui Kromą atėjo pas minėtus policijos pareigūnus patsai Hamannas, kuris pasakė, kad Kromas, kaipo kovotojas prieš komunizmą, paliekamas gyvas drauge su jo šeima ir jam neprivalomas nustatytas žydams getas ir kiti suvaržymai.

Kromas atsiskyrė nuo savo tautiečių ir gyveno savo 12 ha ūkyje šalimais miesto su savo žmona ir dukrele. Jiems nereikėjo nešioti net ir Dovydo žvaigždės. Jo tautiečiai buvo vokiečių likviduoti 2 etapais iki tų pat 1941 metų rugpjūčio mėn. pabaigos.

Tų pat metų vėlyvą rudenį visi Lietuvos apskrities miestai gavo vokiečių policiją, kuri vadinosi „SS und Polizei station“*. Žydų turtas jau buvo likviduotas, o jų poniškam gyvenimui reikėjo patalynės, baldų, indų ir kitko. Čia vėl auka buvo Kromas, kad pasigrobtų jo turtą. Kromo šeima buvo pasodinta vietos kalėjiman, turtas likviduotas vokiečių policijos naudai, paruošta žydų kapuose duobė, kur Kromą ir jo šeimą būtų priglaudę amžinybei.

Kalėjimui vadovavo vietos karinėje įguloje buvęs Kromui pažįstamas karininkas, kuriam einant ūkio viršininko pareigas, Kromas kaip rangovas pristatydavo savo apsiimtas parangas. Šisai, matydamas liūdną Kromo ir jo šeimos galą, visais galimais kontaktais pasirūpino, kad Kromas ir jo šeima iš kalėjimo būtų perkelti į Kauno žydų getą. Būdamas žydų gete Kromas buvo paskirtas su sunkvežimiu važinėti po ūkininkus supirkinėti bulves. 1941 metų pavasarį išvažiuodamas ton prekybon išsivežė slaptai žmoną ir dukrelę ir daugiau mirties smeklon negrižo.

Pabėgęs laimingai išsislapstė iki vokiečių išvijimo, o karui pasibaigus savo ryžtumu persikėlė Lenkijon ir iš ten su visa šeima at-

* „SS ir policijos skyrius“ (vok.).

vyko Amerikon. Ar jie ir dabar tebegyvena – žinių nėra, bet jų dukrelė, kuri save vadindavo Danute, tai nėra abejonės.

J. Papartėnas (be parašo)

Nuorašas, mašinarštis.

63. J. Pečiulio laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Raseiniuose

1976 m. gruodžio 23 d.

Miunsteris (JAV)

Vokiečių okupacijos metu, kai Raseinių miesto žydai buvo naikinami, vokiečių kariai stropiai saugojo pasmerktus sunaikinti [žydus]. Keletą pavyko išgelbėti. [Noriu papasakoti] apie vieną atsitikimą, susijusį su mano giminėmis kaimynais.

Raseinių žydelkaitė – mergaitinė pavardė Chveidanaitė (vedusios neprisimenu) – turėjo smulkmenų krautuvę Nepriklausomybės g-vėje. Šiuo metu jos giminės gyvena Minske ir Izraelyje.

Minėta šeima turėjo keletos mėnesių mergaitę. Motina, jausdama, kad bus sunaikinta, mergaitę koku tai būdu padavė Dumšiškių kaimo gyventojai Veronikai Žiuramskienei, o ši rizikuodama gyvybe tą mergaitę parsinešė į namus ir su savo sūnaus žmona Ona Pečiulyte-Žiuramskiene ją užaugino, leido į Raseinių gimnaziją, kurią baigė. Vėliau O. Žiuramskienei padedant atgavo tėvų – motinos turėtą namą, kurį rusai buvo konfiskavę. Ta mergaitė šiuo metu jau iškėjusi už ruso, gyv[ena] Raseinių mieste.

Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanoris Vyčio kryžiaus kavaličius Shimkis (pavardės neprisimenu) visą laiką buvo globojamas ir maitinamas pas stambų ūkininką Vincą Vedeckį. Pas tą patį Vincą Vedeckį slėpėsi ir Paraseinio malūno savininko du broliai.

Daug kartų ir man teko susitikti tuose namuose minėtą Shimkį, kuris sakęs: „Nesuprantu ir nemaniau, kad atsiras tokių, kurie rizikuos savo gyvybe dėl žydų, kuomet komunistams pasitraukiant žydai komjaunuoliai išdegino 2/5 Raseinių miesto“.

J. Pečiulis

Originalas, rankraštis.

64. E. Zelbienės laiškas apie žydžių slėpimą
karo metais Raseinių apylinkėse

Čikaga (JAV)

[...]

25 02 (?)

Norint išvengti vokiečių egzekucijos žydės buvo slepiamos iki 1944 10 08 d. (iki mūsų iš Lietuvos išvykimo) pas Justiną ir Emiliją Tallat-Kelpšaites Novorovčyznos* vienkiemy, Kražių vlsč., Raseinių aps.: dantisto Mosto iš Tauragės duktė, kita moteris su vaiku ir keletas kitų. Jos būdavo atsiunčiamos ir pavojui praėjus atsiimamos Kolinaių klebono.

E. Zelbienė

Originalas, rankraštis.

65. Izidoriaus Valančiaus laiškas Domui Jasaičiui
apie žydų gelbėjimą Žemaičių Kalvarijoje

Čikaga (JAV)

1969 m. liepos 19 d.

East Chicago, Indiana
1969 m. liepos 19 d.

G[erbiamas] T[amsta],
Žemaičių Kalvarijos apylinkėje per visą vokiečių okupaciją išsi-
slapstė 23 žydiškos kilmės žmonės. Mielu noru galiu su savo duo-
menimis padėti. Turiu visą pluoštą laiškų iš tų asmenų, pas kuriuos
gyveno – slapstėsi žydai, galiu visų laiškų padaryti nuorašus. Be to,
turiu visą krūvą nuotraukų, iš kurių gali viena kita tiktį spaudai. Yra
3 rabino rašyti laiškai, rašyti žydiškai. Laiškų turinys esąs kaip padė-

* Tokio vietovardžio nerasta.

kos už globą ir t. t. Turiu ir to rabino adresą, suradęs išsiųsiu, jis gyvena New Yorke.

Savo laiku Tamstos „Draugo“ atkarpoje buvo spausdinamas straipsnis „Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje“. Šis straipsnis mane paskatino surinkti duomenis iš Žemaičių Kalvarijos apylinkės ir spaudoje paskelbti. Kol kas iki šiolei nieko nepadaryta, trūksta duomenų. Visus laiškus esu pažadėjęs atiduoti „Mūsų Lietuvos“ redaktoriui Br. Kvikliui.

Maloniai prašau parašyti, kas Jums yra pageidaujama ir būtinai reikalinga. Man rodos, kad tikslų ir tinkamų žinių gali gauti iš kun. Pr. Garšvos MIC. Jis tada gyveno Žem[aičių] Kalvarijoje vienuolyne, o be to, pačiame vienuolyne slapstėsi iš Sedos gydytojas. Dr. Gr. Valančius – mano brolis.

Viso geriausio

Iz. Valančius (parašas)

Originalas, mašinraštis.

66. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie savo veiklą vokiečių okupuotoje Lietuvoje

Žemaičių Kalvarija

1967 m. liepos 24 d.

Liepos 24 [d.] 1967 m.

Gerb. Drauge Valančiaui!

Nemažas laiko tarpas praslinko, kai Jūs apleidote Tėvynę, draugus, pažįstamus, taip pat ir mus. Nors metų skaičius praėjo nemažas, bet iš atminties malonūs išpūdžiai, praleisti su Jumis, neišdilo; gal mums ir nebebus lemta ypatingai susitikti, bet tie malonūs išpūdžiai, kadais praleisti su Jumis, paliko širdyje neišdildomą žymę, ir kol mūsų širdys kvėpuos, prisiminsime Jus, gerbiamas Izidoriau, su meilės pasigerėjimu. Prieš porą savaičių buvau nuvažiavęs į Šarnelę aplankyti savo gero draugo ir buvusio kaimyno J. Kerpausko. 78 metų našta gerokai jam pečius prispaudė, gerokai susenęs ir nekokia sveikata nusiskundžia, bet šiaip sau žvalus ir mėgstas pajuokauti.

Seniai mes su juo bebuvome susitikę, užtai buvo labai malonu su juo pasikalbėti, pasidalyti praeities įspūdžiais. Be visko, prisiminėme ir Jus, gerbiamas Izidoriau, geru žodžiu. Parodė jis Jūsų paskutinius tris laiškus rašytus, perskaičiau. Jūsų laiškam man labai patiko, iš jų sprendžiu, kad Jūs gerbiate savo Tėvynę ir norite padėti apginti savo tautiečių garbę, kurią vokiečių okupacijos metais kai kurie lietuviai vokiečių pakalikai buvo nužeminę. Jūs savo laiške klausėte Kerpausko, kaip ir kokių būdu tie 16 žydų pakliuvo pas jį. Kad Jums būtų aišku, aš siunčiu pažymėjimo nuorašą, kurį man išdavė karinis dalinys už išgelbėjimą 26 žydų; iš tų 26 16 teko įpiršti J. Kerpauskui.

Turėtų greitai išeiti iš spaudos knyga, ten bus daug aprašyta apie nukentėjusius vokiečių okupacijos metais ir tuos, kas padėjo nukentėjusiems išsigelbėti. Ten bus daug asmenų ir Jums pažįstamų, nemažai ten bus ir apie mane rašyta. Kiek aš suprantu iš Jūsų laiško, šitokia medžiaga Jums pravartu leidžiamai enciklopedijai. Jeigu Jums tokia knyga būtų reikalinga, parašykite, aš Jums atsiųsiu. Man pažadėjo šitą minėtą knygą, kai tik išeis iš spaudos, atsiųsti. Jeigu Jums panašiu klausimu kas nors būtų neišku, prašau parašyti, kiek aš sugebėsiu ir galėsiu, apibūdinsiu Jums.

[...]

Su pagarba
Jus gerbiaš

pasirašo J. *Straupis*

Nuorašas, mašinraštis.

67. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydų gelbėjimo Telšiuose detales

Žemaičių Kalvarija

1967 m. lapkričio 19 d.

Lapkričio 19 [d.] 1967 m.

Sveikas, mielas Dzidoriau!

Tikriausiai Jūs galvojat, kad Jūsų laiškam manęs nepasiekė. Aš juos jau senokai gavau, labai ačiū, iš Jūsų laiškų man atsidarė platus akiratis iš Amerikos gyvenimo. Mūsų spaudoje visai kitaip

Gydytojos M. Blatienės motina Chaja Rocha
Todesienė, Juozo Straupio išgelbėta iš Telsių geto

nupiešia Jūsų gyvenimą. Taip pat ir Jūsų spauda juodžiau nupiešia Tarybų Sąjungos gyvenimą, kaip kad iš tikrųjų yra. Pas mus daug kas pasikeitė į gerąją pusę, bet daug dar galėtų būti ir geriau. Atleiskite, kad aš jau nukrypau nuo Jums reikalingos temos. Dabar turiu Jums pasakyti, kodėl aš taip ilgai neatsakiau į Jūsų laiškus. Reikalas toks, kad vis nesulaukiau šitos žadėtosios knygos. Man gerai pažįstamas žydų tautybės pil. Dr. Kurliandčikas, kuris yra daug prisidėjęs prie minėtos knygos išleidimo, man daug vis melavo, vis parašydavo ir sakydavo, kad jau knyga yra baigiama, paskiau vėl parašė, kad spalio pirmosiomis dienomis išeis; taip ir laukiau iki šiai dienai, nenorėjau nei rašyti, kad negaliu pasiųsti prižadėtosios knygos. Dabar tik prie trejetą dienų gavau, perskaičiau ir siunčiu Jums. Knygos pavadinimas „Ir be ginklo kariai“. Šitoje knygoje Jūs rasit daug Jums reikalingos medžiagos. Prie žydų gelbėjimo yra daug prisidėję žymių žmonių, profesorių, daktarų, kunigų ir šiaip įvairių inteligentų bei darbininkų ir valstiečių. Galima pasakyti, kad tik mažoji dalis yra papuolusių į šitą knygą žydų ir kitų Tarybų Sąjungos piliečių gelbėtojų. Kiek aš žinau, žydus slėpė keletas žmonių, o šitoje knygoje [jie] nepažymėti. Dabar apie save.

Josifo

Is

ma: se
binas l
Vėliau
tovien
to išve
laną, j
mė už
gyven
arba p
rų. Gy
vimas
ryti ta
laiko a
kibirą
pasteb
iškaste
kaling
prie šl
minais

*Josifo Faktoro pusseserė
su jo dukra
Chana Ritoviene*

Iš Alsėdžių geto iš karto aš išvežiau 16 žydų, visą Faktorų šeimą: seniai, tėvai, sūnai su marčiomis ir vaikais, žentas I. Fiškinas (Rebinas I. V.) ir dar svetimas berniukas, mes vadindavome jį Petriuku. Vėliau iš Telšių geto dar atvežiau Faktoro senio seserį su dukra Ritoviene, jos dabar gyvena Izraelyje. Dar per kelis kartus iš Telšių geto išvežiau daktarus Blatus, Blatienės motiną Todosienę, daktarą Kaplaną, jo seserį ir dar vieną mergaitę. Išėjus į laisvę Kaplanas ją paėmė už žmoną. Jų visa kompanija 6 žmonių gyveno pas mus. Kaip jie gyveno, sunku aprašyti viską smulkiai, galėtų [kas] romaną surašyti arba puikų vaidinimą, nuo kurio kiekvienas žiūrovas nesulaikytų ašarų. Gyvenom kas valandą didžiausioje baimėje, nes kiekvienas išdavimas grėsė mirtimi visai šeimai. [...] gyveno samdiniai, reikėjo daryti taip, kad jie nesuprastų. Reikėjo jiems išvirti valgyti, laikas nuo laiko apiplauti baltinius, išmatas naktį turėdavau išnešti pilniausia kibirą ir tas visas išmatas reikėjo paslėpti, kad niekas nerastų ir nepastebėtų. Kiek slėptuvių tekdavo iškasti! Ir viskas nakties metu, o iškastosios žemės reikėjo paslėpti taip, kad niekas nerastų ir nereikalinga akis nematyti. Miške kai kasdavome, tai žemes supildavom prie šlaito ir užmaskuodavom, apšodindami eglėmis, kadugiais ir kilmiais pridengdavom. Kad ir saugūs buvome, bet laikui bėgant iš-

* Keli žodžiai neįskaitomi.

*Juozo Straupio išgelbėtas
Josifas Faktoras su dukromis
ir žentu Jocheliu Fiškinu,
gyvenę pas Kerpauskus*

riptodavo, tada reikėjo keisti vietą ir vežti kitur, o ypatingai labai sunku buvo su mažais vaikais, jie savo veiksmais galėjo išduoti visus. Daktarė Blatienė gimdė pas mus vištininke slėptuvėj, kur buvo sugrūsti 6 žmonės, kur tik tegalėjo sugulti po [...]*. Įsivaizduok tokiose patalpose gimdyti, reikėjo apsiplovimui šilto vandens ir jį paduoti, kad kas nepamatytų ir nesuprastų. Naujagimius ir verkti pradeda, jis gali visus išduoti. Kūdikis savaitę pabuvo pas motiną slėptuvėje, reikėjo surasti vietą, kur įduoti auginti. Nuėjau pas Stulpinus, žmogus parodė mielaširdystę ir mergytę užaugino. Kitą naktį nunešėm, taip jis ir užaugino kaip rastinukę, kol atėjo išvaduotojai; jie žmonėms nežinoma mažai padėjo. Paskutinėmis dienomis Hitlerio viešpatavimo Stulpi-

* Toliau nesuprantamas žodis.

*Gydytojų Blatų dukterys.
Mažoji gimusi Juozo Straupio
sodyboje, slėptuvėje*

na bemaž nušovė, kulkos ėjo pro šalį kaip bitės, atbėgo per kalnus pas mane su baltiniais uždusęs, aš jį igrūdau į slėptuvę, girdėjau dar keletą šūvių, bet pas mus nebeužėjo; tuo momentu papuolė būti Korzienenė ir dr. Antušienė iš Alsėdžių. Kitą sykį mes valgėme su šeimyna pietus, žiūrime pro langą – atvažiuoja nuo Kaminskio mašina; privažiavusi iki mūsų namų kokius 100 metrų sustojo; iš mašinos pasi-pylė ginkluoti vyrai ir supa mūsų namus, o kitas pastatė ant mašinos kabinos stogelio kulkosvaidį ir budi, kada pradės žydai bėgti. Aš matau, kad čia jau nebe juokai, per kitą pusę išbėgau į krūmus pasislėpti. Žydų ieškoti buvo atvažiavęs žymus žydų žudikas Baltėjus iš Alsėdžių su žudikų gauja. Iškrėtė visus kampus, grasino žmonai, bet nieko nepešę išvažiavo, net nei vienos slėptuvės nerado. Kai pas mus pasidarė labai įtartina, prašėme vienuolino, kad mūsų gyventojus nors laikinai priimtų. Sutiko vyrus [priimti] į vienuolyną, o moteris – seselės kazimierietės. Vėliau dar teko perkelti kitur. Pasku-

tinėmis dienomis atsidūrė pas Beržorą ir Platelius. Blatų vyriausioji dukra buvo labai žydiškos išvaizdos ir galų gale pateko į kalėjimą, bet ir iš ten buvo išlaisvinta ir vėl pas motiną atvežta. Šiandien ji gyvena ir yra Kaune, dirba dirbtinio pluošto fabrike inžiniere. Padėjo malūnininkas Liulys iš Lobos*, Jurgis Niūniava iš Rotinėnų, daug biaušia, duokit klausimus, o aš atsakysiu. Visa mūsų šeima linkime Jums geriausios sveikatos ir sėkmingiausio gyvenimo.

J. Straupis

Nuorašas, mašinosraštas.

Su pagarba

68. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydų gelbėjimą Telšiuose

Telšiai

1968 m. vasario 2 d.

Telšiai, 1968 [m.] vasario 2 [d.]

Mielas Izidoriau!

Prieš keletą dienų gavau Jūsų laišką su nuotraukomis, dėkoju. Iš nuotraukų galima sakyti, kad Jūs esate profesionalas ir geras fotografas. Mūsų miesto fotografai geriau nepadaro. Kad būtumėt pas mus Telšiuose, drašiai galėtumėt stoti į fotoateljė. Gaila, kad aš nepataikiau Jums atsiųsti knygos tokios, kokios Jūs laukėte ir tikėjotės. Gal Jūs galėtumėt šiek tiek apibūdinti turinį jums reikalingos medžiagos? Aš pasistengčiau paieškoti.

Pasakykit Jurkui, kodėl jis neprisidėjo prie žydų gelbėjimo akcijos; tas būtų turėjęs puikiausios gelbėjimo medžiagos romanui arba reikalui veikalui. Žmogui, neišsijungusiam į tą gelbėjimo darbą, sunku yra išvaizduoti visą procesą. Išvežimas jų iš geto, perkėlimai iš vienos vietos į kitą, paruošimas bunkerių, pristatymas maisto, išmatas ir tas reikėjo paslėpti, kad kas kartais pastebėjęs neįtartų, iš kur

* Tokio vietovardžio nerasta.

jos atsirado. Viską reikėjo daryti naktį su didžiausia baime. Buvo atsitikimų, kad buvo krata, vieną iš jų galiu pažymėti. Tai buvo vasaros metas, apie 12 val. Mes valgėme pietus, pro langą pastebėjome atvažiuojančią mašiną. Sunkvežimis, pilnas pristojęs vyrų, atvažiavo nuo Kalvarijos pusės, neprivažiavo mūsų ūkio kokius 150 metrų, sustojo. Ant mašinos pastatė kulkosvaidį, o ginkluoti vyrai šoko iš mašinos ir pradėjo siausti mūsų ūkį. Žmona man tik sušuko: „Tėvai, nerk į kojas!“, aš į kitą pusę išdūmiau ir krūmus. Iškrėtė visus kambarius, paskui užėjo į vištininką, bet niekur nieko nerado. O vištininke buvo įtaisyta slėptuvė po žeme ir kambaryje buvo slėptuvė. Nieko nerado, pagrasino ir išvažiavo. Jūs turbūt įsivaizduojate, kiek tokie malonumai nervams kaštuoja. Buvo ir gerų žmonių, kas padėjo, sušelpdavo maistui; iš tokių buvo malūnininkas Liulys – ne vieną maišą miltų esu iš jo pervežęs pas Kerpauską buvusiems žydams. Paskui nemažai padėjo Jurgis Niūniava, Kaniava, Gricius iš Alsėdžių ir mano brolis. Buvo ir tokių, kurie uostinėjo, jautė, kad gali būti žydu, norėjo įkąsti; iš tokių buvo pats rūpestingiausias Ulba. Toks ilgas metų laikas daug ką nusinesė užmarštin, sunku viską ir beprisiminti. Jei gu Jums koks klausimas būtų reikalingas, prašau – klauskite, man į klausimus lengviau atsakyti. Rašant romaną ar veikalą reikia turėti galvoje ir pačius žmones, jų veidų išraiškas; jie buvo panašūs į gyvus numirėlius. Tekdavo mėnesius išgyventi slėptuvėse be saulės, oro, vandens. Pavasarį, rudenį, kai šlapia, į slėptuvę sėsdavo vanduo, tai kas rytą žydėliai išsemdavo vandenį, daugiau kaip 100 kibirų. Jų veidai atrodė kaip silkės, [...] gyveno Faktorų šeima. Mūsų daktarai palyginti ne taip blogai gyveno. Izidoriau, klausiate, kas mane paragino priimti žydus. Galiu Jums pasakyti, kad tik žmogiška širdis. Matydamas žmones pasmerktus mirčiai, išsigandusius, su ašaromis prašančius padėti išsigelbėti – argi gali žmogus turėti tokią akmens širdį nelaimėje [ir] žmogui neištiesti pagalbos ranką, kai pats dar esi laisvas ir gali padėti. Jei gu ponas Izidorius neišdrįsote žmonos vesti, tai tikriausiai nebūtumėt drįsęs ir žydu gelbėti.

Klausiate, kur žydai gyveno ir koks skaičius jų buvo, kada pastebėjo Jurkus bažnyčioje. Visą laiką jie gyveno pas mus. Kai pagaliau mums kilo įtarimas kratos, mes moteris išvežėme į Kalvariją pas Teodorą Mačernytę. Ten jas apgyvendino pastogėje, kur turpės laikomos;

* Keli žodžiai neįskaitomi.

viename gale pastogės užkrovė turpėmis, jos ten pabuvo tik keletą dienų, nes ten buvo neįmanomas gyvenimas. Pasitaikė Kalvarijoje pasitikti Alsėdžių kleboną Taškūną, aš į jį kreipiausi, kad jis man padėtų įpiršti savo žydus į vienuolyną. Jam padedant pasisekė įpiršti. Vieną gražią naktį aš nuvežiau du vyrus daktarus, [juos] įkurdino vienuolyne [...]*, ten dar buvo ir daktaras Sauhotas. Pagaliau pradėjo įtarimas kilti vienuolyne, tada vienuoliai visus tris žydus perkėlė į bažnyčią ant lubų, o keturias moteris nuo Teodoros išvežėme pas seseles kazimierietes. Pačiomis paskutiniosiomis dienomis jie visi gavo iš vienuolyno išvykti ir atsidūrė Plateliuose, Beržore, iš kur ir grįžo į laisvę. Dabartinė daktaro Kaplano žmona buvo nepanaši į žydę, tai ji nueidavo į bažnyčią; ji ir pastebejo Jurkų ir sakosi persigandusi. Vienuoliai nenorėjo laikyti nekrikštytų dūšių, tai mes vieną naktį bažnyčioje tamsoje prie žvakės ir krikštijom, ir sutuokėm, o paskui vienuolyne balių trenkėme.

Savo nuotraukos kol kas nesiunčiu, nes tuo tarpu neturime, vėliau atsiųsiu. Vakarais mes klausome radijo iš Amerikos, tai šiek tiek turime žinių, kas pasaulyje darosi. Nuoširdžiausių linkėjimų nuo žmonos ir manęs Jums. Bučiuoju Jus

Juozas Straupis

Nuorašas, mašinraštis.

69. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydų gelbėjimo aplinkybes

Telšiai

1969 m. rugsėjo 22 d.

1969 m. rugsėjo 22 d.

Mielas prieteliau,

[...]

Dabar pradėkime pokalbį apie žydus. Jūs rašote, kad žydų gelbėjimo darbas gerai organizuotas, gerai suplanuotas ir stipriai išmąstytas

* Toliau nesuprantamas žodis.

Sroelis Faktoras su žmona Feiga

tas ir neeilinių gyventojų. Dar Jūs pabrėžiate, kad esate stipriai įsitikinęs, jog šis darbas buvo organizuotas ne vieno ir ne eilinių žmonių.

Aš apie kitus nieko nežinau. Mielas Izidoriau, aš tik galiu Jums pasakyti, kaip buvo. Aš Jums galiu duoti adresus kelių žydų, mano išgelbėtų, gyvenančių Amerikoje ir Izraelyje; jie Jums patvirtins, kaip iš tikrųjų buvo. Išgelbėjau 26 žydų kilmės žmones. Išgelbėjau – išvežiojau iš geto aš vienas, jokio organizuotumo nebuvo, dariau, ką galėjau ir kiek galėjau artimui padėti, pagal širdies ir žmogiškumo įsakymą.

Pradžia buvo tokia. 1941 m. rugpjūčio mėn. atsitiktinai nuvažiavau į Alsėdžius, neprisimenu, ką iš pažįstamų sutikau; išsikalbėję prisiminėme kailius, jis manęs paklausė: „Ar neturėjai įdavęs Faktorui kailius išdirbti?“ Atsakiau, kad turėjau, jis man pasakė, kad Faktorai tebėra gyvi ir galiu eiti atsiimti kailių. Atsisveikinęs su draugu nueinu pas Faktorus. Kaip tik visus ir randu dirbtuvėje. Paklausiau, ar bus mano kailiai išdirbti; jis pažiūrėjo į knygą, sako, kad yra gatavi. Jis man padavė kailius, aš apsimokėjau pinigus kambaryje (ten pat prie dirbtuvės buvo ir jų kambarys). Kambarys pilnas, seniai Faktorai, sūnai su žmonomis ir su vaikais. Faktorų duktė su vyru ir dar vienas svetimas jaunas žydukas, mes jam davėm vardą Petriukas, iš

262

Merejo Faktoro dukitė,
gyvenanti Izraelyje

Sroelio Faktoro sūnus

viso jų buvo 12 žmonių. Aš ten pažinau senį Faktorą ir vieną senį Jose Beris, kiti vis man nepažįstami. Kambaryje ant sofos gulėjo viena jauna nėščia moteris; kaip toliau paaiškėjo, tai buvo Faktoro sūnaus žmona, ji atliko kokias tai žydų religinės tradicijos apeigas, mat jau buvo jos tėvai ir broliai bei giminės iššaudyti, ji tik viena bepaliuko. Ji gailingomis akimis pro ašaras pradėjo į mane kreiptis sakydama: „Striaupi, padėk mums, gelbėk mus“. Prie to prisidėjo ir kiti, lyg kokio išganymo iš mūsų laukdami.

Sunku, p. Izidoriau, perduoti per laišką tą visą vaidą, tiesiog žiūriu ir neapsakomai gaila žmonių, kai matai, kad jų kas valandą laukia mirtis. Aš turiu truputį per jautrią širdį, negalėjau sulaukyti ašarų žiūrėdamas į tuos nelaiminguosius žmones, pasmerktus mir-

čiai. Ma
netiesti
bės. Tą
ką tik
nieko n
kamos
riau įva
tinkam
kiaų žn
tokį da
karto, n
reikia i
jau iš p

V

kau, m
bėjau.
niekur
ku net
rublių
kiu, ko
susitar
vau su
kia, k
daryti,
[tokius
nusipin
bų, dar
žiavau
išvežti
tų, mo
nes iš s
duos. M
važiuo
žydų p
žmonų
kare su
miau į
jie visi

čiai. Mano sąžinė ir žmogiškumas neleido man žiūrėti pro pirštus, netiesti artimui pagalbos rankos, jeigu bus bent mažiausios galimybės. Tą vakarą aš juos kiek nuraminau, pasakiau, kad darysiu viską, ką tik bus galima, jų išgelbėjimui. Vienas, nepasitaręs su žmona, aš nieko negaliu padaryti, reikia, sakau, jums tokiai armijai ir vietos tinkamos surast. Atsisveikinom ir išvažiavau namo. Važiuodamas dariau įvairius planus, kaip tą viską sutvarkyti laimingai ir kur surasti tinkamą vietą tokiai šeimai. Parvažiavęs namo visą tą reikalą pasakiau žmonai, ji net į aukštį pašoko iš išgąscio. Sako, ką tu galvoji tokį darbą darydamas, tu pats pražūsi ir visą šeimą pražudysi. Iš karto, rodos, nebėra išganymo. Žinai, p. Izidoriau, kad su moterimis reikia iš palengvo, maloniai [kalbėti] ir gali prisikalbėti; ir aš pradėjau iš palengvo, sakau, juk ir jie tokie pat žmonės.

Vis tiek jis yra artimas, sakau, juk ir Dievas įsakė padėti. Sakau, mamuliuk, geri darbai nepražūs, lydės mus; šiaip taip prisikalbėjau. Dabar reikia eiti ieškoti vietos, kur padėti. Visus apgalvojau, niekur nėra taip patogu kaip pas J. Kerpauską, nes samdinių tuo laiku neturėjo. Faktorai buvo pasakę, kad dar turi pinigų – dolerių ir rublių ir už butą mokės pinigais. Nuvykstu pas Kerpauskus, pareiškiu, koks reikalas; iš pradžių irgi nusigando, bet paskui pamažėl ir susitarėme. Dabar jau reikia pradėti veikti. Antrą dieną aš nuvažiavau su arkliu į Alsėdžius pas Faktorus su gera naujiena; kai pasakiau, kad reikalai eina į gerąją pusę, visų akys nušvito. Kas toliau daryti, kaip išvažiuoti? Sutarėme, kad pirma reikia išvežti jų šokių [tokius] daiktus ir patalynę iš odų, kad paskiau būtų už ką duonos nusipirkti. Įvažiavau į jų kiemą, nepastebimai prikrovėm vežimėlį rūbų, daug negali įkrauti, kad nebūtų pastebima. Kitą dieną dar atvažiavau ir dar šį bei tą pakroviau. Dabar svarbiausias reikalas, kaip išvežti visus 12 žmonių. Jie man pasakė: „Ieškok ko nors, kad išvežtų, mokėk nors 1000 rublių“. Pervaziavęs kalbinau patikimus žmones iš savo naujakurių ir kaimynų, apie kuriuos jau žinau, kad neišduos. Niekas nė už jokių pinigų nevažiuoja, visi bijo. Liko pačiam važiuoti. Pasakiau savo brangiai žmonai, kad aš šią naktį važiuoju žydų pervežti, ji pradėjo verksti, sako, pražudysi tu mus. Pabučiavau žmoną ir pasakiau, kad kitos išeities nėra, aš vis tiek važiuoju. Vakarė susitvarkiau porinį vežimą, įsidėjau dar porą dviračių, pasiėmiau į kišenę pistoletą ir sutemus išvažiavau. Buvome susitarę, kad jie visi naktį iš miestelio išbėgs ant Platelių kelio už 150 metrų ir lauks

manęs. Atvažiuavau į sutartą vietą apie 2 valandą nakties, apsisukau ant kelio atgal ir sušvilpiau. Kai jie pradėjo bėgti visi per lauką, seni, maži, moterys ir vyrai, tiesiog šiurpu pasidarė; kad kas būtų nufilmavęs, būtų įdomus filmas. Lipant jiems į vežimą, kažin kas pėsčias pro šalį praėjo, tik pasakė labas vakaras. Trys vyrai susėdo ant dviejų dviračių, o likusieji visi susėdo į ratus. Prisikroviau pilnus ratus į žydų, net ratai linguoja. Laimingai atvažiuavome į Kerpauskų ūkį ir taip pamažėl išvažiuavome link Alsėdžių ir nieko kelyje daugiau nesitikome. Kerpauskienė išsigando, kai pamatė tiek žydų. Paskiau prašydėjo kiti reikalai, vargai ir bėdos. Senojo Faktoro sesuo su dukra ir dar viena duktė Faktoro buvo uždaryta Telšių gete. Jie pradėjo mairiškai prašyti, kad ir jas išgelbėčiau... Vėl kelionė į Telšius, bet ten jas reikia pasitikti. Nuvaziavęs į Telšius, sustabdu priė Balvočiaus maršrutą arklius, o getas buvo užtvirtas palei pat malūną. Kai sargybūnis nueina toliau link ežero, aš per tvorą. Kviečiu bet kokį žydą ir prašau pasakyti, kad ateitų prie tvoros toks ir toks pilietis. Kai ateina, vėl nusaugau, kad sargybinis nueitų; kai nueina, tada pasakau: „Pasiruošk, kai sutems, išėik į gatvę ir eik Sedos gatve. Rankoje laikyk baltą skarelę, o aš pasakysiu: sėsk į vežimą“. Per du kartus tokiu būdu išvežiau iš Telšių geto paskutines Faktoro gimines. Iš Telšių atvežiau Faktoraitę; vežiau dienos metu, prisimenu, buvo purvinas kelias. Važiuojant netoli Gedmino ūkelio pastebėjau iš priekio atvažiuojantį uniformuotą saugumietį. Greitai pasakiau savo keleivei užsitraukti ant galvos skarą, kad nosis nesimatytų. Pro šalį važiuojant pasakiau kaip nieko nežinąs: laba diena ir, sakau, ar neblogas kelias, o jis man atsakė, kad taip. Manau, važiuk sau laimingai. Kai suvežiau visą Faktoro šeimą, jie pradėjo manęs prašyti, sako, kad yra Telšiuose gete dar dvi šeimos gerų daktarų, prašo, kad ir juos išvežčiau. Už tai jie man įdavė laišką nuvežti daktarui Kaplanui; aš jo nebuvau matęs, bet taip stebuklingai sutapo: matau einant su žvaigžde žmogų, paklausiau: „Ar nebūsiete dr. Kaplanas?“, atsakė, kad taip. Mes paėjom iki artimiausios skersgatvės, aš jam įteikiau laiškutį; ten buvo pasakyta, kad paskutiniu momentu bus išvežtas. Kaplaną pervežiau paskutinį momentą, rodos, buvo pašalusi naktis. Mes daug pasikui ratų ėjom pėsti kalbėdami, prisimenu, aš jam sakiau: „Jūs būsite paskutinis, daugiau jau nebėra, visi jau yra iššaudyti“. Prieš jį ankščiau buvau pervežęs jo dabartinę žmoną, tada ji buvo jauna graži mergaitė. Prisimenu, kad aš jos paklausiau: „Jūs veža nepažįstamas

Gy
su

dar ja
„Man
žmon
duktė
džiuo
vietos
tuvėje
Dausi
jimą.
švoge
mana
bet ja
rėjom
niais

*Gydytojas Dovydas Kaplanas
su žmona (kairėje) ir seserimi*

dar jaunas vyras ir nežinote, kur nuveš. Ar jūs nebijot?“ Ji atsakė: „Man vis tiek, aš nieko nebegalvoju“. Kaplanų šeima buvo iš trijų žmonių: jis, sesuo ir dabar jo žmona. Blatų šeima: Blatas, uošvienė ir duktė. Blatų ir Kaplanų šeimas laikėme pas save, slėpėme pogrindžiuose, bunkeriuose. Blogiausia buvo su vaikais, vežėme iš vienos vietos į kitą. Tik pati mažoji Blato, kuri pas mus gimė vištininke slėptuvėje, visą laiką išbuvo pas Stulpinus. O vyresnioji, kuri buvo pas Dausinienę, ją kažin kas įskundė ir buvo paimta ir pasodinta į kalėjimą. Dariau žygius, kad iš ten išgelbėčiau. Važiavau į Telšius pas švogerių Juozą Mačernį; jis ėjo prie vyskupo, vyskupas kreipėsi į Ramanauską, kuris buvo apskrities viršininku, ir tą vaiką vėl atsiėmė, bet jau tas buvo prieš paskutines dienas. Visais mudu su žmona turėjome rūpintis – ir pas Kerpauskus, ir pas mus esančiais. Paskutiniaisiais metais pradėjo mus įtarti, prasidėjo kratos. Vieną dieną pietus

70. Juozo Kerpausko laiškas Izidoriui Valančiui apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje

Šamelė

[...]

Sveikas, mielas Izidoriau!

Tavo laišką, rašytą man rugpjūčio 12 dieną, gavau 25 08, iš kurio matosi, kad esi negavęs mano vieno laiško, todėl stengsiuos kiek prisimindamas jį pakartoti. Pirmiausia su skaudančia širdim turiu Tau pranešti, kad Tavo pasiųstų man Vytauto Mačernio poezijos rinkinio ir lietuvių parašytų knygų negavome. Nežinau, kam galėjo tai pasirodyti esant pavojinga. Ar gal iš smalsumo pasisavino. Viskas gali būti. Toliau, vis prašai iš manęs daugiau žinių apie tuos mūsų išlaikytus žydus, bet kad visos smulkmenos, nors tuomet ir labai reikšmingos kasdienybės, laikui einant vis tolyn ir silpnėjant atminčiai, [sunkiai] beprisimenama, kaip, tarkim, šitoks įvykis: kaip jau savo pirmame laiške minėjau, pas mus įvyko dveji jų gimdymai. Pirmasis įvyko neilgai trukus po jų atvykimo, pas mus gimė mergaitė. Šiuo metu ji jau dirba Kaune medicinos seserim. Kitas gimė antram broliui jau po metų ir buvo labai didelis rėksnys. Buvo baimės, kad jis gali mus ir jus visus pražudyti. Tada aš jiems pastačiau ultimatyvinį reikalavimą atsižadėti savo vaiko, nurodydamas kylantį dėl jo visiems pavojų. Jie sutiko, bet tada kilo klausimas, kur jį dėti. Tuo reikalu kreipiausi į marijonas, man jie patarė padaryti vaiką pamestinuku Ž. Kalvarijoje, o jie pasirūpinsią jo likimu. Turbūt tuomet jis ir siūlė Tau paimti jį auginti, bet mes, pasitarę su Striaupiu, pabijojome jį pamesti Kalvarijoje, nes ir be to ten buvo daug gandų apie besislepiančius žydus. Pasitaikė man proga, susitikau seną savo pažįstamą, gyvenantį Barstyčiuose, Mykolą Buknevičių, kuris jau žinojo apie besislepstančius pas mus žydus. Jam aš ir pasiūliau paimti tą vaiką. Jis po neilgo svyravimo sutiko, tik pareiškė baimę, kad kartais jo žmona nepasipasakotų savo kokiai draugei visą paslaptį; todėl nutarėme jį nakčia pamesti prie jo namų ir jai tuo tarpu nieko nesakyti, bet išėjo blogai. Įvyko šitaip: vieną ramią sutartą naktį pasikinkiau arklį ir drauge su Simučiu nuvežėm vaiką į Barstyčius. Neprivažiavę iki jo sustojome ir pėsčias tą vaiką [nunešiau ir] padėjau prie jo lango. Vaikas gulėjo ramiai; sugrįžau prie arklio ir mes su Simučiu sugrįžome įvykdę savo užduotį. Bet kas atsitiko po to pas

*Sroelio Faktoro duktė,
gimusi pas Kerpauskus*

Buknevičius, jis man vėliau papasakojo. Tą sutartą naktį jis jautriai miegojo ar gal visai nemiegojo, tik, sako, vaikas pradėjo verkti, bet žmona dar miegojo. „Pagaliau išgirdo ir ji, ragino mane eiti pažiūrėti, kas ten yra. Sugrįžęs papasakojau žmonai, kad yra padėtas vaikas, tuomet žmona labai susijaudinusi puolė plūst mane šaukdama, kad aš čia esąs kaltas ir kad kokia jo apgauta merga jam pametusi tą vaiką“. Jos susierzinimas buvęs toks didelis, kad jis, jokių būdu nebegalėdamas ją nuraminti, priverstas buvęs išpasakoti jai visą paslaptį. Vis dėlto tas įvykis tiek ją paveikęs, kad ji nebesutiko tą vaiką auginti, tik surado kokią tai moterėlę, kuriai dalino pieną ir viską, kas reikalinga jo augimui, tik vėliau tas vaikas susirgo ir nepaisant medicininės pagalbos mirė. Vėliau jau po kiek metų, grįžęs iš Sibiro, vieną sykį aš nuvykau pas juos ir ta pačia proga paklausiau jo žmonos, ar ji vis dar pykstant manęs už pametimą jiems vaiko. Ji, neberasdama žodžių atsakymui į tą klausimą, tik nusišypsojo. Turbūt baigsiu rašinėti nuotykius,

ZOSTA... GELBĖJIMAS

ZOSTA

perg
aišk
dagi
nimo
pers
nin
jaun

ryšis

nimo
dar

po
rijos
šau.
bus
vieto
ves
naut
kia
pas

pergyventus per tuos trejus su viršum metų begelbstint žydus. Viena aišku, kad jų gyvenimas pas mus nebuvo klotas rožėmis, bet vien tik dagiais: teko pakęsti ir bado, ir šalčio, ir baimės. Ir mūsų, ir jų tie gyvenimo treji su viršum metų buvo panašūs į gyvenimą kiškio, supamo ir persekiojamo šunų ir medžiotojų. Gal kiek daugiau tų įvairių prisiminimų iš tų laikų galėtų papasakoti rabinas Fiškinas, nes jis už mane jaunesnis ir gal kiek daugiau prisimena.

O šiaip jau visa kita paliekama fantazijai ir plunksnai to, kas ryšis aprašyti plačiau tuos nuotykius.

Ši sykį palinkėjęs Tau geros sveikatos ir ilgo ir laimingo gyvenimo baigsiu savo laišką. Gal kitą sykį bus geresnė nuotaika ir gal dar ką prisiminsiu, tai ir parašysiu.

Sudiev!

Tavo J. Kerpauskas

Nuorašas, mašiniraštis.

71. Izidoriaus Valančiaus laiškas Domui Jasaičiui apie Žemaičių Kalvarijos ir Telšių žydų gelbėtojus

Čikaga (JAV)

1969 m. spalio 24 d.

East Chicago, Indiana

1969 m. spalio 24 [d.]

G[erbiamas] T[amsta]!

Su lengva širdimi pasižadėjau parūpinti duomenis apie žydus, pogrindyje išgyvenusius vokiečių okupacijos metu Žemaičių Kalvarijos apylinkėse. Deja, su pažadais labai labai pasivėlinau. Atsiprašau. Bet sykiu noriu bent kiek ir pasiteisinti. Juozas Striaupis: stambus Šarnelės kaimo ūkininkas, artimas klebonijos žmogus, nuoširdus vietos ūkininkų smulkaus kredito draugijos narys ir keletą metų buvęs jos aktyvus Tarybos narys. Man toje kredito draugijoje teko tarnauti 17 metų iki antrosios bolševikų okupacijos ir iš jos pasitraukiau į Vakarų. Man jis iš arčiau gerai pažįstamas, esu daug kartų pas jį ūkyje buvęs svečiuose. Žinojau, kad turi pogrindyje žydiško

Juozo Kerpausko namo palėpėje buvo įrengtas kambarys žydams slėpti

kraujo žmonių, bet skaičiaus nežinojau. Kartą žiemos metu vieną sekmadienį suskambo įstaigoje telefonas, ragelyje pasigirsta nepažįstamas moters balsas, kuris išsakytinai pasakė: „Nueik pas Striaupį ir pasakyk, kad antradienį atvažiuosime“. Nors buvo labai šaltas oras ir keliai užpustyti, negaišdamas nuėjau ir pasakiau, kad antradienį atvažiuos man nežinomų svečių. Po kurio laiko paaiškėjo, kad buvo iš Alsėdžių nuovados policijos pranešimas. Antradienio rytui išaušus, savininkai iš namų pasitraukė, o apie pietus atvažiavo 2 policininkai, padarė „nuodugnią“ krata, pasiteiravo tarnautojų, bet žydų „nesurado“. Po šios „kratos“ kaime aprimo įtarimai. Žiūrėk „Ir be ginklo kariai“, 94–99 psl. Jei neturi šios knygutės, aš galiu Tamstai atsiųsti. Man atsiuntė p. Striaupis.

Pirmuosiuose laiškuose kalbėjo, kad tik jo vieno dėka yra 23 žydiško kraujo išgelbėti žmonės, niekas jam nepadėjo ir niekas netarpininkavo: jis vienas slėpė, vienas maitino ir vienas ruošė slėptuves. Pasiskaičius šitą S. Binkienės brošiūrą, peršasi mintys, kad J. Striaupis

žOST

pis
Jis
dr.
linė
nep
pr
bą
ko
api
čių
sek
gell
tara

taip
be s
sam
gim
tėvi
kar
vyn
žilo
buv
mas
Atr
dyti
dra
kred
nės
me p
pe ir
kiu
teko
to, p
[jien

neap
puos

pis darė „stebuklus“. Nuo jo ūkio iki Telšių yra apie 30 kilometrų. Jis vienas be tarpininkų nakties metu Telšiuose, gatvėje, susitiko dr. Kaplaną, kame užsimezgė pažintis ir [jis] vienas be jokios pašalinės paramos iš geto išvedė ne vieną kitą, bet keliolika nežinomų ir nepažįstamų žmonių. Aš nesivaržydama, bet įkyriai jo teiravaus ir prašiau, kad parašytų, kas jam talkininkavo ir kieno prašomas tą darbą atliko. Į tokius mano laiškus man nebeatsakė ir tarp mūsų nutrūko ryšiai. Iš spaudos sužinojęs, kad Tamsta ruošiesi surinkti žinias apie žydų gelbėtojus ir paskelbti pasauliui, kaip žydai buvo vokiečių okupacijos metu gelbėjami, vėl pradėjau susirašinėti ir man pasisekė jį įtikinti. Striaupis savo paskutiniame laiške jau prakalbėjo, kad gelbėjimo darbas buvo organizuotai, apgalvotai daromas. Šis jo pastarasis laiškas atidengia visas jo išgalvotas paslaptis.

Šis tas ir apie J. Kerpauską. Jis – J. Striaupio artimas kaimynas, taip pat stambus ūkininkas ir senesnio amžiaus žmogus. Ūkininkauja be samdinių, jo sodyba prie nuosavo didelio miško. Ūkininkauja be samdinių ir turi gausią šeimą (8). Žmogus 1905 m. baigė Palangos progimnaziją ir apie dvejus metus mokėsi Kaune, tėvui susirgus grįžęs į tėviškę ir čia pradėjęs ūkininkauti. Kilus pasauliniam karui, atsidūręs karo lauke ir apie 7 metus išbuvęs nelaisvėje Austrijoje. Sugrįžęs į tėvynę, negaišdamas vedęs. Jo sodyba senesnių laikų stiliumi, primenantį žilos senovės laikus. Pas jį per visą vokiečių okupaciją pogrindyje išbuvo 16 žydiškos kilmės žmonių ir per tą laiką būta 2 gimdymai. Pirmas gimdymas buvęs netrukus po įsikūrimo, o antrasis – jau po metų. Atrodo, kad žydų gyvenimas yra buvęs pakenčiamas, kad ryžosi gimdyti nepaisant esamų aplinkybių. Buvo aktyvus bendruomenininkas, drauge su klebonu kun. P. Pukiu suorganizavo Ūkininkų smulkaus kredito draugijos bankelį ir pirmininkavo apie 10 metų, buvo ir pienuos valdybos nariu – kasininku, be to, aktyvus savivaldybininkas, kame pasižymėjo savo taktika ir darbštumu. Buvo ir tebėra tikinčiųjų tarpe ir nesidangstė visokiomis priedangomis. Okupantai apdovanojo koku tai medaliu kaip gausios šeimos tėvą ir sykiu žmoną. Vis dėlto teko ir jo šeimai 7,5 metų pagyventi Sibiro taigose. Grįžus iš ano krašto, pripažintas pensininku ir gauna pensijos kiekvienas po 12 rublių; [jiems] leista gyventi savo buvusios sodybos ribose.

Autorė S. Binkienė [knygoje] „Ir be ginklo kariai“, atrodo, dėl neapsižiūrėjimo ar dėl kitokių priežasčių padaugino J. Striaupį „paušti“ visokių nuopelnų požymiais savo rašinyje apie žydų globė-

jus, o apie J. K. tik prabėgomis teprisimenama. J. Striaupis liko namuose be kelionės į Rytus; dabar jis turi nuosavą namą Telšiuose, turi įsiruošęs gėlininkystę ir iš to amato verčiasi visai padoriai.

Kitoje vietoje p. S. Binkienė kalvariškį Juozą Kazlauską vadina herojumi. (Jis yra Jackaus Sondos-Sondeckio švogėris.) Ji irgi padauginė no pamiršdama, kad anais Lietuvos nepriklausomybės laikais jis yra buvęs baustas už įvairias neteisybes 18 mėnesių dėl pasisavinimo vietos pieninės pinigų virš 22 tūkstančių litų. Apie tiek buvo surasta valdžios revizijos metu, o kiek liko nepastebėta? J. K. „atsilygindamas“ p. V. Pabarčiui – pienininkui už buvimą teismo metu liudininku ne jo naudai pasirūpino ir V. P. Rainių miškelyje liko nukankintas.

Jei būtų reikalinga, aš galėčiau duoti reikiamų žinių apie pienininką V. Pabarčiui; jo žmona gyvena Čikagoje, o sūnus Algis – Vašingtono, kame jis darbuojasi kaip statybininkas inžinierius.

Gal atsiras dar kokių nors neaiškumų ar sunkumų dėl anų pagrindžio buvusių gyventojų, galėčiau pagal savo išgales pasirūpinti ar padirbėti.

Viso geriausio

Iz. Valančius (parašas)

Originalas, mašiništas

72. Stasio Vaičiulio laiškas apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje

Pembrokas (Kanada)

1977 m. sausio 18 d.

Gerbiamieji!

Buvo prašoma per laikraštį „Draugas“ pranešti, kas gelbėjo nuonacių žydus Lietuvoje. Kiek aš atsimenu, gelbėjo šie asmenys: 1) mano brolis Vladas Vaičiulis, gyv. kaime prie Plungės, augino krikštytą žydaitę vardu Janė, 3 metų amž[iaus.] Be tos, laikė antrą mergaitę žydė, kuri pas jį buvo neva kaip tarnaitė. Janės motina žydė gyveno Alsėdžiuose pas lietuvių daktarą kaip tarnaitė. Alsėdžių klebonas kunigas Taškūnas (rodos, yra buv. laikr[asčio] „Draugas“ redaktorius Amerikoje) apkrikštijo kelias dešimtis žydų jaunimo ir išdalino po kaimus katalikams ūkininkams. Pas tą patį kleboną buvo slepia-

ma žydų rabino žmona, kuri aprimus žudynėms pati išvažiavo savo noru į žydų getą. Man tą visą pasakojo mano sesuo St. Vaičiulytė, kuri tarnavo pas kleboną Taškūną.

Vilkaičių kaime ūkininkas Adomas Andruška slėpė dvi žydaites, kurios pas jį buvo kaip pabėgėlės nuo karo. Jos, rodosi, buvo iš Žarėnų.

Mano broliai man pasakojo, kad dažnai užeidavo jauni žydukai ir žydelkaitės, kurie ieškojo savo brolių ir seserų, gyven[usių] po kaimus pas liet[uvius] ūkininkus.

Pembroke gyvena Leonas Noikas, žydas, kuris prieš porą metų atvyko iš Lietuvos. Jis irgi užaugo Lietuvoje pas lietuvius. Jo gimin[aitė] Noikaitė po karo atvažiavo į Pembroką pas tėvą Noiką (dabar yra miręs). Noikaitė užaugo Lietuvoje pas lietuvius. Ji dabar gyvena Chicagoje, yra ištekėjusi už lietuvio inžinieriaus. Jos adreso nežinau.

Plungėje per Šv. Jono atlaidus tūkstantinei miniai kunigas sakė pamokslą ir pasakė: „Lai būna prakeiktas tas, kuris žudė žydus, ne tik tai jis, ir ta motina, kuri tokius pagimdė“.

Didžiai Jus gerbiąs

St. Vaičiulis (parašas)

Pembroke,

1977 m. sausio 18 d.

Originalas, rankraštis.

73. Liudo Bielskio laiškas apie Luokės valsčiuje išgelbėtą mergaitę

Vankuveris (Kanada)

1977 m. gegužės 18 d.

Gegužės 18 [d.] 1977 [m.]

Mano pavardė Liudas Bielskis, esu žemaitis iš Telsių aps., Luokės vlsč., Valakų kaimo.

Įdedu nuotrauką žydelkutės, kurią mes išgelbėjome. Nuotraukoje yra mano sesuo Marytė Jocienė ir ta žydelkutė. Nuotrauka daryta 1943 m. vasarą prie mano tėviškės namų Barvydžių k., Luokės vlsč.

*Bielskių šeimos išgelbėta
Taubė Faira ir Marytė Bielskytė.
1943 m.*

Žydelkutės vardas buvo Taubė Faira, o mes ją vadinome Jadze. Keitėm vietas: pas mano seserį, pas mane ir pas brolių Steponą. Priešų neturėjom, laimingai pavyko išgelbėti.

Prieš trejus metus buvau nuvažiuavęs atostogų, jie atvažiavo į Vilnių ir man labai atsidėjo už išgelbėjimą, iškėlė labai didelį balių, įteikė dovanas.

Jos vyro pavardė Geimanas, jis buvo Sedos kolūkio vedėju apie 20 metų. Dabar yra pensininkas ir persikėlė gyventi į Vilnių. Turi sūnų ir dukterį, sūnus gyvena Vilniuje, inžinierius, o duktė mokytojauja Šiauliuose.

Mūsų apylinkėje yra keletas išgelbėtų žydų. Mano kaimynas Kazlauskas išgelbėjo žydelkutę iš mūsų miestelio. Buvo ir nelaimingų atsitikimų. Mūsų vienas kaimynas, pavardė Jonas Dulkis, bandė gelbėti dukterį ir motiną. Sužinojo gestapas, atvažiavę suėmė motiną, dukterį ir Joną Dulką. Jas, žinoma, sušaudė. Jonas šiaip taip išliko gyvas per didelį vargą ir viso kaimo bei apylinkės pagelbą. Dabar Jonas gyvena Vilniuje.

Ta žydelkutė dabar yra kaip mūsų namiškė, taip pat ir jos vyras Geimanas.

Tai tiek, ką aš galiu ir žinau. Įdedu dvi nuotraukas. Viena 1943 metų su sesute, o antra mano apsilankymo proga Vilniuje 1973 [m.] vasarą.

Dovanokite, aš esu mažai raštingas. Buvau mažas ūkininkėlis, karo metų sukuryje atsidūriau Vakaruose.

Tai tuo ir baigiu, mano mielieji, jeigu galite pasinaudoti mano žiniomis, prašau.

Su pag[arba]

L. Bielskis (parašas)

Vancouver, Canada

Originalas, rankraštis.

74. Jurgio Reizgio laiškas Pranui Pauliukoniui apie žydų gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse

Grynakras (Australija)

1969 m. spalio 6 d.

Labai gerai, kad pasiėmėte tokį darbą nudirbti. Visi žinome, kad buvo daug lietuvių, kurie vokiečių okupacijos metais žydams padėjo, bet kada reikia faktų, visas žinojimas greit užsibaigia. Manau, kad ir menki fakteliai gali padėti sulipdyti didelį mozaikinį žydų gelbėjimo vaizdą mūsų tautos istorijai.

Teisininkas Jonas Stiklorius Panevėžyje išgelbėjo žydą nuo vokiečių kareivių kankinimo.

Nemanau, kad VLIK'o narys, teisininkas Jonas Stiklorius apie savo žydo gelbėjimą kam nors pasakojo. Gal jis to visai ir nebeprisimena, bet aš puikiai prisimenu, tad apie jį čia ir rašau.

1941 m., maždaug trys savaitės po vokiečių pradėto žygio į Sovietų Sąjungą, vieną dieną apie 11 (vieniolikta) val. Vietinės rinktinės apsaugos štabe Panevėžyje buvo susirinkę koks dešimt vyrų. Iš ten buvusių šiandien beatsimenu tik kelis: pulkin[inką] Genį, pulkininką Stapulionį, kapitoną Gumbiną ir dar vieną kapitoną, kurio pavardės nebepamenu. Kažin kuris iš ten buvusių pažiūrėjęs pro langą pamatė kitoje pusėje gatvės esančiame policijos nuovados kieme,

kaip du vokiečių kareiviai kankino apie 40 m. amžiaus žydą. Vienas kareivių, kuris, berods, buvo grandinis, varinėjo žydą. Jis komandavo žydai: eik, bėk, gulk, kelk, sukis... Matė, kad žydas jau buvo gerai sušilęs bevykdydamas tas komandas. Tada grandinis įsakinėjo žydai pralįsti pro apačią ten pat kieme stovėjusio ūkio vežimo, o pralįstus perlipsti vežimą ir vėl pralįsti. Žydas sušilęs vykdė grandinio įsakymus, o grandinis vis rėkė: greičiau, greičiau.

Štabe buvusieji sekė šį įvykį, piktinosi vokiečio elgesiu ir tarė, ką reikia daryti. Taip visiems bestebint ir besvarstant, ką reikia daryti, įėjo teisininkas Jonas Stikliorius. Jis, pamatęs kankinimą, pasakė: „Manau, kad komendantas apie tai nieko nežino“. Tik šitą pasakęs, Jonas Stikliorius nuėjęs prie stalo paėmė telefoną ir paprašė vokiečių komendantūrą. Pačiam komendantui atsiliepus, jis vokiškai pasakė, kad esąs labai pasipiktinęs vokiečių kareivių elgesiu su civiliais gyventojais, matęs, kaip du kareiviai policijos kieme kankina žydą. Taip pat paklausė jis komendantą, ar tai esąs jo įsakymas. Komendantas pasakė, kad ne, ir pasakė, kad greitai pasiūsiąs kareivį, kad juos pašauktų į komendantūrą. Matė, kaip po kelių minučių atvyko kareivis ir abu kieme buvusius kareivius pašaukė. Vokiečiai palikę žydą nuėjo, o žydas paliko bestovįs. Kažin kuris iš štabe buvusių atidaręs langą sušuko žydai: „Dumk iš čia!“ Žydas nuėjo savais keliais.

Ūkininkas Kristupas Šližys iš Laugalių kaimo, Šilutės apskrities, šelpė žydus maistu.

Antrojo pasaulinio karo metu vokiečiai, tik užėmę Lietuvą, Švėkšnos žydus atsivarė į Šilutę darbams. Žydai buvo be galo numaitinti ir vos bepastovėjo. Jų darbo pajėgumas bebuvo labai menkas.

Šilutės apskrities ūkininkus vokiškoji valdžia varė vežti karui reikalingų medžiagų. Ūkininkas Kristupas Šližys iš Laugalių kaimo buvo įpareigotas savo vežimu ir savais arkliais savaitę vežti plytas į Šilutę. Šilutėje žydai iš vežimo nešė ir krovė plytas į Šyšos upėje stovėjusį baidoką. Šližys matė, kad žydai yra labai išbadėję, tad pirmą dieną atidavė jiems savo atsivežtą maistą, o kitas dienas atvežė po didelę pintinę mažų sumuštinų ir padėjo vežime, kad žydamas būtų patogų pasiimti. Vokiškoji valdžia griežtai draudė su žydais turėti bet kokių reikalų, o už bet kokią šelpimą grėsė koncentracijos stovyklai. Maisto trūko ir patiems vokiečiams, tad maistu šelpti žydus buvo didelė rizika. O tuo didesnis pavojus grėsė Kristupui Šližiui, nes jis buvo žinomas lietuvis.

Kaimas Laugaliai yra netoli Saugų bažnytkaimio ir Kukorų geležinkelio stoties. Vokiečiai kaimą vadino Laugallen. Šližio pavardę vokiečiai rašė Schliszies.

Mano čia surašyti faktai galbūt menki, bet jie yra teisingi. Linkiu jums sėkmės šiame darbe.

Greenacre, 1969 10 06

J. Reizgys (parašas)

Originalas, mašinosraštas.

75. Jono Avižonio laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Aukštaitijoje

Filadelfija (JAV)

1977 m. vasario 9 d.

1977 02 09

Renkamai dokumentacijai apie žydų gelbėjimą

Aš, geležinkelių policijos vachmistras Jonas Avižonis, gyvenau Dūkšto geležinkelio stotyje, į kurią atsikėliau iš Vilniaus nuo 1942 m. rugpjūčio mėn. 23 d.

Man gyvenant minėtoje stotyje, tankiai tekdavo važiuoti kur nors su reikalais. Važiuojant traukiniu iš Švenčionėlių link Dūkšto, prie manęs priėjo jauna mergaitė, be jokios baimės, lyg būtų pažįstama, apkabina mane ir pabučiuoja į skruostą. Verkdamas man sako: „Imk mane, ponas, gyvent pas save, aš neturiu kur gyventi, mano tėvus ir gimines sušaudė, aš viena pasislėpiau namuose ir likau gyva“.

Aš atsakiau, kad pas mane nėra vietos, aš turiu labai mažą kambariuką, be to, stotyje gyvenu, kas [nors] įtars, praneš, mus abu sušaudys. „Aš jums taip padėsiu; kuo nori, kad aš padėčiau?“ Ji sako: „Aš neturiu dokumentų“. Pasakiau: „Gerai, dokumentus padarysiu“.

Mes atvažiuome į Dūkšto stotį, kur aš ir gyvenu. Įsivedžiau į savo kambariuką, daviau jai valgyti ir pasakiau, kad atvažiuotų po 2 savaitių (buvo penktadienis). Ji pavalgė. Paklausiau, kur ji gyvena, atsakė, kad Rimšėj. Sakau, sėsk į šitą traukinį ir važiuok. Minėtoji mergaitė išvažiavo. Aš susitvarkiau ir sėdau į kitą traukinį, išvažiavau į Uteną. Utenoj buvo man gerai pažįstamas sekretorius Vilutis. Nuvažiavęs Utenon, nuėjau tiesiai pas jį į butą. Pradėjom kalbėti savais kitais reikalais. Aš jam ir sakau: „Žinai, Juozai, ką aš noriu gauti iš jūsų?“ – „Jeigu galėsiu, tai dėl jūsų visuomet“. Aš sakau: „Ar tu negalėtum duoti kokių 10 lietuviškų pasų ir antspaudą?“ Jis atsakė, kad man duos visokių pasų – lietuviškų, rusiškų ir vokiškų. Dabar atvežė dėžes. Aš jam sakau, kad man nereikia nei rusiškų, nei vokiškų. Aš tik noriu lietuviškų. Atsakė, kad rusiškus visus degina, bet lietuviškų tai dar turi gerai. Išėjo ir jau po kokių 20 minučių grįžta su paku man reikalingų daiktų. Aš pasiemiau ir rengiuos važiuoti, sako man: „Tai ir nenakvosi?“ Atsakiau, kad neturiu laiko, turiu skubėti namo. Aš išėjau į stotį, greit atėjo traukinys, bet aš vis tiek laimėjau, ko man reikėjo. Rytą parvažiuoju namo į Dūkštą. Tą pačią savaitę penktadienį ateina ta pati mergaitė žydelkutė. Aš jai sakau: tu laiminga, aš tau padarysiu [dokumentus]“. Sutvarkiau pasą ir atidaviau jai su nauja pavarde (Marytė Paškevičiūtė). Marytė man sako, kad turi dar dvi drauges ir jos neturi pasų. Gerai, sakau, atnešk jų paveikslus, aš padarysiu ir joms. Marytė man sako: rytoj, sakau, bus gerai.

Šių dviejų neprisimenu, kokias aš joms daviau pavardes. Išleisdamas Marytę paklausiau, kur jos gyvena. Marytė man sako: „Kai nuvažiuosi Rimšėn, tai išėjęs iš stoties eik į kairę, kelias eis tiesiai, o tamsia suk kairėn, ant kalniuko pamatysi pirmą namą, tai ten mes ir gyvenam“. Aš sakau: „Jei dėl jūsų kas bus bloga, pranešiu“. 1942 [m]. spalį mėn. girdžiu, kad jau ruošiasi žandarmerija kratas daryti, žydų ir partizanų gaudyti, bet dar, rodos, yra dvi savaitės laiko.

Aš nuvažiavau pas jas į jų butą ir klausiu šeiminkų, kur yra Marytė Paškevičiūtė. Sako, kad nėra. Aš sakau, kad nebijotų, sakytų, rėsiu“. Ta pati Marytė ateina prie manęs ir vedasi į jų kambarį. Viena baltais plaukais sėdi spintoj, suknutėm apsidengusi, bet plaukai ir kraštas veido matosi. O antroji tamsiaplaukė sėdi gale lovos ir žiūri į veidrodį. Aš matau ją, o ji mane. Pasakiau joms, kad bus visur krautos, kad pasisaugotų.

Tos visos trys žydukės yra kažkur Philadelphijoj ar New Jersei.
Aš mačiau jas.

P. Dr. Jasaiti, kai Jūs susitikssite dr. Jemi Lesli, tai jo žmona su visais tais žmonėmis, apie kuriuos rašiau, yra pažįstama, [ji] inteligentė moteris.

Aš manau, kad Jums tas viskas daug padės.

Su pagarba

Jonas Avižonis

1977 [m.] vasario mėn. 9 diena

Philadelphia

Originalas, rankraštis.

76. Veronikos Sirutytės-Effertienės laiškas Domui Jasaičiui apie išgelbėtus žydus

[...]

1977 m. sausio 7 d.

07 01 1977

Gerbiamas Pone Daktare,

maždaug prieš porą metų nusiunčiau ponui Audėnui gautą iš Tamaros Lazersonaitės (iš geto pabėgusios prof. Lazersono dukters) padėkos rašto už jos globą vokiečių okupacijos metu fotokopiją. Nežinodama, ar ji Jums yra perduota, tokią fotokopiją siunčiu ir Jums. Tamarą – tuomet, berods, 14 metų – turėjo dokumentus Elenutės Savickaitės vardu. Kai žmonės pradėjo domėtis, kas toji mergaitė, sakiau, kad tai mano duktė, kurią dėl sunkios maisto būklės Kaune atsiėmė. „A-a-a, užtai taip panaši“, – pasakė viena moteris. Tikėdama surasti gyvus savo tėvus, ji su mumis nebėgo. Deja, jos viltys nepasiteisino. Prieš keletrius metus išvykusi Izraelin, mums laikas nuo laiko parašo. Ten ji išleidusi savo dienyną „Po liepsnojančiu dangum“ ir mums vieną egz. atsiuntė. Deja, knyga hebrajų kalba ir iki šiol guli neiššifruota.

Žada ją išleisti ir anglų kalba. Spėju, tai liečia jos pabėgimą ir gyvenimą mūsų ūkyje, nes yra rašiusi, kad dienyno pirmąją dalį iš jos paėmė Maskvoje. Ar gražino, nežinau.

Mūsų ūkyje (Pakamačiai, Saločių vlsč., Biržų aps.) kurį laiką globojome ir Vytautą Lastauską, vaistininko sūnų, kurio motina buvo žydė. Būdamas gana nervingas, vėliau išvažiavo pas vieną urėdą, gyvenantį miškuose.

Nenorėčiau gaisinti Jūsų brangaus laiko ilgu laišku, bet įstrigę galvoje dar keletas to laikotarpio bruožų.

Užėjus rusams ir mūsų ūkį pavertus valstybiniu, turėjome jį apieiti. Vyrui, kaip agronomui, pavyko gauti administratoriaus darbą Panevėžio valstybinės prekybos Staniūnų (buv. grafo Kaiserlingo, vėliau Chodakausko) ūkyje, apie 1 km nuo Panevėžio. Vokiečiams užėjus, į tą ūkį reišė pretenzijas Panevėžio gebietskomisaras Neumas. Jis su savo svečiais, pravažiuojančiais stambiais pareigūnais, nuolat užvažiuodavo į Staniūnus parodyti „savo“ dvarą. Ūkyje viskas turėjo būti kuo geriausiai sutvarkyta. Be nuolatinių darbininkų, kasdien buvo atvaroma iš geto būrys žydų cukrinių runkelių ravėti. Iškart apie porą dešimčių, bet jie vyro prašydavo kasdien, ar gali dar keli ateiti. Suvargę geto žmonės ūkyje turėjo progos gauti tai pieno, tai daržovių ar kito maisto parsinešti. Per 2–3 savaites būrys pasiekė virš šimto. Vokiečiams, matyt, tas nepatiko ir vieną dieną visus geto darbininkus vyrus išvežė, pasakę, kad vežami į durpyno darbus. Bet žmonės kitaip kalbėjo... Jų vieton buvo gauti rusų belaisviai. Belaisviai dalyvavo ir Panevėžio žydus šaudant. Kasryt vienas belaisvis vėžindavo mane darban į Panevėžį. Kartą jis man pasakė: „Gerai, kad šituos žydus šaudė, štai aš apsirengiau kaip žmogus ir laikrodį man davė...“ Nenorėjau jo pasakojimo klausytis, nežinau, kokias pareigas jie ten ėjo.

Kai nuomininko teisėmis grįžome į Pakamačius, Saločių miestelyje, nesant viešbučio, valsčiun atvykusius pravažiuojančius vokiečių pareigūnus apgyvendindavo pas mus. Kartą tokiam „svečiui“ pasakojau, kiek ūkis nukentėjo komunistų metu. Jis mane nuramino: „Nesisielokite per daug dėl to. Vis vien jūs čia nepalikssite. Pirmiausia mes baigsime su žydais, paskiau eis lenkai ir t. t. – jie žmonijai nieko neduoda. Lietuviai sunaikinti nebus, bet bus perkeldinti kitur“. Pareiškė nusistebėjimą, kodėl čia žydai taip žiauriai naikinami. Užklausiau, ką jie su Vokietijos žydais padarė, pasakė: „Mes juos suvežėme į ... (bijau tvirtinti, spėjau užmiršti vietą (Lizmanstatą?)) ir kadangi kelionės metu jie buvo labai nuvargę ir išalkę, mes juos tik gerai pavaišino ir klausimas buvo išspręstas“.

Bijau, kad gaišinu Jūsų laiką Jums jau žinomais dalykais. Naciai yra paruošę filmą „Žiauriausia tauta pasaulyje“ apie ž[ydų] šaudymą Lietuvoje. Patys vokiečiai neva ten nedalyvauja, bet iš mačiusiųjų teko girdėti, kad vokiečius, nors jie vienmarškiniai ir nugara į publika, galima atpažinti iš kariškos aprangos, batų. Turėčiau pavardėmis paremti, bet jos arba jau užmirštos, arba savu laiku nepasidomėta.

Jei yra galimumo kur „Lietuvos aidą“ komplektą surasti, ten prieš pat karą (1937, 1938 ar 1939 metais) buvo kelių eilučių žinutė, kad žydų (sionistų ?) komisija, važinėjusi tirdama Europos valstybėse žydų būklę, pripažino, kad geriausia jų būklė yra Lietuvoje. Tą „L[ietuvos] aidą“ numerį laikiau neišmetusi, jis ir liko išbėgant.

Iš savo pažįstamos Antaninos Rimkienės (nuo Vilkijos) esu girdėjusi, kad Gelgaudiškio daktaras (pavardė ji užmiršusi) po savo namu slėpė tris žydų šeimas, bet išėjus aikštėn ne tik žydai, bet ir jis, jo žmona ir 3 ar 4 vaikai buvo sušaudyti paties kieme. Patys ir duobę turėjo išsikasti.

Jos pasakojimu, Vokietijoje ji pažinojo p. Statkevičienę nuo Marijampolės, kuri buvo atsivežusi žydaite, bet atsiliepė motina, ir ją atidavė.

Tiesa, dar dėl Lazersonaitės: išbėgusi iš geto, pagal tėvų patarimą nuvyko pas prof. Mažylių, bet kadangi Mažylių butas buvo prie jų klinikos, kur nuolat didelis žmonių judėjimas, tai per mano seserį Petronėlę Lastienę Tamarą persiuntė pas mus, nes ten ją laikyti buvo per daug pavojinga.

Dar kartą prašau atleisti už tokias padrikas žinutes. Būčiau laiminga, jei jos bent lašelį Jums galėtų būt naudingos.

Lai Dievas padeda Jums taip svarbiame darbe.

V. Effertienė

P. S. Du pirmieji vokiečiai, atvykę Saločių miestelin, vietinę fotografę žydaite Chaitaitę išrengę plikai, pastatę vitrinon svilino plaukus. Žmonės tuo jų veiksmu nepaprastai buvo pasipiktinę. Ji buvo maloni, visų gerbiama mergaitė.

P. P. S. Mano brolis, Jonas Sirutis, Lazdijų r. agronomas, 1941 metais buvo su žmona ir dvejų metų sūneliu išvežtas Sibiran tik dėl to, kad komunistui žydai reikalaujant užleisti jam savo butą (Lazdijuos gerų butų trūko), buto neužleido. Ligi šiol raudu savo labai my-

limo brolio, jis po poros mėn[esių] žuvo Sibire. Bet visos žydų tautos dėl to nekaltinu, tik visus ž[ydus] komunistus...

Originalus rašymas.

77. Vinco Tamošiūno laiškas (su priedu) Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Zarasų krašte

1977 m. sausio 29 d.

Detroitas (JAV)

Detroitas, 1977 m. sausio mėn. 29 d.

Mielas Dr. Domai Jasaiti,
ačiū, trumputį, bet aiškų laišką gavau. Tuoju nuvykau pas po-
ną Vladą Paužą. Ten jo krautuvėj radau įtariamą asmenį, kuris kas-
met lankosi okupuotoje Lietuvoje ir „Gimtajame krašte“ duoda nuo-
stabius pasikalbėjimus. Ponas Pauža tuojau pasakė, kad jis gavęs iš
Tamstos laišką ir perskaitė skelbimą, kurį duosiąs mūsų radijo va-
landėlėms, kad suteiktų žinių apie žydų gelbėjimą. Išklausiau, savo
nuomonės nepareiškiau būnant tam tipui. Lauksime, kiek p. Paužai
pasiseks. Paskutiniu metu jis iš lietuviškos veiklos pasitraukė.

Draugą paprašiau, kad jis savo darbovietėj padarytų kopijas pir-
mai daliai mano juodraščio. Prabėgom permeskite akį.

Antroji dalis bus siauresnė, bet labiau tragiška. Aš didžiausius
nuopelnus skiriu Zarasų aps. saugumo v-kui Juliuui Leonavičiui, kad
žydai jo nuopelnu buvo apgyvendinti lenkų okupuotame Vilniaus
krašte sulenkėjusio lietuvio profesoriaus Juodkos dvare. Gal kartais
prisiminsite, jo brolis plk. Juodka įstojo į Lietuvos kariuomenę, bet
dėl sukybių buvo atleistas ir gyveno kitame savo dvare. Kaip anks-
čiau minėjau, aš lankyti žydų nebuvau, [jie] turėjo visišką laisvę. Za-
rasiškių buvo kalbama, kad daug vaikų išsivežėjo. Dauguma jauni-
mo pabėgo su rusų karinėm mašinom. Zarasų miesto centras sude-
gintas, kur daugiausia gyveno žydai; [šis miestas] yra labai skirtingas
nuo kitų Lietuvos vietovių.

Apie Lietuvos tragediją spaudoje daug rašiau tik slapyvardėmis

Jums ir poniai [linkiu] viso geriausio

V. Tamošiūnas (parašas)

Priedas

Komendantas buvo labai jautrus ir žmoniškas. Gumbinui pasakė tuojau paskelbti per valsčius, kad gali gauti belaisvių žemės ūkio darbininkų. Pirmas su prašymu atėjau aš, kad ir mano ūkiui reikia darbininko. Gavau išbadėjusį jauną vyrą, pasisakė esąs Igorius Levčenka, ukrainietis. Petrūniškij paprašiau vieną labai puikų rusą Marožą, kad jis iškūrentų pirtį ir padėtų išsimaudyti. Parūpinau apatinius baltinius ir viršutinius. Karinius sakiau išdeginti pirtyj ir pasilaikyt. Igorių laikiau tris dienas. Daviau po truputį valgyt, kad nesusirgtų. Išsikalbėjom ir man labai rūpėjo išsiaiškint, kokius belaisvius vokiečiai šaudė. Pasirodė, patys belaisviai išdavė savo politrukus, kurie visi be išimties buvo žydų tautybės. Belaisvių buvę karių juodbruvių, bet patikrinę, kas neapipjaustyti, [tų] neimdavo. Jo manymu, iš apie 300 belaisvių galėjo sušaudyt apie 20 kareivių. Karininkų nekliudė, jis esąs leitenantas. Paruošiau motociklą, Igorius atsisėdo ant užpakalio sėdynės ir taip nuvežiau į savo ūkį. Igorio šviesi, jautri širdis sužavėjo visus mano kaimynus, jį pamilo. Ką šiandieną pasakoja Solženicynas ir kiti, Igorius tą patį pasakojo jau tada. Patriotas ukrainietis, kai pasakojo apie savo tautos tragediją, visada užsikirsdavo žodžiuose, būdavo jaučiama skaudi padėtis, atnešta komunistinės sistemos.

Zarasų aps. Kreislandwirtschaftsfuerer* Adleris pareikalavo visus belaisvius suvežti: bus reikalingi kitiems darbams. Aš tuojau nuvykau jo įstaigon ir prašiau mano ūkyj Levčenką palikti, sakiau, kad labai reikalingas. Nesutiko. Nuvykęs į savo ūkį papasakojau, kokia padėtis. Igorius pasisakė grįšiąs į belaisvių stovyklą. Pridžiovino duonos, prilydino taukų, idėjo baltinių ir tas taurus ukrainietis išėjo į nežinią. Dažnai apie jį galvoju. Manau, gal jis išėjo į Vlasovo armiją, pateko į mirties nasrus, gal čia yra iševijoje, Amerikos globoje, kas žino?

* Apskritis žemės ūkio vadovas (vok.).

Žydų gelbėtojas Julius Leonavičius Zarasuose

Buęs Nepriklausomybės metais Zarasų aps. saugumo rajono v-kas Julius Leonavičius ėjo savo pareigas stropiai ir buvo teisingas.

Maskvos išlaikomą komunistinį elementą jis, kaip lietuvis ir pareigūnas, buvo gerai iššifravęs ir žinojo kiekvieną narį. Leonavičius komunistų buvo suimtas, laikomas ir kankinamas Ukmergės kalėjime. Atsigavęs ligoninėje, išlaisvintas mūsų laisvės kovotojų vėl buvo paskirtas į Zarasus toms pačioms pareigoms, kurios buvo labai nedėkingos: jam pavedė tvarkyti žydų reikalus. Zarasų miestas sudegintas, gestapas įsako žydus laikyti bažnyčioje ir šventoriuje. Leonavičius aiškina, kad tai lietuvių šventovė, čia žmonės maldingi. Sutiko. Dabar prikimba prie naujos gražios pradžios mokyklos. Vėl Leonavičius aiškina, kadgi mokykloj reikia priglauti kiti padegėliai. Visi žino, kad jau šventoriuje įvyko šaudymas ir čia vietoj sudarius getą žydai bus kasdien šaudomi. Žydai patys labai nenorėjo, kad jie būtų paliekami Zarasuose. Leonavičius išstudijuoja, kad lenkų Vilniaus buvusiam okupuotame Smalvų vlsč. yra tuščias Juodkos dvaras. Čia aplink miškai, pabėgt galės, kas tik norės, mažus vaikus galės atiduoti globėjams, maitinimasis priimamas. Gestapas sutiko.

Nežinau, ar iš valsčių, ar žydai patys gavo pastotis ir išvyko į Smalvų Juodkos dvarą žiauriai nežinia.

Pasigedome mūsų garbingų šeimų, tai buvusio teisėjo Bermano, kuris teisėjavo Utenoje, ir Traubos šeimos – Zarasų burmistro padėjėjo. Teisėjas Bermanas jau pensininkas. Silpnai kalbėjo lietuviškai, tad vertėjavo teismo sekretorius Zabulionis. Buvo stiprus teisinių nuostatų žinovas. Už nuopelnus Lietuvai apdovanotas Gedimino ordinu. Senystę su šeima leido Zarasuose. Trauba buvo nepaprasto takto žmogus, gabus administratorius, žmonių gerbiamas ir mylimas. Sprendžiame, kaip galėtume juos išgelbėti. Su Traubom mažiau bėdos, visa šeima kalba gerai lietuviškai, išvaizda nieko nesakė, kad žydai. Aš siūliausi jiems surasti globėjus. Bermanams, kaip silpnai kalban-

tiems lietuviškai, gerai kalbantiems rusiškai ir lenkiškai, galima surast žmonių pačiame Smalvų valsčiuje.

Leonavičius gauna žinią iš Traubos, kad jis su Bermanais apsisotojo pas Varatinskus.

Pėsčiomis Leonavičius, Gumbinas, Valiukonis ir aš nuėjome pas Varatinskus, kad išsiestume pagalbos ranką. Ilgai kalbėjomės, prašėm, maldavom priimti mūsų pagalbą, išvežti į mūsų numatomas vietas. Valiukonis žada padaryti pasus su lietuviškom pavardėm ir kita. Tiesiog šiurpas krečia, visi kaip vienas:

– Dėkingi Jums, bet mes prisiimam visą žydų likimą, kodėl mes turim būt geresni? Valgyt turim, mus labai gražiai priglaudė Varatinskai. Žinom, kokia grėsmė jiems.

Mūsų kalbėjimas neįtikino, globos griežtai atsisakė. Mes dar išeidami prašėm gerai apsigalvot ir priimt mūsų globą. „Apsisprendę praneškite mums. Mūsų keturių paslaptis yra viena. Susitinkite ir priimkite“.

Išėjom tiesiog pritrenkti. Visgi eidami dar vylėmės – gal apsispręs? Rytojaus dieną Varatinskaitė, berods, gimnazistė, atėjusi pas Leonavičių pranešė:

– Bermanai, Traubos pasisamdė pastotę ir išvyko pas visus žydus į Juodkos dvarą.

Pridūrusi, kad visus tėvai gerai aprūpinę maistu, mergaitė išėjo ašarodama.

Kaip Juodkų dvare žydų getas tvarkėsi, nežinau. Nebuvau nuvykęs. Prisimenu, kad globojo buvęs pasienio policininkas, turėjęs netoliese ūkelį, pavardė Juška ar Juškėnas. Sako, buvęs labai garbingas vyras, labai žydams padėjęs. Negirdėjau, kad ten būtų kas žydus šaudę. Ar ten lankės vokiečių gestapininkai, ar dvaras buvo aptvertas vielomis, nežinau.

Dr. Fulgencijus Grikevičius

Dr. Grikevičius ėjo Zarasų apskritį daktaro pareigas. Labai su juo sugyvenau. Buvo labai neturtingas, bet veržlus mokslui. Mano pusbrolis Antanas Kuosa turėjo gerą tarnybą. Susi-

pažino su Grikevičium ir jam pažadėjo be jokio atlyginimo padėti, kol užbaigs medicinos studijas. Kuosa ištesėjo, o Grikevičius sėkmingai baigė studijas. Dėl šito aš buvau tarytum Grikevičių šeimos narys. Buvau sūnelio Algio krikšto tėvas.

Vieną rytmetį užėinu pas Grikevičius. Matau, baisi tragedija: Grikevičius galvą suimdamas vaikšto iš kampo į kampa, žmona sukniubusi ant stalo, vaikai laksto lauke. Tuoju klaužiu, kas atsitiko, sakykit, gal reikia pagalbos. Tuoju Grikevičius mane:

– Brolyti, laiku atėjai. Štai atėjo raštas iš gestapo, skaityk, – drebančiom rankom paduoda raštą. – Negaliu, kaip aš galiu maldyti baisią tragediją? Kam gi aš ir gailėstingoji sesuo turės suteikt pagalbą? Neišlaikysiu, išeisiu iš proto...

– Rašte nepasakyta, kada įvyks žydų naikinimas, susirk, gal išsigelbėsi. – Aprimo. Sakė, tuoju rašys laišką ir dar pridės kurio nors daktaro paliudijimą, kad tikrai serga nervų pakrikimu.

Greit vėl gauna iš gestapo laišką. Trumpas ir aiškus: „Ap-simetėliu gerai pažįstame, jei nedalyvausi, tu ir šeima suvirsite į vieną duobę su žydais“. Vėl dar baisesnė tragedija. Einame pas Leonavičių. Ką jis gali padėti, jei jau gestapas sako, tai padarys, juk ir mes esame belaisviai. Galop Dr. Grikevičius siūlo, kad jis parašytų gestapui raštą, kad Dr. Grikevičius sutiktų dalyvaut, tik kad jo pagalbos punktas būtų toliau žudynių vietas apie pusę km, kur nors pas ūkininką. Čia pat Dr. Grikevičius apkabina mane:

– Vincai, būk manęs gelbėtoju, važiuokim kartu.

Iš Leonavičiaus nuėjom į jo namus. Dr. Grikevičius nebuvo mėgėjas nugerti, bet paprašė įpilti degtinės po didesnę stiklinuką. Papasakojo žmonai. Toji tuoju man ant kaklo:

– Brangiausias mūsų drauge, neapleisk Fulgencijaus. Aš gi jaučiu, kaip jis naktimis nemiega, nervuotas, tarytum nebetas šeimos tėvas; gelbėk, prašau, nuvežk. Tu tik gali mus išgelbėti.

Sutikau, nors ir mano širdis šokinėjo. [...]

78. Jono Danio laiškas apie žydų gelbėjimą Aukštaitijoje

[...]

1970 m. spalio 18 d.

1970 m. spalio 18 d.

Mielieji,

atrodo, kad Onutė jau surašė Jums viską, kas Jus galėtų dominuoti iš mūsų buities. Aš tik primesiu keletą žodžių laiško temai.

1. Dar būdamas Lietuvėleje girdėjau iš pirmųjų lūpų, kad 1942–1943 metais žydus globojo Kamajų klebonas kun. Kriščiūnas. Apie tai girdėjau iš jo paties lūpų pasikalbėjimo metu besisvečiuojant pas jį klebonijoje, kai lankėme kartu su kun. Adolfu Stašiu, tuo metu buvusiu Rokiškio gimnazijos vicedirektoriumi.

2. 1943 m. rudenį atvykęs į Luokę, į savo dėdės kan. Jurgio Daniusevičiaus laidotuves, iš tolimo savo giminaičio kan. Tamaševičiaus, rodos, tada Šaukėnų klebono, girdėjau, kad jis globojo ir pas save slapstė keletą žydų. Tik vėliau, rodos, dar Vokietijoje, girdėjau, kad rusams bolševikams vėl okupavus Lietuvą jie tie (žydai) neparodė jam jokio dėkingumo.

3. Jau traukdamasis nuo fronto 1944 m. rudenį, sustojęs Stalgėnuose pats mačiau, kaip su a. a. kun. Tado Zuibo, tos parapijos klebono, pritarimu mano sesuo a. a. Elena Daniusevičiūtė (vėliau Šiaurienė) globojo vieną žydelkutę, ją gulino ir valgydino ant klebonijos „aukšto“.

Štai ir viskas, ką aš tuo klausimu esu girdėjęs ir žinau. Kaip matai, mano žinios mažos vertės, nes tie visi žydų geradariai globėjai jau turbūt visi amžinai nebepasiekiami.

Sveikinimai ir geriausi linkėjimai mielajai Zulei ir visiems artimiesiems.

Jūsų

Jonas (Danys)

Atleiskite mums už geroką pavėlavimą, bet juk „geriau vėliau negu niekada“.

J.

Originalas, rankraštis.

Šakių aps., Paežerėlių vlsč., Sutkų parapijoje, vad. Navinkoje* gyveno nuo senų laikų vadinama Apkių šeima, tikros pavardės nežinau. Šeimą sudarė tėvai, sūnus su žmona ir duktė Roché. Vaikų amžius tarp 20–25 m.

Prasidėjus karui, užėjus vokiečiams, maždaug po dviejų savaičių pro savo tėviškės namo langus pamačiau vieškeliu varant žydų vorą tarp 30–40 žmonių, tik vyrų. Vėliau paaiškėjo, kad tai buvo žydai iš Kriūkų miestelio, Paežerėlių vlsč. Prie šios voros prijungė ir Navinkos Apkės tėvą ir sūnų. Kitą dieną sužinojau, kad šią vorą nuvarė iš Šakius ir ten surinkę daugiau, nusivarę toliau nuo Šakių mst., likvidavo – sušaudė.

Ši žinia labai pritrenkė vietos gyventojus, niekas netikėjo, kad vokiečiai taip elgsis su žydais. Labiausiai, žinoma, paveikė likusią šeimą – tris moteris.

Tuo laiku gyvenau savo tėviškėje kaip atstogaujantis mokytojas. Desperacijos apimtos moterys atbėgo pas mane, verkdamos prašė patarimo, ką daryti joms, kad išvengtų vyrų likimo. Tuo pačiu reikalu kreipėsi ir į parap[lijos] kleboną kun. J. Pilypaitį. Pasitarę su klebonu nutarėm paskambinti telefonu Šakių aps. saugumo viršininkui lietuviui, kuris po komunistų pasitraukimo grįžo prie savo pareigų. Jis mudviem atsakė, kad tas dalykas yra grynai vokiečių rankose ir jis nieko negalys padėti. Jis patarė mums parašyti jam prašymą su surinktais kuo daugiausia vietos apylinkės lietuvių parašais, pabrėžiant, kad ši žydų šeima, per generacijas gyvenusi šioje apylinkėje, tarp lietuvių buvo populiarūs, lojalūs, ne komunistai ir t. t.

Parašus rinko pačios žydės moterys. Prašymas su parašais buvo pasiųstas.

Klebonas kun. J. Pilypaitis nutarė kreiptis į Vilkaviškio vyskupą prašydamas priimti minėtas moteris į katalikų tikybą. Nors tas prašymas užtruko kiek ilgiau, bet leidimas buvo gautas. Kun. klebonas vieną dieną krikštijo. Po to kiekvieną sekmadienį kiekvienas matydavo tris žydų kilmės moteris bažnyčioje meldžiantis.

Taip tęsėsi kelis mėnesius. Pasirodė, kad tos pastangos nieko nepadėjo. Vieną ankstų rytą atvažiavo vokiečiai su sunkvežimiu, įsiva-

* Tokio vietovardžio nerasta.

rė į vidų tris moteris ir nuvažiavo Šakių link. Taip pasibaigė šios šeimos likimas.

P. S. Turimomis žiniomis, kun. kleb. J. Pilypaitis, 8 metus atkėjęs Sibire, grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Kaune.

Su pagarba

Joseph Sutkus

Originalas, rankraštis.

81. Felikso Valaičio atsiminimai apie žydų padėtį 1941 m. Kudirkos Naumiestyje

Čikaga (JAV)

1977 m. rugpjūčio 1 d.

Prisiminimai apie žydus Lietuvoje vokiečių laikais apie 1941 m.

Kudirkos Naumiestyje tarp kitų gyveno žydų šeima pavarde Glik, tėvas važinėdavo pas ūkininkus, supirkinėjo javus, gyvulius ir kt. Mes jį vadinome Jakočkiumi. Vokiečiams užėmus Lietuvą, tėvą ir vyriausią sūnų vokiečiai sušaudė, po kiek laiko motiną su trimis vaikais uždarė į getą. Naumiestyje prie Šešupės viename kampe buvo getas. Vokiečiai getą saugoti buvo pastatę lietuvius partizanus. Vieną dieną vienas iš partizanų, pav[arde] Starinskas, pasakė visai Jakočkio šeimai: „Nešdinkitės per Šešupę, bėkit kur žinot“. Noriu priminti, kad buvo dar vienas sūnus, jau vyresnis (apie jį parašysiu žemiau). Jis po tėvo ir brolio sušaudymo, nežinau kieno rekomenduojamas, iš K. Naumiesčio atsirado apie Žvirgždaičius Šakių aps. pas ūkininkus, kur ir išbuvo, kol rusai sugrįžo. Jo vardas Petras, nors visi žinojo, kad jis – Jakočkio sūnus. Ta Gliko šeima – motina, duktė farmacininkė ir du mažamečiai 7 ir 8 metų – išsislapstė pas daugelį ūkininkų. Kiek buvo girdėti, tuos du berniukus paėmė kun. Skeltys į Vytėaplankė Čikagoje 1963 m.

Pažymėsiu keletą ūkininkų, kurie slėpė ir rizikavo savo gyvybe (ne visus žinau): V. Valaitis Raugalų k., Būblelių vlsč., Gudaitis Raugalų k., Būbl[eliu] vlsč., Jakaitis Gudaičių k., Būbl[eliu] vlsč., Tumosa Valių k., Žvirgždaičių vlsč., Sadauskas Žardelių k., Žvirgž[daičių] vlsč., Stanaitis Piečiškių k., Žvirgž[daičių] vslč., Jonynas Piečiškių k., Žvirgž[daičių] vslč., Valaitis Ramoniškių k., Žvirgž[daičių] vslč., kun. Skelčio tėviškė ir kt., kurių nežinau.

Kuomet atsirado pas mane minėtoji šeima, nuvykau į Žvirgždaičių policiją. Buvo gerai patikimas polic. Br. Dubauskas. Pakalbėjęs sakė: didelis ūkis, svetimi darbininkai, visi keliai ir takai prie ūkio. Jis patarė apgyvendinti nuošalesnėje vietoje. Liet[uvių] ūkininkų dėka toji šeima išliko nesunaikinta, žinios yra tikros. 1963 m. minėtas Petras Glikas su ekskursija atvažiavo į Čikagą ir specialiai norėjo mus susitikti ir padėkoti dėl jo šeimos ir jo išgelbėjimo. Pirmiausia jis kreipėsi į Jakaitį, nes žinojo jo adresą ir telefoną iš kun. Jono Grigaičio, Lukšių klebono, Jakaitienės brolio. Sako, jis klebonui daug paslaugų padarė; minėtas Petras Glikas yra Lukšių sovchozo pirmininkas ir Aukščiausioj Taryboj turi gana aukštą tarnybą. Jis atvykęs į Čikagą paskambino telefonu Jakaičiams, nurodė hotelį (tik nepamenu kokį), sutarė laiką; neatsimenu datos, buvo apie 1963 m. rudenį apie 10 val. vak[aro]. Sutartu laiku nuvykome, bet jo neradome, sargas sakė, išvyko į Vilnių. Po keliolikos minučių atsidarė elevatorius ir įėjo gerai apsirengęs minėtas Petras. Jis mus visus pažino, vardais vadino, pirmi jo žodžiai buvo visiems ir man: „Feliksai, atvažiavau padėkoti, kad išsaugojot mano šeimą ir mane“. Nieko negyrė, suprato, kad mes viską žinom, sakė, dabar jau geriau, mažiau žmonės skundžiasi, tai mažiau išvežimų į Sibirą. „Tavo brolis gyvena prie Kybartų, mano dėka jis ir daugelis net stambių ūkininkų nebuvo išvežti“. Užklausias, kaip komunistų partijos pirmininkas – sakė, naktį namuose kas tai sušaudė (partizanai); sekretorius, pamatęs tiesą, atsisakė tarnybos.

Užklaustas, ar galima važiuoti į Lietuvą, atsakė: „Jei pilietis – gali važiuoti, jei ne pilietis – nevažiuok“. Neklaustas pasisakė, kad yra vedęs žmoną, vyskupo Staugaičio brolio dukrą, kokį tikėjimą praktikuoja – nedrįsau klausti.

01 08 1977

Fel. Valaitis

Originalas, rankraštis.

82. Kvirino Aleksandravičiaus laiškas
apie išgelbėtą žydaite

Niujorkas (JAV)

[...]

1941 m. vokiečiams užėmus Lietuvą ir pradėjus persekioti žydus, vieną vidurnaktį į mano žmonos ūkį atbėgo buvusi klasės draugė Lazdijų gimnazijoje Gerta Kaufmanaitė ir prašė gelbėti jos gyvybę. Nors buvo labai rizikinga, tačiau mano žmona Kaufmanaitę priglaudė ir globojo, kol aplinkiniai gyventojai ir ūkio darbininkai nepradėjo įtarinėti. Pasidarė tikras pavojus ir tai merginai, ir mūsų visai šeimai. Teko ieškoti saugesnės vietos. Susitarėm su Šeštokų parapijos klebonu kun. Inkratu. Kun. Inkratas sutiko Kaufmanaitę duoti kambarį ir ją globoti, bet mūsų šeima turėjom duoti visą maistą ir aprangą.

Taip ir laikėmės to susitarimo, pakol vėl rusai okupavo Lietuvą ir mes pasitraukėm į Vakarų. Kun. Inkratas ir G. Kaufmanaitė liko rusų okupuotoj Lietuvoj.

1962 m. mano mylima žmona Antosėlė mirė.

Iki 1975 m. su aukščiausiai minimais asmenimis neturėjau jokio kontakto. Vėliau gavau iš okupuotoj Lietuvoj gyvenančio savo draugo laišką, iš kurio sužinojau, kad G. Kaufmanaitė gyvena Izraelyje. [...]

Su pagarba

Kvirinas Aleksandravičius

P. S. Jei kiltų kokių klausimų šiuo reikalu, prašom rašyti man.

Originalas, rankraštis

83. Evaresto Fedaro (Fedaravičiaus) laiškas
Domui Jasaičiui apie Kybartuose išgelbėtą moterį

Vinipegas (Kanada)

1977 m. vasario 4 d.

Gerb. Daktare,
pereito karo metu pas mus, mūsų ūkyje, buvo išsaugota nuo vor
kiečių sunaikinimo žydų tautybės moteris.

Magdale
1943 m.

Iš
tikro v
nes jeig
ją, tuo
A
K
mums.
U
V
L
S
ziją Ky
mergin
venant
nuo vo
Ki
tus apa

Magdalenos ir Vaitiekiaus Fedaravičių šeimoje išsaugota žydaite Marytė (stovi viduryje). 1943 m.

Išsaugota: žydelkaitė, kuri pas mus buvo vadinama Maryte. Jos tikro vardo ir pavardės neatsimenu ir galbūt niekada neklausėme jos, nes jeigu vokiečiai būtų pravedę tardymą – juo mažiau žinojome apie ją, tuo geriau.

Amžius: galėjo būti apie 50–55 metų.

Kilimo: gal iš Kybartų, Virbalio ar Vilkaviškio miestų. Niekada mums anksčiau nebuvus matyta.

Ūkininkas: mano mama Magdelena ir tėtė Vaitiekus Fedaravičiai.

Vietovė: Trilaukio kaimas, Pajevonio valsčius, Vilkaviškio aps.

Laikas: nuo 1941 metų rugpjūčio mėn. iki 1944 m. rudenio.

Salygos: man, Evarestui Fedaravičiui, sugrįžus rudenį į gimnaziją Kybartuose 1941–1942 mokslų metams, buvau užklaustas vienos merginos (Popikaitės, dirbusios banke Kybartuose), ar mano tėvai, gyvenantys ūkyje, sutiktų priimti žydų tautybės moterį, kad išsaugotų nuo vokiečių sunaikinimo.

Kitą kartą, kai mūsų tarnas atvežė man maisto produktų ir išskalbtus apatinius rūbus, aš tą žydelkaitę išsiunčiau kartu į mano tėviškę

Trilaukio kaime. Nuo to laiko ji buvo mūsų šeimoje. Padėdavo dirbti virtuvės ir kartais ūkio darbus. Ji gerai kalbėjo žydų, vokiečių, rusų ir beveik be akcento lietuvių kalbomis. Tarp kitko, ji laikė mane jos išgelbėtoju. Kada parvažiuodavau į tėviškę šventėms ar atostogoms, ji vibėtoju. Kada parvažiuodavau į tėviškę šventėms ar atostogoms, ji visada stengėsi man būti gera. Ypač atsimentu, kai ji išvirdavo tik man skanios sriubos, kurią kiti vadindavo žydiška; mat joje būdavo pridėta labai daug svogūnų ir kitų prieskonių. Vasaros atostogų metu ji dažnai užstodavo mane, kai tėtis už ką nors ant manęs bardavosi.

Ji, Marytė, niekur neišeidavo. Ji buvo labai maloni moteris. Vėliau, kai vokiečių okupacinė valdžia išdalino ūkininkams rusų karo belaisvius, kad padėtų apdirbti žemę, ji su šiais belaisviais irgi draubelaisvius, kad padėtų apdirbti žemę, ji su šiais belaisviais irgi draugiškai sugyveno. Vienam iš jų, Ivanui Dmitrivichui Anfalowui, susirgus, ji buvo nuoširdi slaugė ir jį pagydė (rodos, jis sirgo pleuritu).

Priartėjus frontui ir mums išbėgant iš Lietuvos, ji važiavo kartu su mumis. Naudojome ūkišką vežimą ir du arklius. Moterys važiavo vežime, vyrai – dviračiais. Mano tėtis nevažiuodavo toli, bet vis laikydavosi arčiau fronto; ten buvo didesnė suirutė ir vokiečiai nepaėmė nei vieno iš mūsų šeimos apkasų kasti. Niekas nesidomėjo nei žydėlkaitė Maryte, nors jos fizionomija atrodė žydiška ir ji neturėjo jokių dokumentų. Taip ji išsilaike su mūsų šeima iki Būtowo (netoli Preusisches Friedland) miestelio. Ten spalio mėn. 19 d. ji susipažino su viena senute ir pasiliko pas ją (1944 m.).

Kaip vėliau teko sužinoti, bolševikams užėmus tą Vokietijos kraštą, ji, Marytė, buvo gražinta į Lietuvą ir pristatyta dirbti, berods, tekstilės fabrike (Kaune?). Gal kad ji nebuvo pratus prie tokio darbo, o gal atsitiko šiaip nelaimė, bet mašina nutraukė jai ranką. Pirmoji pagalba tada (1946–1947 m.) buvo prasta ir lėta. Jai nubėgo daug kraujo ir ji mirė.

Tai tiek. Gaila, kad tiek mažai faktų turiu. Bet tais laikais buvo kitokių rūpesčių ir niekas nesitikėjo, kad reikės duoti apyskaitą net apie savo gerus darbus.

Daug sėkmės linkintis Jums

Fedaras Fedaravičius (be parašo)

P. S. Kartu pridedu fotonuotrauką, darytą 1943 metų vasarą mūsų ūkio kieme. Ją panaudojus, prašau gražinti atgal. Nuotraukoje stovi iš kairės: mūsų artimiausias kaimynas J. Grinčelaitis (jau miręs), žydėlkaitė Marytė, rusas belaisvis, antras rusas belaisvis – Ivanas

Dmitrivichas. Sėdi mano tėvai. Ant žolės guli mano pusseserė Onutė Gerulytė ir aš.

Taip pat bandysiu pasiųsti raštišką liudijimą vieno ar kito tų žmonių, kurie apie tai žinojo ir dar gyvi yra.

Pažymėjimų dar negavau. Jei gausiu – atsiųsiu. Dabar išvažiuoju atostogų – skubu paleisti laišką.

Tokias pat žinias ir fotografiją persiunčiu kun. J. Prunskiui Čikagoje.

Winnipeg, vasario 4 [d.] 1977 [m.]

Originalas, mašinėraštas.

84. Evaresto Fedaro (Fedaravičiaus) laiškas Domui Jasaičiui, patikslinantis anksčiau pateiktas žinias

Vinipegas (Kanada)

1977 m. balandžio 7 d.

Winnipeg, bal[andžio] 7 [d.]
1977 [m.]

Gerb. p. Jasaiti,
gavau Jūsų laišką š. mėn. 3 d.

Pirmiausia dovanokite už mano atvirumą, bet leiskite pasakyti, kad jeigu VLIK'as įpareigojo Jus atlikti šį darbą – paruošti knygą, tegul duoda Jums taip pat užtenkamai pinigų, kad galėtumėte pasisamdyti pagelbininkus, kurie Jums, užimtam, galėtų padėti. Apie šiuos trūkumus sprendžiu iš tokių dalykų, nes, matyt, kai Jūs užimtas darėte ir rašėte – tie dalykai įvyko.

Jūsų laiškas, rašytas kovo 18 [d.], mane pasiekė tik bal[andžio] mėn. 3 d. Jis buvo ėjęs per visokias pašto „directories“, nes ant voko yra užrašytas sunkiai įskaitomas adresas. Pats vokas niekada nebuvo užklijuotas; galėjo jame įdėtas laiškas pasimesti. Taip pat Jūs neturite laiko vesti kartotekos, kas matyti iš Jūsų laiško. Mano pasiūsta medžiaga su įdėta fonuotrouka dar sausio mėn. (ir Jūsų patvirtinta, kad gauta) jau kažkur užsimetus, apie kurią, sprendžiant iš Jūsų laiško, matyt, Jūs nieko nežinote. Vasario mėn. aš pasiunčiau kai kurių mūsų buv. kaimynų pažymėjimus (kserokso kopijas).

Gerai žinau, kad Jūs labai užimtas ir turbūt turite daug visokių medžiagų bei raštų, kuriems tvarkyti ir reikalinga mano virš siūloma pagalba.

Dabar prie reikalo. Siunčiu Jums kopiją to paties aprašymo, kurią dar sausio mėn. pasiunčiau, ir fotonuotrauką. Savo laiške rašote, kad skambinote p. Dargienei. Per tą laiką kalbėjau ir susirašinėju su ja ir aš. Ji apie tą žydelkaitę Marytę nieko svarbaus nežino. Gi ji visą laiką gyveno mūsų ūkyje kaip augintinė, o aš didesniajam metų laikui išvažiuodavau į gimnaziją.

Rašiau savo tėčiams (į Vokietiją) bei kaimynams į Lietuvą. Jie nei vienas mums rūpimų dalykų (jos vardo, pavardės ir pan.) nežino.

Kur su ta žydelkaite atsiskyrėme Vokietijoje – parašyta mano aprašyme. Be to, kas mano parašyta pereitame laiške, iš kurio Jūs cituojate „... galite įdėti fotografiją su trumpu aprašymu...“, tai aš turėjau galvoje, kad Jūs turėsite daugelį tokių neįrodomų tapatybių, iš kurių galėtumėte sudaryti atskirą knygos dalį, tik su fotonuotraukomis ir (arba) su trumpu aprašymu. Bet tai, žinoma, tik mano patarimas, bet ne įsakymas bei pamokymas.

O dėl šio mūsų atvejo, tai aš visiškai nereikalauju, kad būtų įdėtas Jūsų ruošiamame veikale. Galvojau, jeigu Jums kas tiks ir galėsite panaudoti – gerai. Jeigu ne – irgi gerai, ir nei aš, nei mano giminės neužsigausime.

Baigiant leiskite palinkėti, kad ir praėjusių, linksmų švenčių ir daug sėkmės Jūsų darbe.

Su pagarba

E. Fedaras (be parašo)

Originalas, mašinosraštis

85. Kun. J. Kardausko atsiminimai
apie Vilkaviškio žydus ir jų gelbėtojus

Čikaga (JAV)

[...]

Pirmosios rusų ir po to vokiečių okupacijos metais gyvenau Vilkaviškyje, buvau Vilkaviškio R[omos] Kat[aliku] parapijos administ-

ratorius. Vokiečių okupacijos laiku pakrikštijau Vilkaviškio batų krautuvės savininko sūnų Lapidusą. Jis buvo laikomas kalėjime. Lietuviai kalėjimo prižiūrėtojai stengėsi suimtiesiems padėti. Lapidusą krikštui parengė Jonas Svobonas (jis jau miręs). Su kalėjimo prižiūrėtojų žinia jis buvo atvestas į bažnyčią ir aš jį pakrikštijau vardu Jonas. Krikšto tėvu buvo Jonas Svobonas. Krikstasūniui buvo ne tiek svarbu krikštas, kiek gauti krikšto pažymėjimą kiek galima ankstyvesne data. Tokį pažymėjimą išdaviau, rodos, 10 metų ankstyvesne data. Remiantis šiuo pažymėjimu jis iš kalėjimo buvo paleistas ir išvengė sunaikinimo. Kiek girdėjau, jis dabar gyvena Canadoje.

Neprisimenu pavardės vienu (vyro ir žmonos) „Olimpijos“ spaustuvės savininkų* Vilkaviškyje, kurie, išvengę Vilkaviškyje žydų šaudymo, Alvito parapijoje slapstėsi kaime pas vieną ūkininką. Klojime po šiaudais turėjo pasidarę slėptuvę, iš kurios, kai nesimatė pavojaus, šiek tiek išeidavo į viršų. Aš buvau pakviestas juos pakrikštinti. Nuvykau dviračiu. Abudu pakrikštijau, taip pat išdaviau krikšto metrikus gerokai ankstyvesne data. Ji netrukus mirė. Jis išsislapstė pas ūkininką Vilkaviškio parapijoje netoli Paežerių kaimo koplyčios. To ūkininko duktė (pavardės neatsimenu) jį paruošė išpažinčiai ir Komunijai. Vieną vakarą, kaip buvo sutarta, nuvykau į Paežerių koplyčią, kurioje jis labai gražiai atliko išpažintį (aš net stebėjausi, su koku kruopštumu, puikiu nuodėmių supratimu jis tai atliko) ir pamaldžiai priėmė Šv. Komuniją. Girdėjau, kad jis per visą vokiečių okupacijos laiką išsislapstė pas ūkininkus.

Vienos mano parapijietės paprašytas, gavęs JE Vyskupo Karoso leidimą, savo kambaryje klebonijoje pakrikštijau žydę, dantų gydytoją, kuri jau keleri metai gyveno moterystėje su kataliku agronomu (pavardžių neatsimenu). Čia pat po krikšto, esant tai mano parapijietei liudininke, juos sutuokiau ir išdaviau sutuoktvių liudijimą 10 metų ankstyvesne data ir su jos bei jos tėvų lietuviškomis pavardėmis. Juodu netrukus persikėlė gyventi į Zyplius, Šakių aps., nes jis buvo paskirtas Zyplių ūkio mokyklos mokytoju. Kiek girdėjau, išliko gyvi. Koks jų tolimesnis buvo likimas, neteko sužinoti.

* Įrašyta ranka.

Tą dieną, kai Vilkaviškio žydai buvo varomi už miesto, už ka-reivinių, viena mergaitė žydukė, kuri jau anksčiau buvo pasikrikštijusi, kažkaip atsiliko nuo varomos žydų grupės. Lietuviai kalėjimo prižiūrėtojai ėjo iš paskos neva tvarkos prižiūrėti. Radę tą mergaitę prižiūrėtojai ėjo iš paskos neva tvarkos prižiūrėti. Radę tą mergaitę pri-prie vieno medžio besėdint su katalikiška maldaknyge rankoje, pasi-teiravo, ko ji čia laukia. Ji pasisakė esanti žydė, tik nespėjusi su ki-tais kartu eiti. Jie, pamatę jos rankose maldaknygę, pasiteiravo, kodėl ji tą maldaknygę nešiojasi. Ji pasisakė esanti jau pakrikštyta ir kata-kur saugiau. Ją priėmė į savo kleboniją Lankeliškiuose kun. Pijus Ka-ralius (miręs čia, Cicero). Ten būdama ji priėmė kitus sakramentus ir Vysk. Padolskis jai suteikė Sutvirtinimo sakramentą. Kiek girdėjau, ji yra Canadoje.

Vilkaviškio antstolis Pališkis Vilkaviškyje, savo kluonelyje, bu-vo priglaudęs vieną žydę. Ilgoką laiką niekas apie tai nesužinojo. Pa-galiau vokiečių saugumas patyrė apie jos slapstymąsi, ją suėmė, o Pališkis uždarė į Marijampolės kalėjimą. Užtariant Vilkaviškio vys-kupams, kunigams ir įtakingesniems miesto gyventojams, po šešių mėnesių buvimo kalėjime Pališkiai buvo išleisti į laisvę. Koks likimas buvo tos žydės, neteko girdėti. (Smulkesnių žinių galėtų suteikti Ka-zys Povilaitis, gyv. Čikagoje.)

Šalia Vilkaviškio klebonijos sodo Tabariškiai turėjo aliejaus fab-riką. Tabariškis, prieš prasidedant karui su vokiečiais, rusai išvežė į Rusiją. Kažkaip liko jų duktė, maža mergaitė. Ją globojo Tabariškių lietuvė tarnaitė. Vokiečiams užėjus, ji bijojo ją toliau laikyti. Ją perė-mė globoti buvusi Prel. Adomo Povilaičio šeimininkė Matilda. Prela-tas ją pakrikštijo Teresės vardu. Ji išliko gyva, kiek girdėjau, paskuti-niu laiku gyveno Leningrade. Kol jos globėja ir krikšto motina Matil-da Dobilaitė buvo gyva, ji atvažiuodavo jos aplankyti.

Esu ir daugiau patarnavimų žydams padaręs, bet dabar visko neprisimenu.

Kun. J. Kardauskas

buvęs Vilkaviškio R[omos] Kat[aliku] parapijos administrato-rius (nuo 1940 metų gegužės mėnesio ligi 1944 m. liepos 31 d.)

Priedas

Prie mano aprašymo žinių dar galėtų suteikti kun. Justinas Steponaitis – dabar Athol klebonas. Jis pirmosios rusų ir vokiečių okupacijos metais buvo Vilkaviškio parapijos vikaras.

Marytė, mano sesuo, prisimena, kad ji buvo krikšto motina vienai žydaitei, o kita sesuo, Pranė Kamantauskienė – kitai.

Man rodos, kad kun. Steponaitis dar daugiau pakrikštijo, o aš tik išdavinėjau falsifikuotus krikšto metrikus.

Taip pat Kazys Povilaitis, gyv. čia, Čikagoje (jis tuomet gyvenė Vilkaviškyje), galėtų suteikti nemažai žinių.

K. J. K.

Originalas, mašinarštis.

(Priedas rašytas ranka.)

86. A. Kramiliaus laiškas Domui Jasaičiui apie Jono Sakalausko pateiktas žinias

Canley Vale (Australija)

1977 m. kovo 21 d.

1977 m. kovo 21 d.

Gerb. Dr. Domui Jasaičiui,
ryšium su Eltos pranešimais, kurie pasiekia mus truputį pavėluotai, čia siunčiu Jums parinkęs truputį medžiagos apie žydų gelbėjimą ir saugojimą vokiečių laikais Lietuvoje. Žinias suteikė man gerai žinomas ir nuoširdus Tautos Fondo rėmėjas Jonas Sakalauskas, gyvenęs Lietuvoje, Dabitų k., Gelgaudiškio vlsč., Šakių aps.

Jonas Sakalauskas suteikė šias žinias:

Juozas Matūzas, ūkininkas, Branduoliškių kaime, Gelgaudiškio vlsč., Šakių aps. slėpęs jauną vyrą žyda, žydo pavardė nežinoma. Žydas vėliau buvo areštuotas, o jį slėpęs J. Matūzas turėjo slapstyti, gelbėdamas savo gyvybę.

Pranas Simokaitis, ūkininkas, pamaldus žmogus, parapijos cho-
ro dalyvis. Gyvenęs Daukantiškių k., Gelgaudiškio vlsč., Šakių aps.
Slėpė žydaitę, žinomą apylinkėje kaip siuvėją. Pagal turimas žinias
P. Simokaitis su kitais buvo apskūsti ir jų slėpti žydai areštuoti ir
išvežti. P. Simokaitis buvo tardytas ir laikinai paleistas, bet pašauk-
tas antram tardymui namo jau nesugrįžo. Spėja J. Sakalauskas, kad
Pranas Simokaitis buvo sušaudytas.

Vincas Janulaitis, ūkininkas, Daukantiškių k., Gelgaudiškio vlsč.,
Šakių aps. slėpęs jauną mergaitę – žydaitę, kuri vėliau su kitais bu-
vo areštuota ir išvežta. V. Janulaitis areštuotas. Išvežtas į Kauną ir iš
ten darbams prie Kėdainių aerodromo. Iš ten jam pavyko pabėgti ir
toliau slapstėsi Gelgaudiškio apylinkėse. Išliko gyvas ir paliko Lie-
tuvoje.

Dr. A. Žakevičius, Pakalniškių k., Gelgaudiškio vlsč., Šakių aps.
turėjęs sūnų urėdo pavaduotoją.

Pasak Jono Sakalausko, Dr. Žakevičius pats žydų neslėpęs, bet
turėjo būdų juos parvežti iš Kauno bulvių maišuose ir panašiai ir su-
rasdavęs žydams slėptuves pas ūkininkus Gelgaudiškio apylinkėse.

Atsitiktinai kalbant su Pranu Žitkevičium čia, Sidnėjū (jis yra
kilęs iš Voniškių k., Plokščių vlsč., Šakių aps.), jis teigia, kad ir pas
Dr. Žakevičių buvo suimta 12 žydų.

Tikiuosi, kad šios žinutės bus savo keliu jums naudingos ruo-
šiant jums pavestą darbą. Linkėdamas Jums ištvėmės ir stiprybės šia-
me dideliame darbe

Jūsų A. Kramilius (parašas)

Originalas, mašinraštis.

Pranas Simokaitis, ūkininkas, pamaldus žmogus, parapijos choro dalyvis. Gyvenęs Daukantiškių k., Gelgaudiškio vlsč., Šakių aps. Slėpė žydaite, žinomą apylinkėje kaip siuvėją. Pagal turimas žinias P. Simokaitis su kitais buvo apskusti ir jų slėpti žydai areštuoti ir išvežti. P. Simokaitis buvo tardytas ir laikinai paleistas, bet pašauktas antram tardymui namo jau nesugrįžo. Spėja J. Sakalauskas, kad Pranas Simokaitis buvo sušaudytas.

Vincas Janulaitis, ūkininkas, Daukantiškių k., Gelgaudiškio vlsč., Šakių aps. slėpęs jauną mergaitę – žydaite, kuri vėliau su kitais buvo areštuota ir išvežta. V. Janulaitis areštuotas. Išvežtas į Kauną ir iš ten darbams prie Kėdainių aerodromo. Iš ten jam pavyko pabėgti ir toliau slapstėsi Gelgaudiškio apylinkėse. Išliko gyvas ir paliko Lietuvoje.

Dr. A. Žakevičius, Pakalniškių k., Gelgaudiškio vlsč., Šakių apskr. turėjęs sūnų urėdo pavaduotoją.

Pasak Jono Sakalausko, Dr. Žakevičius pats žydų neslėpęs, bet turėjo būdą juos parvežti iš Kauno bulvių maišuose ir panašiai ir surasdavęs žydams slėptuves pas ūkininkus Gelgaudiškio apylinkėse.

Atsitiktinai kalbant su Pranu Žitkevičium čia, Sidnėjū (jis yra kilęs iš Voniškių k., Plokščių vlsč., Šakių aps.), jis teigia, kad ir pas Dr. Žakevičių buvo suimta 12 žydų.

Tikiuosi, kad šios žinutės bus savo keliu jums naudingos ruošiant jums pavestą darbą. Linkėdamas Jums ištvėmės ir stiprybės šiame dideliame darbe

Jūsų A. Kramilius (parašas)

Originalas, mašinėrašis

87. V
apie
Čikaga

Gerb.

šių m

spausdinta
dirkos Na
vardė, pasi
cija] bus r

1. Ma

me, Žvirg
parvežė tą

paimant t

mo duobė

mergaitę (

SS karinin

no durų, l

į K. Naun

sušaudyta

Man

2. M

pasakojin

K. Naun

dėnā kaip

Pag

venamasi

mi globo

Piečiškių

ras Glick

chozo ve

su F. Val

ris tas inf

87. Vytenio E. Jonyno laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Suvalkijoje

Čikaga (JAV)

1977 m. sausio 25 d.

25 01 1977

Gerb. p. Jasaiti,

šių metų sausio mėnesio 20 dienos „Draugo“ numeryje buvo išspausdintas dr. Juozo Kriaučiūno straipsnis „Žydų sunaikinimas Kudirkos Naumiestyje“. Pastebėjęs, kad ten buvo paminėta Jonynų pavardė, paskambinau kun. Prunskiui manydamas, kad jam ta info[rmacija] bus reikalinga. Jis manęs prašė tai perduoti Jums.

1. Mano tėvas, Zigmas Jonynas, gyvenęs tuo metu Piečiškių kaime, Žvirgždaičių vlsč., Šakių aps., su K. Naumiesčio policijos žinia parvežė tą mergaitę į mūsų tėviškę, kur ją išlaikėme 11 mėnesių. Prieš paimant tą mergaitę iš K. Naumiesčio, ji buvo pabėgusi nuo šaudymo duobės. Gavus pranešimą mergaitę pristatyti į K. Naumiestį ir jau mergaitę (Laimutę) išsiuntus, į mūsų namus prisistatė du uniformuoti SS karininkai ir ištraukę ginklus sustatė mano tėvą ir mane prie kluono durų, klausdami, kur yra mergaitė. Paaiškinus, kad ji jau išsiųsta į K. Naumiestį, jie greitai išvažiavo. Vėliau sužinojome, kad ji buvo sušaudyta.

Mano tėvas jau yra miręs, mama dar gyva ir gyvena su manimi.

2. Mūsų ūkyje taip pat slapstėsi ir Glickų šeima. Pagal mamos pasakojimą, nakties metu prisistatė 5 žmonės, siųsti G. Gudėno, K. Naumiesčio vaistinės savininko. Ona Glickaitė dirbo pas G. Gudėną kaip farmacininkė. Tai buvo motina ir 7 vaikai.

Pagyvenę pas mus, Glickai saugumo sumetimais turėjo keisti gyvenamąsias vietas. Tėvas surado kitus ūkininkus, kurie pasikeisdami globojo Glickų šeimą. Žinau, kad Glickai gyveno pas Stanaičius Piečiškių kaime, Feliksą Valaitį Ramoniškių kaime ir kitus. Sūnus Petras Glickas yra išlikęs gyvas – Lietuvoje, Šakių apskrityje, yra kolchozo vedėju. Jis yra lankęsis Amerikoje ir Chicagoje buvo susitikęs su F. Valaičiu. F. Valaitis apie tai yra painformavęs kun. Prunskį, kuris tas info[rmacijas] turėjo perduoti Jums.

Jeigu šios info[rmacijos] Jums reikalingos, prašau, panaudokite.
Jeigu ne – teliuka liudininkais baisių valandų Lietuvoje.
Jums viso geriausio linkėdamas

Su pagarba

Vytenis E. Jonynas

Originalas, rankraštis.

88. Kun. Pijaus Brazausko laiškas
kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą
Vilkaviškio apskrityje

1977 m. sausio 14 d.

[...]

14 01 1977

Mielasis Tėveli,

p. Rygelis man minėjo, kad ruošiate leidinį parodyti, kiek lietuvių padėjo žydams.

Man žinomi du atvejai.

1. Mano pusseserės šeima – Kazimieras ir Adelė (Bakūnaitė) Radzevičiai Majoriškių kaime prie Vilkaviškio vokiečių laikais slėpė savo namuose ir globojo vieną Vilkaviškio žydą. Rusams atėjus, abu Radzevičiai buvo išvežti į Sibirą, grįžę be sveikatos mirė Vilkaviškio apskrityje: jis – Majoriškių k., o ji – pas savo sesers sūnų Norkeliūną Bagotosios parapijoj.

2. Pajevonio parapijoj, Vilkaviškio aps. Paukščių šeima slėpė ir globojo vieną žydą iš Virbalio ar Kybartų (neatsimenu, iš katro miesto). Paukštys miręs, Paukštienė gyvena Alytuje.

Šitie du atvejai man žinomi asmeniškai.

Sėkmės Jūsų darbuose!

Iš širdies

Kun. Pijus Brazauskas

Originalas, rankraštis.

89. Albino Baranausko laiškas
Domui Jasaičiui apie žydų gelbėtojo likimą

Voterberis (JAV)

1976 m. gruodžio 13 d.

1976 m. gruodžio mėn. 13 d.

Waterbury

Gerb. dr. Jasaiti!

Girdėjau iš Hartfordo liet[uvių] radijo valandėlės, kad renkate medžiagą apie žydų gelbėjimą Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metu ir prašote visus apie tai žinančius Jums pateikti atitinkamų žinių. Apie vieną tokį atvejį norėčiau pranešti ir aš.

Man esant Vilkaviškio valdžios gimnazijoje, buvo toks atsitikimas. Nepriklausomos Lietuvos valdžios tarnautojas, Vilkaviškio teismo antstolis Stasys Pališkis, gyvenęs tame mieste, Sodų gatvėje, visai šalia gimnazijos pastato, 1942 m. rudenį buvo suimtas už žydų gelbėjimą ir slėpimą ir su žmona (mergautinė pavardė Stančikaitė) ir dviem mažamečiais sūnumis išgabentas į Vokietiją. Jiems pavyko išsigelbėti ir sugrįžti tik tai kitais metais. Parvyko leisgyviai, sunykę. Šį įvykį žinojome ir sekėme visi aukščiau minėtos gimnazijos mokiniai ar bent jų daugumas, o aš pats dar apie tai girdėjau iš savo klasės ir buto draugo Vlodo Matijošaičio, kurio motina buvo su Pališkiais gerai pažįstama ir dėjo pastangas gelbėti jų apleistą turta bei nuosavybę.

Apie šį įvykį greičiausiai praneš ir kas nors kitas iš vilkaviškiėčių (gal net patys Pališkiai, jeigu yra tremtyje ir dar tebegyvi). Tada gausite apie tai tikslesnių žinių. Bet jeigu nepraneštų niekas, laikau savo pareiga tai padaryti aš.

Prašau priimti nuoširdžius linkėjimus.

Jūsų Albinas Baranauskas

Originalas, rankraštis.

90. Vytauto Liesunaičio laiškas VLIK'o valdybai
apie žydų gelbėjimą Suvalkijoje

1976 m. gruodžio 2 d.

Detroitas (JAV)

VLIK'o valdybai

1976 [m.] gruodžio 2 d.

Kaip lietuviai žydus
nuo vokiečių gelbėjo

Vilkaviškio apskrity, Pilviškių valsčiuje, Pilviškių miesto gyven-tojas Juozas Matulaitis savo namo rūsy slėpė nuo vokiečių net apie dešimt žydų tautybės moterų su mažais vaikais. Maistu aprūpinda-vo kaimo ūkininkai. Juozūniškės kaime ūkininkas Endrius Gavėnas savo namuose slėpė septynis žydų tautybės žmones. Kaip jie, tie sep-tyni žmonės, toliau buvo saugomi – žinių neturiu. Vėliau E. Gavėną rusai išvežė į Sibirą.

Parausių kaimo ūkininkas Juozas Narijauskas savo gyvenamam name slėptuvėj slėpė keturias žydų tautybės moteris. Matyt, koks komunistas apskundė vokiečiams. Vieną dieną atvažiavo vokiečiai, su-radę moteris susikrovė į sunkvežimį, o kartu ir Narijauskų šeima, ir nuvažiavo Vokietijos linkui. Kada po metų, 1944 [m.] liepos 30-tą, pa-sitraukėm į Vakarus, dar nebuvo sugrįžę Narijauskai į savo namus, ir niekas nežino, kur vokiečiai juos padėjo.

Antanavo dvare prie vieškelio Pilviškiai–Vinčiai žydų tautybės žmogus Natenzonas turėjo krautuvę. Jį, Natenzoną, Zaveckų kaimo ūkininkai išsaugojo ligi paskutinės dienos. Kada 1944 metais rusų armija grįždama buvo jau prie Nemuno, Natenzonas, norėdamas greičiau išsilaisvinti iš vokiečių pavojaus, persikėlė apie septynis km į rytus. Kada iš Kauno išėjo paskutinis traukinys, Kazlų Rūdos miške, palaukė ties Krūvelių kaimu, rusų desantininkai tą traukinį išsprog-teko ir Natenzonas. Jeigu būtų klausęs ūkininkų, nevykęs į rytus, būtų likęs gyvas. Ta vieta, kur traukinį išsprogdino, nuo mūsų namų bu-vo tik už trijų km, bet mes žiūrėti nėjom.

Tai tiek, ką aš žinau, bet kiek aš nežinau, nes gelbėtojų buvo ir daugiau. Norėjau ir aš gelbėti vieną žydų šeimą, bet turėjau tris metinius darbininkus, tai galėjo darbininkai labai greitai išduoti. Tiems buvo lengviau ir mažiau rizikos, kas neturėjo pašalinių darbininkų.

Vytautas Liesunaitis (be parašo)

Originalas, mašinraštis.

h-726

Ka Tamsta zinai apie žydų globą Lietuvoje naciu okupacijos laikais?

45

1. Pavardė, vardas ir gyv. vieta Lietuvoje asmens, kuris Tamstos žiniomis yra globojęs žydų tautybės asmenis.

1. Pavarde, vardas ir gyv. vieta Lietuvoje asmens, kuris Tamstos žiniomis yra globojęs žydų tautybės asmenis.
Marija Zakaričienė ir jos dukterės Jadvyga Zakaričienė ir Jekaterina
Tiesos g. vi 10, Kaunas

2. Jei žinoma, tiksliai nurodyti globotųjų žydų tautybės asmenų pavardes ir jų gyv. vietas prieš naciams okupuojant Lietuvą

2. Jei žinoma, tiksliai nurodyti globotųjų žydų tautybės asmenų pavardes ir jų gyv. vietas prieš naciams okupuojant Lietuvą
Jūlia Saloni Vilenciškaitė, šiuoju Vilniūku Jokūbo dukteris Zuzė
gyv. Kaunas, Venario 16 g. vi

3. Iš kurio getho, kaimelio ar kurios kitos vietovės minėtasis žydų tautybės asmuo buvo globojamas

3. Iš kurio getho, kaimelio ar kurios kitos vietovės minėtasis žydų tautybės asmuo buvo globojamas
paimita auginti, išvogta iš Kauno getho.

4. Kokia parama buvo teikiama minėtam globotajam (buvo slepiamas, parūpinti fiktyvūs dokumentai, globojami nepilnamečiai vaikai, teikiama maistas, slėptos ir saugotos žydų kultūrinės vertybės.

4. Kokia parama buvo teikiama minėtam globotajam (buvo slepiamas, parūpinti fiktyvūs dokumentai, globojami nepilnamečiai vaikai, teikiama maistas, slėptos ir saugotos žydų kultūrinės vertybės.
auginti kaip įprastą vaiką, mokyti tiksliai tautybę ir
pašūpinio šūpinis metras

5. Kuris asmuo ir kokių būdu yra nukentėję nuo naciu už globą bei paramą žydų tautybės asmenims Lietuvoje. (Buvo sušaudyti, areštuoti, kalinti ir pan.) Nurodyti nukentėjusių asmenų pavardes bei jų gyv. vietas Lietuvoje

6. Ar Tamstai nėra žinoma daugiau panašių atsitikimų, o jei žinoma, prašome nurodyti globojusių ar globotųjų asmenų pavardes ir gyv. vietas Lietuvoje, o taip pat ir dabartinių metų Vokietijoje.

7. Gal dar kas nors žinoma, kas nepaminėta šioje anketoje? Jei žinoma, prašome visa tai nurodyti.

duktas 1977 m. 4 d
viena iš datų

Pastaba: Ši anketa privalo būti kiek galima tiksliau ir skubiau užpildyta! Parašų anketa netvirtinama. Reikalinga tiksliai informacija teikiama Liet. Antinacines Reizis, buv. Politinių Kalinių S-gos Centru Valdyba.

IŠGELBĖTIEJI APIE GELBĖTOJUS

91. Liucės Pomerancienės straipsnis
„Stebiuosi tauria jos širdimi...“

Kanada

1976 m. rugsėjo 23 d.

Stebiuosi tauria jos širdimi...

Taip Elena Petrauskienė išgelbėjo Kauno gete gimusią smuikininkę

Po ilgų pastangų iš okupuotos Lietuvos pavyko emigruoti Liucei Pomerancienei ir Danieliui Pomerancui. Jiedu yra žydų tautybės, daug išgyvenę vokiečių okupacijos metais ir lietuvių dėka išsigelbėję su visa šeima. Jų dukra Danutė Pomerancaitė-Mazurkevičienė yra žymi smuikininkė. D. Pomerancas buvo žinomas smuikininkas, o L. Pomerancienė – vokiečių kalbos mokytoja. Čia spausdiname pastarosios parašytus pergyvenimus vokiečių okupacijos metu Lietuvoje. Red.

1941 m. birželio 22 d. radijas pranešė, kad prasidėjo karas. Atėjus vokiečių kariuomenei, visi Kauno žydai buvo suvaryti į getą Vilijampolėje. Kas rytą iš geto buvome varomi į darbą, o vakare vėl gražindavo į getą. Mano Danutė gimė gete. Ten mes buvome jauni, alkani ir nuolat persekiojami. Gimdyti teko rūsyje be jokios medicininės pagalbos. Netrukus prasidėjo pirmoji „akcija“ – suvarė visus geto gyventojus, surikiavo eilėmis, atskyrė senius, paliegusius ir nusilpusius, kurie negali dirbti. Aš vos stovėjau ant kojų (po gimdymo buvau dar silpna) su kūdikiu ant rankų. Vokiečiai rikiavo žmones, varydami vienus į dešinę pusę, kitus – į kairę. Į dešinę pusę varė paliegusius ir senelius, o į kairę – pajėgius dirbti. Dešinės žmonės gabenoti į IX fortą mirčiai, o kairės – į darbus. Mes su vyru pateko-

... Viljampolės gete žinia, kad iš Vilniaus ir
... visus žydu vaikus ir senelius. Reikėjo galvoti apie jus
... mėnesiai amžiaus. Danutei tada buvo
... vokiečiai ir iš mūsų geto ims vežti vaikus
... ištekėjusi už dr. Karlinsko. Ji buvo so-
... Petrausko žmonos Elenos Žalinkevičaitės-Petrauskienės
... nuvarė į miestą dirbti, paskambinau jai telefonu. Su-
... Kai mus nuvarė į miestą, aš jai išdėsciau savo rūpesčius ir
... tarėm susitikti. Pasimatymo metu aš jai išdėsciau savo rūpesčius ir
... sakiau, kad turiu mažą kūdikį, kurį noriu išgelbėti, nes vokiečiai
... pradėjo vežti vaikus iš kitų miestų getų. E. Petrauskienė mielai
... ir sakė dar pagalvosianti apie dokumento sudarymą.

Mes dirbom kailių fabrike „Lapė“. Kartą atėjo susijaudinęs fab-
... ko direktorius Juozas Simonavičius ir pranešė, kad vokiečiai gabe-
... visus vaikus ir senelius iš geto. Aš buvau pritrenkta. Žinojau, kad
... jūsi namo neberasiu savo dukrelės... Mes, visos moterys, kurios
... rbome „Lapės“ fabrike, verkėm – ašaros birte byrėjo iš akių. Už-
... igus darbą, vėl visus ir visas varė į getą. Ašėjau vos vilkdama
... jas, nes buvau tikra, kad neberasiu savo kūdikio. Ir kaip nuste-
... u, kai įėjusi namelin pamačiau savo vyrą, laikantį dukrelę po pa-
... lve. „Tšš, – sako jis, – vokiečiai dar ieško vaikų“. Ka daryti? Ma-
... u, guli ant stalo virtuvės peilis. Jei tik pasibels vokiečiai, griebiu
... peilį ir nutraukisiu gyvybės siūlą sau ir visai šeimai – lengviau

... žūti negu patekti į budelio rankas...
Vėliau paaiškėjo, kaip mano vyras, likęs namie, išsaugojo duk-
... lę. Sužinojęs, kad vokiečiai atvyko į getą, pasislėpė su ja rūsyje, kur
... ivo ir daugiau vaikų. Kai šie pradėjo verkėti, jis nuėjo kitur.
Štai matome pro langą – vokiečiai eina į kaimyninį namą ir ge-
... na vaikus. Mes, sustingę iš baimės, laukiame savo eilės... Bet koks
... etikėtumas – vokiečiai į mūsų namą neužėjo! Ir taip mūsų Danutei
... nepaliesta.

Deja, rūpesčiai nesibaigė – reikėjo rasti būdą, kaip išnešti Da-
... iš geto. Nutariau duoti jai migdomųjų vaistų, kad ramiai gabi-
... la išnešti, t. y. kad nepradėtų verkėti. Taip ir padariau, bet
... tą dieną vėl daviau jai migdomųjų vaistų. Ši kar-
... bulvių maitą ir per tvorą perdavau

„Lapės
vėl siūb-
lyg sup-
įvykio.
Na
paskuti-
silieka
Na
į turim-
tus Ska-
Vi
ro nelei-
getas d-
ir patar-
žė. Atv-
vienam
Kai vis-
si ir sur-
tikusi li-
rausko
tvers ir
Ra-
kus ir v-
se. Bain-
negalėja
Ma-
buvo ik-
Ka
grįžo iš
do, ji ka-
fronto u-
jau žini-
Per-
varginta
Vie-
trauką, k-
meta). L

me į kairę pusę. Matyt, skubėdami skirstytojai suklydo, nežinau. Iš džiaugsmo vos neužsmaugiau savo kūdikio.

Vieną dieną pasklido Vilijampolės gete žinia, kad iš Vilniaus ir kitų miestų išvežė visus žydų vaikus ir senelius. Danutei tada buvo vieneri metai ir aštuoni mėnesiai amžiaus. Reikėjo galvoti apie jos ateitį: ką reikės daryti, jei vokiečiai ir iš mūsų geto ims vežti vaikus ir senelius? Mano sesuo buvo ištekėjusi už dr. Karlinsko. Ji buvo sotalo Kipro Petrausko žmonos Elenos Žalinkevičaitės-Petrauskienės draugė. Kai mus nuvarė į miestą dirbti, paskambinau jai telefonu. Susitarėm susitikti. Pasimatymo metu aš jai išdėsciau savo rūpesčius ir pasakiau, kad turiu mažą kūdikį, kurį noriu išgelbėti, nes vokiečiai jau pradėjo vežti vaikus iš kitų miestų getų. E. Petrauskienė mielai sutiko ir sakė dar pagalvosianti apie dokumento sudarymą.

Mes dirbom kailių fabrike „Lapė“. Kartą atėjo susijaudinęs fabricko direktorius Juozas Simonavičius ir pranešė, kad vokiečiai gabeina visus vaikus ir senelius iš geto. Aš buvau pritrenkta. Žinojau, kad grįžusi namo neberasiu savo dukrelės... Mes, visos moterys, kurios dirbome „Lapės“ fabrike, verkėm – ašaros birte byrėjo iš akių. Užbaigus darbą, vėl visus ir visus varė į getą. Aš ėjau vos vilkdama kojas, nes buvau tikra, kad neberasiu savo kūdikio. Ir kaip nustebau, kai įėjusi namelin pamačiau savo vyrą, laikantį dukrelę po pagalve. „Tšš, – sako jis, – vokiečiai dar ieško vaikų“. Ką daryti? Matau, guli ant stalo virtuvės peilis. Jei tik pasibels vokiečiai, griebsiu tą peilį ir nutrauksiu gyvybės siūlą sau ir visai šeimai – lengviau bus žūti negu patekti į budelio rankas...

Vėliau paaiškėjo, kaip mano vyras, likęs namie, išsaugojo dukrelę. Sužinojęs, kad vokiečiai atvyko į getą, pasislėpė su ja rūsyje, kur buvo ir daugiau vaikų. Kai šie pradėjo verkti, jis nuėjo kitur.

Štai matome pro langą – vokiečiai eina į kaimyninį namą ir gabena vaikus. Mes, sustingę iš baimės, laukiame savo eilės... Bet koks netikėtumas – vokiečiai į mūsų namą neužėjo! Ir taip mūsų Danutė liko nepaliesta.

Deja, rūpesčiai nesibaigė – reikėjo rasti būdą, kaip išnešti Danutę iš geto. Nutariau duoti jai migdomųjų vaistų, kad ramiai galint Danutė neužmigo. Kitą dieną vėl daviau jai migdomųjų vaistų. Šį kartą ji užmigo. Tada įdėjau ją į bulvių maišą ir per tvorą perdaviau

„Lapės
vėl siū
lyg su
įvykio

N
paskut
silieka

N
į turim
tus. Sk

V
ro nel
getas c
ir pata

žė. Atv
vienam

Kai vis
si ir su

tikusi l
rausko
tvers ir

R
kus ir v

se. Bair
negalėj

M
buvo il

K
grįžo iš

do, ji k
fronto v
jau žin

Pe
vargint
Vi
trauką,
mėta).

„Lapės“ fabriko direktoriui J. Simonavičiui, kaip buvo sutarta. Bet ir vėl siūbtelėjo baimė – keliant maišą per tvorą, Danutė pradėjo verkti, lyg suprasdama atsiskyrimą! Laimei, ji tuojau nurimo, ir niekas šio įvykio nepastebėjo.

Netrukus Danutė atsidūrė pas E. Petrauskienę. Jai buvo perduoti paskutiniai mano žodžiai: „Jei mes, tėvai, negyvensim, Danutė tepasilieka Jūsų rankose“.

Naujoji Danutės globėja išsiuntė Danutę kartu su savo vaikais į turimą ūkį. Taip mudu su vyru nematėm Danutės ilgus ilgus metus. Skausmas ir ilgesys nepaprastai slėgė širdį...

Vieną vasaros dieną, kaip paprastai, išėjau dirbti į fabriką. Vyru neleido – turėjo pasilikti gete. Dirbant fabrike, pasklido žinia, kad getas dega. Mūsų brigadininkas Spiegelglazovas tą žinią patvirtino ir patarė slėptis kur kas gali, nes vokiečiai rankiojo žydus gete ir vežė. Atvyko jie ir į fabriką. Kas tik galėjo, išsislapstė. Pasislėpiau ir aš viename kampe už lentų. Vaikščiojo ten vokiečiai, bet manęs nerado. Kai viskas nurimo, išlindau ir išėjau gatvėn. Buvau tiek susijaudinusi ir sumišusi, kad užmiršau net, kur yra Kipro Petrausko namas. Sutikusi lietuvę moterį, pasiteiravau adresu. Ji mane nuvedė į Kipro Petrausko namą. Eidama vis galvojau, kad vokiečiai pasivys mane, nutvers ir išgabens į Dachau koncentracijos stovyklą...

Radau E. Petrauskienę, kuri kaip tik ruošėsi išvažiuoti pas vaikus ir vykti su jais į Palangą. Ji išvažiavo, o aš pasilikau jos namuose. Baimė apėmė širdį: gal kas užeis, ras mane ir išduos... Verkiau ir negalėjau nusiraminti likusi viena be vyro ir dukrelės.

Mano vyras iš geto su kitais buvo išvežtas į Dachau, kur jis išbuvo iki II D[idžiojo] karo pabaigos.

Karo audrai praūžus ir praėjus pusei metų, Kipras Petrauskas grįžo iš savo ūkio, bet negrįžo nei E. Petrauskienė, nei vaikai. Pasirodo, ji karo pabaigoje gyveno su vaikais Palangoje ir, bėgdama nuo fronto ugnies, išvyko Vokietijon. Taip ištikus ketverius metus neturėjau žinių apie E. Petrauskienę, nežinojom net, ar ji gyva.

Per tą laiką grįžo iš Dachau mano vyras. Buvo vos gyvas – išvargintas, iškankintas, išbadėjęs. Svėrė tik 30 kg.

Vieną dieną netikėtai gavau laišką iš E. Petrauskienės ir nuotrauką, kurioje buvo matyti jos vaikai ir mano Danutė (atskirai pažymėta). Labai apsidžiaugiau ir pagalvojau: gal ateis valanda, kai ir

vėl pasimatysim... Žinia, kad visi gyvi, mane labai nuramino. Jaučiau, tarytum didžiausias akmuo nusirito nuo mano krūtinės.

Pradėjau susirašinėti su E. Petrauskiene. Kartą gavau laišką iš amerikiečių zonos Vokietijoje, kuriame kažkokia įstaiga prašė mane duoti sutikimą atsiimti Danutę. Bet aš atsakiau: kam vaikas buvo duotais, iš tų rankų noriu jį ir atsiimti.

Staiga atėjo telegrama, pranešanti, kad E. Petrauskienė su vaikas, kuris buvo nepaprasto džiaugsmo diena motinai: kais grįžta Lietuvon. Tai buvo nepaprasto džiaugsmo diena motinai: kaip grįžta Lietuvon. Tai buvo nepaprasto džiaugsmo diena motinai: kaip grįžta Lietuvon. Tai buvo nepaprasto džiaugsmo diena motinai: kaip grįžta Lietuvon.

Kai atėjau prie p. p. Petrauskų namo Kaune, atsistojau prie durų ir jaučiau, kad mano kojos buvo lyg kalte prikaltos. Vos pajėgiau paspausti durų skambutį. Duris atidarė mažytė mergytė, pribėgo prie manęs, bet nežinojo, kad aš esu jos motina. Taigi pirmas pasimatymas buvo labai džiugus, bet kartu ir liūdnas, nes tarp Danutės ir mūsų stovėjo lyg kažkokia nepermatoma siena. Reikėjo ilgesnio laiko, kol Danutė suprato, kad mes esame jos tėvai, nes ji tebuvo šešerių ir pusės metų amžiaus. Ji dar negalėjo suprasti, kokias kančias mes turėjom iškentėti.

Kai Danutei suėjo septyneri metai, išsikėlėm į Vilnių. Ten nusi- kelė opera, o kartu su ja ir p. p. Petrauskų šeima. Danutė gyveno ir pas mus, ir pas E. Petrauskienę.

Kadangi mūsų Danutė rodė neeilinius gabumus muzikai, leidom į Vilniaus konservatoriją, vėliau į Maskvos – pas garsųjį profesorių Davidą Oistrachą. Baigusi konservatoriją ir aspirantūrą, ji ištekėjo už smuikininko Juri Mazurkevičiaus. Jiedu profesoriavo Kijevo muzikos konservatorijoje ir buvo Vilniaus filharmonijos solistai.

Pagaliau 1975 m. visa mūsų šeima atsidūrė laisvajame pasaulyje ir apsigyveno Kanadoje. Joje džiaugiamės laisve, kurios taip trūškom, bet neturėjom.

Nors dabar gyvenu toli nuo E. Petrauskienės, bet ji man atrodo dar brangesnė ir tai už viską brangesnė. Aš negaliu atsistebėti tauria šios moters širdimi, kultūra ir taktu, kuri jį parodė Danutei, nepaisydama didelio pavojaus, grėsusio jos pačios gyvybei. Šiandieną mudvi esame vienodai laimingos motinos.

Tėviškės žiburiai (Kanada),

1976 m. rugsėjo 23 d., Nr. 39 (1390).

92. Danutės Pomerancaitės-Mazurkevicz straipsnis „Kaune išgelbėtoji smuikininkė“

Kanada

1976 m. spalio 28 d.

Kaune išgelbėtoji smuikininkė

Danutė Pomerancaitė-Mazurkevičienė pasakoja apie grėsmingą savo vaikystę

Ši žymioji smuikininkė, dabar gyvenanti Londone, Ont., „T[ėviškės] Ž[iburių]“ redakcijos paprašyta, sutiko parašyti savo vaikystės atsiminimus. Čia spausdiname jos pačios rašinį, kuriame autorė iš tolimos perspektyvos žvelgia į praeitį. Red.

Aš gimiau 1941 m. spalio 11 d. gete ir išbuvau jame vienerius metus ir aštuonis mėnesius. Žinoma, to laikotarpio negaliu atsiminti, bet iš tėvų pasakojimo žinau, kokios baisios buvo tos dienos. Mama sakė, kad aš niekad neverkdavau, turbūt nujausdama iš visų pusių gresiančią nelaimę. Kai kartą buvo vaikų „akcija“ ir vokiečiai vaikščiojo po namus ieškodami vaikų, mama spėjo įkišti mane pagalvėn. Vokietis atėjo, atsisėdo ant pagalvės krašto, paskui metė ją ant grindų, bet aš mirtinai tylėjau. Kai vokietis išėjo ir mama ištraukė mane iš pagalvės, aš buvau visai pamėlynavusi.

Trylika kartų aš pergyvenau vaikų „akcijas“, kai vienus skirstė į kairę, o kitus – į dešinę, t. y. vienus sudeginti, kitus – šį kartą dar gyventi.

Buvo aišku, kad taip ilgai tęstis negali. Dėl to mano tėvai kreipėsi į Kipro Petrausko šeimą, kad ji paimtų mane auginti. Ji iš karto sutiko paimti ir mane išgelbėti, nors puikiausiai suprato, ką reiškia slėpti žydų vaiką. O jei sužinotų vokiečiai!.. Statydami savo gyvybę pavojun, jie sutiko mane paimti ir įdukrinti.

Turiu pasakyti, kad net kelios lietuvių šeimos norėjo mane išgelbėti. Dabar, būdama Amerikoje, viešėjau velionies Broniaus Jonu-

šo šeimoje. Ji pasakojo, kad taip pat norėjo mane paimti ir padėti iš-
 vežti mane iš geto.

Mano pusseserė, kurios tėvus karo metu sušaudė vokiečiai, bu-
 vo paimta auginti paprastų kaimo lietuvių. Jie slėpė ją nuo vokiečių.
 Pasibaigus karui, mano mama ją surado, nes buvo sesers duktė, ir
 paėmė ją auginti pas save.

Kai mano tėvai susitarė su p. p. Petrauskų šeima, kad mane
 paims, turėjo išspręsti didelę problemą, būtent: kaip mane išvežti iš
 geto. Visur buvo spygliuotos vielos ir stovėjo vokiečiai sargybiniai.
 Lietuvis J. Simonavičius, kuris ir dabar gyvena Kaune, sutiko pernešti
 mane per spygliuotą tvorą. Žinau, kad man davė daug migdančių
 kaip negalėjau užmigti. Galų gale, kai užmigau, įdėjo mane į bulvių
 maišą ir gabeno prie tvoros. Vokietis sargybinis paklausė J. Simona-
 vičių: „Kas čia?“ – „Bulvės“, – atsakė jis. Aš tuo metu atsibudau (pa-
 sakojo tėvai) ir pradėjau verkšlenti. Vokietis sargybinis, atrodo, neiš-
 girdo, bet J. Simonavičius, kaip jis vėliau man pasakojo Kaune ir Vil-
 niuje, manė, jog bus mums abiem galas. Turbūt man buvo lemta gy-
 venti ir aš laimingai patekau į Kipro Petrausko šeimą.

J. Simonavičius man pasakojo, kaip nugabeno mane į p. p. Pet-
 rauskų namus. Kai p. Petrauskienė atidarė duris, J. Simonavičius ta-
 rė: „Štai šią mažytę ir jos likimą atiduodu į Jūsų rankas“. – „O koks
 jos vardas?“ – paklausė p. Petrauskienė. „Nežinau, – atsakė J. S., –
 duokite jai vardą Jūs“. Ir taip aš tapau Danute Petrauskaite. („Švytu-
 rio“ žurnalo bendradarbiui R. Sadauskui E. Petrauskienė pareiškė,
 kad tuo vardu ją vadinti pasiūlė J. Simonavičius. Red.)

Aš labai pamilau naujuosius savo tėvus, nes jie mylėjo mane
 kaip tikrą savo dukrą ir atidavė man visą savo meilę.

Karui baigiantis, su E. Petrauskiene ir jos šeima išvažiavome į Vo-
 kietiją. Ten mes gyvenome lietuvių kolonijoje. Aš buvau visų mylima.

Pasibaigus karui, mano tėvai sužinojo, kad aš išlikau gyva ir
 esu Vokietijoje. Karo metu tikrasis mano tėvas buvo trijose koncen-
 tracijos stovyklose Vokietijoje. Vienu metu aš su E. Petrauskienės šei-
 rikiečiai užėmė tą koncentracijos stovyklą ir paleido kalinius, vieni-
 jų nutarė keliauti į JAV, kiti – į kitas šalis. Mano tėvas, nežinoda-
 mas, kad esu Vokietijoje visai netoli jo, iškeliavo pėsčias į Lietuvą,

tikėdamasis ten rasti ir mane. Kai grįžo į Lietuvą, buvo labai sunykęs – svėrė tik 30 kilogramų. Buvo likę tiktai oda ir kaulai. Ten sužinojo, kad aš esu Vokietijoje, o mama išliko gyva, slapstydamasi p. p. Petrauskų bute kaip tarnaitė.

Mano tėvai pradėjo rašyti laiškus į Vokietiją, kviesdami grįžti į Lietuvą. Pagaliau p. Petrauskienė nusprendė grįžti su vaikais pas savo vyrą. Atsimenu Kauno geležinkelio stoties aikštę, pilną žmonių. Daugelis jų verkė. Prie manęs pribėgo mano tėvai, bet aš juos atstūmiau, nes buvau įsitikinusi, kad p. p. Petrauskai yra tikri mano tėvai. Man buvo nepaprastai sunku priimti žinią, kad yra kiti tėvai. Iš pradžių man sakė, jog tikrieji mano tėvai yra krikšto tėvai, vėliau palaipsniui išdėstė visą istoriją. Vis dėlto niekaip negalėjau priprasti prie savo tėvų, nes tik p. p. Petrauskus laikiau savo mama ir tėčiu. Net ir dabar manau, kad turėjau du tėvus (K. Petrauskas jau miręs) ir dvi motinas. E. Petrauskienė ir dabar vadinu mama, kaip ir tikrąją savo motiną. Aš su ja susirašinėju, nes ji gyvena Lietuvoje su kitais savo vaikais bei anūkais. Dažnai telefonuoju jai į Vilnių ir myliu ją kaip motiną. Juk motina yra ne tik ta, kuri mane pagimdė, bet ir ta, kuri sunkiu metu išgelbėjo nuo sušaudymo.

Tėviškės žiburiai (Kanada),

1976 m. spalio 28 d., Nr. 44 (1395).

93. Straipsnis „Lietuvis gelbsti žydus“ apie prof. Antano Starkaus laidotuves

[...]

1975 m. rugpjūčio mėn.

Lietuvis gelbsti žydus

Praėjusiais metais mirus buvusiam Stutthofo kaliniui prof. dr. Antanui Starkui, prie jo kapo, be kitų, kalbą pasakė dr. Olga Horwitz (Gurvičiūtė), žydaitė, dantų gydytoja, dabar dirbanti Chicagoje. Naciai ją buvo uždarę į getą, iš kurio vieno padoraus sargybinio (vokiečio) dėka pavyko pasprukti. Dr. O. Horwitz kalba, išspausdinta „Medicinos“ žurnale, šitaip skamba:

94. Šeinos Gertnerienės straipsnis „Laiškas Amerikos lietuviams“

Kanada

1977 m. sausis

Laiškas Amerikos lietuviams

Šis rašinys, skirtas „T[ėviškės] Žiburiams“, buvo parašytas 1977 m. pradžioje, bet juos pasiekė tik tai š. m. balandžio 6 d. dėl klaidingai užrašyto adreso. Jo autorė gyvena Tel Avive ir tebeplaiko ryšius su Lietuva ir lietuviams. Red.

Esu žydų tautybės, Izraelio pilietė, mokytoja, atvykusi iš Lietuvos prieš penkerius metus. Su manim atvyko vyras mokytojas, du sūnūs inžinieriai. Lietuvoje mokytojavau apie 20 metų vienoje didžiausių lietuvių vidurinėje mokykloje Kauno mieste (nr. 4).

Straipsnis apie žydiškas ir lietuviškas neapykantas „Ko vertas toks atsisveikinimas?“ „Tėviškės Žiburių“ laikraštyje Kanadoje 22 07 1976 nr. paragino mane pasidalinti mintimis su autoriumi ir su kitais lietuviams, kurie domisi savo tautos likimu.

Iš anksto prašau mane suprasti gerai, prašau suprasti mano geras norus ir siekius, nors tarp malonių pergyvenimų paminėsiu ir keletą liūdnujų faktų, kurie jaudina mus, žydų tautybės žmones, ir jus, lietuviams. Mano viltis yra ta, kad tas mano priešpastatymas įvairaus pobūdžio faktų nukreips dabartinį jaunimą (kurios tautybės bebūtų) į teisingesnę ir tikslingesnę gyvenimo idėjos pasirinkimą.

Ir štai atsitiktinis įvykis Naujųjų metų išvakarėse išjudino mane tai atlikti dabar. Pirmą valandą naktį pažadino mane garsiai skambanti lietuviška daina „Ilgiausių metų“. Daina skambėjo iš kaimyninio namo, kuriame gyvena žydų tautybės šeima, atvykusi iš Lietuvos. Kitomis pobūvių progomis galima kartais irgi girdėti lietuviškas dainas iš kelių butų, kuriuose gyvena atvykę iš Lietuvos žydų tautybės žmonės.

Štai dar vienas faktelis apie tai. Praėjusiais metais įvyko Lietuvos žydų jaunimo susirinkimas. Tai įvyko kaip tik Tel Avive Lietuvos žydų organizacijos salėje. Daug kas iš jaunuolių pasakė kalbas lietuviškai. Paklausus, ar jie dar moka hebrajiškai, atsakymas buvo, kad jie moka, bet jiems malonu prisiminti praeitas dienas.

Taigi, kur toji neapykanta, apie kurią kalba minėtas straipsnis? Argi tokie faktai nekalba priešingai?!

Tiesa, ano straipsnio autorius kritikuoja kalbą, pasakytą p. Oleiskio, Lietuvos žydų organizacijos pirmininko Izraelyje. Aš nesu čia užsimojusi ką nors užtarti ar kurį nors kaltinti, tačiau, išgyvenusi apie 50 metų Lietuvoje, negaliu likti abejinga ir nutylėti, tikriau pasakius – leisti, kad liktų toks galvojimas, jog visi lietuviai nekenčia žydų ir priešingai. Taip juk tikrai nėra. Juk p. Oleiskis savo kalboje paminėjo štai ką: „*Jewish Lithuania is a concept with a wide range of meanings including spiritual and cultural life. The soul of the Lithuanian Jew soared in a pure Jewish world*“* („Gachelet“, page 1, April 1976, Tel Aviv). Kalbėdamas apie fašistus žudikus, jis turėjo gal paminėti skaičių ar nuosimtį. Tuomet dalykas kitaip būtų atrodęs skaitytojui. Panašiai gal ir „T[ėviškės] Ž[iburių]“ straipsnio autorius perdėtai kalba apie žiaurumus, kuriuos parodė žydų jaunimas lietuviams, rusams atėjus į Lietuvą. Iš mažo skaičiaus jaunuolių, apsvaigusių idėja, negalima daryti išvados apie visą tautą.

Apskritai kalbant ir objektyviai žvelgiant į lietuvių–žydų santykius, nebus klaidos, jeigu sakysime, kad mes, atvykę į Izraelį, likome draugiškuose santykiuose. Štai mes – aš, mano draugai, kaimynai ir šiaip pažįstami – pasikeičiame laiškais su lietuviais draugais, su kaimynais, su geradariais ir panašiai. Pridedu čia pat kopiją dalies tų laiškų, kuriuos gauname ir dabar, po penkerių metų nuo išvykimo. Pasikeičiame mintimis, dovanomis ir t. t. Matyt, ne taip jau paprastai, ne taip jau lengvai įvyko mūsų atsiveikinimas, kaip mano „T[ėviškės] Ž[iburių]“ autorius. Nenoriu čia kalbėti kitų vardų ir pasakoti, kaip jiems vyko atsiveikinimas. Šiame laiške papasakosiu, kaip aš atsiveikinau su Lietuva, su žmonėmis. Tikėkite, man buvo labai sunku atsiveikinti su praeitimi. Tik mano istorinės tėvynės Izraelio meilės jausmas, mano troškimas gyventi ir dirbti istorinėje tėvynėje, stiprus mano siekimas tapti lygia su kitom tautom, turinčiom tėvynę, – visa tai palengvino man sakyti sudiev. Išvykę iš Lietuvos, išsinešėm nemažai dvasinių gėrybių, už kurias esu be galo dėkinga

* „Žydų Lietuva – tai plati, daugiareikšmė sąvoka. Ji apima ir dvasinį bei kultūros gyvenimą. Lietuvos žydo siela sklendo tikrame žydų pasaulyje“ (angl.).

savo ir savo sūnų mokytojams bei dėstytojams. Manyje liko kuo geriausi prisiminimai apie mokytojus ir darbuotojus, su kuriais dirbau 20 metų vienoje mokykloje. Ten buvo tikrai puikus kolektyvas mokytojų. Tarp jų buvo ir gabių mokytojų, rašytojų, skaitovų, dainininkų, šokėjų, artistų... Ir ko ten nebuvo! Kaip galima užmiršti tą gera, kaip neįvertinti!

Kai kas klausia, ar jatau kokią skirtumą, būdama žydų tautybės? Ne, tikrai ne. Ateidama dirbti į mokyklą pokariniais metais, gal aš pati buvau tada per daug jautri, žiūrėdama į lietuvius, bet pagyvenusi mačiau, kad visi darbuotojai buvo nuoširdūs, nepavydėjo pasakyti gero žodelio draugui, man, žydų tautybės mokytojai. Draugavo-me ir mokykloje, ir namuose pobūvių metu. Labai dažnai galvodama apie praeitį, maloniai prisimenu tuos kultūringus žmones, su kuriais bendraudavau.

Be to, aš likau dėkinga dideliame būriui kaimo lietuvių, kurie ištiesė man ranką vokiečių okupacijos metais. Jų dėka likau gyva. Labai dažnai prisimenu tuos darbščius kaimo žmones, kurie sugeba dirbti nuo saulės užtekėjimo iki nakties. Ir kokių darbų moka tie kaimo žmonės: ir lauko darbininko, ir staliaus, ir siuvėjos, ir mezgėjos, ir siuvinėtojos... O šeštadienio vakarais moka padainuoti ir pašokti. Tikrai sunku išvardinti visus tuos puikius dalykus, kurie liko mano atmintyje ir kurie praturtino mano gyvenimo žinias. Likau jiems be galo dėkinga.

Dabar pereinu į liūdnesnius prisiminimus. Prisipažįstu, kad man sunku užmiršti anuos žvėriškus vokiečių okupacijos metus. Sunku man ir atleisti nekaltų kūdikių žudikams. Ne dėl keršto, ne. Keršto jausmas priklauso nuo atskiros žmogaus charakterio, Dieve, nes jie nežinys bebūtų. Yra žmonių, kurie sako: atleisk jiems, nes jie nežino ką darą. Yra tokių, kurie norėtų bloguosius pamokyti taip, kad žinotų kiti ir to blogio nepakartotų. Tačiau nežinome tokių faktų. Tuo atveju norėčiau sutikti su minėtu „T[ėviškės] Ž[iburių]“ autoriumi B. R., kuris sako, kad „žaidzas, kurios likimo kryžkelyje pasitaikė, gal reikėtų gydyti, suprasti“. Tačiau man ir kitiems sunku sutikti su tuo, kad žudikų darbus reikėtų nuslėpti. Nuslėpti visa tai, kas blo-

ga, reiškia prisidėti prie džiunglių įstatymų išgalėjimo pasaulyje – žudyk ir gyvenk! Jeigu mums, tėvams, kurios tautybės bebūtumėm, rūpi vaikų ateitis, tai tuomet turim jaunimui priešpastatyti tai, kas gera, ir tai, kas žema, bjauru. Turime parodyti, kad kerštas yra blogybė. Matydamas įvairius faktus ir jų rezultatus, jaunimas galės pa-sirinkti žmoniškesnius gyvenimo kelius. Matydamas akivaizdžiai, kuo baigiasi budelių entuziazmas, jaunimas teisingiau nuspręs, ko-kią gyvenimo pasaulėžvalgą pasirinkti. Be abejonės, jis tada pano-rės taip elgtis, kad neužsitarnautų sau amžinos kančios, sielvarto ir gėdos savo tautai.

Čia norėčiau papasakoti keletą faktų. Aš likau gyvas grabas. Būdama vokiečių laikais Lietuvoje, mačiau savo akimis įvairius įvykius. Mačiau, kas vyko prieš Antrąjį pasaulinį karą, karo metu ir po-kariniaisiais metais. Kelis kartus keitėsi valdantieji sluoksniai Lietuvo-je. Vieni kilo, kiti krito ir atvirksčiai kelis kartus. Rezultatai buvo tie patys – visuomet baigėsi tuo, kad brolis brolių žudė, skriaudė.

1. Štai 1938 m. buvau Klaipėdos lietuvių pedagoginio instituto studentė. Hitlerininkams atėjus į Klaipėdą, mačiau savo akimis, kai jie atėjo į institutą, mėtė lauk mokslo priemones, brangius mikrosko-pus ir dar šaukė: „*Klumpen and Juden heraus!*“* Tada mūsų, žydų, ir lietuvių tragedija buvo bendra.

2. 1940 m. rusams atėjus į Lietuvą, dalis jaunimo – entuziastai komunistai griebėsi darbo. Prie jų prisijungė žydų tautybės komu-nistai ir drauge skriaudė savuosius. Daug lietuvių ir daug žydų bu-vo tada ištremta į Sibirą. Štai antrą kartą žydų ir lietuvių likimas bendras.

3. 1941 m. atėjo vokiečiai į Lietuvą. Buvę kovotojai už komu-nizmą išbėgo į Rusiją. Iškilo kita jaunimo banga, kuri skatino jau-nuolius padėti vokiečiams hitlerininkams. Jie sakėsi einą gelbėti Tė-vynės. Toji dalis aktyviai prisidėjo prie nekaltųjų žydų tautybės žmo-nių skerdynių.

Čia įdomu paminėti faktą, kurį mačiau savo akimis. Autobusai su ukrainiečiais ir latviais atvyko į Lietuvą pagalbėti atlikti žydų tau-tybės žmonių žudymą Lietuvos miesteliuose. Kartu, apsvaigę hitle-

* „Šalin vargetas ir žydus!“ (vok.).

rininkų fašistų idėjomis, žudė nekaltus senelius ir kūdikius. Tačiau ir jų entuziazmas greit praėjo.

4. Štai 1943–1944 m. vėl mačiau savo akimis, kaip Kupiškio miestelyje tie fašistai jaunuoliai bėgo slapstytis nuo vokiečių, kurie tuomet jau gaudė lietuvius ir vežė juos į vokiečių stovyklas. Vėl kraujas liejosi, jeigu kas mėgino priešintis. Tada mano likimas ir daugelio kitų žydų tautybės, kurie slapstėsi kaimuose, buvo bendras su tų lietuvių fašistų likimu. Vokiečiai buvo bendras mūsų priešas, tačiau kraujo liejimas dar nesibaigė.

5. Karui einant į galą, vėl grįžo rusai į Lietuvą. Grįžo tas lietuvių jaunimas ir ta dalis žydų, kurie buvo išbėgę į Rusiją. Prasidėjo kerštas. Brolių lietuvių kraujas liejosi nuo savo brolių rankos. O kiek skriaudos padaryta kaimus pertvarkant! Verkė tėvai, netekę sūnų, drebėjo Lietuvos žemelė, savo žmonių krauju persunkta. Tai liūdniausias mūsų istorijos lapas, liūdniausias mums, žydams, liūdniausias ir lietuviams.

Čia norisi paminėti, kad žydų tautybės žmonės ir vėl nukentėjo 1946–1947 m. Tai žmonės, kurie buvo atsidavę komunistai, bet žuvo nuo komunistų rankų. Taip buvo nužudyti kalėjimuose rašytojai Kvitko, Fefer... Ir kodėl?

Visos tos žudynės buvo pridengtos beprotiškos idėjos šydu.

Argi mūsų dienomis nevyksta panašūs žiaurumai, panašios žudynės? Vėl brolis brolių žudo. Argi įvykiai Airijoje, Libane nėra aiškūs įrodymai, kad pasaulis eina į bedugnę?

Gyvename tokiaime laikotarpyje, kai žmonės skrenda į Mėnulį, moderniškiausi atominiai ginklai gali sunaikinti žmoniją. Argi dar neatėjo laikas, kad jaunimas pasakytų gana: gana erzinti žmogų prieš žmogų, tautą prieš tautą? Gana keršto, šalin žvėrių įstatymai! Gal jau atėjo laikas jaunimui surasti tokią idėją, kuri padėtų žmogui surišti žudikų rankas, idėją, kuri pamokytų žmogų mylėti žmogų ir ištiesti ranką silpnajam. Deja, nei komunizmas, nei krikščionybė nepajėgė tai padaryti Antrojo pasaulinio karo metu. Tad mes, tėvai, kurios bebūtumėm tautybės, savo jaunimo ateities dėlei ieškokime tokios idėjos, kuri padėtų įgyvendinti tokį pasaulį, kuriame mūsų vaikai jaustųsi saugesni ir nedrebėtų pamatę stipresnį žvėrį žmogaus pavidalu. Tada galėsime tikėtis, kad tikrai priartės laikai, apie kuriuos pranašavo senovės žydų pranašas Ješajahu:

„Ateis laikai, kad žmogus mylės žmogų, vilkas ir ėriukas gyvens kartu, o mažas vaikas gans juos“.

1977 m. sausio mėn.

Šeina Gertnerienė

Red. pastaba. Šio rašinio autorė, norėdama parodyti savo ryšius su lietuviiais, pridėjo iš Lietuvos gautų laiškų ištraukų kopijas ir vieną atviruką-sveikinimą N[aujųjų] metų proga. Pastarąjį atsiuntė dukra tų lietuvių tėvų, kurie Š. Gertnerienės šeimą kurį laiką globojo. Ji rašo: „Brangioji, sveikinu Jus visus su Naujaisiais metais. Tegu visus Jūsų darbus lydi sėkmė ir laimingai dega namų židinio ugnis. Tegu Jūsų kasdieninis triūsas neša gerį žmonėms. Teresė, Panevėžys“.

1976 12 15

Tėviškės žiburiai (Kanada),

1977 m. balandžio mėn., Nr. (?).

95. Tamaros Lazersonaitės laiškas Petruui Effertui

Haifa (Izraelis)

1975 m. vasario 20 d.

20 02 1975

Haifa

Brangus mano p. Effertai!

Jau vėl prabėgo metų virtinė, kai paskutinį kartą rašiau Jums. Prisiroošti parašyti gana sunku, tačiau dažnai, labai dažnai pagalvoju apie Jus, kaip sveiki, gyvi, kaip krutate. Jūs, Vera, man parašėte porą labai gražių laiškų ir aš iki šios dienos juos turiu.

Dabar gal maždaug po pusės metų išeis Izraelyje mano knygotė-dienoraštis, įeis į ją taipogi ir pasakojimas apie Pakamačių dvarą „Ugnies nušviestojo padangėj“, kurio dalį buvau Jums savo laiku atsiuntęs. Taigi pasaulis sužinos apie kilnius dvarininkus lietuvius iš Pakamačių...

Daviau leidyklai ir Jūsų nuotrauką, kurią buvote man atsiuntę (prie šv. Laurens upės), bet ji pernelyg mėgėjiška, gal galėtumėte at-

siųsti geresnę nuotrauką, manau, kad tai leidyklai palengvins darbą. Knyga pirmuoju etapu išeis Izraelyje ivrito kalba. Bet jau dabar leidykla norėjo, kad daugiau jai teisę išleisti anglų kalba. Tačiau manau, kad anglų kalba būtų žymiai geriau išleisti Amerikoje. Ir dabar jau galvoju, su kuo geriausiai susirišti. Manau, kad man galėtų padėti Amerikos lietuviai, kadangi visa medžiaga yra rašyta lietuvių kalba. Kreiptis į žydų organizacijas galėsiu tik tada, kai jau bus išspausdinta ivrito kalba.

Trumpai apie gyvenimą. Gyvename Haifoje. Tai labai gražus miestas prie pat jūros. Dirbu viename iš seniausių Izraelio miestų – Akko, dirbu mokyklos laboratorijoje. Esu atsakinga už visus praktikos darbus gamtos mokslų srityje. Vyras dirba gamyklos laboratorijoje. Vyresnioji duktė studijuoja farmaciją Jeruzalės universitete, prieš porą mėnesių išleidome ją už vyro. Jaunesnioji vasarą laikys brandos atestato egzaminus, o rudenį eis 2 metams į kariuomenę.

Įdedu Jums dėkingumo laiška, kurį paruošė mūsų rašytojai (gal skaitėtė ką nors iš Mero kūrybos?).

Tuo tarpu niekuo kitu atsidėkoti už Jūsų kilnų poelgį karo metu neturiu.

Gal sugalvosite kada aplankyti mūsų šventą, taip gausiai krauju aplaistytą žemelę – būsite patys brangiausi mūsų svečiai.

Su dėkingumu ir meile

Jūsų *Tamara*

Originalas, rankraštis.

96. Padėka Petruui Effertui už Tamaros Lazersonaitės išgelbėjimą

Izraelis

1975 m. vasario mėn.

Gerb. p. Effertai,

Praėjo 30 metų nuo to laiko, kai Lietuvoje buvo likviduota nacionalinė okupacija, kurios metu Jūs parodėte gilų humaniškumą ir didvyriškumą, gelbėjant Tamarą Lazersonaitę.

gerb. P. Eferčiai

Praėjo 30 metų nuo to laiko, kai Lietuvoje buvo likviduota
 nacistinė okupacija, kurios metu jūs parodėte gilų humaniškumą
 ir didvyriškumą, gelbėjant Samara Lazersonaitė

Mes, žydai, dabartiniai Izraelio piliečiai, pergyvenę klaidius
 okupacijos metus Lietuvoje, aukštai vertiname Jūsų pasiaukojimą,
 kai teikėte pagalbą persekiojamam žydai, statydami mirtinam pavojui
 ne tik savo, bet ir savo artimųjų gyvybę.

Žydų tautos istorija ilga, besitęsianti tūkstančius metų.
 Bet mes visuomet minime ir nešiojame savo širdyse vardus tų,
 kurie sunkiausiais laikais parodė esą tikri žmonės, - neišblėsta
 jų istorinis atminimas, pagal mūsų tautinę tradiciją, vadinami
 "Pasaulio Teisuliais, ant kurių laikosi pasaulis".

Ir Jūsų vardas nebus užmirštas.

Su gilia pagarba,

Išgelbėtųjų Lietuvos žydų vardu:

Dr. P. Geras
 Gyd. P. Gurvicksonė

1975-11

M. Jėlinas
 Rašytojas

J. Meras
 Rašytojas

Patekos lupo faksimile

Mes, žydai, dabartiniai Izraelio piliečiai, pergyvenę klaukus okupacijos metus Lietuvoje, aukštai vertiname Jūsų pasiaukojimą, kai teikėte pagalbą persekiojamam žydui, statydami mirtinam pavojui ne tik savo, bet ir savo artimųjų gyvybę.

Žydu tautos istorija ilga, besitęsianti tūkstančius metų. Bet mes visuomet minime ir nešiojame savo širdyse vardus tų, kurie sunkiausiais laikais parodė esą tikri žmonės, – neišblėsta jų istorinis atminimas, pagal mūsų tautinę tradiciją jie vadinami „Pasaulio Teisuoliais, ant kurių laikosi pasaulis“.

Ir Jūsų vardas nebus užmirštas.

Su gilia pagarba,
Išgelbėtųjų Lietuvos žydu vardu:

Gyd. F. Gurvičienė (parašas)

Rašytojas M. Jelinas (parašas)

Rašytojas J. Meras (parašas)

1975 02

Originalas.

97. Padėka Aldutei Audėjutei-Krutulis už Ben Epraimų išgelbėjimą

Izraelis

1975 m.

Gerb. p. Aldute Audėjute-Krutulis,

Praejo 30 metų nuo to laiko, kai Lietuvoje buvo likviduota nacistinė okupacija, kurios metu Jūs parodėte gilų humaniškumą ir didvyriškumą, gelbėjant Rachilę ir Abelį Foimčikus, dabar Ben Epraim.

Mes, žydai, dabartiniai Izraelio piliečiai, pergyvenę klaukus okupacijos metus Lietuvoje, aukštai vertiname Jūsų pasiaukojimą, kai teikėte pagalbą persekiojamam žydui, statydami mirtinam pavojui ne tik savo, bet ir savo artimųjų gyvybę.

Žydu tautos istorija ilga, besitęsianti tūkstančius metų. Bet mes visuomet minime ir nešiojame savo širdyse vardus tų, kurie sunkiau-

siais laikais parodė esą tikri žmonės, – neišblėsta jų istorinis atminimas, pagal mūsų tautinę tradiciją jie vadinami „Pasaulio Teisuoliais, ant kurių laikosi pasaulis“.

Ir Jūsų vardas nebus užmirštas.

Su gilia pagarba,
Išgelbėtųjų Lietuvos žydų vardu:

Gyd. F. Gurvičienė (parašas)
Rašytojas M. Jėlinas (parašas)
Rašytojas J. Meras (parašas)

1975 [m.]

Originalas.

98. Chaimo ir P. Finkelšteinų liudijimas apie savo vaikų ir kitų žydų gelbėtojus Tercijonus

Niujorkas (JAV)

1950 m. birželio 15 d.

Tam, ką tai domina

Mes liudijame, kad Vincas Tercijonas, medicinos daktaras, dirbęs pediatru Kaune (Lietuva), ir jo žmona, bendradarbiaudami su Lietuvos pogrindžiu 1942–1944 m., gelbėjo mūsų vaikų: sūnaus Simono (7 m. amžiaus) ir dukters Helen (16 m. amžiaus) gyvybes tuomet, kai mes buvome Kauno gete ir vėliau Štuthofo koncentracijos stovykloje. Mūsų vaikai buvo laikomi ūkyje, kur jie gyveno iki karo pabaigos.

P. ir p. Tercijonai taip pat padėjo išgelbėti ir kitus žydus, kurie buvo nacių persekiojami ir uždaryti Kauno gete. Viena iš jų buvo Sara Oleiskienė, gydytoja, kuri pabėgo ir buvo paslėpta (su išgalvota pavarde) vaikų prieglaudoje Vilniuje, kur ji dirbo, kol baigėsi karas.

P. Tercijonas gyveno Lietuvoje iki 1944 m. rugpjūčio, kai jis ir jo šeima pasitraukė į Vokietiją nuo antrosios rusų okupacijos. Dvylika jų artimų giminaičių 1941 m. birželį buvo ištremti į Sibirą.

Pareiškiami, kad mums garbė išreikšti mūsų dėkingumą ir pagarbą p. Tercijonui ir jo žmonai už jų kilnius darbus.

1950 m. birželio 15 d.

Chaim Finkelstein (parašas)

Dr. P. Finkelstein (parašas)

Originalas, mašinarštis.

Versta iš anglų k.

99. Ruveno Levitano laiškas
kun. Broniui Gotautui

Bostonas (JAV)

1963 m. gruodžio 3 d.

03 12 1963

Boston

Gerbiamiausias Pone Gotautai!

Mano tėvas man parašė, kad jūs, Gerbiamiausias tėveli, sveikas ir drūtas gyvenate Vokietijoje.

Buvau labai laimingas apie jus girdėti. Dėkui Ponui Dievui, kuris jus išgelbėjo.

Jeigu galiu jums padėti, aš labai norėčiau tą daryti. Aš noriu tikėtis, kad ponas sveikas ir laimingas. Mes gyvename prie Bostono. Aš turiu žmoną ir 3 sūnus.

Jeigu jums nesunku, prašau parašyti laiškėlį.

Viso geriausio

Ruvenas Levitanas
(buvusis Juozas Gintautas)

Originalas, rankraštis.

100. Samuelio Atlaso liudijimas
apie Matą Janušauską, karo metais gelbėjusį žydus
1949 m. birželio 29 d.

Cincinatis

Cincinatis, 1949 m. birželio 29 d.

Jungtinė Hebrajų kolegija
Žydų religijos institutas

Visiems, kam tai gali būti svarbu

Šiuo noriu paliudyti apie Mato Janušausko iš Kauno (Lietuva), neseniai su šeima atvykusio iš Vokietijos į Australiją, asmenį ir charakterio bruožus. Ponas Janušauskas yra puikaus būdo, išskirtinai kilni asmenybė. Jis ir jo šeima pasižymėjo tuo, kad vokiečių okupacijos Lietuvoje metu pasiaukojamai padėjo nacių persekiojamiems žydams. Daugybei žydų jis padėjo nelaimėje, kartu rizikuodamas savo ir savo šeimos narių gyvybėmis. Tokių asmenybių yra labai mažai nežydų tautybės žmonių tarpe.

Iš daugybės jo nepaprastai humanišκών poelgių aš paminėsiu tik kelis, susijusius būtent su mano šeimos nariais. Jis paėmė į savo namus mano sūnėno dr. Zalmano Grinbergo vaiką, tuo išgelbėdamas jį nuo neišvengiamos mirties. Dr. Z. Grinbergas šiuo metu gyvena Izraelyje ir eina vadovaujančias pareigas – jis yra Beilinsono ligoninės, esančios netoli Tel Avivo, direktorius. Ponas Janušauskas taip pat visais įmanomais būdais padėjo mano broliui Jakobui Atlasui bei jo šeimai, kurie dabar gyvena Monrealyje (Kanada). Ponas Janušauskas buvo vieno iš Kauno (Lietuva) fabriķų direktorius. Fabrike jis buvo įdarbinęs daug žydų iš Kauno geto ir yra padaręs jiems daug gėmums tragišku laikotarpiu.

Dabar jam ir jo šeimai atvykus į Australiją – užsienio šalį, kur jo niekas nepažįsta, aš savo ruožtu laiduoju už jo nepriekaištingą reimanomais būdais jam padės. Jis neabejotinai nusipelnė visišķo paajos nario atskirai.

Nuoširdžiai tikiuosi, kad šiuo raštu nors maža dalimi galėsiu prisidėti gražinant tą didžiulę skolą, kurią aš ir visi žydai jaučiame tokiems žmonėms kaip p. Janušauskas.

Nuoširdžiai Jūsų

Dr. *Samuelis Atlasas*
Filosofijos ir Talmudo profesorius

Originalas, mašininraštis.

Versta iš anglų k.

Paziņojums.

1944m. man palīgus ir dotājuši
Lun. J. Čeroka manām rūpniecībām
ir padarījis slēptis mūs vokiešu ir
pelnījis.

Pelosiņai.

1945. r. 6.

P. Raubergeris te.
Čeroka

Priedas

Nr. 1

Dr. Domo Jasaičio surinkti kitų autorių rankraščiai, leidiniai, kopijos, atsiminimai. 1978 m. rugsėjo 3 d.

1. J. Kardas, *Lietuvos žydų ir lietuvių gyvenimas ir santykiai per 1939–1945 m. karą*, 75 psl.
2. V. Tamošiūnas – atsiminimai, I d., 25 psl., II d., 39 psl.
3. J. Kerpauskas – atsiminimai, laiškai, foto[nuotraukos], 9 psl.
4. J. Striaupis – atsiminimai, laiškai, foto[nuotraukos].
5. S. Binkienė, *Ir be ginklo kariai*; laiškai ir kt.
6. Įvairūs leidiniai: *Journal of Baltic Studies, Nazi war criminals among US* by Charles Pfallen, Jr., *Christian Statements and documents... Jerusalem of Lithuania...*, *The Crucifixion, The Jew and the Christian...*
7. Br. Gotautas – atsiminimai, laiškai, foto[nuotraukos]. Didžiulė byla.
8. Dr. Domas Jasaitis, „Nacionalsocialistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje“ ir kiti raštai bei laiškai.
9. A. Janulaitis, „Žydai Lietuvoje“.
10. Prel. M. Krupavičius – atsiminimai, laikraščių atspaudai.
11. *Council II's Statement on the Jews*.
12. Vysk. V. Brizgys – atsiminimai ir kita medžiaga.
13. Dr. Z. Ivinskis, „Lietuva ir žydai istorijos šviesoje“, laiškai.
14. Dr. J. Kaškelis, „Komunizmas be kaukės“, laiškai.
15. *Amerika* (žurnalas) ir kita medžiaga.
16. S. L. J. – atsiminimai ir kita medžiaga, laikraščių iškarpos.
17. K. Motušis – įvairių asmenų atsiminimai, laiškai.
18. K. Ališauskas – atsiminimai jo paties, laiškai, Vl. Grudzinsko atsiminimai...
19. S. K. Kviecinskas-Kvietys – atsiminimai, įvairūs dokumentai.
20. O. Šimaitė – laikraščių iškarpos, dokumentai.
21. J. Avižonis – laiškai, liudijimai.
22. S. Atlas – liudijimas.

23. V. Anskis – laiškas.
24. „Atsiminimai“ (straipsnis).
25. J. Antanaitienė – laiškas.
26. Dr. M. Anyšas – laiškas.
27. J. Audėnas – laiškas.
28. A. Baranauskas – laiškas.
29. A. Bortkevičienė – laiškas.
30. K. Baltrukonis – laiškas.
31. A. Baronienė – laiškas.
32. Kun. P. Brazauskas – laiškas.
33. Vl. Bartuška – laiškas.
34. O. Barnevičius – laiškas.
35. Br. Babušis – laiškas.
36. „John A. O'Brien“ – straipsnis Phillipa Friedmano.
37. L. Bielskis – laiškas, foto[nuotraukos].
38. Buckienė Tamara – laiškai.
39. P. Ausiejus – laiškas.
40. V. Čečetienė – dr. Abramavičiaus išsaugojimas.
41. F. Daugėla – laiškas.
42. S. Dalius – laiškas.
43. Draugelis – išgelbėjo Štencelieneį.
44. J. Danys – laiškas.
45. K. Dalinda – laiškas.
46. L. Dovydėnas – laiškas.
47. J. Daugėla – laiškas ir straipsnis.
48. V. Effertienė – laiškai ir liudijimai.
49. O. Giedraitienė – laiškas ir straipsnis.
50. B. Gintautas-B. Elsbergas – laiškai.
51. J. Gimbutas – laiškas.
52. A. Giedraitis – laiškas.
53. J. Gečienė – laiškas.
54. D. Gaidelienė – laiškas.
55. A. Gintneris – laiškas.
56. Kun. Pr. Gaida – laiškas.
57. Br. Gleveckas – laiškas.
58. S. Jokubickas – laiškai ir straipsnis.
59. V. E. Jonynas – laiškas, straipsnių iškarpos.
60. P. Judickas – laiškas.
61. Jackevičių šeima – kun. J. Prunskio laiškai ir straipsniai.

62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99

62. P. Janušonis – laiškas.
63. Janušauskas, „Mano santykiai su žydais...“
64. Kun. J. Juozevičius – laiškai.
65. A. Iešmantienė – laiškai.
66. J. Jurevičius – laiškai.
67. A. Jakutis – laiškai.
68. Dr. Jakševičienė – laiškas.
69. J. Kėkšto ir I. Papartėno liudijimai.
70. Kvirinas Aleksandravičius – Dovydo Starkaus laiškai.
71. K. Kalendra – laiškai.
72. A. Krutulis – pažymėjimai ir laiškas.
73. Kenstavičiai – laiškai.
74. A. Kramilius – laiškas.
75. E. Klupšienė – laiškas.
76. Kun. J. Kardauskas-Kardas – laiškai.
77. V. Kuliešius – laiškas.
78. I. Kowalski – ištrauka iš „A Secret Press in Nazi Europe“.
79. D. Karužienė – laiškas.
80. B. Klovas – laikraščio iškarpą.
81. Komunistų laikraščio iškarpas.
- 81a. Ladygų šeima – išgelbėjo žydaiteį.
82. J. Luinienė – laiškas.
83. Liza – laiškas.
84. *Lituanus* (straipsnio atspaudas).
85. V. Liesunaitis – laiškas.
86. S. Motuzas – laiškai.
87. D. Mikeliūnas – laiškas.
88. J. Mockaitis – laiškai.
89. Lietuvių karių, žuvusių ir nužudytų, sąrašas.
90. A. Mažulis – laiškas.
91. V. ir B. Moras – laiškas.
92. Kėdainių apskrities atsiminimai.
93. B. Medelis – laiškas.
94. M. Mackevičius – laiško ištraukos.
95. V. Maciūnas – laiškas.
96. V. P. Mičiūnas, P. Rimša – laiškas.
97. Dr. Br. Nemickas – laiškai, liudijimai.
98. Nukentėję lietuviai, kurie slėpė žydus.
99. J. Pakulis – laiškai.

100. K. Palčiauskas – laiškai.
101. J. Pečiulis – laiškas.
102. V. Perminas – laiškas.
103. A. Povilaitis – laiškas.
104. Vl. Pauža – laiškas.
105. Pr. Paulauskas-J. Reizgys – laiškai.
106. V. Paulauskas – 2 laiškai.
107. „Pirčiupio tragedija“ (laikraščio iškarpa).
108. J. Rygelis – laiškas.
109. A. Radžė – laiškas.
110. J. Robinzonas – 2 laiškai.
111. J. I. Steponaičiai – laiškas.
112. Šiaulių dr. Peisachavičius.
113. Sruogienė – laiškai.
114. V. Senuta – laiškas.
115. J. Sutkus – laiškas.
116. A. Saudargienė – laiškas.
117. Iššudytųjų statistika.
118. Žydai rašo A. Sniečkui.
119. Svarbus laiškas ir foto[nuotraukos].
120. Šešplaukiai – laiškas.
121. L. Šmulštys – laiškas.
122. Simpoziumas apie sionizmą.
123. J. Sonda – laiškas.
124. Apie Šiaulių daktarus žydus.
125. K. Zara – laiškas.
126. V. Skripkus – laiškas.
127. S. Tamulaitis – laiškai.
128. J. Tamulis – laiškai.
129. Dr. F. Tallat-Kelpša – laiškas.
130. M. Tanus – laiškai.
131. S. Vaičiulis – laiškas.
132. Dr. P. Vileišis, „Lietuvos žydų klausimu“.
133. F. Valaitis – laiškas.
134. Vingevičienė – laiškas.
135. J. Vilčinskas – laiškas ir ištraukos iš dienoraščio.
136. Vyskupai kankiniai.
137. J. Vaičekonis – laiškas.
138. Dr. K. Valiūnas – Valstybės departamento padėka.

139. J. Valūnas – laiškas apie Petrą Effertą.
140. Iz. Valančius – laiškas.
141. J. Vaičieliūnas – straipsnis.
142. J. Žvilb. – straipsnių iškarpos.
143. E. Zelbienė – laiškas.
144. K. Žilinskienė – laiškas.
145. Žinių lapai.
146. Žakevičiaus ir Iškausko skelbimo kopija.
147. Žinių lapai – nukentėjusieji.
148. Žydų likimas ir Lietuvos Laikinoji vyriausybė.
149. I. Žegunis, Solskiai ir kt.
150. Žydai lietuvių spaudoje – spaudos iškarpos.
151. Marija Žakevičienė – laiškas.
152. Žydų vado foto[nuotrauka].
153. V. Effert-Sirutytė – laiškas ir kita medžiaga.
154. E. Fedaras – laiškai ir foto[nuotraukos].
155. J. Jusionis – laiškas.
156. S. Fredas – laiškai.
157. J. Karka – laiškai.
158. S. Čiurlionienė – aprašymas.
159. Pr. Čepėnas – laiškas.
160. Leo Finkelšteinas žudė lietuvius.
161. Oleiski – laiškas.
162. F. Bortkevičienė – gelbėjo žydų vaikučius.
163. V. Žemaitis – laiškas.
164. Įvairūs raštai.
165. Įvairios svarbios atspaudos apie žydus ir lietuvius.
166. Spauda, iškarpos.
167. Laikraščių iškarpa byla.
168. Lietuvių Antinacinės Rezistencijos buvusių politinių kalinių Sajunga.
169. Lietuviai politiniai kaliniai.
170. Bronius V. Galinis – prisiminimai iš Vilniaus nacių laikais su foto[nuotraukomis] ir geto planais.

Bronius Bieliukas

(vienas parašas neįskaitomas)

Originalas, mašinosraštis.

Priedas
Nr. 2

Lietuvos piliečiai –
Pasaulio Tautų Teisuoliai

1. Adolf Kristina 1996*
2. Adomynas Antanas 1998
3. Adomynienė Ona 1998
4. Adomynaitė Natalija 1998
5. Aleksandravičienė Paulina 1980
6. Andraitis Antanas 1994
7. Antanaitis Vincas 1979
8. Antanaitis Jonas 1979
9. Antanaitytė Stasė 1979
10. Audiejus Juozas 1970
11. Audiejienė Ona 1970
12. Augustinovič Ona 1998
13. Augustinovič Juozas 1998
14. Bagdonavičius Pranas 1992
15. Bajorinas Pranas 1982
16. Balčikonis Antanas 1994
17. Balčikonienė Agota 1994
18. Balčinas Jonas 1995
19. Balčiniienė Barbora 1995
20. Balčinaite Stefanija 1995
21. Balčinaite Petronėlė 1995
22. Balkienė Nina 1994
23. Baltutis Vytas 1980
24. Bartkevičius Juozas 1980
25. Bartkevičienė Stasė 1980
26. Baublys Petras 1977
27. Baublys Sergejus 1977
28. Baublienė Jadvyga 1977
29. Beinaravičienė Uršulė 1992
30. Beinaravičius Vladas 1992
31. Berčiūnas Jurgis 1996
32. Berčiūnaitė Birutė 1996
33. Bernikienė Petrė 1996
34. Bielskytė-Akuckienė Ona 1998
35. Byla Vincas 1996
36. Bileckienė Petrė 1982
37. Binkienė Sofija 1967
38. Binkis Kazys 1988
39. Binkis Gerdas 1988
40. Binkytė Eleonora 1988
41. Boguslauskas Antanas 1992
42. Bražėnienė Konstancija 1970
43. Bružas Stanislovas 2000
44. Bružienė Valerija 2000
45. Buivydaitė-Kutorgienė Elena 1982
46. Bukontas Jeronimas 1995
47. Bukontienė Marija 1995
48. Butkienė Petronė 1981
49. Butkevičienė Marija 1998
50. Butkevičiūtė Ona 1998
51. Butkevičius Jonas 1998
52. Butkevičienė Teklė 1998
53. Butkevičius Karolis 1998
54. Butkevičienė Juozapota 1998
55. Černiauskas Bronislavas 1993
56. Černiauskienė Ona 1993

* Pasaulio Tautų Teisuolio vardo suteikimo data.

57. Černiauskaitė Genovaitė 1993
58. Česnavičius Antanas 1995
59. Česnavičienė Marija 1995
60. Chlopinaite Elena 1974
61. Čiurlionienė Sofija 1991
62. Čižinauskas Jonas 1992
63. Čižinauskienė Ona 1992
64. Čižinauskaitė Birutė 1992
65. Dailidavičius Vincas 1996
66. Dailidavičienė Uršulė 1996
67. Dauguvietienė Olga 1985
68. Dauguvietytė Nelė 1985
69. Drupas Vladas 1981
70. Dubrovski Anastasija 1985
71. Dužinskaitė Elžbieta 1997
72. Eigelytė Stefanija 1997
73. Elijošaitis Pranas 1994
74. Elijošaitienė Ona 1994
75. Elijošaitis Bronius 1994
76. Esertas Artūras 1995
77. Gadeikis Pranas 1997
78. Gadeikytė Julija 1997
79. Gadlevskis Juzefas 1983
80. Gadlevska Helena 1983
81. Gaigalienė Juzefa 2000
82. Gaigalaitė Stefanija 2000
83. Galvonaitė Marcelė 1996
84. Gasiūnas Juozas 1997
85. Gecevičienė Bronė 1991
86. Gecevičius Adomas 1991
87. Gedaika Petras 1998
88. Gedaikienė Liudvika 1998
89. Gedmantienė Michalina 1993
90. Gilyš Leonas 1983
91. Gilienė Aleksandra 1983
92. Gintalas Ignas 1998
93. Gintalienė Kristina 1998
94. Gintalas Juozas 1998
95. Gobis Antanas 1979
96. Gotautas Bronius 1974
97. Glaveckienė Anelė 1998
98. Graževičius Jonas 1995
99. Graževičienė Vanda-Marija 1995
100. Graževičienė Vanda 1995
101. Grybauskas Andrius 1996
102. Grigaitis Zenonas (Žiužnio sūnus) 1994
103. Grigalaitis Pranas 1991
104. Grigalaitienė Bronė 1991
105. Grigonis Juozas 1996
106. Grigonienė Felicija 1996
107. Gudaitienė Juzė 1978
108. Gulbinovič Aleksandr 1983
109. Gulbinovič Veronika 1983
110. Hanfman Dora 1985
111. Hanfman Andrej 1985
112. Ibenskis Juozas 1980
113. Ibenskienė Ona 1980
114. Inkratas Juozas 1985
115. Ivanauskas Gintautas (Elenos) 1992
116. Ivanauskienė Elena 1984
117. Ivanauskaitė Giedrutė 1984
118. Jablonskienė Jadvyga 2000
119. Jakienė Ona 1992
120. Jakas Leopoldas 1992
121. Jakaitė Aldona 1992
122. Jankauskienė-Šimkutė Ona 1996
123. Jankus Augustinas 1991
124. Jankienė Stasė 1991
125. Jaselskis Vladas 1977
126. Jaselskienė Elena 1977
127. Jaselskytė Helena 1977
128. Jemeljanova Anastasija 2000

203. Margaitienė Lionė 1991
204. Markevičius Juozas 1991
205. Markevičius Jonas 1991
206. Markevičius Romas 1991
207. Markevičiūtė Valerija 1991
208. Markovskis Charitonas 1992
209. Markovskaja (vardas nežinomas) 1992
210. Markovskis Ivanas 1992
211. Markovskis Mitrofanas 1992
212. Markovskaja Ana 1992
213. Markovskaja Mavra 1992
214. Martinkus Vaclovas 1995
215. Martul Juzefa 1993
216. Martul-Budrikenė Liucija 1993
217. Masevičius Justinas 1983
218. Masevičienė (vardas nežinomas) 1983
219. Matora Ana 2001
220. Matulevič Ona 1991
221. Matuzevičius Antanas 1981
222. Matuzevičienė (vardas nežinomas) 1981
223. Matuzevičiūtė Antonina 1981
224. Mazuraitis Jonas 1976
225. Mazuraitienė Ona 1976
226. Mazuraitytė Suzana 1976
227. Mazuraitis Zenonas 1976
228. Mazuraitytė Mefodija 1976
229. Meškėnienė Ana 2001
230. Michailovas Aleksejus 1992
231. Michailova Elizaveta 1992
232. Mikalauskas Antanas 1994
233. Mikalauskienė Stasė 1994
234. Miklaševičius Petras 1996
235. Miklaševičienė Marija 1996
236. Mikuličius Petras 1995
237. Mikuličienė Ona 1995
238. Miniotas Leonartas 1996
239. Miniotienė Ona 1996
240. Minkevičienė Kotryna 1990
241. Minkevičius Sergejus 1990
242. Miniotienė Elzė 1982
243. Mitka Stanislavas 1995
244. Mitkienė Leokadija 1995
245. Mockaitytė Elena 1996
246. Mordosas Bronislavas 1995
247. Mordosienė Marijona 1995
248. Morkūnas Vaclovas 1995
249. Morkūnienė Bronislava 1995
250. Morkūnas Edvardas 1995
251. Morkūnas Mečislovas 1995
252. Morkūnaitė Česlava 1995
253. Mošinskis Halina 1982
254. Mozuriūnienė-Binkytė Lilijana 1988
255. Muralienė Jadvyga 1997
256. Nacevičiūtė-Binkytė Irena 1988
257. Nagys-Vaitkūnaitė Birutė 1994
258. Naginė Vytautas 2000
259. Naginienė Stasė 2000
260. Navienė Stasė 1997
261. Navys (vardas nežinomas) 1997
262. Olšvang-Osovsky Juzefa 1974
263. Pajedaitė Bronė 2001
264. Palkauskas Kazys 1996
265. Palkauskienė Marytė 1996
266. Palkauskas Vladas 1996
267. Paškevič Marija 2000
268. Paškevič-Tomaševskaja Elžbieta 2000
269. Paškovskis Stasys 1998

270. Paškovskaja (vardas nežinomas) 1998
 271. Paukštys Bronius 1977
 272. Paukštys Juozas 1977
 273. Paulauskienė Bronislava 1982
 274. Paulavičius Jonas 1983
 275. Paulavičienė Antonina 1983
 276. Paulavičius Kęstutis 1983
 277. Paulavičiūtė Danutė 1983
 278. Pekarskis Viktoras 2000
 279. Pekarskienė Eugenija 2000
 280. Pekarskytė Neonila 2000
 281. Petrauskas Kipras 2000
 282. Petrauskienė Elena 2000
 283. Petrauskienė Lidija 1994
 284. Petrulaitienė Veronika 1979
 285. Petrusis Juozas 1980
 286. Petrik Antonina 1990
 287. Pikčiūnas Antanas 1995
 288. Plokšto Vladislav 1994
 289. Plokšto Uršulė 1994
 290. Pocienė Stefa 1981
 291. Poška Antanas 2001
 292. Požėla Vladas 1980
 293. Prokopovič Zofija 2001
 294. Pūkaitė Gėnė 1967
 295. Pupšytė-Laurinaitienė Gėnė 1997
 296. Račinskas Kazimieras 2000
 297. Radavičius Danielius 1997
 298. Radavičienė Juzefa 1997
 299. Radlinskas Jonas 2001
 300. Radlinskienė Felicija 2001
 301. Ragaišienė Aleksandra 1998
 302. Ragauskas Antanas 1991
 303. Ragauskienė Ona 1991
 304. Rakevičius Česlovas 1993
 305. Rakevičius Juozas 1993

306. Rakevičius Jaroslavas 1976
 307. Rakevičius Zenonas 1994
 308. Rakevičius Algimantas 1994
 309. Ramanauskas Juozas 1983
 310. Ramanauskienė Sofija 1983
 311. Rauba Henrik 1983
 312. Rauba Adolfina 1983
 313. Rauba Vladislav 1983
 314. Rauba Johana 1983
 315. Rekašius Vincas 1994
 316. Rekašienė Stanislava 1994
 317. Renčinauskienė Natalija 1995
 318. Rinkevičius Vytautas 1976
 319. Rinkevičienė Elė 1976
 320. Rinkevič Jan 1983
 321. Rinkevič Jadvyga 1983
 322. Rimavičienė Juzefa 1998
 323. Rudzevičiūtė-Aukštakienė Petrutė 1996
 324. Rusteikaitė Marija 1996
 325. Rutkauskas Juozas 1996
 326. Ruzgys Jonas 1979
 327. Ruzgienė Stasė 1979
 328. Salenekas Juozas 2001
 329. Salenekienė Matilda 2001
 330. Samboras Antanas 1980
 331. Samborienė Vanda 1980
 332. Sankienė Zofija 1994
 333. Sankutė Teresa 1994
 334. Sankutė Janina 1994
 335. Sarpalis Vladas 1978
 336. Saunoris Jonas 1994
 337. Savickienė Kastulė 1978
 338. Savickas Vincas 1978
 339. Simokaitis Juozas 1992
 340. Simokaitienė Zosė 1992
 341. Skačkauskaitė-Vaičiūniene Antonina 1993

342. Sk
 343. So
 344. St
 345. Str
 346. Sta
 347. Sta
 348. Sta
 349. Sta
 350. Sta
 351. Sta
 352. Sta
 ne
 353. Sta
 354. Sta
 ma
 355. Sta
 356. Sta
 357. Sta
 358. Sta
 359. Sta
 360. Sta
 361. Sta
 362. Sta
 363. Sta
 364. Ste
 365. Ste
 19
 366. Str
 367. Str
 368. Str
 369. Str
 370. Str
 371. Str
 372. Str
 373. Stu
 374. Stu
 375. Sve
 376. Svi

342. Skirvainytė Anelė 1980
343. Sondeckis Jackus 1996
344. Songaila Alfonsas 1992
345. Sinkevič Helena 2001
346. Stakauskas Juozas 1974
347. Stanevičius Vincas 1993
348. Stanevičienė Julija 1993
349. Stanevičiūtė Birutė 1993
350. Stanevičius Vytautas 1993
351. Stanilko Julija 1995
352. Stankevičienė (vardas nežinomas) 1978
353. Stankevič Jan 1983
354. Stankevič (vardas nežinomas) 1983
355. Stankevič Veronika 1995
356. Stasiūnaitis Juozas 1995
357. Staskevičienė Paulina 1994
358. Staskevičius Juozas 1994
359. Staskevičiūtė Zosė 1994
360. Staskevičiūtė Aniceta 1994
361. Statauskas Jonas 1996
362. Statauskienė Stasė 1996
363. Statkevičiūtė Elena 1984
364. Steponavičius Jonas 1995
365. Steponavičienė Michalina 1995
366. Straupis Juozas 1981
367. Straupienė Bronė 1981
368. Strimaitis Juozas 1992
369. Strimaitienė Ona 1992
370. Strimaitis Stasys 1994
371. Strimaitienė Veronika 1994
372. Strimaitytė Milda 1994
373. Stulpinas Boleslovas 1993
374. Stulpinienė Ona 1993
375. Sveitys Pranas 1982
376. Sviderskis Alfonsas 1980
377. Šatūnas Stasys 2000
378. Šatūnienė Ona 2000
379. Šaudvytis Pranas 2000
380. Šaudvytienė Genovaitė 2000
381. Šimaitė Ona 1966
382. Šimelis Mykolas 1983
383. Šimelienė Jadvyga 1983
384. Šleževičius Vladas 1994
385. Šleževičienė Uršulė 1994
386. Šneideris Juozas 1979
387. Šneiderienė Antonina 1979
388. Talačka Mykolas 1994
389. Talačka Juozapas 1994
390. Talačka Simonas 1994
391. Talačkienė Ona 1994
392. Tallat-Kelpšienė Agota 1997
393. Tallat-Kelpša Stanislovas 1997
394. Tallat-Kelpšienė Antonina 1997
395. Tallat-Kelpša Jurgis 1997
396. Tamašauskas Kazys 2001
397. Tamašauskienė Jadvyga 2001
398. Tamašauskas Vytautas 2001
399. Tarapienė Ana 1983
400. Tarapaitė Birutė 1983
401. Tarapas Stasys 1983
402. Tarapaitė Elena 1983
403. Tarapaitė Monika 1983
404. Tarvainytė Rozalija 1996
405. Teniukas Juozas 2001
406. Teniukienė Ona 2001
407. Teniukas Petras 2001
408. Teniukas Valerija 2001
409. Toliušis Dominykas 1996
410. Toliušienė Petrutė 1996
411. Tčarkovskis Juzefas 1983

412. Tčarkovskaja (vardas nežinomas) 1983
 413. Trinkūnas Juozas 2000
 414. Trinkūnienė (vardas nežinomas) 2000
 415. Tverjonaitė Rozalija 1998
 416. Uborevič Elena 1995
 417. Urbonas Andrius 1997
 418. Urbonienė Marija 1997
 419. Urbonaitė Ona 1997
 420. Urbonas Juozas 1997
 421. Užemeckas Antanas 1996
 422. Užemeckienė Veronika 1996
 423. Vaicekauskas Jonas 1995
 424. Vaicekauskienė Vladislava 1995
 425. Vaicekauskaitė Janė 1995
 426. Vainauskas Aleksandras 1995
 427. Vainauskienė Ona 1995
 428. Vaišnoras Adolfas 1990
 429. Vaišnorienė Bronė 1990
 430. Valionis Vincas 1996
 431. Valionienė Teofilė 1996
 432. Varčikas Vladas 1988
 433. Vasiliauskas Vladas 1997
 434. Vasiliauskaitė Stasė 1997
 435. Vasiliauskaitė Veronika 1997
 436. Vasiliauskas Ignas 2000
 437. Vasiliauskienė Marija 2000
 438. Vasiljeva Ustinija 2000
 439. Venclauskienė Stanislava 1995
 440. Venclauskaitė Danutė 1995
 441. Venclauskaitė Gražbylė 1995

442. Vyšniauskas Stanislovas 1995
 443. Vyšniauskienė Rožė 1995
 444. Vitkauskienė Julija 1966
 445. Vitkauskas Arėjas 1966
 446. Vitkencas Kazys 1997
 447. Vitkencienė Emilija 1997
 448. Vojevodskij Vladislav 2000
 449. Vojevodska Michalina 2000
 450. Vokietaitis Antanas 2001
 451. Vokietaitienė Ona 2001
 452. Vokietaitytė-Paškevičienė Stanislava 2001
 453. Voroneckij Josif 2001
 454. Zadarnovskij Stefan 1964
 455. Zaronas Jonas 1982
 456. Zasimauskas Stasys 1992
 457. Zasimauskienė Petruta 1992
 458. Zelba Jonas 1997
 459. Zelbienė Aleksandra 1997
 460. Zubovas Vladys 1991
 461. Zubovienė Danutė 1991
 462. Žemaitaitienė Natalija 1979
 463. Žemaitaitis Petras 1979
 464. Žemaitis Vladas 1974
 465. Žemeckienė Antanina 1996
 466. Žilėnas Kazimieras 2000
 467. Žilėnienė Apolonija 2000
 468. Žilevičius Adomas 1994
 469. Žilevičius Stasys 1994
 470. Žilevičius Jonas 1995
 471. Žilevičienė Ona 1995
 472. Žiužnys Jeronimas 1994
 473. Žiužnienė Adelė 1994
 474. Žukauskas Stasys 1991

A
 Abram
 Abram
 Abram
 Abram
 Adler 2
 Aleksa
 Aleksa
 Aleksa
 Aleksa
 Aleksa
 Aleksa
 Ališaus
 Alseiki
 Altmar
 Andru
 Anfalo
 Antana
 Antana
 Antuši
 Apčika
 Apkait
 Apkiai
 Arad Y
 Arienė
 Arlaus
 Aronie
 Aronšt
 Atamu
 Atlas E
 Atlasas
 Atlasas
 Audėju

Asmenvardžių rodyklė*

A

Abramavičius Juozas 128, 129
Abramovičienė Ana 92
Abramovičius H. 92
Abramovič-Wolska Marija 22
Adler 283
Aleksa Jonas 58, 68, 73
Aleksandravičienė Antosė 292
Aleksandravičius Egidijus 29
Aleksandravičius Kvirinas 292
Aleksiūnaitė 232
Ališauskas Kazys 195, 196
Alseikienė Veronika 185, 186
Altmanas 147
Andruska Adomas 273
Anfalov Ivan 294, 295
Antanas 153
Antanavičius Nikodemas 144
Antušienė 257
Apčikas (Abelis) 151
Apkaitė Rochė 289
Apkiai 289
Arad Yitzak 22
Arienė 104, 108
Arlauskas A. 66
Aronienė Frada 246, 247
Aronšteinas 87
Atamukas Solomonas 30
Atlas Bracha 75
Atlasas Jakobas 326
Atlasas Samuelis 172, 179, 326, 327
Audėjūtė-Krutulis Aldutė 323

Audėnas Juozas 163, 164, 166, 167, 279
Audėnienė O. 164
Audiejus Juozas 23
Augienė Danutė 186
Ausiejus 9
Ausiejus Petras 188, 190
Avižonis Jonas 277, 279

B

B. 73, 211 235
B. R. 317
B. Z. – žr. Zakarinas (Zacharinas)
Benjamins
Bach-Zilewski Erich von 39
Bakūnaitė Adelė 302
Bakūnas Vladas 11
Balošeriai 88
Balošeris 88
Baltėjus 257, 266
Baltuška 236
Balvočius 264
Banevičienė (Banevičius) Ona 190
Baranauskas Albinas 303
Barauskas Kazys 116, 118
Barilka Jokūbas 204
Baronaitė 87
Baronas A. 15
Baronienė 174
Barščiavičius Petras 127
Bartkus 205
Bartoševič J. 22
Bartuška Vladas 127

* Pavardės iš priedų į rodyklę neįtrauktos.

- Baublys Petras 23
 Baugriauskaitė 88
 Baugriauskis 88
 Bela (Marytė) 108
 Belicas Josifas 45, 46
 Ben Epraim (Foimčikai) 323
 Ben Epraim (Foimčikas) Abelis 323
 Ben Epraim (Foimčikienė) Rachilė 323
 Bengurion D. 182
 Benjaminavičius 177–179
 Benjaminavičiūtė 179
 Benutis 96
 Beresnevičius 144
 Beris Jose 262
 Bermanai 285
 Bermanaitė Alė (Daujotaitė Aldona)
 92, 174
 Bermanas 284
 Bermannas 86
 Bernšteinas Leo 88
 Bertašius Jonas 116
 Bialikas 86
 Bieliackinas Simanas 72, 74
 Bielinis K. 188, 189
 Bieliukas Bronius 17, 174
 Bieliukas K. 88
 Bieliukienė Marytė 149
 Bieliūnas Antanas 110
 Bielskis Liudas 191, 194, 273–275
 Bielskis Steponas 274
 Bielskytė Marytė 274
 Bijaikis 236
 Byla Vincas 7, 60, 203, 214
 Bimbienė Eugenija 105
 Binkienė Sofija 9, 10, 22, 23, 93, 94, 124,
 160, 200, 203, 221, 225, 270–272
 Binkis Kazys 93
 Birutienė 225
 Biržiška Mykolas 21, 26, 73, 87, 88
 Biržiška Vaclovas 85, 88
 Biržiškaitė Anutė 118
 Biržiškos 116
 Blatai 217, 218, 255, 257, 258, 265
 Blatas Mauša 217, 266
 Blatienė Mirjam 217, 254–256
 Blimentalienė Zinaida 201
 Bliūdžiūtė Emilija 164
 Blobel Paul 47
 Bobelis Jurgis 184
 Bobelis Kazys 32
 Bokšickaitė Lilė 118
 Bokšickis 118
 Borevičius 200
 Borisevičius Vincentas 162
 Borst 190
 Borst Filomena 190
 Borstienė 190
 Bortkevičienė Felicija 163, 164, 166
 Boruta Kazys 88, 91
 Bowen Richard 213
 Bozalskis 202
 Brandišauskas Valentinas 5
 Brazauskas Pijus 302
 Brizgys Vincentas 15, 19, 64, 65, 67,
 103, 106, 112, 113, 175, 179–181,
 187, 200
 Brokaitytė Ona 24
 Bružikas T. 224, 233
 Bubas 44, 45, 211
 Bubnys Arūnas 5
 Bucalskis 50, 51
 Budginas Bronius 108
 Bugailiškis Feliksas 100, 202
 Bugailiškis J. 53

Bugoniai 199
 Bukanc Miki 75
 Buknevičiai 268
 Buknevičius Mykolas 267
 Bukontas Alfonsas 191
 Bukontas Jeronimas 191
 Buršteinas 137, 138, 141
 Būtėnaitė 146
 Būtėnas 146
 Butkevičienė Marija 105

C

Cezarani David 24
 Chaitaitė 281
 Chanė (Janė) 199
 Chapman Gražina 190
 Chodakauskas 280
 Chodokowskos 183
 Chveidanaitė 250
 Cikotas Kaz. 246
 Cimkauskas Viktoras 74, 122
 Covalessy Andrius 213
 Crammer Imanuel 72
 Cvi 194, 195

Č

Čečetienė Viktorija 128, 129
 Čekys 236
 Čepėnas Pranas 167, 174
 Čėsnys Blažiejus 103
 Čiurlionienė Sofija – žr. Kymantaitė-
 Čiurlionienė Sofija

D

D. J. – žr. Jasaitis Domas
 Dainauskas Jonas 18
 Damba Yehiel 33
 Danys Jonas 287

Daniūnas Vytautas A. 140
 Daniusevičius Jurgis 287
 Daniusevičiūtė (Šiaulienė) Elena 287
 Danta Klemas 208, 209
 Dargienė 296
 Daugėla Feliksas 204
 Daugėla Jonas 203, 204
 Dauginis 199
 Dausinienė 265, 266
 Degesys D. 119
 Demskis J. 207
 Desleris 87
 Dimantanas 89
 Dimmel Georg 77
 Diogenas 231
 Dobilaitė Matilda 298
 Dogelis Povilas 103, 107
 Dolnickis 155
 Donskis Icka 114
 Dubauskas 208, 209
 Dubauskas Bronius 291
 Dulkis Jonas 274
 Dvareckiai 152
 Dzegoraitis Petras 60, 203, 214

E

E. K. 97
 E. M. 248
 Effertas Petras 167, 319, 320
 Effertienė-Sirutytė Veronika 166,
 167, 279, 281
 Eichmann Adolf 37, 38, 43, 45, 47, 107
 Eichornas Dovydas 89
 Eimaitytė 89
 Eisenhower Dwight David 175, 182
 Eljašėvas N. 92
 Engertas Horstas 116, 120
 Engertienė 120

Epšteinas (Epschtein) 188
Erenburg Michail 33

F

Fainienė 106
Faktorai 218, 255, 259, 261, 263, 264
Faktorai Josifas 256, 261, 262, 264
Faktorai Merejis 262
Faktorai Sroelis 261, 262, 268
Fedaras (Fedaravičius) Evarestas
292-296
Fedaravičienė Magdalena 293
Fedaravičius Vaitiekus 293
Fefer 319
Feinbergienė (Finbergienė) 187, 188
Finkelbrandienė 241
Finkelštein P. 323, 324
Finkelšteinaitė Helen 324
Finkelšteinas Chaimas 324, 325
Finkelšteinas Simonas 324
Fisher Wesley 27
Fiškinas Jochelis 255, 256, 269
Frankaitė Rita 212, 213
Frankas Jonas 212
Frenkelis 53, 199
Frenkelis Vulfas 87
Frenkelytė Bela 87
Fridmanaitė A. 148
Fridmanas Benjaminas 96, 97
Friedman Phillip 21, 22, 164
Frumkinaitė-Segel Adina 150
Frumkinienė 150
Fulstas 107

G

Gabajus Abelis 118
Gadeikiai 266
Gadliauskas 85

Gaideliėnė D. 205
Gaison Rita 75
Galantaitė Ida (Elena) 184, 185
Galinis Bronius V. 130, 145
Gar 75
Gar J. 21
Garfunkelis Levas 24, 73
Garšva Pranas 252
Gavėnas Endrius 304
Gdowskis A. 22
Gecas 57, 202
Gečienė J. 186, 187
Gediminas 284
Gedminas 264
Gedvilas Mečislovas 183
Geimanas 274, 275
Gelgotas Albinas 288
Gelgotienė Magdalena 288
Genys 275
Geniušas Juozas 164
Geniušas Rimas 164
Geniušienė Stasė 164
Gensas Jakobas 86
Gergelis Stasys 243
Gerkliai 246
Gertnerienė Šeina 315, 320
Gerulytė Onutė 295
Gewecke Hans 44, 45, 53, 54, 57,
211, 242
Giedraitis Antanas 187, 188
Giedraitis Juozas L. 32
Gimbutaitė Danutė 185
Gimbutas Jurgis 185, 186
Gimbutienė Marija 185, 186
Ginaitė-Rubinsonienė Sara 24, 30
Ginkai 186
Gintautas K. 10
Girdvainiai 266

Epšteinas (Epschteinas) 188
Erenburg Michail 33

F

Fainienė 106
Faktorai 218, 255, 259, 261, 263, 264
Faktoras Josifas 256, 261, 262, 264
Faktoras Merejis 262
Faktoras Sroelis 261, 262, 268
Fedaras (Fedaravičius) Evarestas
292–296
Fedaravičienė Magdalena 293
Fedaravičius Vaitiekus 293
Fefer 319
Feinbergienė (Finbergienė) 187, 188
Finkelbrandienė 241
Finkelštein P. 323, 324
Finkelšteinaitė Helen 324
Finkelšteinas Chaimas 324, 325
Finkelšteinas Simonas 324
Fisher Wesley 27
Fiškinas Jochelis 255, 256, 269
Frankaitė Rita 212, 213
Frankas Jonas 212
Frenkelis 53, 199
Frenkelis Vulfas 87
Frenkelytė Bela 87
Fridmanaitė A. 148
Fridmanas Benjaminas 96, 97
Friedman Phillip 21, 22, 164
Frumkinaitė-Segel Adina 150
Frumkinienė 150
Fulstas 107

G

Gabajus Abelis 118
Gadeikiai 266
Gadliauskas 85

Gaidelienė D. 205
Gaison Rita 75
Galantaitė Ida (Elena) 184, 185
Galinis Bronius V. 130, 145
Gar 75
Gar J. 21
Garfunkelis Levas 24, 73
Garšva Pranas 252
Gavėnas Endrius 304
Gdowski A. 22
Gecas 57, 202
Gečienė J. 186, 187
Gediminas 284
Gedminas 264
Gedvilas Mečislovas 183
Geimanas 274, 275
Gelgotas Albinas 288
Gelgotienė Magdalena 288
Genys 275
Geniušas Juozas 164
Geniušas Rimas 164
Geniušienė Stasė 164
Gensas Jakobas 86
Gergelis Stasys 243
Gerkliai 246
Gertnerienė Šeina 315, 320
Gerulytė Onutė 295
Gewecke Hans 44, 45, 53, 54, 57,
211, 242
Giedraitis Antanas 187, 188
Giedraitis Juozas L. 32
Gimbutaitė Danutė 185
Gimbutas Jurgis 185, 186
Gimbutienė Marija 185, 186
Ginaitė-Rubinsonienė Sara 24, 30
Ginkai 186
Gintautas K. 10
Girdvainiai 266

Girševiči
Glas Hirš
Glickai 30
Glickaitė
Glik (Jak
Glikas (G
Goetze V
Gol Szlo
Gold Dar
Goldberg
Goldwas
Gordona
Göring (C
Gotautas
105
244
Gotschal
Grass G
Gražys J
Greenba
Greičiūtė
Gricius S
Grigaitis
Grigaitis
Grikevič
Grikevič
Grina K
Grinber
Grinber
17
Grinber
17
Grinčela
Gringau
Griniene
Grinius
Grinkev
Grublia

Girševičius 200
 Glas Hirš 183
 Glickai 301
 Glickaitė Ona 301
 Glik (Jakočkis) 290
 Glikas (Glickas) Petras 290, 291, 301
 Goecke Wilhelm 77, 78
 Gol Szloma 45, 47
 Gold Daniel 75
 Goldbergas 195, 196
 Goldwasseris 210
 Gordonas 114
 Göring (Goering) Hermann 37, 38
 Gotautas Bronius 9, 20, 23, 92–100,
 105, 106, 146, 225–241, 243,
 244, 325
 Gotschalk 51, 52
 Grass Günter 5
 Gražys Juozas 94
 Greenbaum Masha 23
 Greičiūtė Bronė 110
 Gričius 259
 Grigaitis J. 187
 Grigaitis Jonas 291
 Grikevičius Algis 286
 Grikevičius Fulgencijus 285, 286
 Grina Kazys 186
 Grinberg Eva 175, 177, 178
 Grinbergas Imanuelis 75, 171, 172,
 178
 Grinbergas Zalmanas 77–81, 171,
 172, 175, 177–179, 182, 183, 326
 Grinčelaitis J. 294
 Gringauz 75
 Griniene 243
 Grinius Kazys 58, 68, 73, 74
 Grinkevičius 181, 182
 Grubliauskas 238

Gruodis Juozas 104
 Gudaitis 291
 Gudėnas G. 301
 Gudinkas 174
 Gulbinas Konstantinas 227–229, 243
 Gumbinas 275, 283, 285
 Gurevičius A. 19
 Gurvičaitė 199
 Gurvičienė F. 99, 104–109, 148, 323,
 324
 Gurvičiūtė 174
 Gurvičiūtė Bela 148
 Gustaitis Algirdas 226, 227, 243

H

Hamann Heinrich 248, 249
 Heydrich Reinhard 37–39
 Helleras 92
 Hilberg R. 33
 Himmler Heinrich 37–40, 47, 56
 Hingst Hans 121
 Hitler Adolf 11, 35, 37, 39, 49, 50, 52,
 109, 211, 240, 256
 Hofmann Ernst 79–81
 Homeras 117
 Höppner (Hoepfner) 41
 Horwitz (Gurvičiūtė) Olga 313
 Hr. 49

I

Ibianskis 7, 203, 220
 If. 97
 Ila Stasys 314
 Ilgovskis 183
 Inkratas 292
 Ivanas Rūstusis 183
 Ivanauskas Tadas 189
 Ivinskienė 243
 Ivinskis Zenonas 106, 146, 243

J

J. A. 74

J. K. 74

J. R. 14

 Jablonskienė Jadvyga – žr. Žakevi-
čiūtė-Jablonskienė Jadvyga

Jablonskis 9

Jablonskytė-Landsbergienė Ona 105

Jackevičius T. 112

Jadžė 96

Jaffé Fira 27

Jaffés 27

Jakaitienė 291

Jakaitis 291

Jakimavičius Alfonsas 127

Jakubėnas Kazys 88

Jakubickas Stepas 12

Jaloveckas Stasys 204

Jaloveckiai 198

Jameikis 103

Janavičiai 119

Janavičienė Vanda 118–120

Janavičius Kazys 116

Janavičius Simanas 118, 119

Janavičius Stasys 119

Janavičiūtė-Šileikienė Stefanija 166

Jančauskas A. 67

Jančauskas Povilas 127

Janė 272

Janišauskas 244

Jankauskas 88

Jankus 24

Janulaitis Augustinas 186

Janulaitis Vincas 300

 Janušauskas Matas (Motiejus) 155,
168–176, 326, 327

Januševičius Povilas 103

Jasaitienė 9

 Jasaitienė S. – žr. Lukauskaitė-
Jasaitienė Sofija

 Jasaitis Domas 10, 11, 15–21, 25, 30–
33, 35, 36, 53, 54, 112, 128, 149,
150, 154, 156, 158, 160, 166, 168,
170, 174, 176, 185, 190, 192, 193,
196, 201, 202, 205–207, 210, 211,
214, 215, 220–222, 224, 226, 242,
247, 251, 269, 277, 279, 282, 292,
295, 299, 301, 303

Jašunskiai 27

Jazdauskas 209, 210

Jelinas M. 323, 324

Jerusalimskienė 198

Jesaitis Kęstutis J. 142

Ješajahu 319

Jėzus Kristus 162, 232

Jocienė Marytė 273, 274

Jokubauskis 66, 67

Jonaitis Kazys 118, 119

Jonas 22, 155

Jonas Žiaurusis – žr. Ivanas Rūstusis

Jonevičius J. 237–239

Jonynas Vytenis E. 301, 302

Jonynas Zigmās 291, 301

Jonukas 199

Jonušas Bronius 311–312

Jonuškaitė-Zaunienė Vincė 95

Jordanus 72

Joselis 151, 152

Juodka 282, 284, 285

Juozas 151

Juozas Pranas 23

Juozėnas Zenonas 189

Jurgaitis 21

Jurkus 258–260

Jurkutaitis M. 22

Just Emil 116, 122

Juška (Juškėnas) 285

K

- K. 66
 Kacelnbogenas 89
 Kaganskienė 288
 Kaganskis 169, 173
 Kagantonas 97
 Kagintan 97
 Kaiserling 280
 Kalendra Kostas 125, 126, 216
 Kalendrienė Veronika 125, 126
 Kaliukevičius 127
 Kalvariski Debora 75
 Kamantauškienė Pranė 299
 Kamberienė 198
 Kamberis A. 57, 198
 Kaminskis 257
 Kaniava Bronius 259, 266
 Kantaravičius 243
 Kaplanai 264
 Kaplanaitė Chaja 119
 Kaplanas Dovydas 218, 255, 260,
 264–266, 271
 Karalius Pijus 67, 298
 Kardauskaitė Marytė 299
 Kardauskas J. 296, 298
 Karlinskas 308
 Karnowski Rūta 75
 Karolina 105, 107
 Karosaitė Violeta 146
 Karosas Mykolas 297
 Karsavinas Levas 21
 Kartūnas 56–58
 Karužienė Danutė 184, 185
 Kasperavičienė 159, 161
 Kastė 105
 Katilius 117
 Kaufmanaitė Gerta 292
 Kaupelytė-Ragaišienė 108
 Kazakevičiai 128
 Kazakevičius Juozas 128
 Kazlauskai 266
 Kazlauskas 88, 274
 Kazlauskas Domas 266
 Kazlauskas Juozas 215, 272
 Kazlauskienė Eugenija 215
 Kenstavičienė Stasė 192–194
 Kenstavičius Antanas 191, 192
 Kenstavičiūtė-Bimbienė Eugenija 192
 Kerelienė Irena 147
 Kerpauskai 265
 Kerpauskas Juozas 218, 252, 253, 259,
 263, 264, 267, 269–272
 Kerpauskienė 264
 Kešgaila St. 167
 Keturakis Kazimieras 208, 209
 Kibartas Leiba 43–45, 54, 55
 Kildišius H. 7, 60, 203
 Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 24,
 117
 Kirlys M. 105
 Kisielius P. 146
 Kiželytė 223
 Kleiba 7, 60, 203
 Kleinaitė 87
 Kleinas 87
 Klüppel (Kluoppel) 134
 Knyva Valerijonas 215
 Kolytė-Luinienė Janina – žr. Luinie-
 nė Janina
 Končius Juozas 244
 Korenas 129
 Korzienė 257
 Korzonas 48
 Kovalskis H. 128
 Kowalski Isaac 21, 145
 Kramilius A. 299, 300
 Krasnickaitė J. 119
 Kraujelis Juozas 9

- Krivės 122
 Kriaučiūnas Juozas 301
 Kriškčiūnaitė-Karužienė Dana – žr.
 Karužienė Danutė
 Kriškčiūnas Jurgis 74, 184, 246
 Kriškčiūnienė Ona 184
 Kristus – žr. Jėzus Kristus
 Kriščiūnas 287
 Kromaitė Danutė 250
 Kromas Joshua 248, 249
 Krupavičius Mykolas 10, 22, 30, 58,
 61, 67, 68, 73
 Kubekas 127
 Kubilius Juozas 192–194
 Kukytė Bronė 95, 96
 Kuodytė Dalia 33
 Kuosa Antanas 285, 286
 Kurliandčikas Š. 254
 Kutorgienė Elena 23
 Kužinskas 235
 Kvadras V. 124
 Kvass 67
 Kviklys Bronius 252
 Kvitko Grigorijus 319
- L**
 L. Ab. 173
 Labanauskaitė Ona 66
 Laikūnas 210
 Laimutė 301
 Landsbergis Vytautas 26
 Lapidusas 288, 297
 Lapinskas 164
 Lapis Justinas 7, 24, 53, 54, 60, 202, 206
 Lastauskas Vytautas 280
 Lastienė Petronėlė 164, 281
 Laurenčikas 66
 Lazersonaitė Tamara (Savickaitė Ele-
 nutė) 166, 167, 279, 281, 320, 321

- Lazersonas 167, 279
 Legel 46
 Leimonas Juozas 103
 Leimonienė Stasė 186
 Leonavičius Julius 282, 284–286
 Lepecki 37
 Lesli Jemi 279
 Levčenko Igor 283
 Levin Dov 14, 24, 124, 147
 Levin Eta 75
 Levinas 9
 Levitanai 160, 161
 Levitanas Naumas 84, 159, 160
 Levitanas Ruvenas (Gintautas
 Juozas) 325
 Levitanienė E. 158–161
 Lewi Sulamit 75
 Libo 27
 Lichter Joseph L. 21, 25
 Lidvinauskienė 164
 Liesunaitis Vytautas 304, 305
 Lifšic Pupa 75
 Linkus Petras 214
 Lionė 186
 Lipčius Juozas 187
 Lipniūnas (Lipnickas) Alfonsas 88, 103
 Lisas (Tapkus) 207
 Liulys 258, 259, 266
 Liutikas Č. 199
 Liutikienė E. 199
 Löffler (Loeffler) 49, 50
 Lohse Hinrich 57, 133
 Lučiūnas 129
 Ludwinowska Ilona 75
 Ludwinowski Asra 75
 Luinienė (Kolytė) Janina 7, 60, 202,
 218, 219, 222, 224, 225
 Lukauskaitė-Jasaitienė Sofija 7, 10, 17,
 31, 59, 60, 196, 201, 203, 214, 220

- Lukauska
 Lukoševič
 Luncai 22
 Luncas 5
 Lurje 74,

- M**
 M...aitienė
 Macijaus
 Mačernis
 Mačernis
 Mačerny
 Mačiūna
 Makovsk
 74
 Mališaus
 Mališaus
 Marytė 2
 Markelis
 Markevič
 Markevič
 Marozas
 Martinku
 Matijošai
 Matjošai
 Matjošai
 Matulaiti
 Matulevi
 Matulion
 Matulion
 Matūzas
 Mauer 1
 Mazavec
 Mazurke
 Mažylius 1
 167

- Mažiulis
 Medelis
 Melamed

Lukauskaitė-Poškienė Ona 201, 214
 Lukoševičius P. 167
 Luncai 221
 Luncas 53, 221
 Lurje 74, 75

M

M...aitienė 117
 Macijauskas Jonas 183
 Mačernis Juozas 265
 Mačernis Vytautas 267
 Mačernytė Teodora 259, 260
 Mačiūnaitė Vitalija 128
 Makovskis (Makauskas) Aronas 73,
 74
 Mališauskas Henrikas 127
 Mališauskas Julius 127
 Marytė 293, 294, 296
 Markelis Ad. 146
 Markevičius Antanas 147
 Markevičiūtė Ona 146
 Marozas 283
 Martinkus Vaclovas 191
 Matjošaitis Vladas 303
 Matjošaitis Saulius Matas 186
 Matjošaitienė 186
 Matulaitis Juozas 304
 Matulevičius 219
 Matulionis 119
 Matulionis Balys 109–111
 Matūzas Juozas 299
 Mauer 121
 Mazavecki (Mazaketski) 44
 Mazurkevič Jurij 310
 Mažylis Pranas 23–24, 104, 148, 164,
 167, 281
 Mažiulis A. 146, 147
 Medelis B. 127, 128
 Melamed Yosef E. 5

Melngailis Borisas 100–102
 Mendelis Michelis 127
 Mendelytė 127
 Mendelovičius 95
 Mentvilytė Jūra 235
 Meras Icchokas 16, 321, 323, 324
 Mickevičiai 124, 266
 Mickevičius 87, 174
 Mickevičius Alfonsas 123
 Mieželiene Juzefa 9
 Mieželis Vladas 9
 Mikeliūnas Danys 194, 195
 Mikolaitis 200
 Mykolaitis-Putinas Vincas 101
 Mikšūnaitė Elzė 224
 Mikulska Marija 21, 22, 27, 124
 Milosz Czeslaw 5
 Mincer 75
 Mindaugas 183
 Mindelovičienė 236
 Mockaitis J. 245–248
 Moljeras 117
 Montvila Vytautas 177
 Morkelis Morkus 105
 Morkūnas Simonas 109, 110, 112
 Morkus Pranas 18
 Mostas 251
 Motušis Kazimieras 207
 Motuzas Stasys 225–227, 242, 244
 Movšovičius 88, 92
 Müller (Mueller) 39
 Murer Franz 45

N

Nagius (Nagevičius) Vladas 104
 Nargelavičius 122, 123
 Narijauskai 304
 Narijauskas Juozas 304
 Nastė 105, 109

350

Natenzonas 304
 Natkevičius Ladas 74
 Navickas 174
 Nečiporenko O. 13
 Nemeikša J. 211
 Nemeikšaitė Marija 116, 122, 211
 Nemenčik 179, 180
 Nemenčikas Isakas 164
 Nementschik Boris 75
 Nementschik Fira 75
 Neshamit Sarah 22, 25
 Neum Walter 280
 Nietzsche Friedrich 35
 Niūniava Jurgis 258, 259, 266
 Noikaitė 273
 Noikas Leonas 273
 Noreika Jonas 45
 Noreika Kostas 214
 Norkeliūnas 302
 Novick Peter 28, 29
 Nuro 104
 Nurokas 243

O

O. G. 74
 Oded ben Huras 23
 Oistrach David 310
 Oleinikovas Jonas 142-144
 Oleiskienė Sara 324
 Oleiskis 316
 Ona 199
 Ona, Onutė 164, 165, 287
 Orlauskas J. 54
 Ošri 162
 Ozolas Romualdas 18

P

P. 7
 Pabarčius Algis 272

Pabarčius V. 272
 Pace (Peisachavičius, Peisavičius)
 William 205, 206, 222
 Pacevičius B. 66
 Padolskis Vincentas 298
 Pajaujienė 146
 Pajaujis Juozas 108, 146, 147
 Paknys J. 174, 182
 Paleckis Justas 102
 Pališkiai 303
 Pališkienė (Stančikaitė) 303
 Pališkis Stasys 298, 303
 Paliukienė 126
 Papartėnas J. 248, 250
 Papečkienė (Yelich) Paulina 123
 Paškevičiūtė Marytė 278
 Paukščiai 302
 Paukštys Bronius 24, 94, 159, 161,
 233, 234
 Pauliukonis Pranas 275
 Paulius VI 64, 162
 Pauža Vladas 7, 203, 214, 282
 Pečiulis J. 250
 Pečiulytė-Žiuramskienė Ona 250
 Peisachavičius – žr. Pace (Peisacha-
 vičius, Peisavičius) William
 Pemkus Kazys 18
 Perecas 91
 Perminas Viktoras 123, 125
 Petain Henri Philippe 38
 Petkevičiai 108, 109
 Petkevičius Tadas 108, 109
 Petraitis 66
 Petraitis Pranciškus 103, 107
 Petrauskai 310, 312, 313
 Petrauskas Kipras 24, 308, 309, 311-
 313
 Petrauskienė Elena – žr. Žalinkevi-
 čaitė-Petrauskienė Elena

Petrauskienė Elena
 Petru
 Petrov
 Petrov
 Petrov
 Petuch
 Petuch
 Petuch

Pikas
 Pilinsk
 Pilypa
 Pohl F
 Pomer
 Pomer
 k

Pomer
 Pomer
 Popika
 Porat I
 Povilai
 Povilai
 Povilai
 Požėla-
 Prialgau
 20

Procuta
 Prunski
 11
 14
 21
 Prušinsk
 Pukys P
 Pusvašk
 Puzinas

R

R. 77, 78
 R. S. 173

Petrauskienė Teresė 224
 Petriukas 199, 255, 261
 Petrovai 119
 Petrovas Volodia 118, 119, 199
 Petrovienė Dora 116, 118–120
 Petučauskai 216
 Petuchauskas Markas 215, 218
 Petuchauskas Samuelis 215
 Petuchauskienė Maša (Petrauskienė Marija) 126, 215–217
 Pikas 201
 Pilinskienė 127
 Pilypaitis J. 289, 290
 Pohl Robert von 62
 Pomerancai 187
 Pomerancaitė-Mazurkevicz (Petrauskaitė) Danutė 187, 307–312
 Pomerancas Danielius 307
 Pomerancienė Liucė 307
 Popikaitė 293
 Porat Dina 25
 Povilaitis Adomas 298
 Povilaitis Andrius 148
 Povilaitis Kazys 298, 299
 Požėla-Kolokša Petras 54
 Prialgauskas Jurgis Stanislovas 7, 60, 203
 Procuta Gintutis 8
 Prunskis Juozas 15, 16, 19, 30, 33, 113, 115, 123, 127, 129, 146, 148, 186, 188, 191, 195, 205, 212, 245, 250, 288, 295, 301, 302
 Prušinskas 189, 246
 Pukys P. 271
 Pusvaškis 235, 241
 Puzinas J. 117

R

R. 77, 78
 R. S. 173

Rabinovič 222
 Rabinovičius 137, 138, 141, 220–222
 Račkauskas St. 67
 Rademacher Franz 38
 Radzevičienė (Bakūnaitė) Adelė 302
 Radzevičius Kazimieras 302
 Radzvilas Alfonsas 206, 207
 Radžė A. 288
 Ragėnas P. 99
 Rakauskaitės 239
 Ramanauskas 265
 Rann Zana (Rutkauskaitė Margari-ta) 89
 Rapeika Techa 178
 Raštikis Stasys 62
 Ratner 133
 Rauduvė Petras 66, 147
 Raulinaitis Adolfas 214
 Razgaitienė Rasa 32
 Reiny's Mečislovas 22, 103, 104
 Reynolds Q. 40
 Reitlinger G. 180
 Reizgys Jurgis 275, 277
 Rėklaitis Mikas 225, 243
 Renteln Adrian von 58, 73, 133
 Rygelis 302
 Rygelis Juozas 32
 Rimašauskas Jonas 18, 33
 Rimkienė Antanina 281
 Riškus 210
 Rita 186
 Ritovienė Chana 255
 Robinsonas J. 24
 Rock (Roque) de la 62
 Romano Sergio 6
 Rommel 183
 Roni Eli 115
 Rosenberg Alfred 84, 123
 Ross 143

352

Rozenfeldaitē Zelē (Lucy) 213
 Rozentālis Geršonas 288
 Rozowski 153
 Rudytē-Jankevičienē-Tumienē B. 165
 Rudmikaitē 199
 Rutkauskas Juozas 9, 21, 89
 Ruzgienē Stasē 215, 216

S

S. 82, 83
 Sabaliauskas Eugenijus 188
 Sadauskas 291
 Sadauskas Romas 312
 Sakaitē Viktorija 18, 33
 Sakalauskas Jonas 299, 300
 Saneckis – žr. Sondeckis (Sonda)
 Jackus
 Saudargienē Ava 149, 150
 Saukotas (Sauhotas) Samuelis 218, 260
 Savickaitē Paulē 32
 Savickienē J. 117
 Savickis Algirdas 116, 117
 Savickis Jurgis 116, 118
 Schacht Hjalmar 37
 Schain Joseph 97
 Scheffler 104
 Schropfer 54, 202
 Segelis 150
 Senuta Vaclovas 113, 115
 Sezemanas Vosylius 21, 128
 Shimkis 250
 Simokaitis Pranas 300
 Simonavičius Juozas 308, 309, 312
 Simutis 267
 Sipavičius Jeronimas 111
 Sirutis Jonas 281
 Skeltys 290, 291
 Skipitis Rapolas 73
 Skripkus V. 207, 209, 210
 Skučas Kazys 181
 Skvireckas Juozapas 103, 106, 109, 110
 Smetona Antanas 67, 68, 173, 175,
 182, 183
 Sniečkus Antanas 102
 Sniegas 175, 179–181
 Soloveičikas 189
 Solskiai 151, 152
 Solženicyn Aleksandr 283
 Sondeckaitē 126
 Sondeckis (Sonda) Jackus 7, 11, 20,
 24, 203, 215, 216, 218, 272
 Spankis 107
 Spiegelglazov 309
 Spielberg Steven 28
 Sruoga Balys 116, 118
 Sruogienē (Daugirdaitē) Vanda 17,
 20, 115, 117, 119, 123, 203
 Stahlecker Franz Walter 40, 42, 43
 Stakauskas Juozas 9, 21, 22, 27, 88,
 114, 124
 Staknienē Alina 146, 147
 Stalin Josif 161
 Stanaičiai 301
 Stanaitis 291
 Stančienē 165
 Stančius 165
 Stankevičius Rimantas 33
 Stapulionis 275
 Starinskas 290
 Starkai 314
 Starkus Antanas 313–314
 Stašys Adolfas 287
 Statkevičienē 281
 Staugaitis Justinas 291
 Steponaitis Justinas 299
 Steponavičienē 95, 236
 Stiklorius Jonas 275, 276

ASME

Stöss

Strau

Stron

Struli

Stulp

Stulp

Suboo

Suboo

Sucke

Sutku

Sužie

Svabo

Svobo

Szym

Š

Š. 74

Šachov

Šalna

I

Šapala

Šapira

Šapiro

Šapiršt

Šaulys

Šeinas

Šeptycl

Šerepk

Šerešev

Šešplau

Šifmana

Šileikait

Šilingai

Šilingait

Šimaitē

12

Stössinger (Stoessinger) Siegfried
116, 122, 123
Straupis (Striaupis) Juozas 20, 23,
217, 218, 252–254, 256–258, 260,
262, 266, 267, 269–272
Stromas A. 148
Strulis 209, 210
Stulpinai 256, 265
Stulpinas 256–257
Subockis 87
Subockytė Ira 87
Suckeveris Avrahamas 85, 88, 92
Sutkus Joseph 288, 290
Sužiedėlis Saulius 6, 25
Svabonai 288
Svobonas Jonas 297
Szyborska Wislawa 5
Š
Š. 74
Šachovas 63
Šalna Juozas – žr. Šmulkšys
Liudvikas
Šapalas Antanas 95
Šapiraitės 213
Šapiros 213
Šapiršteinas 127
Šaulys Kazimieras 103
Šeinas Mordchelis (Petraitis Jonas) 94
Šeptyckij Andrej 220
Šerepka K. 181
Šereševskienė Chijena 81–84
Šešplaukis Ignas 210, 211
Šifmanaitė 200
Šileikaitė Jadvyga 166
Šilingaitė Danguolė 191
Šilingaitė Rusnė 107, 109
Šimaitė Ona 9, 21–24, 86–89, 91, 92,
124, 174

Šimkai 217
Šimkienė Marija 224
Šimkus 169, 173
Šimkus Jonas 82
Šiukšteliškis 121
Šlapelis Ignas 184
Šleževičius Vladas 23
Šliūpas Jonas 245, 246
Šližys Kristupas 276, 277
Šmuklerytė 74
Šmulevič 85
Šmulkštys Liudvikas (Šalna Juozas)
8, 9, 18, 21, 26, 30, 69, 70, 91
Šneideriai 152
Štenceliai 123
Štencelienė 121–123
Štencelis Brunonas 116, 121, 122, 211
Štencelytė Irena 122, 123
Šternbergas 236
Štukovskaja J. 124
Šumauskas Motiejus 183
Šuras G. 91
Šuravinas Teodoras 187
Šusterienė Chaja 127
Šusteris Abramus (Abraomas) 127,
141
Švarkus Antanas 207–209
Švėgžda P. 104
Švogžlys (Milžinas) N. 128

T

Taišerskis P. 200
Tallat-Kelpšaitė Emilija 251
Tallat-Kelpšaitė Justina 251
Talmantas Jurgis 107
Tamara 172
Tamaševičius 287
Tamoševičius Vaclovas 64, 68
Tamošiūnas Vincas 282, 286

354

Tamulaičiai 161
 Tamulaitis Stasys 158–161
 Tamulaitytė Ona 160, 161
 Taper 92
 Taškūnas 260, 266, 272, 273
 Taubė Faira (Jadzė) 274
 Teperis Grigorijus 148
 Tercijonai 324
 Tercijonas Vincas 9, 324, 325
 Teresė 298, 320
 Terleckas Antanas 5, 6
 Tit E. 85
 Tkač Ariva 75
 Todesienė Chaja Rocha 254, 255
 Tomašaitis 243
 Tomaševičius Albertas 127
 Tory Avraham 6
 Trauba 284, 285
 Trygubovas 127
 Truska Liudas 5
 Tumas-Vaižgantas Juozas 239
 Tumosa 291
 Tvirbutienė 137

U

Ulba 259
 Urba Bronius ("Lėliukas") 153, 154
 Urbai 114
 Urbienė Ap. 153, 154
 Urbonas-Urbonavičius 230–232, 235,
 240

V

Vaičiulis Stasys 272, 273
 Vaičiulis Vladas 272
 Vaičiulytė Stasė 273
 Vaitkus Mykolas 88, 232

Vaksas 95
 Vaksienė 95
 Valaitis 291
 Valaitis Feliksas 290, 291, 301
 Valaitis Jonas 113, 146
 Valaitis V. 291
 Valančius Gr. 252
 Valančius Izidorius 251–253, 258–
 263, 267, 269, 272
 Valiukonis 285
 Valiūnas J. 153
 Varatinskai 285
 Varatinskaitė 285
 Vardys Vytautas Stasys 245, 246
 Varna 147
 Varnas Adomas 236
 Vedeckis Vincas 250
 Vencevičaitė-Kutkuvienė Jadvyga 88
 Venclauskas K. 7, 24, 202
 Venclauskienė D. 200
 Venclova Tomas 5
 Venclovaitė D. 60
 Venslauskaitė Danutė 206
 Vidučinskas 174
 Vienožinskaitė Regina 118
 Vienožinskienė Julija 117, 118
 Vienožinskis Justinas 117
 Vykonytė Nelė 219–224
 Vilčinskas J. 154, 155, 168
 Vileišis Petras 12, 213
 Vilenčikaitė (Salomė, Vilenčuk, Wi-
 lentschuk-Jackbo, Petrauskaitė,
 Jablonskytė) Dalia 26, 75, 157,
 158
 Vilenčukai 157, 158, 181
 Vilenčukas Anatolius (Tanchas) 181,
 182

Vilenč
 Vilutis
 Virgan
 Virkut
 Vyta
 Vyten
 Vitkau
 Vitman
 Vitman
 VI. P.
 Vlasov
 Voščin
 Vt. Vt.
 Wachsi
 9
 Weiss
 Wolff I

 Z
 Z. – žr.
 Z. G. –
 Z. J-nė
 So
 Z. T. 72
 Zaboro
 Zabulio
 Zakarin
 11
 Zauniūt
 Zechlin
 Zeiger I
 Zelbienė
 Zilberg
 Zilberg I
 Zimanas
 Zivas 63
 Z-kas 17

Vilenčukas Dovydas 157
 Vilutis Juozas 278
 Virganavičius Mečislovas 127
 Virkutienė Domicelė 224
 Vytautas Didysis 131
 Vytenis Ignas 90
 Vitkauskaitė Danutė 149
 Vitmanai 149
 Vitmanas 149
 Vl. P. 60
 Vlasov Andrej 283
 Voščinas 174
 Vt. Vt. (Vaitiekūnas) 117
 Wachsmannaitė S. (Wachman Sala) 87,
 92
 Weiss Sara 75
 Wolff Erich 45

Z

Z. – žr. Zechlin Erich Wilhelm
 Z. G. – žr. Grinbergas Zalmanas
 Z. J-nė – žr. Lukauskaitė-Jasaitienė
 Sofija
 Z. T. 72
 Zaborovska K. 92
 Zabolionis 284
 Zakarinas (Zacharinas) Benjaminas
 110, 111, 157
 Zauniūtė Morta 163
 Zechlin Erich Wilhelm 175, 181, 182
 Zeiger Henry A. 43
 Zelbienė E. 287
 Zilberg 75
 Zilberg Liuba 75
 Zimanas Henrikas 145
 Zivas 63
 Z-kas 173

Znotinas 146
 Zubovai 198
 Zubovienė Danutė 117
 Zubrienė Matilda 105
 Zubrys Antanas 195
 Zuibas Tadas 287
 Zulė 287

Ž

Žakavičius Vytautas 23
 Žakevičienė Marija 26, 157
 Žakevičius A. 300
 Žakevičiūtė-Jablonskienė Jadvyga 9,
 26, 157
 Žalinkevičaitė-Petrauskienė Elena
 307–310, 312–313
 Žegunienė Ona 152
 Žegunis Ignotas 152
 Želvys Juozas 64, 68, 103, 104, 106,
 155
 Žemaitis Vladas 21, 22, 27
 Žemgulytė Bonita 236
 Žygimantas Senasis 131
 Žygutytė Pranė 266
 Žilinskas Izidorius 193, 194
 Žilinskas Jurgis 212
 Žilinskienė Ksavera 212, 213
 Žymantas Stasys 156–158
 Žymantienė (Žymantas) Marija 26,
 156, 158
 Žirnauskas (Žymovski) 27, 127
 Žitkevičius Pranas 300
 Žiuramskienė Veronika 250
 Žukauskienė 186
 Žukov Andrej 175, 182
 Žvynys Bronius 177
 Žvironas Antanas 21

Vietovardžių rodyklė

A

- Afrika 96, 97, 183
 Airija 319
 Akko 321
 Akmena, k. Trakų r. 127
 Akmenė 198
 Albanija 28
 Alytus 116, 118, 119, 302
 Alksnėnai, k. Plungės r. 235
 Alsėdžiai, mstl. Plungės r. 215, 218,
 255, 257, 259–261, 263, 264,
 266, 270, 272
 Alvtas, k. Vilkaviškio r. 297
 Amerika 28, 50, 74, 84, 88, 106, 114,
 148, 160, 167, 182, 186, 187,
 209, 212, 213, 250, 253, 260,
 261, 272, 283, 301, 311, 315, 321
 Anglija 81, 84
 Antakalnis, Vilniaus mst. dalis 92
 Antanavas, k. Marijampolės r. 304
 Argentina 106, 213
 Arlingtonas (Arlington, Mass., JAV)
 185
 Armališkės, k. Kauno r. 195
 Armėnija 28
 Athol 299
 Augsburgas 87, 173, 174–175
 Aukštadvaris, mstl. Trakų r. 127,
 128, 141
 Aukštaitija 277, 287
 Aukštoji Panemunė, Kauno mst.
 dalis 95, 98, 195, 233
 Australija 121, 173, 175, 192, 326
 Austrija 12, 28, 83, 94, 179, 236, 271

Aušvicas (Auschwitz) – žr.
 Osvencimas

B

- Babrungėnai, k. Plungės r. 266
 Bad Jordan 98
 Baden Badenas 98
 Bagotoji, k. Marijampolės r. 302
 Balbieriškis, mstl. Prienų r. 61
 Baltarusija (Gudija) 28, 81, 133, 185
 Baltijos valstybės 40, 41, 47, 133, 134
 Baltimorė (Baltimore, Md., JAV) 127,
 128
 Baravykai, k. Joniškio r. 204
 Bardauskai, k. Vilkaviškio r. 69
 Barstyčiai, mstl. Skuodo r. 267
 Bartninkai, mstl. Vilkaviškio r. 288
 Barvydžiai, k. Telšių r. 273
 Bavarija 81, 84, 87, 179
 Bebrininkai, k. Vilkaviškio r. 162
 Beilinsonas 326
 Belgija 28, 178, 179
 Berlynas 35, 73, 115, 133, 134, 146,
 196
 Beržoras, k. Plungės r. 258, 260
 Biberachas (Biberach) 97, 106, 171
 Biržai 167, 280
 Bona (Bonn, Vokietija) 115, 121
 Boncherville (Kanada) 167
 Bonegilla (Australija) 169
 Bostonas (Boston, JAV) 99, 109, 114,
 115, 144, 209, 325
 Branduoliškiai, k. Šakių r. 299
 Brasta 131
 Brazilija 13, 28

VIETOVA

Breslau
 Britanij
 Britų G
 Broktor

11

Bruklin

Būblelia

Būda, k

Būdeže

Bulgarij

Būtov 2

C

Canley

Cicero

Cincinat

Ciuricha

Cleveland

Č

Čekijos

Červenis

Čikaga

69,

119

160

215

290

D

Dabитай,

Dachau

Daugėlia

Dancigas

Danija 28

Dapšiai,

Daugai 1

Daugailia

Daugpilis

Breslau (Vokietija) 194
 Britanija – žr. Didžioji Britanija
 Britų Gviana 37
 Broktonas (Brokton, Mass., JAV)
 114, 153
 Bruklinas (JAV) 163, 166, 212
 Būbleliai, k. Šakių r. 291
 Būda, k. Trakų r. 127
 Būdežeriai, k. Vilkaviškio r. 73
 Bulgarija 28
 Būtov 294

C

Canley Vale (Australija) 299
 Cicero 146, 298
 Cincinatis 326
 Ciurichas 77
 Cleveland – žr. Klivlendas

Č

Čekijos Respublika 28
 Červenis 223
 Čikaga (Chicago, JAV) 8, 35, 61, 64,
 69, 99, 109, 110, 112, 113, 115,
 119, 123, 129, 146, 148, 156,
 160, 184, 190, 195, 205, 207,
 215, 251, 269, 272, 273, 288,
 290, 291, 295, 298, 299, 301, 313

D

Dabitai, k. Šakių r. 299
 Dachau 86, 157, 309
 Daugėliai, k. Kuršėnų r. 56
 Dancigas – žr. Gdanskas
 Danija 28, 196
 Dapšiai, k. Mažeikių r. 191
 Daugai 119
 Daugailiai, mstl. Utenos r. 113
 Daugpilis 199

Daukantiškiai, k. Šakių r. 300
 Degimai, k. Prienų r. 152
 Degučiai, k. Zarasų r. 66
 Detroitas (JAV) 123, 214, 282, 304
 Didžioji Britanija 28, 37
 Drebulinė, k. Vilkaviškio r. 151
 Dūkštas 277, 278
 Dumšiškiai, k. Raseinių r. 250
 Dusetos 66

E

Eitkūnai 61
 Estija 28, 133, 179
 Europa 15, 28, 37, 38, 50, 101, 110,
 125, 281

F

Filadelfija (Philadelphia, JAV) 277,
 279
 Fordham 112
 Frankfortas prie Maino (Frankfurt
 a/M.) 50
 Freiburgas 120
 Fribūras 162

G

Galicija 50
 Gardinas 131
 Garliava 35, 151, 192
 Gdanskas (Dancigas) 239
 Gelgaudiškis, mstl. Šakių r. 281, 299,
 300
 Girdiškė, k. Šilalės r. 246, 247
 Gižai, k. Vilkaviškio r. 69
 Graikija 28
 Gražaičiai, k. Joniškio r. 208
 Grynakras (Greenacre, Australija)
 275, 277
 Gross Hesepas 7

- Gross Wannsee (Berlynas) 38
 Grūstė, k. Mažeikių r. 266
 Gruzdžiai, mstl. Šiaulių r. 54, 242,
 245
 Gudaičiai, k. Šakių r. 291
 Gudija – žr. Baltarusija
 Gudžiūnai, mstl. Kėdainių r. 121

H

- Haifa (Izraelis) 118, 119, 320, 321
 Halė 215
 Hanau (Vokietija) 114, 163
 Hartfordas 303
 Harvardas 156
 Harz 242
 Holivudas (Florida, JAV) 212
 Hope, B. C. (Kanada) 191–193

I

- Ispanija 28
 Italija 28
 Izraelis 13, 14, 16, 22, 23, 26, 27, 86,
 91, 114–117, 147, 150, 153, 154,
 157, 158, 160, 161, 166, 167,
 175, 213, 226, 247, 250, 255,
 261, 279, 292, 315, 316, 320,
 321, 323, 326

J

- Japonija 28
 JAV (USA) 8, 10, 13–16, 18–20, 27–
 29, 32, 35, 50, 61, 75, 84, 87,
 113, 114, 117, 120, 125, 129,
 146, 159, 165, 169, 172, 174,
 175, 179, 182, 185, 191, 196,
 236, 312
 Jėna 81
 Jeruzalė 5, 6, 14, 22, 23, 25, 29, 162
 Johannesburgas (Afrika) 97

- Joniškis 47–49, 100, 117, 203, 214, 242
 Judreliai, k. Akmenės r. 198
 Jugoslavija 28
 Juozūniškė, k. Vilkaviškio r. 304
 Jurbarkas 147, 187, 188
 Jurgionys, k. Trakų r. 127

K

- Kačerginė 108
 Kalifornija (JAV) 222, 224
 Kalvarija – žr. Žemaičių Kalvarija
 Kamajai, mstl. Rokiškio r. 287
 Kanada (Canada) 8, 10, 13, 16, 19,
 123, 171, 179, 186, 187, 194,
 297, 298, 307, 310, 311, 315, 320
 Karaliaučius 58
 Karpatai 195
 Kaunas 9, 22, 23, 26, 31, 35, 42, 43,
 56, 58, 61–66, 68, 69, 72–75,
 84–88, 92–95, 97, 98, 103, 104,
 106–112, 115–117, 120–122, 127,
 128, 134, 138, 141, 144, 146–150,
 152–157, 159–161, 163–165, 168,
 170–176, 179, 181, 183, 185–
 195, 199–201, 203, 207, 210,
 211, 215, 219, 220, 222–224,
 233, 235, 237, 238, 245, 246,
 248, 249, 258, 271, 279, 290,
 294, 300, 304, 307, 310–313,
 315, 324, 326
 Kavarskas 116, 120
 Kazlų Rūda 164, 304
 Kėdainiai 199, 300
 Kedonys, k. Alytaus r. 114
 Kelmė 206, 207
 Kentas (JAV) 8, 16, 18
 Kertupis, k. Kaišiadorių r. 237–239
 Kybartai 291–293, 302
 Kijevas 35, 156, 310

Kylis 146
 Kinija 28
 Kisiniškiai, k. Vilkaviškio r. 288
 Klaipėda 12, 89, 176, 184, 189, 242, 318
 Klivlendas (Cleveland) 119
 Kolainiai, k. Raseinių r. 251
 Kraujeliai, k. Molėtų r. 9
 Kražiai 251
 Krekenava, mstl. Panevėžio r. 163
 Kretinga 95, 242
 Kriukai, mstl. Joniškio r. 203, 204
 Kriūkai, mstl. Šakių r. 289
 Krokua 117, 148
 Krūveliai, k. Marijampolės r. 304
 Kudirkos Naumiestis 290, 301
 Kukorai, k. Šilutės r. 277
 Kupiškis 319
 Kuršėnai 54, 56, 60, 101, 122
 Kužiai, mstl. Šiaulių r. 7, 59, 60, 198, 200, 203

L

Landsbergas 75, 84, 177, 179
 Lankeliškiai, k. Vilkaviškio r. 67, 298
 Lansing, Michigan (JAV) 245, 247
 Latvija 28, 42, 133, 242
 Laugaliai, k. Šilutės r. 276, 277
 Laumiai, k. Telšių r. 266
 Lazdijai 66, 281, 292
 Leipigās 120
 Leningradas – žr. Sankt Peterburgas
 Lenkija 15, 19, 23, 28, 37–39, 47, 92, 114, 129, 132, 154, 156, 160, 164, 186, 195, 237–239, 249
 Libanas 319
 Lyda 144
 Lidelage (Prancūzija) 86

Liepoja 242
 Lietuva (Sovietų Lietuva, Tarybų Lietuva) 5–16, 18–32, 35, 39–42, 45, 47, 48, 50–53, 56–58, 60–62, 67, 69–74, 83, 84–86, 89–91, 93–96, 98, 99, 102, 106–111, 113–118, 120–125, 129, 131–135, 138, 141, 144, 146–148, 154–166, 168, 169, 171, 173–179, 181, 183, 185, 189, 191, 193–198, 203, 205, 208–210, 211–215, 219, 221, 223, 225, 226, 228–232, 234–236, 239–243, 245–247, 249–252, 272, 273, 275, 276, 281, 282, 284, 287, 288, 290–292, 294, 296, 299–303, 307, 310, 312, 313, 315, 316, 318–321, 323, 324, 326
 Lygumai, mstl. Pakruojo r. 203
 Linkaučiai, k. Panevėžio r. 163
 Linkmenys, k. Ignalinos r. 5, 6
 Lisabona 38
 Liublinas 107
 Liudvinavas, mstl. Marijampolės r. 64
 Liuksemburgas 28
 Lizmanstat 280
 Loba (?) 258
 Londonas (Anglija) 6, 24, 37, 154, 156, 245, 311
 Lopetiškiai, k. Šiaulių r. 201
 Los Andželas (Los Angeles) 128, 156, 186, 210, 227
 Lubianka (Maskva) 223
 Lukiškės (Vilnius) 136
 Lukšiai, mstl. Šakių r. 291
 Luokė, mstl. Telšių r. 191, 194, 273, 287
 Lvovas 220

- M**
 Mačiukai, k. Plungės r. 266
 Madagaskaras 37
 Madridas 160
 Madvilioniai, k. Jonišio r. 204
 Majoriskiai, k. Vilkaviškio r. 302
 Mamburgas 178
 Marijampolė 61, 69, 73, 88, 94, 162,
 164, 185, 224, 281, 298
 Maskva 13, 14, 47, 79, 102, 106, 115,
 185, 219, 223, 242, 245, 279,
 284, 310
 Mažeikiai 124, 194, 199, 266
 Meksika 16
 Melburnas (Melbourn) 174
 Memmingen (Vokietija) 129
 Merilendas (JAV) 245
 Mičiganas (JAV) 194
 Milanas (Milano, Italija) 155
 Minskas 89, 162, 250
 Mintauja 148, 245
 Miunchenas (München, Muenchen)
 12, 29, 75, 87, 106, 157, 180,
 182, 196
 Miunsteris (JAV) 250
 Mockaičiai, k. Tauragės r. 246
 Moldavija 28
 Molėtai 9
 Montrealis (Montreal, Kanada) 123,
 326
 Mount Vernon (Niujorkas) 36, 166
 Muniškiai, k. Kauno r. 161

N

- Naujalaukis*, k. Trakų r. 127
Nauji Europa 102, 134
Naumiestis – žr. Kudirkos
 Naumiestis
Navinka (?) 289

- New Jersey 279
 Niujorkas (New York) 6, 17, 22, 24,
 85, 145, 146, 150, 163, 164, 206,
 213, 221, 252, 292, 324
 Niurnbergas 39, 43, 45, 84
 Norvegija 26, 28, 157, 181
 Norvelis (JAV) 130
 Novorovčyzna (?) 251
 Nuomininkai, k. Šiaulių r. 243

O

- O'Halloran Hill (Australija) 168
 Olandija 28
 Onuškis, mstl. Trakų r. 128
 Oslo (Norvegija) 75, 157
 Osvencimas 56, 79, 199, 200

P

- Pabaltijys 100, 132
 Padubysys, mstl. Šiaulių r. 199, 201
 Paežerėliai, k. Šakių r. 289
 Paežeriai, k. Vilkaviškio r. 297
 Pajevonys, k. Vilkaviškio r. 293, 302
 Pajiesiai 151
 Pakalniškiai, k. Šakių r. 300
 Pakamačiai, k. Pasvalio r. 167, 280,
 319
 Pakuonis, mstl. Prienų r. 98, 236
 Palanga 245, 271, 309
 Palemonas, Kauno mst. dalis 236
 Palestina 37, 49, 75, 81, 87, 93, 127,
 155, 162, 171, 172, 175, 182, 183
 Paliėpšiai, k. Kelmės r. 207
 Pandėlys 163
 Paneriai, Vilniaus mst. dalis 92, 136
 Panevėžys 31, 103, 114, 134, 148,
 275, 280, 320
 Paraseinys, k. Raseinių r. 250
 Parausiai, k. Vilkaviškio r. 304

- VIETOVA
 Paryžius
 20
 Pašvitin
 Pažaisli
 18
 Pembro
 27
 Petrapil
 Petrašiu
 10
 Petrogr
 Petrūni
 Piatigor
 Piečiški
 Pietų A
 Pikuškė
 Piliakal
 Pilviški
 30
 Pirčiup
 Platelia
 26
 Plyniai,
 Plokšči
 Plungė
 27
 Portuga
 Praha 3
 Prancū
 Pravien
 Prienai
 Putnam

R

- Radvilė
 Radvilis
 Ragainė
 Rainiai,

- Paryžius 35, 85, 86, 154, 156, 199,
 200, 245
 Pašvitinys, mstl. Pakruojo r. 100, 203
 Pažaislis, Kauno mst. dalis 93, 149,
 185, 235, 236
 Pembrokas (Pembroke, Kanada)
 272, 273
 Petrapilis – žr. Sankt Peterburgas
 Petrašiūnai, Kauno mst. dalis 92, 93,
 106, 185, 235, 236, 239
 Petrogradas – žr. Sankt Peterburgas
 Petrūniškis, k. Zarasų r. 283
 Piatigorskas (Kaukazas) 115
 Piečiškiai, k. Šakių r. 291, 301
 Pietų Afrika 37, 93, 95, 97, 106, 196
 Pikuškės, k. Alytaus r. 114
 Piliakalniai, k. Marijampolės r. 129
 Pilviškiai, mstl. Vilkaviškio r. 129,
 304
 Pirčiupiai, k. Varėnos r. 163
 Plateliai, mstl. Plungės r. 258, 260,
 263, 266
 Plyniai, k. Marijampolės r. 64
 Plokščiai, k. Šakių r. 300
 Plungė 106, 217, 230, 231, 235, 272,
 273
 Portugalija 28
 Praha 37
 Prancūzija 28, 37, 38, 61, 80, 114
 Pravieniškės, k. Kaišiadorių r. 75, 237
 Prienai 151
 Putnamas (JAV) 16, 17, 32, 242
- R**
 Radvilėnų plentas 104
 Radviliškis 214
 Ragainė 140
 Rainiai, k. Telšių r. 272
 Rakandžiai, k. Šiaulių r. 245
 Ramat Ganas (Izraelis) 150
 Ramoniškiai, k. Šakių r. 291, 301
 Randolph, Mass. (JAV) 114
 Raseiniai 9, 96, 121, 156, 250, 251
 Raugalai, k. Šakių r. 291
 Regensburgas 61, 67, 84
 Rėkyva, ež. Šiaulių r. 56
 Reutlingenas 106
 Ryga 43, 47, 87, 89, 92, 101, 102, 123,
 211
 Rimšė, mstl. Ignalinos r. 278
 Rytprūsiai 171, 178, 195
 Rytų Lietuva 81
 Rokiškis 148, 219, 287
 Roma 64
 Rothenburgas 7
 Rotinėnai, k. Plungės r. 258
 Rūdninkai, k. Šalčininkų r. 145
 Rumpiškėnai, k. Rokiškio r. 163
 Rumšiškės, mstl. Kaišiadorių r. 82
 Rumunija 28
 Rusija 28, 67, 71, 121, 132, 133, 191,
 224, 225, 230, 240, 298, 317, 318
- S**
 S. Kalvarija 67
 Saksonija 83
 Saločiai, mstl. Pasvalio r. 167, 280,
 281
 Sankt Peterburgas (Leningradas,
 Petrapilis, Petrogradas) 40, 61,
 101, 215, 245, 298
 Sarakai, k. Marijampolės r. 129
 Saugos, k. Šilutės r. 277
 Schw. Gmunde 146
 Seda 191, 194, 215, 218, 252, 274
 Seinai 22, 61, 162

362

Semeliškės, mstl. Trakų r. 129
 Sibiras 70, 81, 102, 103, 107, 108, 111,
 123, 127, 133, 160, 161, 229,
 268, 271, 282, 290, 291, 302,
 304, 318, 324
 Sidnėjus (Sydney, Australija) 149,
 150, 300
 Skaistgirys, mstl. Joniškio r. 203
 Skandinavija 49
 Skapiškis, mstl. Kupiškio r. 148
 Skaudvilė 246, 247
 Slovakija 28
 Smalvos, k. Zarasų r. 284, 285
 Sovietų Rusija 38, 39, 47, 102, 132,
 134
 Sovietų Sąjunga (SSRS, TSRS, Tary-
 bų Sąjunga) 13, 27, 38, 40, 69,
 71, 102, 106, 156, 222, 254, 275
 Sredninkai, k. Trakų r. 127
 St. Ottilien (Vokietija) 75, 157, 171,
 172, 174, 177, 179–182
 St. Petersburgas (JAV) 158
 Stalgėnai, k. Plungės r. 287
 Staniūnai, k. Panevėžio r. 280
 Stokholmas 73
 Stungiai, k. Joniškio r. 207, 209, 210
 Suomija 101
 Sutkai, k. Šakių r. 289
 Suvalkija 129, 164, 288, 301, 304

Š
 Š. Amerika 81, 84
 Šakiai 241, 288–290, 301
 Šančiai, Kauno mst. dalis 104, 106,
 107, 236
 Šarnelė, k. Plungės r. 252, 267, 269
 Šašaičiai, k. Plungės r. 215–218
 Šaukėnai, mstl. Kelmės r. 287

Šeduva 220, 222
 Šeštokai, mstl. Lazdijų r. 66, 292
 Šiauliai 7, 10, 15, 24, 35, 43–45, 47–
 51, 53–58, 60, 65, 77, 78, 81,
 100–102, 117, 122, 126, 134,
 147, 171, 174, 196, 198–209,
 211–213, 215, 216, 218, 222–
 225, 233, 234, 242, 274

Šilavoto giria, Prienų r. 152
 Šilbaliai, k. Vilkaviškio r. 288
 Šileikiškis, k. Kupiškio r. 148
 Šilutė 276
 Štuthofas (Stutthof) 45, 87, 90, 95,
 98, 116, 140, 157, 239, 240, 313,
 314, 324

Švabija 171
 Švedija 28
 Šveicarija 28, 55, 123, 182
 Švėkšna, mstl. Šilutės r. 276
 Švenčionėliai 277

T

Tanganika 37
 Tauragė 94, 246, 247, 251
 Tel Avivas 315, 316, 326
 Telšiai 162, 217, 218, 221, 236, 253–
 255, 258, 264, 269, 271, 272
 Tilžė 61, 106
 Tiubingenas (Tuebingen) 106, 146,
 157, 196, 203
 Trakai 121, 131
 Trilaukys, k. Vilkaviškio r. 293, 294
 Tryškiai, mstl. Telšių r. 234
 Turinas 159
 Turkija 28

U

Ukmergė 64, 177, 284
 Ukraina 28, 133

Utena 153, 278, 284

Užgiriai, k. Kelmės r. 166

V

Vaiguva, mstl. Kelmės r. 60, 199, 200

Vakarų Europa 50

Vakarų Vokietija 8, 110, 125

Valakai, k. Telšių r. 273

Valiai, k. Šakių r. 291

Vankuveris (Vancouver, Kanada)
273, 275

Varėna 118

Varlaukis, k. Jurbarko r. 246

Varšuva 27, 92, 107, 158

Vašingtonas 27, 272

Vechta (Vokietija) 225, 226, 242, 243

Veiveriai, mstl. Prienų r. 61, 195

Veksne 97

Vengrija 28

Vestonas (Kanada) 125

Viduklė 22

Viekšniai, mstl. Akmenės r. 66

Viena 37, 83, 84, 97, 237, 239

Vievis 129

Vigodka, k. Trakų r. 127

Vilijampolė, Kauno mst. dalis 43,
111, 118, 141, 151, 152, 155,
167, 189, 191, 193–195, 207,
296–298, 302, 303, 307, 308

Vilkaičiai, k. Plungės r. 273

Vilkaviškis 64, 67, 94, 288, 289, 293,
299, 304

Vilkija 281

Vilnius 5, 13, 19, 21–24, 26, 27, 29,
45, 46, 56, 61, 85–89, 91, 92,
95, 96, 103, 106, 109, 114–116,
118–132, 134, 135, 137–141,
143–145, 155, 156, 158, 160,

162, 163, 173, 174, 189, 201,
215–217, 237, 239, 274, 275,
277, 282, 284, 291, 308, 310,
312, 324

Vinčiai, k. Marijampolės r. 304

Vinipegas (Winnipeg, Kanada) 292,
295

Virbalis 169, 293, 302

Virbaliūnai, k. Kauno r. 73

Višakio Rūda, k. Marijampolės r.
159

Vytėnai, k. Kauno r. (dabar –
Kauno mst. dalis) 160, 290

Vokietija 7, 9, 12, 14, 18, 26, 28, 37,
38, 45, 50, 56, 64, 72, 73, 77,
81–83, 89, 98, 103, 106, 107,
114, 132–135, 140, 146, 153,
155–157, 163, 164, 168, 169,
174, 179, 180, 193, 194, 206,
208, 224, 226, 230, 231, 240–242,
245, 280, 281, 287, 288, 294,
296, 303, 304, 309, 310, 312,
313, 324, 325, 326

Voniškiai, k. Šakių r. 300

Vorčesteris (Worcester, Mass.,
JAV) 84, 187, 188

Vorkuta 122

Voterberis (Waterbury, JAV) 213,
303

Weidenas 7

Wuerzburgas 157

Z

Zabaruvka (Zabarija?), k. Trakų r.
127

Zarasai 147, 282, 283–285

Zaveckai, k. Šakių r. 304

Zypliai, k. Šakių r. 297

364

Ž

- Žadeikiai, k. Joniškio r. 210
 Žagarė 51, 53, 54, 100, 203, 207–209
 Žagariškės, k. Vilniaus r. 94
 Žaliakalnis (Žalasis kalnas),
 Kauno mst. dalis 93, 104, 149,
 176, 189, 219, 223
 Žardeliai, k. Šakių r. 291
 Žarėnai, mstl. Telšių r. 273
 Žeimelis, mstl. Pakruojo r. 203

- Žemaičių Kalvarija, mstl.
 Plungės r. 251–253, 259, 260,
 266, 267, 269
 Žemaitija 31, 155, 156, 191, 215, 216,
 242, 245, 248, 266, 267, 272
 Židikai, mstl. Mažeikių r. 191
 Žvėrynas, Vilniaus mst. dalis 118
 Žvilbučiai, k. Utenos r. 113
 Žvirgždaičiai, mstl. Šakių r. 290, 291,
 301

Santrumpos

a. a. – amžina atilsį
 adv. – advokatas
 agr. – agronomas
 al. – alėja
 aps. – apskritis
 arkivysk. – arkivyskupas
 ats. – atsakingasis, atsargos
 bt. – butas
 buv. – buvęs
 bžn. – bažnyčia
 ct – centas
 d. – diena
 didž. – didžiai
 dol. – doleris
 dr. – daktaras
 egz. – egzempliorius
 g, g-vė – gatvė
 gen. – generolas
 gerb. – gerbiamasis
 gyd. – gydytojas
 gimn. – gimnazistas
 gyv. – gyvenantis
 ha – hektaras
 insp. – inspektorius
 inž. – inžinierius
 JE – Jo Ekscelencija
 k. – kaimas, kalba
 k. a. – kaip antai
 kan. – kanauninkas
 kg – kilogramas
 kleb. – klebonas

km – kilometras
 kun. – kunigas
 ltn. – leitenantas
 m. – metai
 marš. – maršalas
 med. – medicinos
 mėn. – mėnuo
 mokyt. – mokytojas
 mr. – misteris
 mst. – miestas
 nr. – numeris
 p. – ponias, ponas
 p-lė – panelė
 pan. – panašiai
 par. – parapija
 plk. – pulkininkas
 polic. – policininkas
 prel. – prelatas
 prof. – profesorius
 psl. – puslapis
 pvz. – pavyzdžiui
 r. – rajonas
 s-ga – sąjunga
 stud. – studentas
 vad. – vadinamasis
 vienk. – vienkiemis
 vyr. – vyresnysis, vyriausiasis
 vysk. – vyskupas
 v-kas – viršininkas
 vlsč. – valsčius
 žr. – žiūrėti

ŽŪSTANČIŪJŲ GELBĖJIMAS

1. Domo Jasaičio straipsnis „Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje“	35
2. Ištrauka iš Mykolo Krupavičiaus straipsnio „Lietuviai – naikinamų žydų gelbėtojai“	61
3. Juozo Šalnos (Liudviko Šmulskščio) straipsnių serija „Lietuviai kovoje dėl žydų laisvės“	66
4. P. Ragėno straipsnis „Lietuvos žydų gelbėjimas ir sovietiniai nutylėjimai“ apie žydų gelbėjimo įvairiose Lietuvos vietovėse aplinkybes	99
5. Kun. Simono Morkūno straipsnis „Kaip kunigas gelbėjo žydus“ ...	109
6. Vysk. Vincento Brizgio laiškas Domui Jasaičiui apie kunigų laikyseną nacių okupacijos metu	112
7. Vaclovo Senutos laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse	113
8. Vandos Sruogienės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Vilniuje	115
9. Kazio Jonaičio laiškas Vandai Sruogienei apie žydų šeimų išgelbėjimą	118
10. Vandos Sruogienės neadresuotas tekstas apie žydų slėpimą karo metais Alytuje ir Vilniuje	119
11. Viktoro Permino laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Vilniuje	123
12. Veronikos ir Kosto Kalendrų laiškas apie žydų gelbėjimą iš Vilniaus geto	125
13. B. Medelio laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėtojus ir išgelbėtus žydus Vilniaus krašte	127
14. Viktorijos Čecetienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Vilniuje	128
15. Vlado Bartuškos laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Vilniaus krašte ir Suvalkijoje	129

16. Broniaus V. Galinio „Prisiminimai iš Vilniaus nacių laikais“	130
17. A. Mažiulio laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Kaune	146
18. Andriaus Povilaičio laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Kaune, Prano Mažylio ligoninėje	148
19. Avos Saudargienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Kaune	149
20. Nenustatyto autoriaus laiškas Domui Jasaičiui apie pabėgusių iš Kauno geto žydų gelbėjimą	150
21. J. Valiūno laiškas apie žydų vaikų gelbėjimą	153
22. J. Vilčinsko laiškas (su priedu) Domui Jasaičiui apie lietuvių ir žydų santykius	154
23. Marijos Žymantienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų mergaitės išgelbėjimą	156
24. Stasio Tamulaičio laiškas (su priedais) Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą 1941 m.	158
25. Ištrauka iš Juozo Audėno rašinio apie Feliciją Bortkevičienę (su priedu)	163
26. Juozo Audėno laiškas Domui Jasaičiui apie gelbėtojų ir išgelbėtųjų santykius	166
27. Veronikos Sirutytės-Effertienės laiškas Juozui Audėnui apie žydų gelbėjimą iš Vilijampolės geto	167
28. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui apie lietuvių ir žydų santykių problemas	168
29. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui apie lietuvių ir žydų santykius	170
30. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą bei lietuvių ir žydų santykius po karo	174
31. Mato Janušausko laiškas Domui Jasaičiui apie pirmąsias karo dienes Lietuvoje, žydų gelbėjimą bei lietuvių ir žydų santykių problemas	176
32. Danutės Karužienės laiškas VLIK'ui apie žydų gelbėjimą	184
33. Jurgio Gimbuto laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Kaune 1943–1944 m.	185
34. J. Gečienės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Kaune	186
35. Antano Giedraičio laiškas apie žydų gelbėjimą Kaune 1941 m.	187
36. Petro Ausiejaus laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Kaune	188

37. Onos Banevičienės laiškas apie žydų gelbėjimą Kaune	190
38. Antano Kenstavičiaus laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje ir Kaune	191
39. Stasės Kenstavičienės laiškas Domui Jasaičiui apie vaiko išgelbėjimą Kaune	192
40. Stasės Kenstavičienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse	193
41. Danio Mikeliūno laiškas VLIK'ui apie žydų šeimos išgelbėjimą 1941 m.	194
42. Kazio Ališausko laiškas kun. Juozui Prunskiui apie advokato Goldbergo sūnaus išgelbėjimą	195
43. Sofijos Lukauskaitės-Jasaitienės pranešimas VLIK'ui apie žydų gelbėjimo aplinkybes	196
44. Jono Daugėlos pasakojimas apie žydų gelbėjimą Šiauliu apskrityje	203
45. D. Gaidelienės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Šiauliu krašte	205
46. Kun. Alfonso Radzvilio liudijimas apie žydų gelbėjimą Kelmėje	206
47. V. Skripkaus laiškas Domui Jasaičiui apie Žagarės žydų likimą	207
48. Igno Šešplaukio laiškas Domui Jasaičiui apie pastangas gelbėti žydus	210
49. Ksaveros Žilinskienės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie dviejų mergaičių išgelbėjimą	212
50. Vlado Paužos laiškas Domui Jasaičiui apie fiktyvių dokumentų išdavimą gelbėjant žydus	214
51. Jackaus (Sondos) Sondeckio laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje	215
52. Janinos Luinienės atsiminimai apie žydų vaikų gelbėjimą Šiauliuose	218
53. Janinos Kolytės-Luinienės laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą bei tolesnį savo likimą	222
54. Janinos Luinienės laiškas Domui Jasaičiui apie savo darbą bei kalinimą Šiauliuose ir Kaune	224
55. Stasio Motuzo laiškas VLIK'ui dėl knygos apie žydų gelbėjimą rengimo	225
56. Stasio Motuzo laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėtoją Bronių Gotautą	226
57. Algirdo Gustaičio laiškas Stasiui Motuzui apie Broniaus Gotauto atsiminimų paskelbimą spaudoje	227

58. Kun. Konstantino Gulbino surašyta Broniaus Gotauto žydu gelbėjimo istorija	229
59. Stasio Motuzo laiškas Domui Jasaičiui apie savo veiklą ir žydu gelbėtojus Šiauliuose	242
60. J. Mockaičio laiškas (su priedu) kun. Juozui Prunskiui apie žydu gelbėjimą Žemaitijoje ir Kaune	245
61. J. Mockaičio laiškas Domui Jasaičiui, papildantis anksčiau pateiktas žinias	247
62. J. Papartėno rašiny s apie Joshua Kromo šeimos išsigelbėjimą	248
63. J. Pečiulio laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydu gelbėjimą Raseiniuose	250
64. E. Zelbienės laiškas apie žydžių slėpimą karo metais Raseinių apylinkėse	251
65. Izidoriaus Valančiaus laiškas Domui Jasaičiui apie žydu gelbėjimą Žemaičių Kalvarijoje	251
66. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie savo veiklą vokiečių okupuotoje Lietuvoje	252
67. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydu gelbėjimo Telšiuose detales	253
68. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydu gelbėjimą Telšiuose	258
69. Juozo Straupio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydu gelbėjimo aplinkybes	260
70. Juozo Kerpauskio laiškas Izidoriui Valančiui apie žydu gelbėjimą Žemaitijoje	267
71. Izidoriaus Valančiaus laiškas Domui Jasaičiui apie Žemaičių Kalvarijos ir Telšių žydu gelbėtojus	269
72. Stasio Vaičiulio laiškas apie žydu gelbėjimą Žemaitijoje	272
73. Liudo Bielskio laiškas apie Luokės valsčiuje išgelbėtą mergaitę	273
74. Jurgio Reizgio laiškas Pranui Pauliukoniui apie žydu gelbėjimą įvairiose Lietuvos vietovėse	275
75. Jono Avižonio laiškas Domui Jasaičiui apie žydu gelbėjimą Aukštaitijoje	277
76. Veronikos Sirutytės-Effertienės laiškas Domui Jasaičiui apie išgelbėtus žydus	279
77. Vinco Tamošiūno laiškas (su priedu) Domui Jasaičiui apie žydu gelbėjimą Zarasų krašte	282
78. Jono Danio laiškas apie žydu gelbėjimą Aukštaitijoje	287

79. A. Radžės laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Suvalkijoje	288
80. Josepho Sutkaus laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų šeimos gelbėjimą Šakių apskrityje	288
81. Felikso Valaičio atsiminimai apie žydų padėtį 1941 m. Kudirkos Naumiestyje	290
82. Kvirino Aleksandravičiaus laiškas apie išgelbėtą žydaite	292
83. Evaresto Fedaro (Fedaravičiaus) laiškas Domui Jasaičiui apie Kybartuose išgelbėtą moterį	292
84. Evaresto Fedaro (Fedaravičiaus) laiškas Domui Jasaičiui, patikslinantis anksčiau pateiktas žinias	295
85. Kun. J. Kardausko atsiminimai apie Vilkaviškio žydus ir jų gelbėtojus	296
86. A. Kramiliaus laiškas Domui Jasaičiui apie Jono Sakalausko pateiktas žinias	299
87. Vytenio E. Jonyno laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėjimą Suvalkijoje	301
88. Kun. Pijaus Brazausko laiškas kun. Juozui Prunskiui apie žydų gelbėjimą Vilkaviškio apskrityje	302
89. Albino Baranausko laiškas Domui Jasaičiui apie žydų gelbėtojo likimą	303
90. Vytauto Liesunaičio laiškas VLIK'o valdybai apie žydų gelbėjimą Suvalkijoje	304

IŠGELBĖTIEJI APIE GELBĖTOJUS

91. Liucės Pomerancienės straipsnis „Stebiuosi tauria jos širdimi...“	307
92. Danutės Pomerancaitės-Mazurkevicz straipsnis „Kaune išgelbėtoji smuikininkė“	311
93. Straipsnis „Lietuvis gelbsti žydus“ apie prof. Antano Starkaus laidotuves	313
94. Šeinos Gertnerienės straipsnis „Laiškas Amerikos lietuviams“	315
95. Tamaros Lazersonaitės laiškas Petruui Effertui	320
96. Padėka Petruui Effertui už Tamaros Lazersonaitės išgelbėjimą	321
97. Padėka Aldutei Audėjutei-Krutulis už Ben Epraimų išgelbėjimą	323
98. Chaimo ir P. Finkelšteiņų liudijimas apie savo vaikų ir kitų žydų gelbėtojus Tercijonus	324

99. Ruveno Levitano laiškas kun. Broniui Gotautui	325
100. Samuelio Atlaso liudijimas apie Matą Janušauską, karo metais gelbėjusį žydus	326

PRIEDAI

<i>Priedas Nr. 1.</i> Dr. Domo Jasaičio surinkti kitų autorių rankraščiai, leidiniai, kopijos, atsiminimai. 1978 m. rugsėjo 3 d.	329
<i>Priedas Nr. 2.</i> Lietuvos piliečiai – Pasaulio Tautų Teisuoliai	334
Asmenvardžių rodyklė	341
Vietovardžių rodyklė	356
Santrumpos	364

Nuotraukos iš Sofijos ir Domo Jasaičių šeimos,
Sauliaus Sondeckio ir Liudviko Šmulksčio asmeninių archyvų
bei Domo Jasaičio archyvo

IŠGELBĖJĘ PASAULĮ...

Žydų gelbėjimas Lietuvoje
(1941–1944)

Dailininkas *Albertas Broga*
Redaktorė *Rima Dulkinienė*
Tekstą rinko *Rūta Rutkauskaitė*
Maketavo *Nijolė Juozapaitienė*

SL 2015. 2001 06 11. 23,25 sp. l. Užs. Nr. 1044
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos
tyrimo centras, Didžioji g. 17/1, LT-2001 Vilnius
Spausdino akcinė bendrovė „Spauda“,
Laisvės pr. 60, LT-2056 Vilnius
Kaina sutartinė